مۇھەممەد ئەلى زۇنۇن

قوش مەسچىت

شىنجاڭ ياشلار ـ ئۆسمۈرلەر نەشرىياتى

مۇھەممەتئىلى زۇنۇن

قوش مەسچىت

مەسئۇل تەھرىرى: غوجاخۇن خۇدا بەردى

شىنجاڭ ياشلار - ئۆسمۈرلەر نەشرىياتى
1989 - يىل. ئۈرۈمچى

مۇندەرىجە

ھېكايىلەر

قاپقان 1
چىلىم 23
روچى 43
ئۇ، نېمىدەپ پىچىرلىغان؟ 67
قوش مەسچىت 80

فىلىيەتونلار

مەن ئۆلگەن كۈنى 97
تۇغماسلار 102
مۇھەررىر بىلەن تەنقىدچى 104
سۆگەل 109
ئەرۋاھنىڭ ئاھى 117

پوۋېستلار

ئەسكى چاپان 128
مۇناپىقنىڭ ئۆلۈمى 179

قاپقان

1

شەيتان كۆڭلىدەك قاپقاراڭغۇ كېچە... سودا ئىشلىرىنى ئوڭۇشلۇق پۈتتۈرۈپ، ھەمياڭلىرىنى ئالتۇن ـ كۈمۈشكە تولدۇرۇپ، ئۆز يۇرتىغا قاراپ يولغا چىققان ئىنايىتىللا مەخسۇم چۆل ـ باياۋان قوينىدا تەنھا كېتىۋاتىدۇ. ئارقىسىدىن خەنجەر قاناتلىق، ئامبۇر تۇمشۇقلۇق بىر توپ يىرتقۇچ قۇش ماتەم ـ مۇسىبەت خورىنى تەك توۋلىشىپ شىددەت بىلەن بېسىپ كەلمەكتە. كۆزلىرىدىن گۆرىستان ئۇچقۇنلىرى يېنىپ تۇرغان بىر. توپ چىلبۆرە ئارىدەك چىشلىرىنى بىر ـ بىرىگە بىلەپ، قەھرى بىلەن ئېتىلىپ كەلمەكتە، قاتمۇقات ئەجەل چەمبىرى ئىچىدە قالغان ئىنايىتىللا مەخسۇم ئەك ئاخىرقى كۈچ ـ قۇدرىتى ۋە ئەقىل ـ پاراسىتىنى تەسەررۇپ قىلىپ، كىچىككىنە جېنىنى قۇتۇلدۇرۇش ئۈمالىنى قىلماقتا. ئاغزى ـ ئاغزىغا تەگمەي دۇرۇت ـ ئايەت ئوقۇماقتا. ئايەتنىڭ ئۇلۇغلۇقىدىن، يىرتقۇچ قۇش ۋە ئاچ بۆرىلەرنىڭ مەخسۇمغا قىلغان ھەممە خىرىس ۋە ھۇجۇملىرى نەتىجىسىز بولۇپ چىقماقتا. ئەسەبىيلەشكەن يىرتقۇچلار ئەمدى مەخ

سۇمنى يالماپ يۇتۇۋېتىش مۇددىئاسىغا يېتەلمەي، ئۆز ھۆ-
جۇمنى مەخسۇمنىڭ دۇلدۇلغا بەرگۈسىز قېچىرىغا مەركەز-
لەشتۈرمەكتە. خەنجەر چىشلىقلار چىشلەپ - قاساپ، ئامبۇر
تۇمشۇقلۇقلار تەرەپ - تەرەپتىن چوقۇپ، قېچىرنىڭ پۈ-
تۈن ئەت - تېرىلىرىنى يەپ تۈگەتمەكتە.

ئاھ، قېچىر، تۇلۇمدەك سېمىز قېچىر! ئەمدى سەن
بىر دانە قۇرۇق كاللا، ئەتسىز بىر ئۇمۇرتقا، قۇۋزاقسىز
ياغاچتەك تۆت دانە پۇتتىن تەركىب تاپقان تىرىك ئىسكە-
لىتقا ئايلىنىپ قالدىڭ. شۇكرى، ئەت - گۆش، جىگەر -
قېرىنلىرىڭدىن ئايرىغان خۇدا، يەنىلا جېنىڭدىن ئايرىمىدى.
يولنى داۋاملاشتۇرۇۋەرگىن، ئۆز يۇرتىمىزغا ئامان - ئېسەن
يېرىتۈالايلىسى...

ئۇچ - چېكى يوق باياۋان، تەرەپ - تەرەپتە چىل
بۆرىلەر بىلەن شۇم قۇشلارنىڭ ھۇۋلاشلىرى، باش ئۈستىدە
ئەجەلنىڭ قارا كۆلەڭگىسى. مەخسۇم يەنىلا شۇ ئۇمۇرتقا-
قۇۋۇرغا سۆڭەكلىرىدىن باشقا ھېچنېمىسى قالمىغان قېچىر
ئۈستىدە، خۇددى كانارا ئۈستىدە كېتىۋاتىدۇ.

ئاھ، نېمانچە ئۇزۇن كېچە بۇ؟ — ئاسمان سۈزۈلسە،
مەنزىل كۆرۈنسە، ئارزۇلۇق پەرزەنتلىرىم بىلەن ئۆمۈرلۈك
ھەمراھىمنىڭ ۋەسلىگە يەتسەم، جانۇ جىسمىم
سۆيۈنسە!...

ياغاچ پۇتلۇق، ۋاسا قۇۋۇرغىلىق قېچىر ئۆز يۇرت
تەۋەسىدىكى قەدىمىي گۆرىستانلىق تەرەپكە قاراپ ئاستاغىنا
ئىلگىرىلىمەكتە ئىدى. پۇتۇن قەبرە - گۈمبەزلەر بىر يولى
يېرىلغانىدەك، دەھشەتلىك بىر سادا بىلەن تەڭ تۆت ئەرۋاھ

ئورنىدىن تۇرۇشتى ـ دە، ئىككىسى ئوڭ قولىنى، ئىككىسى ھەر ئىككى قولىنى كۆكسىگە ئېلىپ، ھۆرمەت ـ ئېھتىرام بىلدۈردى:

ـــ ئەسسالامۇئەلەيكۇم، قەدىرلىك دادا!

ـــ ئەسسالام، دادىسى...

مەخسۇم دەھشەت ئىچىدە ۋارقىرىۋەتمەكچى بولدى، تىلىغا تىلسىملىق پېچەت سېلىنغانلىقى ئۈچۈن زۇۋان سۈرەلمىدى. قېچىپ ئۆزىدىن ئۆزىنى تاشلىماقچى بولدى، ئەمما مىدىرلىيالمىدى.

سەۋر ـ تاقەت رىشتىسى ئۈزۈلگەن ئۈچ دانە ئىنسان كىلىت تەقەززالىق بىلەن ۋارقىراشقا، چۇقان سېلىشقا باشلىدى:

ـــ دادا، مەن تۇنجى ئوغلۇڭ ـــ ياسىن!

ـــ دادا، ئارزۇلۇق قىزىڭىز ـــ ئارزۇگۈلەن!

ـــ دادا، مەن كەنجى ئوغلۇڭ ـــ كەنجى مەخسۇم!

تۆتىنچى ئىسكىلىت زەئىپ، مىسكىن ئاۋاز بىلەن نالە قىلماقتا ئىدى:

ـــ دادىسى!... پۈتۈن ئائىلىدە قالغان تۆت جان، تەشنالىق چۆلىدە سولۇپ، ھىجران ـ جۇدالىق تومۇزىدا قۇرۇپ، مانا شۇنداق قۇرۇق ئۇستىخان بولۇپ قالدۇق. قېچىرىدىن چۈشمەملا؟ ھالىمىزغا يەتمەملا؟!

ـــ چۈشكىنە، دادا!

ـــ دادىسى، چۈشسىلە ئەمدى!

ـــ دادا، نېمىشقا چۈشمەيدىغانسەن؟ نېمىشقا زۇۋان سۈرمەيدىغانسەن؟! «يول ئازابى ـ گۆر ئازابى» دېگەن گەپ

بار ئەمەسمۇ؟ دادا ئىلار «گۈر ئازابى» نى تارتىۋېرىپ هالىدىن كەتكەن ئوخشايدۇ. كۆتۈرۈۋېلىڭلار، بالىلىرىم!

تۆت ئەرۋاھ تەڭ تارتماقتا. مەخسۇمنىڭ جانۇ جىسمى ئىسكىلىت قېپچىر بىلەن بىر تەن بولۇپ كەتكەن، ياكى قېپچىر يىقىلمايدۇ، ياكى مەخسۇم ئۇنىڭدىن ئاجرالمايدۇ.

— دادا...

— ئەي دادىسى!...

تۆت ئەرۋاھ پۈتىدىن تارتماقتا، قولىدىن تارتماقتا. ئۇزلۇكسىز تارتىش، كۈچەپ سىلكىش، سۆرەشلەر نەتىجىسىدە جېنى هەلقۇمغا كېلىپ قالغان مەخسۇم ئەڭ ئاخىرقى قېتىم شۇنداق بىر كۈچىگەنىدى، نەپەس يولى كوھىقاپنىڭ ئاغزى بىراقلا ئېچىلىپ، ئۇنىڭدىن چىققان دەھشەتلىك بوران ئىنايىتىللا مەخسۇمنىڭ زۇۋانىغا سېلىنغان تىلسىملىق پېچەتنى بۆسۈپ - يىرتىپ ئاللىقايىاقلارغا ئۇچۇرۇپ كەتتى. مەخسۇم سەۋدايىلارچە ۋارقىراشقا باشلىدى:

— قويۇۋېتىڭلار!... ئۆلەي دېدىم، مېنى قويۇۋېتىڭلار!...

.....

كەچكۈز كېچىسىنىڭ ئۇششۇك شامالىرى ئوتى ئاللىقاچان ئۆچۈپ قالغان مورا ئوچاقلىق ئۆيىنى مۇزخانىغا ئايلاندۇرۇۋەتكەنىدى. ئۇزۇن يىللاردىن بۇيان زىقە كېسىلى بىلەن ئازابلىنىپ يۈرگەن سارايۇەن بوۋاي ئويغىنىپ كەتتى - دە، كۆكسىنى بېسىپ تۇرۇپ بىر هازاغىچە يۆتەلدى، كۆزلىرىدىن ئوت چىقىپ كەتكۈچە يۆتەلدى. ئۆپكىسى ئازراق ئارام بەرگەندىن كېيىن ۋاقتىنىڭ بىر

يەرگە بېرىپ قالغانلىقىنى پەملىدى ـ دە، ئاق تۇماق، قارا چەكمەن تونىنى كىيدى. ئۇرىقنى كۆتۈرگىنىچە مۇسـ تەھەپ قىلىش ئۈچۈن ماڭدى. تۆتىنچى ھۇجرا بوسۇغىسى ئالدىغا كەلگەندە، شۇنچە زەئىپ، نىمجان بىر سادانى ئاڭـ لاپ قالدى ـ دە، پۈتۈن ۋۇجۇدىنىـ سۈر باسقان ھالدا توختىدى. بۇ «قويۇۋېتىڭلار، مېنى قويۇۋېتىڭلار!...» دېگەن سادا ئىدى.

«بۇ نېمە ئىش؟» سارايۇەن بوۋاي تەشۈشكە چۈشتى. «سارايغا ئوغرى كىرگەنمۇ ـ نېمە؟» ئۇ، ئىشكنى ئىتتىرىپ باقتى، ئېچىلمىدى. چۈنكى ئۇ، دەم بىلەن مەھكەم تاقالـ غانىدى. ئوغرى تامنى تېشىپ كىرگەن بولسا كېرەك، دەپ ئويلىدى سارايۇەن. ئۇنىڭ خىيالىدا قانداقتۇر بىر قەبىھ ئوغرى چەتتىن كەلگەن ياۋاش سودىگەر ئىنايىتىللا مەخـ سۇمنىڭ كانىيىنى بوغماقتا، جېنىنى ئەزرائىلغا تاپشۇرۇپ، مېلىنى ئېلىپ قاچماقتا ئىدى. ئۆز سارىيىدا مۇنداق پاجـ ئەنىڭ يۈز بېرىشىگە يول قويۇش مۇمكىنمۇ؟

سارايۇەن: نېمە بولسام بولاي! دەپ ئويلىدى ـ دە، كالتە ساپلىق ئايپالتىنى تېپىپ كەلدى. ئۇ، ئىشكنى شۇنـ داق تەپتىكى، جىگدە ياغىچىدىن قىلىنغان ئۈزۈن يىللىق مەزمۇت دەم «غاچچىدە» سۈنۈپ، قوش قاناتلىق ھۇجـرا ئىشكى «جالاققىدە» ئېچىلدى.

ـــ ۋايجان!...

دەھشەتلىك چۈش كۆرۈۋاتقان ئىنايىتىللا مەخسۇم چۆچۈپ ئويغىنىپ كەتتى ـ دە، شۇ سادادىن بۆلەك زۇۋان سۈرەلمىدى. بۆسۈپ كىرگەن ئايپالتىلىق بوۋاينى ئۇ، ئاخىرەت

سوربقىنى قىلىش ئۈچۈن كىرگەن مۇنكىر - نەكىر دەپ تونۇپ، ۋەھىمە ئىچىدە ھوشىدىن كەتكەنىدى.

سارايۇەن بوۋاي بوسۇغا ئۇستىدىلا ۋارقىرىدى:

— كېلە! يەتتە باشلىق يالماۋۇز بولساڭمۇ كەل!...

بوۋاي ئايپالتىنى ئىككى قوللاپ مەھكەم تۇتقىنىچە قاراڭغۇ ھۇجرىغا سەپسالاتتى. ئۇ، بەتھەيۋەت ئوغرى - قاراقچى تۇرماق، بىرەر ھايانلىق بەلگىسىمۇ كۆرۈنمەيدىغان بۇ ھۇجرىغا قاراپ ئەجەبلەنىدى. «بۇ زادى نېمە ئىشتۇ، خۇدايىم؟ سوددىگەر مەخسۇمغا نېمە بولغانىدۇ؟...» بوۋاي ئورنىدىن قوزغالماي، ئايپالتىنىمۇ تاشلىماي، تىترەك ئاۋازى بىلەن توۋلىدى:

— مەخسۇم!... ئىنايىتىللا مەخسۇم!...

مەخسۇم ئۈن - تىنسىز ياتاتتى. بوۋاينى تېخىمۇ سۇر باستى. جىنچىراغنى يېقىپ كىردى، ياتاقنىڭ ھەممە يېرىگە يېگىباشتىن سەپسالدى. كېچىككىنە روجىكى سامان قەغەز بىلەن چاپلانغان بۇ لاي سۇۋاق ھۇجرىنىڭ ھېچ قانداق يېرىدە تۈگمىچىلىك تۆشۈك كۆرۈنمەيتتى. ئۇ، يوتقانىنى قايرىدى. ئىنايىتىللا مەخسۇم قىپقىزىل قان ئىچىدە ئەمەس، چىلىق - چىلىق تەر ئىچىدە ياتاتتى. ئالقىنىنى ئاغزىغا يېقىن تۇتۇپ كۆردى. شۇكرى، تىنىقى بار ئىكەن.

بوۋاينىڭ خوتۇنى دەرھال چاي تەييارلىدى. ئۇ، جىنچىراغنى تۇتۇپ تۇردى. بوۋاي ئىنايىتىللا مەخسۇمنىڭ بېشىنى يۆلەپ، ئىككى چېكىسىنى بىر ھازا ئۇۋۇلغاندىن كېيىن «ئۇھ» دەپ يېنىك بىر تىنىدى. مەخسۇم كۆزىنى ئاچتى. ئۇ، بوۋاينىڭ زورلىشى بىلەن بىر چىنە قىزىق

چاینی پۇلەپ تۇرۇپ ئىچىۋەتكەندىن كېيىن:

— قارا بېسىپتۇ، شۇنچە دەھشەتلىك قارا بېسىپتۇ، — دېدى. ئۇ، بايا كۆرگەن قورقۇنچلۇق چۈشنى ئەسلەپ قىلغاندىن كېيىن قوشۇمچە قىلدى، — يېقىندىن بۇيان داۋاملىق قېچىر مېنىپ چۈشەيمەن، ھەممىسلا مانا مۇشۇنداق قورقۇنچلۇق.

سارايۇەننىڭ خوتۇنى مەخسۇم كۆزىنى ئاچقاندىن كېيىنلا «ئۇھ، خۇدايا شۈكرى» دەپ قويۇپ چىقىپ كەتكەندى. سارايۇەن بىردەم خىيال سۈرگەندىن كېيىن سورىدى:

— مېنىپ يۈرگەن قېچىرلىرىغا بىرەر كىشىنىڭ نەزەرى چۈشكەنلىكىنى بىلەملا؟

— بىلمەن، — دەپ جاۋاب بەردى مەخسۇم ۋە تۆۋەندىكى ۋەقەنى سۆزلەپ بەردى:

2

ئۇنىڭ مىنگىنى ھەقىقەتەن دۇلدۇلغا بەرگۈسىز قېچىر ئىدى. ئۆز يۇرتتىمۇ ئۇنىڭغا نۇرغۇن كىشىلەرنىڭ نەزەرى چۈشكەن، نى - نى ئارغىماقلار بىلەن باشمۇباش تېگىشمەكچى بولۇپ ئارىغا كىشى قويغان، ئىنايىتىللا مەخسۇم «ئاتىبېشى ئالتۇنغىمۇ تېگىشمەيمەن» دەپ ھەممىنى قايتۇرغانىدى. بۇ شەھەرگە كەلگەن كۈنىلا توق چىلان رەڭلىك تۆكلىرى يالىلداپ تۇرىدىغان بۇ قېچىرغا تىكىلگەن كۆزلەر ئاز بولمىغانىدى. ئىككىنچى كۈنى ئۇ، رەستە ئارىلاپ پىيادە

كېتىۋاتقاندا، جەنده - كۆلا كىيگەن پەرىشته قىياپەتلىك بىر دەرۋىش ئۇنىڭغا چوڭقۇر سالام بەردى:

— ئەي ئوغلۇم، — دېدى دەرۋىش، — رەڭگى - رۇخ سارىڭدىن قارىغاندا، يىراقتىن كەلگەن ئەھلى سودىگەر-سەن، ئىمانى كامىل ئېسىلزادە نەسلىسەن، ئاگاھ ۋە دانا بولغىنىڭ، تەقدىرى قىسمىتىڭ بىر كۆشەنده ئىسكەنجىسىده!

ئۇشتۇمتۇت ئېيتىلغان بۇ قورقۇنچلۇق ھۆكۈم ئىنايىتىللا مەخسۇمنىڭ پۈتۈن ۋۇجۇدىنى لەرزىگە سالدى. دەرمانى ئۈزۈلگەن بۇ سودىگەر شۇ تاپتا ئۆزىنى قانداقتۇر بىر ساھىل ئالدىدا ئەمەس، بەلكى تەقدىر قىسمەتلىرىدىن ئالدىنئالا بېشارەت بەرگۈچى خىزىر - ئەۋلىيا ئالدىدا تۇر-غاندەك ھېس قىلدى. ئۇ، قوينىدىن بەش دانە كۈمۈش تەڭگە چىقىرىپ تەڭلەپ، يېلىنىش بىلەن ئىلتىجا قىلدى:

— ئەي ئاتا، بۇ كۆشەنده ئىسكەنجىسىنى بۆسۈپ چىقىپ كېتىشىم ئۈچۈن بىر دۇئا قىلسىلا.

— مال - دۇنيا مۇرتەدلەر ئۈچۈن مۇقەددەستۇر، — دېدى دەرۋىش كۈمۈش تەڭگىلەرگە نەزەر - گۈزىرىنىمۇ سالماي، — ئەگەر جۇپ ئوغلۇم بىلەن يېگانە ئاجىزەم يېتىملىك كوچىسىدا سەرسان بولمىسۇن دەيدىغان بولساڭ، ئۆمۈرلۈك مەھبۇبەڭنىڭ تۇللۇق ئازابىدا دۇنيادىن ئۆتۈشىنى تىلىمەيدىغان بولساڭ، ئەگ ياخشى كۆرگەن نەرسەڭنىڭ مېھرىدىن كەچ، دەرھال سەدىقە قىل!

دەل شۇ مىنۇتتا مۇشۇ شەھەرلىك تونۇش سودىگەر-لەردىن ئىككىسى ئۇچراپ قالدى ۋە سالام بەردى. ئىنايىتىللا مەخسۇم سالامغا جاۋاب بېرىپ ۋە تىنچلىق - ئامانلىق

سوراپ بولۇپ قارىغاندا، دەرۋىشنىڭ كۆلەڭگىسىمۇ كۆرۈنمەيتتى. مەخسۇم ئاجايىپ تەشۋىش ئىچىدە سارايغا قايتتى. ئۇ، ھەيرانلىق بىلەن ئۆز - ئۆزىگە سوئال قويياتتى:

«تاڭ سەھەردە سارايغا كىرگەن جەريدە چاپانلىق قېرى ساھىل، ئاق يول تىلەپ قالغان ئوغۇل - قىزلىرىمۇ بارمۇ؟ دەپ سورىغاندا، خۇدا بەرگەن ئىككى ئوغۇل، بىر قىزنىم بار دەپ جاۋاب بەرگەندىن باشقا ھېچكىمگە تىنمىغانىدىم. بۇ دەرۋىش قانداق بىلىۋالغانىدۇ؟»

مەخسۇم تەشۋىشلىك خىيال - ۋەسۋەسە ئىچىدە تۇنىنى تاڭغا ئۇلىدى. بامداتتىن كېيىنلا يەتتە ساھىلغا يەتتە دانە كۆمۈش تەڭگە سەدىقە قىلدى. پېشىن نامىزىغىچە بولغان ئارىلىقتا ئۇ ھېلىقى «كۆشەندە» نى ئۆزىدىن خېلىلا يىراق لاپ كەتكەندەك ھېس قىلدى. نامازدىن يېنىۋاتقۇچە مەسچىت ئالدىدىكى ياغاچ كۆۋرۈكنىڭ سېسىپ قالغان شېلىغا دەسسەپ سالدى - دە، بىر پاي مەسىسى كۆۋرۈك ئاستىدىكى قاپقارا لايغا پېتىپ قالدى. مەخسۇمنىڭ بىر يېرى ئاغرىپمۇ كەتمىگەن، مەسىسىمۇ پۈتى بىلەن بىللىلا چىقىۋالغاندى. لېكىن سۈرلۈك خىيال ئۇنى تېخىمۇ چوڭقۇر ۋەسۋەسە پاتقىقىغا چۆكۈرۈشكە باشلىدى:

«شۇنچە ۋاقىتتىن بۇيان تىنچ تۇرغان ياغاچ نېمە ئۈچۈن بۇگۈن سۇنۇپ كېتىدۇ؟ يەنە كېلىپ، شۇنچە جاما-ئەت دەسسەپ ئۆتسە سۇنماي، مەن دەسسىسەم سۇنامدۇ؟...»

مەخسۇم سارايغا يەتكۈچە يەنە يەتتە ساھىلغا سەدىقە بەردى. خۇپتەن ۋاقتىدا ئىككىرەكەت نەپلە نامازنى ئوقۇپ، ئۇزۇنغىچە دۇئا - تىلاۋەت قىلدى. كېچىچە يەنىلا دەھشەت-

لىك چۈشلەرنى كۆرۈپ، ئاغزى ـ بۇرنىنى قورقماق بىسىپ كەتكەن ھالدا ئويغاندى. مۇستەھەپ قىلمىش ئۇچۇن تامنىڭ دالدىسىغا كېلىپ ئولتۇرۇشىغىلا ئاسماندىن تۆلۈمدەك بىر-نېمە «گۈپپىدە» چۈشتى ـ دە، پۈتىلاپ قوپۇپ، غەلىتە ئاۋاز چىقىرىپ، سەكرەپ قېچىپ كەتتى.

«يارەبىم، نېمە كارامەتتۇ بۇ؟» دەپ ياقىسىنى تۇتتى ئىنايىتىللا مەخسۇم ۋە قايتا ـ قايتا ئىمان ئېيتتى.

ئەسلىدە بۇ بىر ئوغرى مۇشۇك بولۇپ، شۇ ئەتراپتىكى كەپتەرۋازلارنىڭ كەپتەرلىرىگە ئارام بەرمەي كەلگەنىدى. تۈنۈگۈن ئۇنى بىر كەپتەرۋاز قىزما ئىچىدىن تۇتۇۋالدى. مۇشۇكنى ئۆلتۈرسە يامان بولىدۇ، دەيدىغان ئەنئەنىۋى ئەقىدە بولغانلىقى ئۈچۈن كەپتەرۋاز ئۇنى توغرىدىن توغرا ئۆلتۈرمەي، ياڭاق شاكىلى ئىچىگە ئېرىتىلگەن يار يېلىم تولدۇرۇپ، مۇشۇكنىڭ ھەربىر پۇتىنى بىر شاكال ئىچىگە پاتۇرۇۋەتكەن ۋە شۇ ھالەتتە قويىۋەتكەن، ئۇ ھازىر سەر-رەج تامدىن سىيرىلىپ چۈشۈپ كەتكەنىدى. ئىنايىتىللا مەخسۇم ئۆز ئۆمرىدە مۇنداق «توپلەي كىيگەن مۇشۇك» نى كۆرۈپ باقمىغاچقا، ناھايىتى قورقۇپ كەتتى. بۇ «كارا-مەت» نى ھېلىقى دەرۋىشنىڭ «كۈشەندە» سۆزى بىلەن بىرلەشتۈرۈپ بېقىپ تېخىمۇ جىددىيلەشتى. مەخسۇم ئاشۇ «ئەۋلىيا» نى ئىزدەپ تېپىش قارارىغا كەلدى ۋە بۇ شەھەردىكى مەشھۇر خانىقا ئەتراپىدىن تاپتى. مەخسۇمنىڭ قورقماق بىسىپ كەتكەن ئاغزى ـ بۇرنىغا كۆز يۈگۈرتكەن دەرۋىش:

ـ قول ـ ئىلكىدە ھەزرىتى ئاپاق خوجا ئەۋلادىنىڭ

نەزەرىگە يولۇققان ئەرزىمەس بىرنېمە بار، — دېدى كەسكىن قىلىپ، — ئۇنى نەزەرىڭدىن ساقىت قىل!

— خوجامنىڭ نەزەرىگە يولۇققۇدەك قانداق نېمىدۇ ئۇ؟ — دەپ سوردى مەخسۇم تېكىرقاپ.

دەرۋىش ئۇزۇل - كېسىل جاۋاب بەردى:

— ھالال بىلەن ھارام ئوتتۇرىسىدىن ئاپىرىدە بولغان بىر مەخلۇق!

— ھە؟!... خوجام ئۇنى كۆرگەندەك قىلمىغاندىغۇ؟

.....

مەخسۇم پەرىشان ھالدا سارايغا قايتقاندا، «ھالال بىلەن ھارام ئوتتۇرىسىدىن ئاپىرىدە بولغان» بۇ مەخلۇق ئوچۇقچىلىقتىكى رەت - رەت ئوقۇرلارنىڭ بىرىدە بىغەملىك بىلەن بېدە چاينىۋاتاتتى. «قانداق بىلىپ قالغاندۇ سېنى؟!» دېدى مەخسۇم بۇ قېچىرنى بىكاردىن - بىكار قولدىن چىقىرىۋېتىشكە كۆزى قىيمىغان، يۈرىكى چىدىمىغان ھالدا. ئەگەر شۇ تاپتا كۆزىنى تېكىپ ۋە پۇتىغا پەتنۇس تېكىپ، تەكشەكنى راۋۇرۇس تۆتۈپ، ئاسمان - پەلەك تاختىپەر ئۇرۇشىگە ساق - سالامەت چىققان ماھارەتلىك دارۋاز «ئاشۇ خەيىر - ساخاۋەتلىك، ئىمانى كامىل سودىگەر ھەزرەتلىرىنىڭ ئاستىدىكى دۇلدۇلغا بەرگۈسىز قېچىرغا دۇنيا قىلدىم، ئامىن!» دەپ قول كۆتۈرگەن بولسا، مەخسۇم ئۇنى سۆزسىز سەدىقە قىلىۋەتكەن، بۇنىڭ بىلەن خەلقنى ئالەم ئارىسىدا مەردلىك مەرتىۋىسىگە ئېرىشكەن بولاتتى ياكى ئەل ئارىسىدا كاتتا ئىناۋەت قازانغان چېشقەدەم مەددىاھ نەچچە مىڭ

كىشىلىك سورۇندا شۇنداق دۇئا قىلغان بولسىمۇ، بۇ ئەتە ۋارلىق مالنىڭ مېھرىدىن كەچكەن بولاتتى. ئەمدىلىكتە بۇ شەھەردىكى تونۇمىغان - بىلمىگەن بىر كىشىگە نېمىشقا بېرىۋېتىدۇ؟

بىر سوغا سۇ كۆتۈرۈپ كەلگەن سارايۇەننىڭ ئوغلى قېچىرغا قاراپ خىيال سۈرۈۋاتقان مەخسۇمدىن مۇنچىۋالا تىكىلىپ تۇرۇپ كېتىشىنىڭ سەۋەبىنى سورىدى. مەخسۇم ئېيتىپ بەردى. 25 ياشلارغا كىرىپ قالغان بۇ يىگىت بەش ۋاخ نامازنى بىلەن 30 كۈنلۈك روزىنى قازا قىلماي دىغان ھەقىقىي ئېتىقادچىلاردىن بولسىمۇ، سوپى - ئىشان دېگەنلەرگە ئانچە ئىخلاس قىلىپ كەتمەيتتى. چۈنكى ئۇ، ئەتىگەندىن - كەچكىچە «تەركىدۇنيالىق» ھەققىدە جەرە سالغۇچى بۇ ئادەملەرنىڭ مۇغەمبەرلىك، ساختىپەزلىك، مۇناپىقلىق قىلمىشلىرى ھەققىدە بىر تالاي گەپ - سۆزلەرنى ئاڭلىغانىدى. شۇڭلاشقا ئۇ:

— قويسىلا، مەخسۇم ئاكا، — دېدى كەسكىنلىك بىلەن، — شۇنداق ئوبدان قېچىرنى بىكاردىن - بىكار بېرىۋەتكەننىڭ نېمە پايدىسى؟

مەخسۇم دىلىغۇل بولۇپ قالغانىدى.

— خەير - ئېھسان دېگەننىڭ ئىگىسى كەمبەغەل، تۇل خوتۇن، يېتىم - يېتىمە، ئاجىز - مېيىپلار، — دەپ سۆزىنى داۋاملاشتۇردى يىگىت، — ساۋابنى ئالاي دېسىلە بىر تەۋەڭ نان ئېلىپ ئۇلەشتۇرۇپ بەرسىلە، دۇئاسى ھەممىدىن بەكرەك ئىجابەت بولىدىغانلار — شۇلار.

يىگىتنىڭ دادىسىمۇ ئىشان - سوپىلارنىڭ كارامىتىگە

05369

ئانچه ئىشىنىپ كەتمەيدىغان كىشى ئىدى. بۇ ئۇمۇ ئوغلىغا ئوخشاش مەسلىھەت بەردى، مەخسۇم بىر ئەمەس، ئۈچ تەۋەك نان سېتىۋېلىپ، غېرىب ـ غۇرۇالارغا سەدىقە قىلدى، دۇئاسىنى ئالدى. شۇ كېچە ئۆزىنى خېلىلا يېنىك سەزدى ۋە خاتىرجەمگىنە ئۇخلىيالىدى.

ئىنايىتىللا مەخسۇم نېسى ساتقان مالليرىنىڭ پۇلىنى يىغىۋالالىسىلا، ئۆز يۇرتىغا راۋان بولماقچىدى. بىراق، «ئېلىم كەچ قالسا، ئۇنىڭغا پۇت چىقىدۇ» دېگەندەك، قەرز سۈيلەپ يول مېڭىشقا توغرا كېلىۋاتاتتى. شۇ كۈنلەرنىڭ تاڭ ـ سەھەرلىرىنىڭ بىرىدە چاچلىرى قۇلاقنى ياپقان بەتھەيۋەت بىر مەخلۇق ئۇدۇل تەرەپتىن چىقىپ كەلدى ـ دە:

ـ بېشارەتلەردىن مەلۇم بولۇشچە، شەيتان ئۇۋىسىدا تۇنەپ يۇرۇپسىز، دەرھال يۆتكەلمىسىڭىز، خوۋلۇق يوق! ـ دېدى ۋە مەخسۇم ئۇزاتقان ئىھسانغا قارىماي قويماي كېتىپ قالدى. ئىنايىتىللا مەخسۇمنىڭ كۆڭلىگە يېڭى تەشۋىش چۈشتى. ئۇ، ئىلاجسىز ھالدا ئۇ سارايدىن بۇ سارايغا يۆتكەلگەنىدى. تۇنۇگۈن قېچىرنىڭ قۇيرۇقىغا ئېسىلىپ ئاسمانغا چىقىپ ۋە ئۇزۇلگەن قۇيرۇق بىلەن بىللە خەتەرلىك ھاڭغا چۈشۈپ كېتىپ چۈش كۆردى، بۈگۈن بولسا مۇنداق...

مەخسۇمنىڭ ۋەھىمىلىك سەرگۈزەشتىلىرىنى جىمجىت ئاڭلاپ ئولتۇرغان تەقۋادار سارايۇەن بوۋاي:

ـ دېمىسىمۇ، قالتىس قېچىر ئىكەن، ـ دەپ بىر ئۇھ تارتقاندىن كېيىن مۇنداق مەسلىھەت بەردى، ـ «مېلى

بارنىڭ مېلىغا، جېنى بارنىڭ جېنىغا» دېگەن گەپ بار. جان ئېسەن بولسا، بۇنىڭدىن بەلەنرەكمۇ تېپىلىپ قالار. كۆڭۈللىرىدىن چىقىرىپ، شۇلارغا بېرىۋەتمەملا؟ خانىقانىڭ داشقازانلىرىغا سۇ توشۇسىمۇ ساۋاب.

— بولىدۇ، بۇ دىشۋارچىلىقتىن قۇتۇلدىغانلا بولسام.

3

قېچىرنى يېتىلىگەن ئىنايىتىللا مەخسۇم خانىقا دەرۋازىسى ئالدىغا كەلگەندە، يۈگلۈق مەيدىسىنى كەچ كۈزنىڭ سېرىق ئاپتېپىغا قاقلاپ ئولتۇرۇشقان تەمەگەر سوپىلارنىڭ بىرى ئېرىنچەكلىك بىلەن ئورنىدىن تۇردى ۋە ئەسنەك ئارىلاش سالام بەرگەندىن كېيىن مەخسۇمنىڭ بۇيىقىغا كېلىش مۇددىئاسىنى سورىدى.

— «يامغۇر بىلەن يەر كۆكىرەر، دۇئا بىلەن ئەر»، — دېدى ئىنايىتىللا مەخسۇمنىڭ جاۋابىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن، — يۈرسىلە، ئىشان خوجامنىڭ دۇئاسىنى ئېلىۋالسىلا.

ئىنايىتىللا مەخسۇم بۇ قېچىرنى چوقۇم ئىشان خوجامنىڭ ئالدىغا ئېلىپ كىرىدۇ ۋە بۇنى كۆرگەن ئىشان خوجام ئۈزۈنغىچە دۇئا قىلىدۇ، غەم - غۇسسىدىن ئادا - جۇدا بولمەن دەپ ئويلىغانىدى. ئۇنداق بولمىدى. قېچىر دەرۋازىنىڭ قارشى تېمىدىكى قاتار - قاتار قوزۇقلارنىڭ بىرىگە باغلاپ قويۇلدى.

چوڭ دەرۋازىدىن كىرگەندىن كېيىن 50 - 60 قەدەم كېلىگۈدەك ئۈزۈنچاق كاردور، كاردوردىن

كېيىن كەڭ ـ كۇشادە تاشقىرىقى ھويلا ۋە بىرمۇنچە ھۇجرا، ئوتتۇرىدىكى ھۇجرىنى بېسىپ ئۆتكەندىن كېيىن خىلۋەت بىر ھويلىغا چىققىلى بولاتتى. يولباشلىغۇچى سوپى ئىنايىتىللا مەخسۇمنى بۇلارنىڭ ھەممىسىدىن ئايلاندۇرۇپ ئۆتكۈزۈپ، ئىچكىرىدىن ئىچكىرى بىر ھۇجرا ئىشىكى ئالدىغا ئەكەلدى.

ـــ بىسمىللا دەپ ئوڭ پۇتلىرىنى ئالسىلا، ـــ دېدى سوپى قوش قاناتلىق قارا ئىشىكنى ئاستاغىنا ئېچىپ. ئۇچ تېمى قاپقارا پەردە بىلەن قاپلانغان بۇ مەخسۇس ھۇجرىنىڭ سۇپىسىدىكى ئاق جەينامаз ئۈستىدە قاسقانەدەك سەللە ئورىۋالغان ئاپئاق لىباسلىق بىر كىشى يۈكۈنۈپ ئولتۇراتتى. ئۇنىڭ ئولتۇرغىنىدىن باشقا ھەممە كۆرۈنۈشى ئاپئاق كېپەنلەنگەن مېيىتكىلا ئوخشايتتى. ئۇنى كۆرگەن ھەرقانداق كىشىنى سۇر باسماي قالمايتتى. يولباشلىغۇچى سوپى:

ـــ ئەسسالامۇئەلەيكۇم، ئاللانىڭ ئەزىز بەندىسى، ـــ دەپ چوڭقۇر تەزىم قىلغاندى، مەخسۇمىمۇ تەڭ ئېگىلدى. «جانلىق مېيىت» كۆزىنىڭ قۇيرۇقىدا بىرلا قارىدى ـ دە، يۈزىنى بۇراپ، خىرقىراق ئاۋازى بىلەن خىتاب قىلدى:

ـــ ھالال بىلەن ھارام ئوتتۇرىسىدىن ئاپىرىدە بولغان بۇ ھارام مەخلۇقنى يوقات! لالما ئىتلارغا تاپ قىلىپ بەر!

ئاجايىپ ـ غارايىپ خاسىيەتلىك دۇئا ـ تىلاۋەتلەرگە مۇيەسسەر بولۇش تەمەسىدە تۇرغان ئىنايىتىللا مەخسۇمنىڭ پۈتۈن ئەت ـ ئۇستىخانلىرىدا دەرمان قالمىغاندى. ئۇ، چەكچەيگەن ھالدا:

ـــ ھە؟! ـــ دېدى ـ دە، دەلدۇگۈنۈپ كەتتى. ئارقـ

سىدا تام بولمىغان بولسا، ئوڭدىسىغا چۈشۈشى مۇقەررەر ئىدى.

— يوقال مۇرتەد! — دەپ ۋارقىراپ قول شىلتىدى ئىشان خوجا، — هارام مەخلۇقنى بۇ يەرگە ئەكىلىشكە قانداق پېتىندىڭ؟ رازى - رىزالىق بىلەن ئەكەلگەن بولساڭمۇ، كاشكى!

ئىنايىتىللا مەخسۇم ئۆزىنى ساراي هۈجرىسىدا، ساددا سارايۇەن بوۋاينىڭ قۇچىقىدا كۆردى. كۆز ئالدىدا هېلىقى يولباشلىغۇچى سوپى بىلەن يەنە بىر ناتونۇش كىشى ئولتۇراتتى.

— ئۇه، هەنىم بولسا، هاياتلىق نېسىۋىلىرى تۈگىمەپتىكەن، — دېدى يولباشلىغۇچى سوپى، — سىلىنى بۇ يەرگە ئەكەلگۈچە، يەتتە دوزاخ ئازابىنى تارتتۇق دېسىلە.

سارايۇەن بوۋاي بولۇپ ئۆتكەن ۋەقەلەرنى ئىكىكى سوپى ئاغزىدىن ئاڭلاپ بولغانىدى. ئۇ، هازىر «نېمىشقىمۇ شۇ مەسلىھەتنى بەرگەن بولغىتىم» دەپ پۇشايمان يېۋاتاتتى.

ئىنايىتىللا مەخسۇمنىڭ پۈتۈن نېرۋا سىستېمىسىنى مۇشۇ سوئال ئۆز ئىسكەنجىسىگە ئېلىۋالغانىدى: «ئىچكىرىدىن ئىچكىرى هۈجرىدا ئولتۇرغان بۇ كاتتا زات مېنىڭ قېچىر ئەكەلگەنلىكىمنى قانداق بىلگەندۇ؟» ئۇ، بۇ سوئالنى ئاغزىدىن چىقاردى ۋە يولباشلىغۇچى سوپىغا قاراپ قوشۇمچە قىلدى:

— يەنە كېلىپ، ئۆزلىرىمۇ بۇ ھەقتە ئېغىز ئېچىشقا ئۇلگۈرمىگەن تۇرسىلا؟

— ئاللا — ئىگەم ئۆزىنىڭ بۇ ئەزىز بەندىسىگە ئەنە شۇنداق خىسلەت ئاتا قىلغان. بۇ زات ھەممىنى ئەقىل كۆزى ئارقىلىق كۆرۈپ ۋە بىلىپ تۇرغۇچىدۇر. ئۇ ھارام لۇقمىنىڭ مېھرىدىن كېچىشكە چىن كۆڭۈللىرىدىن رازى ئەمەسلىكلىرىنىمۇ بىلىۋالغىنىنى قارىسىلا!

— بىلمەپتىكەنمەن، راستىنلا قالتىس ئۇلۇغ زات ئىكەن، — دەپ قايىل بولدى ساددا سارايۇەن.

ئىككىنچى سوپى ئىنايىتىللا مەخسۇمنىڭ جان — جىسمىنى كۆيدۈرۈپ ئۆرتەۋاتقان ۋەھىمە — تەشۋىش ئوتىغا يېمىشىتىن ياغ چېچىشقا باشلىدى:

— بۇ زاتنىڭ نەزەرىدىن چۈشۈپ كەتكەن، دۇنياىبەتكە كەتكەن كىشىلەرنىڭ ھەر ئىككىلا ئالەمدە جېنىغا ۋاي!

يولباشلىغۇچى سوپى قاتتىق ئىچ ئاغرىتقان قىياپەتتە:

— ئىست، ئىست، ياپياش ئىكەنلا، — دەپ ئېغىرغىنا تىنىپ قويدى.

— ھەممە تارتقۇلۇق بالا — ۋاقىلىرىغا قالدى — دە، دەپ ئەپسۇسلاندى ھەمراھى.

— بۇ بالا — قازادىن قۇتۇلغىلى بولماسمۇ زادى؟— دەپ يېلىندى مەخسۇم ئەزرائىلنىڭ كۆچلۈك پەنجىسى كانىيىدىن سقىۋاتقانىدەك خىرقىراپ.

— بۇ ئالەم — سەۋەب ئالىمى، — دېدى يولباشلىغۇچى

سوپی، — «سەۋەب قىلساڭ، سېۋەتتە سۇ توختايدۇ» دېگەن گەپنى بىلمىدىغانسىلا؟

— ئەھلى مۇسۇلمانلار ئۈچۈن ئەڭ ئەزىز نەرسە — تۆگە، — دەپ ئىزاھلىدى ئىككىنچىسى، — يەتتە تۆگە سەدىقە قىلىپ، تۆۋە ـ ئىستىغپار ئېيتسىلا، بەلكى...

— جانغا تۇرامىلا، مالغۇ؟ ئىختىيار ئۆزلىرىدە، — دېدى يەنە يولباشلىغۇچى سوپى ۋە ئورنىدىن قوزغالدى، — خوش مەخسۇم، جان بىلەن مال ـ دۇنيانى تارازا ـ مە زانغا سېلىپ كۆرەرلا.

ئۇلار چىقىپ كەتتى. ئىنايىتىللا مەخسۇمنىڭ ئۇزىتىپ چىققۇچىلىك ھالى يوق ئىدى. ئۇ شۇ ياتقانچە يېتىپ قالدى، چەكسىز ئازابلىق خىيال ئازگىلىغا پېتىپ قالدى:

بۇ شەھەرگە ئەكەلگەن جىمى مىلىنىڭ نەق ـ نېسى پۇللىرىنى قوشقاندىلا، يەتتە تۆگە سېتىۋالغىلى بولار. ئۇنىڭغۇ سەدىقە قىلىۋېتەرمەن، نېمە بىلەن كېتىمەن؟ قېچىرنى لالما ئىتلار يەپ تۈگەتمىگەن بولسىمۇ، كاشكى، بولدىلا، بۇ نەس باسقان ھاراملىقنى كۆكۈل ـ كۆكسىمدىن چىقىرىۋېتەييا!

مەخسۇم بەشىنچى كۈنى — ئۇلۇغ جۈمە كۈنى تاڭ ـ سەھەردە ئورنىدىن مىدىرلاپ تۇردى ـ دە، ھاسىغا تايانغان ھالدا قەرز سۈيلەشكە كىرىشتى. ئىككى كۈنلۈك ھارغىنلىقتىن كېيىن نەق ـ نېسىلىرىنى يېغىپ بولدى. ئويلىغانىدەكلا، قول ـ ئىلكىدىكى تەڭگە ـ تىللانىڭ ھەممىسى يەتتە تۆگە سېتىۋېلىشقا ئاران يەتتى. ئۇنى خانىقاغا بىراقلا سەدىقە قىلىۋەتتى ـ دە، تونۇش سودىگەردىن قەرز

ئالغان پۇلغا بىر ئېشەك سېتىۋالدى، ئۆز يۇرتىغا كەتتى.

4

كۆپچىلىككە ئايان بولسۇنكى، مەخسۇم بۇ شەھەرگە كەلگەن كۈننىڭ ئۆزىدىلا ھېلىقى جەريدە چاپانلىق قېرى ساھىلنىڭ كۆزى بۇ قېچىرغا چۈشكەن. ئۇ ئەسلىدە قاتمۇقات خانىقانىڭ قارا پەردىلىك ھۇجرىسى ئىچىدە تەسۋىي سېيرىپ ئولتۇرغان ئاق لىباسلىق كەمەك ھەييارنىڭ ئىخلاسمەن مۇرىتى ئىدى. مەينەتچىلىك ئىچىدە ئاشۇنداق قېرى كۆرۈنگىنى بىلەن ئانچىمۇ قېرى ئەمەس، ئايىغى يېنىك چاپارمەن ئىدى. ئۇ، شۇ كۈنىلا خوجىسىغا «شۇنداق بىر قېچىر كۆردۈمكى، ئەييۇھەننەس...» دەپ خەۋەر قىلغان ۋە شۇ سودىگەرنىڭ ئائىلە ئەھۋالىنى بىلىپ كېلىش تاپشۇرۇقىنى ئالغانىدى. بۇ ئىگىلىگەن ئەھۋالدىن خەۋەر تاپقان جەندە ـ كۆلالىق «دەرۋىش» تۇنجى ئۇچرىشىشتىلا مەخسۇمنىڭ جۇپ ئوغلى بىلەن يېگانە قىزى ھەققىدە ئېغىز ئېچىپ، مەخسۇمنىڭ يۈرىكىنى ئۆز ئالقىنىغا ئېلىۋالىلىغان. مەخسۇمنىڭ ئېغىز ـ بۇرۇنلىرىدىكى قورقماق يارىسىنى كۆرگەندىن كېيىن، ئۇنىڭ بۇ مەنىۋى قاپقاندىن قېچىپ قۇتۇلالمايدىغانلىقىنى جەزملەشتۈرگەن.

مەخسۇمغا نېمە ئۈچۈن كونا سارايدىن يۆتكىلىپ كېتىش ئاگاھلاندۇرۇشى بېرىلدى؟

سوپى ـ ئىشانلارغا چوقۇنمايدىغان سارايۇەننىڭ ئوغلى، ئىنايىتىللا مەخسۇم بىلەن بىرلىكتە ئۈچ تەۋەك نانىنى سەدىقە

قىلىۋاتقاندا، يەنىلا ھېلىقى قېرى ساھىل گەپ سورىغان. بۇ تۈز كۆڭۈل يېگىت بۈگۈنكى خەيىر - سەدىقە ئۆزىنىڭ ئىنايىتىللا مەخسۇمغا بەرگەن مەسلىھەتلىرىنىڭ مەھسۇلى ئىكەنلىكىنى ئاشكارىلاپ قويغان. بۇ ھال يەنىلا خوجا ئىشان ئارقىلىق چاچلىرى قۇلاقنى يېپىپ تۇرغان بەتھەيۋەت مەخلۇققا — ئىخلاسمەن مۇرىتىغا يەتكۈزۈلگەن...

مەخسۇمنىڭ قېچىر ئەكەلگەنلىكىنى قانداق بىلدى؟

خانىقا بوسۇغىسى ئەتراپىدا ئاپتاپسىنىپ، قۇرۇق ئەسنەپ ئولتۇرۇشقان يۈك مەيدىلىك مەخلۇقلارنىڭ ھەممىسى ئىشان خوجىنىڭ مۇرىتلىرى — تەمەخور سوپىلار بولۇپ، ھەربىرىنىڭ پەقەت ئۆزلىرىلا بىلىشىدىغان مەخسۇس لەقەملىرى بار ئىدى. خانىقاغا نەزىر قىلىش ئۈچۈن قوچقار ئەكەلگەن كىشىنى «قوچقار» لەقەملىك سوپى، گۈرۈچ ئەكەلگۈچىنى «گۈرۈچ» لەقەملىك سوپى، خوراز ياكى مېكىيان ئەكەلگۈچىنى خوراز ياكى مېكىيان لەقەملىك سوپى باشلاپ كىرەتتى. ئىشان خوجا يولباشلىغۇچىغا بىر قاراپلا دۇئا - تەلەپ قىلغۇچىنىڭ نېمە ئەكەلگەنلىكىنى دەرھال بىلۈالاتتى - دە:

— قوچقار — ھەزرىتى ئىبراھىم ئەلەيھىسسالام كۆز گۆھىرى ئىسمائىل ئەلەيھىسسالامنى خۇدا يولىدا قۇربانلىق قىلماقچى بولۇپ شەمشەر بىلەۋاتقان مەزگىلىنىڭ دەل ئۆزىدە مالائىكىلەر تەرىپىدىن جەننەتتىن ئەۋەتىلگەن مال، خۇدا يولىدا قۇربانلىق قىلىش ئۈچۈن يارىتىلغان ئەزىز مال؛ خۇدا سېنى قوچقاردەك ئەزىز قىلىۋېتەر، ئىلاھە ئامىن! — دەپ

دۇئاغا قول كۆتۈرەتتى. «گۈرۈچ» لەقەملىك سوپى بىلەن كىرگەن كىشىگە دەيدىغىنى مۇنداق ئىدى:

— گۈرۈچ — جاناب روسۇللالنىڭ چىشىدۇر. خۇدا سېنى ئۆز ئەلچىسىنىڭ مۇبارەك چىشلىرىدەك ئەزىز قىلسۇن، ئىلاھەئامىن!

خوراز - مېكىيان ئەكەلگۈچىلەرنىڭ مۇتلەق كۆپچىلىكى ئىجارىكەش دېھقانلار ئىدى. ئۇلار كۆپىنچە هاللاردا قەرز سۈيلەپ كەلگەن يەر ئىگىلىرىنىڭ، سۈتخورلارنىڭ ئالدىدا بويۇن قىسىپ، قىزىرىپ تۇرۇشقا مەجبۇر ئىدى، ئەلۋەتتە. «خوراز» لەقەملىك سوپى بىلەن كىرگەن جاپاكەشكە قىلىدىغان دۇئاسى مۇقەررەر هالدا مۇنداق بولاتتى:

— خوراز — سۈيىمى ئەلچىسىدۇر، مۇسۇلمان ئەهلىنى تائەت - ئىبادەتكە چىللىغۇچى خالىسانە مەزمۇندۇر؛ خۇدا سېنى بىرەھىم قەرز ئىگىلىرى ئالدىدا خوراز تاجىسىدەك قىزىرىپ تۇرۇش قىسمىتىدىن خالاس ئەتكەي، ئىلاھە ئامىن!...

بۇ سېھىرگەرلىكتىن بىخەۋەر، ساددا ساخاۋەتچىلەر خۇددى بىزنىڭ ئىنايىتىللا مەخسۇمدەك «ئىشان خوجام مېنىڭ نېمە ئەكەلگەنلىكىمنى كۆرمەي تۇرۇپلا بىلۈۋالىدىيا؟» دەپ هەيرانۇ هەس بولاتتى - دە، تېخىمۇ چوڭقۇر ئىخلاس - ئەقىدە بىلەن تاپقان - تەرگىنىنى خانىقا قويىنىغا تۆكۈشكە باشلايتتى.

شۇنچە ۋاقىتتىن بۇيان پېيىدە يۈرگەن قېچىرنى نېمە ئۈچۈن قويۇۋل قىلمىدى؟ راستىنلا ئۇنى لالما ئىتلارغا تاپ قىلىپ بېرىۋەتتىمۇ؟

ئىشان خوجا ئىنايىتىللا مەخسۇمنىڭ ساراسىملىك روھىي ھالىتىدىن ھەر كۈنى خەۋەر تېپىپ تۇراتتى. بىرلا تەھدىت بىلەن ئۇنىڭ جېنىنى ئۆز ئالقىنىغا ئېلىۋالالىغان بۇ كەمەك ھەييارنىڭ بىر قېچىر بىلەنلا قانائەتلىنىپ قېلىشى مۇمكىن ئەمەس ئىدى. شۇڭلاشقا ئۇ، يەتتە تۆگە ئۇندۇرۇۋالالىغان ۋە ئىنايىتىللا مەخسۇم بوز ئېشەك بىلەن يولغا چىققان كۈنىلا قېچىرنى سېتىپ، جىرىڭلاپ تۇرىدىغان ساپ ئالتۇننى ئۆز قوينىغا سېلىپ بولغانىدى!

.....

بۇ سېھىرگەرلەر ئۇۋۇسىنىڭ سىرى ئېچىپ تاشلانغىنىغا 30 يىلدىن ئاشقان بولسىمۇ، ئۇلارنىڭ شەيتان سۈپەت ھەقدالىرى تۈگەپ كەتكىنى يوق. ئۇلارغا نەپرەتلىنىۋاتقان چېغىمىزدا، ئۇلارغا خۇراپىيلارچە چوقۇنغۇچى كۆڭۈل قارىغۇلىرىنىڭ بىچارە ھالىغا ئېچىنماي تۇرالمايمىز!

1983 - يىل دېكابىر. قەشقەر.

چىلىم

1

بەرىكەتلىك كۈز پەسلىنىڭ دەسلەپكى مەزگىلى، قاش قارايغان چاغ. سېغىز تۇپراقلىق سەھرا يولى بازاردىن يانغان ئات ـ كالا هارۋىلىرى، ئاتلىق، ئېشەكلىكلەر ۋە پىيادىلەرنىڭ ئاياغ ئاستىدىن كۆتۈرۈلگەن ئاچچىق چاڭ ـ توزانلار قوينىغا غەرق بولغان. ئاشۇ چاڭ ـ توزانلار كەلكۈنى ئىچىگە چۆكۈپ كېتىۋاتقان يولۇچىلارنىڭ بىرى، ئاق قاشقىلىق قارا ئېشەككە مىنىۋالغان موكا يۈزلۈك، ۋىجىككىنە ئادەم ـــ بەزىنىڭ سۈلتانبەگ. ئۇ يانداپ ئۆتۈۋېتىپ كېتىۋاتقان ئاتلىقلار، يورغا ئېشەكلىكلەرگە قاراپ هەسرەتلىك ئۇلۇغ ـ كىچىك تىناتتى. «بۇۋىلىرىمىز نېمىشقا دۇلدۇللارنى مىنىپ ئۆتكەنىكەن. بەزگە كەلگەندە، ئەي ...» دەيتتى ـ دە، ئېشىكىنىڭ ساغرىسىغا قامچا سالاتتى. بۇ قامچىمۇ ئۇ هەسرەت بىلەن ئەسلەۋاتقان دۆلەتمەن بۇۋىلىرىدىن قالغان بىردىنبىر تەۋەررۈك ئىدى. قامچا ـ تاياقلار زەربىسىگە پىسەنت قىلمايدىغان بۇ ئېشەك ئالتە قەدەم يەردە بىر توختاپ، يېرىك ۋە شالاڭ قارا تۆكلۈك ئاق

تۇمشۇقىنى يەرگە تىرەيتتى - دە، بىر ھازادىن كېيىن يوغان - يوغان چىشلىرىنى ئېچىپ ئاسمانغا قارايتتى. مۇنداق چاغلاردا ئۇنى قىزىتىلغان زىخ سانجىپ ماڭدۇرۇشمۇ بەسى مۇشكۇل. ئۇ ھازىرمۇ قېلىن كالپۇكلىرىنى قايرىپ، ئاسمانغا قاراپ ھىجىيىپ تۇراتتى. بىر توپ ئاتلىقلار يېتىشىپ كېلىپ قالدى:

— بېگىم، «قارا يورغا» نى چاپتۇرمايلىمۇ؟ ھە، قېنى!

— يۇلتۇز سانىۋېتىپتۇ ئۇ!

— ئاي كۆرۈۋاتقان بولمىسۇن يەنە!

— ھا - ھا - ھا!..

بازاردىن يانغان بۇ مەسخىرىۋازلار قوشنا يېزىدىكى ئوغلاق تارتىش چەۋانداز‌لىرى ئىدى. ئۇلارنىڭ زاڭلىق كۆلكىسى تۇپەيلىدىن ئېچىلغان كونا جاراھەتنىڭ ئاغرىقى بېسىقماي تۇرۇپلا يەنە بىر توپ يورغا ئېشەكلىكلەر يېتىشىپ كېلىپ قالدى ۋە بۇ يارىغا تۇز سېپىپ، چاڭ - توزان كەلكۈنىنى تېخىمۇ ئۇلغايتىپ ئۆتۈپ كەتتى. «قارا يورغا» بولسا، پىيادىلەردىنمۇ يول تالاشماي، ئۆز ئادىتى بويىچە ساناپ دەسسىمەكتە ئىدى.

— قېنى، لەقۇا! — يەنە قامچا سالدى سۇلتانبەگ.

ئۇ، ئۆز دەرۋازىسى ئالدىغا كەلگەندە، پۈتۈن يۇرت - مەھەللە ئۇخلاپ قېتىپ كەتكەنىدى. دەرۋازا قېقىۋېرىپ تېخىمۇ جىلە بولغان سۇلتانبەگ «قارا يورغا» دىن ۋە مەسخىرە قىلىپ ئۆتۈپ كەتكەن ئات - ئېشەكلىكلەردىن ئالالمىغان دەردىنى خوتۇندىن ئالماقچى بولغانىدى، لېكىن خوتۇنى يەتكۈزگەن خەۋەر ئۇنى جىمى ئاچچىقىنى يۇتۇۋېتىشكە مەجبۇر قىلدى.

ـــ بەگنىڭ چاپارمىنى كېلىپ كەتتى، ـــ دېگەنىدى خوتۇنى دەرۋازىنى ئاچار ـ ئاچماي تۇرۇپلا، ـــ ئەتە دوتەي چىقمدىكەن.

ـــ دوتەي؟ ـــ دېدى سۇلتانبەگ ھولۇقۇپ. ئەگەر كۈن دۈز بولغىنىدا ئىدى، خوتۇنى ئۇنىڭ جامىدەك ئېچىلغان كۆزىنى كۆرۈپ «ۋايجان» دەپ ۋارقىرىۋەتكەن بولاتتى. ئۇ، ھازىر ئانچە جىددىيلەشمەستىنلا جاۋاب بەردى:

ـــ ھەئە، دوتەي چىقمدىكەن، كاتتا زىيادە بولار ئەمەس، سىلىنمۇ چىللاپتۇ.

ـــ باغمقى قېنى؟

ـــ ئاتتىن چۈشمەي تۇرۇپلا شۇ گەپنى قىلدى، كەتتى.

ـــ مۇنداق دېگەن، ـــ دېدى دېمى سىقىلغان ھالدا.

ـــ ئاشلىرىنى يېۋالسىلا.

«دوتەي چىقمدىكەن؟» دەپ تەكرارلىدى سۇلتانبەگ قېتىپ قالغان نېرىن چۆپكە قوشۇق سېلىۋېتىپ. چۆپكە پاتۇرۇلغان ياغاچ قوشۇق بىر دۆۋە چەش ئۈستىگە سانجىپ قويۇلغان گۈرجەكتەك مىدىرلىماي تۇرۇپ قالدى:

ـــ چىلىم! ـــ دېدى سۇلتانبەگ خوتۇنىغا قاراپ. ئۇ- نىڭ خۇماري تۇتقانىدى. خوتۇنى چىلىم قاپقىنىڭ سۈيىنى يەڭگۈشلىۋېتىپ، ئەكىلىپ بەرگەچ دېدى:

ـــ تاماقتىن كېيىن چەكسىلە بولمامدۇ؟

ـــ ئىشىڭنى قىل!

سۇلتانبەگ ئۈچ يېرىم غېرىچ سېپى بار نوگايدىن ياسالغان چىلىم ئوتخانىسىنى ئاچچىق كۆك تاماكا بىلەن تولدۇردى ـ دە، ئوت ياقتى، ئاغزىنى نوگاي سېپىنىڭ كە-

چىككىنە تۆشۈكىگە ياققاندا، سالپىيىپ تۇرغان قوۋۇز تېرىلىرى ئېزىق ئىچىگە كىرىپ كەتكەنىدى. نوگاي ئىچىدىن بۇلدۇقلىغان سۇنىڭ ئاۋازى، بېگىمنىڭ بۇرنىدىن بولسا، بىر جۈپ مورىنىڭ تۆتۈنى چىقىۋاتاتتى.

— دوتەيمۇ چېكىدۇ - ھە؟ — دەپ سوئال قويدى ئۆز - ئۆزىگە. — راست، چېكىدۇ!

ئۇ، كونا بەگنىڭ ۋاقتىدا دوتەينى كۆرگەن، چىلىم چەككىنىمۇ ئېنىق كۆرگەن. «ئەپيۇندىن قېلىشمايدىكەن» دەپ ماختىغانلىقىنىمۇ ئاڭلىغانىدى. «چېكىدۇ!» دەپ تەكرارلىدى ئىشەنچ بىلەن ۋە ئىتتىك ئورنىدىن تۇردى. دەھلىزىگە چىقتى، قۇزۇققا ئېسىلغان غەلۋىرنى ئالدى، تامغا يۆلەكلىك تاغاردىكى قوناقتىن كۆرەپ - كۆرەپ ئالدى - دە، ئېغىلغا قاراپ ماڭدى. قوناقنى ئوقۇرغا تۆكتى. ئىشتىها بىلەن بوغۇز يېۋاتقان ئېشەكنىڭ ساغرىسىنى سىلاپ تۇرۇپ دېدى:

— بوغۇز يېيىشتە بوش كەلمەيسەن - دە، يە، ئىتتىك - ئىتتىك يە!...

سۇلتانبەگ قايتىپ كىرىپ قوشۇقىنى يېگىباشتىن قولغا ئالدى، قېتىققىك ئۈيۈپ قالغان چۆپنى ئالدىرىماي يۇتۇشقا باشلىدى. چۈنكى ئۇ، «قارا يورغا» بوغۇزىنى يەپ بولغۇچە سەۋر قىلىش لازىملىقىنى بىلەتتى. قاچىنى قۇرۇقداپ، قوشۇقنى يالاپ بولغاندىن كېيىن، كونا ئورۇس ساندۇقىنى مالتىلغىلى تۇردى. ئېرىنىڭ نېمە ئىش قىلىدىغانلىقىنى بىلمىگەن خوتۇن قايتا - قايتا سورىدى:

— يېرىم كېچىدە ساندۇق ئاختۇرۇپ نېمە قىلىلا؟

— ئىشكىنى قىل!

سۇلتانبەگ بىر دانە كۆمۈش يامبۇنى قولىغا ئالدى، خوتۇنى ئېسىلدى:

— ئېيتسىلا، يېرىم كېچىدە نېمە قىلىلا بۇنى؟

— ئىشكىنى قىل!

خوتۇنىنىڭ كۆڭلىدە گۇمان ئۇلغايدى. خەقنىڭ دەرگەھلىرى راست ئىكەن — دە، ھۇ، بىنومۇس! ئۇنىڭ ئېسىل غىنى ئېسىلغانىدى:

— ئېيتسىلا، زادى نەگە بارىلا؟ ئۇنى قايسى ئالۋاستىغا بېرىلا؟

— ئىشكىنى قىل! — قەھر — غەزەپ بىلەن ۋارقىرىدى سۇلتانبەگ ۋە قامچىنى قولىغا ئالدى، — زۇۋان سۇرىدىغان بولساڭ! ...

خوتۇنى جىم بولدى.

— ۋاقتى كەلگەندە بىلىپ قالسەن، — دېدى سۇلتانبەگ كۆمۈش يامبۇنى بەلبېغىغا تۇگۇۋېتىپ، — مەن كەتتىم، دەرۋازىنى ئېتىۋال!

— قورسىقىغا جىن كىردى، — دېدى خوتۇنى «قارا يورغا» بىلەن بىللە تۇن قاراڭغۇلۇقى قوينىغا سىڭىپ كېتىۋاتقان ئېرىگە قاراپ. ئۇنىڭ قورسىقىغا راستىنلا جىن كىرگەنىدى.

2

سۇلتانبەگ — بەگ ئەمەس، يۈزبېشى؛ يەنە كېلىپ، بۇ يىل ئەتىيازدا بەگلىكتىن قالدۇرۇلغان كونا بەگنىڭ

ئاتىدارچىلىقى بىلەن تەكلىنىپ قالغان، ھازىر بولسا، يىلـ تەزى قىرقىلىپ كېتىش خەۋپى ئىچىدە تۇرۇۋاتقان يۈز- بېشى. بوۋىسى سۈلتانبەگ ھەقىقەتەن چارەك ئەسىر دەۋر سۈرگەن كاتتا بەگ ئىدى. ئۇ كىشى ئاخىرەتكە سەپەر قىلغان كۈنى تۈغۈلغان بۇ نەۋرىگە شۇ كىشىنىڭ تەۋەررۈك ئىسمى نېسىپ بولغانىدى. ياشلىق دەۋرىنى قوچقار، كەكـ لىك، خوراز سوقۇشتۇرۇش، ئىت تالاشتۇرۇش، جەمشىتنىڭ روھىنى خۇش قىلىپ «دەتتەكام» دەپ مەيدىگە مۇشتلاشلار بىلەن نابۇت قىلىپ، بار ۋەسلىدىن ئايرىلغاندىن كېيىنلا مەسچىتنى تونۇشقا باشلىغان بۇ ئادەمنى سابىق يۈرت بېگى ئاشۇ بوۋىلىرىنىڭ يۈز - خاتىرسى ئۈچۈنلا يۈزبېشى قىلىپ تىكلەپ قويغانىدى. لېكىن كىشىلەر كۆزگە ئىلمايتتى. 30 ئۆيلۈك بىر مەھەللە مەسچىتىنىڭ مەزىنىگە ئېگىلگەنـ چىلىكىمۇ ئېگىلمەيتتى، خۇشامەت قىلمايتتى، پارا بەرمەيتتى، نەزىر - چىراغ، توي - تۆكۈنلەردە تۆرگە باشلىمايتتى. مۇنداق چاغلاردا ئۇ، ئاللىقاچان قۇيرۇقىنى قۇم بېسىپ كەتكەن بوۋىلىرىنى بىر ئەسلەيتتى - دە، «بۇ ئالەم — ئۇزۇن ئالەم، كۆرىمىز تېخى!» دەپ قويا تتى.

مانا ھازىر ئۇ، يەر - زېمىنىنى قاپلىغان گۆرىستان جىمجىتلىقىدىنمۇ قورقماي، تاشپاقا مېڭىشىدا كېتىۋاتقان «قارا يورغا» سىغا غەزەپىمۇ قىلماي، كۆزىنى يۇمغان ھالدا خىيال سۈرۈپ كېتىۋاتىدۇ. ئويلىغانلىرى بەزى - بەزىدە ئاغزىدىنمۇ چىقىپ كېتىۋاتىدۇ.

«دوتەي بىلەن كۆرۈشۈشنىڭ ھاجىتى يوق. تىلماچ

جانابلىرىنى تاپالىسامىلا بولدى. ھېلىمۇ تىلماچمىدۇ شۇ ھارامزادە؟...»

ئۇ، دوتەينى كۆرگەن، سابىق بەگنىڭ ھەشىمەتلىك بېغىدا ئۆتكۈزۈلگەن كاتتا زىياپەتكە داخىل بولغان چېغىدا كۆرگەن؛ چىرايىدىن مەككارلىق، گەپ ـ سۆزىدىن ھەيبارـ لىق چىقىپ تۇرىدىغان شادا پاچاق تىلماچنىمۇ كۆرگەن. ھازىر كۆرسىلا تونۇيالايدىغاندەك قىلاتتى. «شۇنى تاپالـ سامىلا...» ئۇ، كۈلدى، ئالتۇن قانا تلىق دۇلدۇل مېنىپ، مەڭگۈلۈك پاراغەت گۈلىستانىغا قاراپ كېتىۋاتقاندەك ئىچ ـ ئىچىدىن ھۇزۇرلىنىپ كۈلدى.

ـــ يورغام، تېز، تېزرەك! ...

توساتتىن ئۇنىڭ كاللىسىدا بىر سوئال پەيدا بولدى: «دوتەي چىلىم چېكىشنى تاشلىۋەتكەن بولسىچۇ؟» ئۇنى سۈر باستى، خۇنۈك كۆزلىرىگە يەتتە دوزاخ زۇلمىتى بىراقلا تىقىلدى. شۇ قاراڭغۇچىلىق ئىچىدە زالىم، تەكەببۇر ئىلياس بەگ كۆرۈندى. ئۇ ئاچچىق كۈلمەكتە ئىدى. بۇ كۈلكە چىلبۆرىنىڭ ھۇۋلىشىغا، قەھرلىك يولۋاسنىڭ ھۆركىرىشىگە ئوخشىشىپ كېتەتتى. «مەن بىلەن ئۇزەڭگە سوقۇشتۇرماقچى بولدۇڭمۇ تېخى؟ كۆزۈمدىن يوقال، لالما!» ئۇ جان ـ جەھلى بىلەن تەپتى، سۈلتانبەگ خامان تېشىدەك دومىلىغانچە بىگانە بىر يۇرت سازلىقىغا پېتىپ قالدى!

«ۋاي!...» مۇدۇرۇپ كەتكەن ئېشەكنىڭ بوينىنى قۇـ چاقلىۋالغان سۈلتانبەگ يىقىلىپ چۈشۈش خەۋپىدىن ئامان قالدى. ۋەھىمىلىك خىيال ئىسكەنجىسىدىن خالاس بولدى. «چېكىدۇ! ـــ دەپ كەسكىن ھۆكۈم قىلدى ئۇ، ـــ مۇنداق

خۇمارلىق قەدىناسىنى ھەرگىزمۇ تاشلىۋەتمەيدۇ.» ئۇ گويا ئېچىرقاپ ھالى، چاڭقاپ ماداري قالمىغان قېرى تۈلكە مارجان بۇلاق بېشىدا بىر جۈپ قىرغاۋۇلنى بىراقلا يېۋالغانىدەك ھۇزۇرلاندى، جانلاندى. ئىلياسبەگ بىلەن جىددي مۇتازىرە باشلىۋەتتى: «تېخى تۇنۇگۈنلا بەگ بولۇپ، بۈگۈن دوتەينى چىللىۋېلىشىڭدىكى غەرەز - قەستىنى بىلمەمدۇق؟ بەگلىك ئورنۇڭنى مۇستەھكەملىمەكچىسەن، ھۆرمەت - ئىناۋەت تاپماقچىسەن، ۋاقتى - سائىتى كەلگەندە، بىزدەكلەرنى يانپاشقا ئالماقچىسەن! توختاپ تۇر، سەن تاش سانىغۇچە، مەن قۇم سانىمايدىغان بولسام!...»

تەرەپ - تەرەپتە خوراز چىللاشقا، ئىتلار قاۋاشقا باشلىدى. سۇلتانبەگ «قارا يورغا» غا يالۋۇرۇشقا چۈشتى:

— يەنە ئازراق غەيرەت قىلغىن، قەدىناس يورغام؛ سۇلتانبېگىڭنىڭ تەلىيى ئوڭدىن كېلىپ قالسىلا، سەنسىمۇ جاپا - مۇشەققەتتىن خالاس بولسەن. ئوتنىڭ ئۈچىنى يەپ، سۇنىڭ سۈزۈكىنى ئىچىپ، ئاپتاپقا قاقلىنىپ يايراپسەن، ئاسمان - زېمىننى لەرزىگە سالغۇدەك ھاڭرايسەن. غەيرەت قىل، قەدىمگىنى سەل - پەل تېزلەت!...

«قارا يورغا» تۈياقلىرى ناھىيە بازىرىنىڭ ئەخلەت - چاۋار ئۈچۈپ يۈرگەن كوچىلىرىغا ئىز تاشلاشقا باشلىغاندا، ھەرقايسى مەسچىت مەزىنلىرى بامدات نامىزىغا ئەزان ئېيتىش ئۈچۈن پەشتاقتا قاراپ ئۆرلەۋاتقانىدى. سۇلتانبەگ «قارا يورغا» نى سارايۇەنگە تاپشۇردى - دە، «شەن يامۇل» تەرەپكە قاراپ راۋان بولدى. بۇ ناھىيىگە قەدەم تەشرىپ قىلغىنىغا ھەپتە بولغان دوتەي ئالىلىرىنىڭ ئاسمان - پەلەك

سېپىل بىلەن قورشالغان ئاشۇ «شەن يامۇل» ئىچىدە تۇرۇدىغانلىقى ئېنىق ئىدى.

سۇلتانبەگ قاپقارا سىرلانغان تۆمۈر دەرۋازا ئالدىدا كۆتتى، ئىنتايىن سەۋرچانلىق بىلەن كۆتتى، دەرۋازىدىكى پوستمۇ ئالماشتى. يامۇل سەيناسىدا ئۇيغۇرچە - بۇيرۇقلا ئۆتكۈچىلەرمۇ بارا - بارا قويۇقلاشتى.

سۇلتانبەگ قورالسىز پوست ئالدىغا كېلىپ، ئېگىلىپ تەزىم بەجا كەلتۈرگەندىن كېيىن:

— تىلماچ جانابلىرىنى ئىزدەيتتىم، — دەپ ئىلتىماس قىلدى.

— قايسى تىلماچنى؟

— دوتەينىك.

— ئېتى نېمە؟

سۇلتانبەگ دۇدۇقلاپ قالدى. ئىزدەۋاتقان ئادىمىنىڭ ئېتىنى راستىنلا بىلمەيتتى.

— كۆرسەملا تونۇۋالالايمەن، — دېدى ئىشەنچلىك هالدا، — ئۇ كىشى مېنىمۇ تونۇيدۇ، ئىسمىم — سۇلتانبەگ...

— سۇلتانبەگ؟ ... دەپ تەەججۇپلىنىپ سورىدى قورالسىز چېرىك بۇ ئادەمنىڭ تەقى - تۇرقىغا قاراپ، — ماڭە ساراڭ، ماڭ!

قورۇق گەپ قۇلاققا ياقمايۋاتقانلىقىنى چۈشەنگەن سۇلتانبەگ قويۇن يانچۇقىغا قول سالدى - دە، بىر جۇپ تەڭگىنى چىقىرىپ:

— ئۇكام، بۇ ئېغىزلىرىنىڭ يېلى ئۈچۈن، — دەپ

ئۇزارتتى، ــ دەرۋازىدىن كىرىۋالساملا تاپالايمەن، ھايال بولماي قايتىپ چىقمەن.

ئەتىگەندىلا ئىككى دانە كۆمۈش تەڭگىگە ئىگە بولغان چېرىك بىردىنلا ئەيۋەشكە كەلدى ــ دە، ھايال بولماي قايتىپ چىقىش شەرتى بىلەن كىرىشكە ئىجازەت بەردى. ھەتتا شۇلار ئورۇنلاشقان بىناغا يېقىنراق تەرەتخانا تەرەپنىمۇ قول بىلەن كۆرسىتىپ، شۇ ئەتراپتىراق تۇرۇشنى تاپىلىدى.

«ۋاھ، تەلىيىمنىڭ ئوڭ كەلگىنى شۇ! ــ دەپ قېنى ــ قېنىغا پاتماي كەتتى سۇلتانبەگ. ئۇنىڭ ئىزدىگەن ئادىمى تەرەتخانا پەلەمپىيى ئۈستىدە كەمىرىنى چىڭىتىۋاتاتتى.

ــ ئەسسالامۇئەلەيكۇم تىلماچ جانابلىرى، ــ دەپ ئىككى پۇكلەندى سۇلتانبەگ، ــ جانابلىرى بىلەن دىدار كۆرۈشۈش بەختىگە مۇيەسسەر بولغىنىمغا تولىمۇ خۇشالمەن.

قانداقتۇر بىر ئەرز ــ ئىلتىماسلار بىلەن كەلگەن ئادەم دەپ ئويلاپ قالغان تىلماچ چىرايىنىمۇ ئاچماستىن سورىدى:

ــ ھە، نېمە دەيسەن؟

قاتتىق ھودۇقۇپ كەتكەن سۇلتانبەگ يول بويى يادلاپ كەلگەن گەپلىرىنى پۈتۈنلەي ئۇنتۇغاندى.

ــ دوتەي چېكىدۇ ــ ھە؟ ــ دەپ سورىدى تۇلۇمدىن توقماق چىققاندەكلا.

تىلماچ ھەيران قالدى. ئوڭمۇ، سارامۇ؟ دەپ ئويلىدى ــ دە، گەپكە سېلىپ بېقىش ئۈچۈن سورىدى:

ــ چېكىدىغان نېمە ئۇ؟

سۇلتانبەگ «چىلىم» دېيىشنى ئەپسىز كۆرۈپ، چىلىم شورىغاننى دوراپ شۇنداق دەم تارتتىكى، بىر - بىرىگە مىنگىشىپ ئۇچۇپ يۈرگەن بىر جۈپ چىۋىن گىرىلدىغىنىچە ئۇنىڭ ئاغزىغا كىرىپ كەتكىلى قىل قالدى.

— ھا - ھا - ھا!... — تىلماچ ئۆزىنى تۇتۇۋالالماي كۈلۈپ كەتتى، — ساراڭ ئىكەن، راست، قىزىق ساراڭ ئىكەن... دەم تارتىشتا ئەجدىھادىن قېلىشمايدىكەنسەن، قېنى، ئاۋۇ پاختەكنى دەم تارتىپ باققىنا!

سۇلتانبەگ تېخىمۇ ھودۇقۇپ كەتكەندى:

— ئۆزلىرىمۇ چىقىدىغانلا؟ — دېدى كېكەچلەپ.

— چىقىمەن، — دەپ جاۋاب بەردى تىلماچ ئۆزىنىڭ نەگە چىقىدىغانلىقىنىمۇ بىلمەي، — قانداق، بىللە چىقامدۇق؟

— چىقمىسلا بولامدۇ؟ سىلى دېگەن دوتەينىڭ تىلى، قۇلىقى، كۆزى تۇرسىلا، — سۇلتانبەگ بەلبېغىدىكى يامبۇنى ئالدىراشلىق بىلەن قولىغا ئېلىپ ئۇزارتتى، — لايىقلىرىدا بولمىسمۇ، كۆپ ئورنىدا كۆرەرلا. تىلماچ تېخىمۇ ھەيران بولدى.

— نېمە ئەرزىگىز بار؟ — دەپ سورىدى تەييار غەنىيەمەتنى يانچۇقىغا سالغاندىن كېيىن. ئۇ بايىقى ھۆكۈمدىن پېنىشقا، مەسخىرىلىك كۈلكىسىنى توختىتىشقا باشلىغانىدى. سۇلتانبەگ ئۆز مۇددىئاسىنى ئېنىق ئوتتۇرىغا قويالىدى:

— دوتەي ئالىلىرى شۇ زىيانكەشتە ئېغىز تەگكۈزگەن چىلىمنى بىرلا شورىۋېلىشقا مۇمكىنچىلىك بولسا.

تىلماچ قىزىقسىنىپ سورىدى:

— شۇ زىيانكەشكە سىزمۇ قاتنىشامسىز؟

— قاتنىشىمەن، قاتنىشىمەن، — دەپ جاۋاب بەردى سۇلتانبەگ، — بىراق ھازىرقى ئورنۇم نام - نەسىبىمگە لايىق ئەمەس. پېقىرنىڭ ئاتا - بوۋىلىرى...

— خاتىرجەم بولۇڭ، — دەپ تەسەللى بەردى تىلماچ ئۇنىڭ ئېچىنىشلىق ھالىغا قاراپ، — شۇ ھويلا - ئىمارەت ئىچىدىلا بولسىڭىز، ئىزدەپ تاپىمەن. ھە، راست ئېتىڭىز نېمە؟

— سۇلتانبەگ.

— سۇلتانبەگ؟ — ھەيران بولۇپ سورىدى تىلماچ، ئۇنىڭ ئۆڭۈپ كەتكەن چەكمەن چاپىنى بىلەن نەچچە يېرىگە ياماق سېلىنغان مەسىگە قاراپ.

— شۇنداق، سۇلتانبەگ، — دەپ جاۋاب بەردى ئۇ كۆرەڭلىگەن ھالدا.

— خاتىرجەم بولۇڭ، بېگىم! — دېدى تىلماچ ئۇنىڭ ئوڭ ياكى سارالىقىغا قايتىدىن ئىشەنچ قىلالماي.

سۇلتانبەگ قارا دەرۋازىدىن مەغرۇر ھالدا چىقىپ كەتتى. سارايغا بېرىپ ئېشىكىنىڭ يېنىغا كەلدى.

— ئىشىمىز ئوڭدىن كەلدى. يۈر جانىۋار!

3

ئۇ، ئىلياسبەگنىڭ دەرۋازىسى ئالدىغا كەلگەندە، مەزىن ئاخۇنۇم پېشىن نامىزىغا ئەزان ئېيتىۋاتقانىدى. دەرۋازىنىڭ ئىككى قاسنىقىدا ئاتلىرى چىقىرىۋېتىلگەن ئىككى ئىزۇۇش (پوچتا) تۇراتتى. دەل - دەرەخلەرگە باغلىۋېتىل-

گەن ئارغىماقلارمۇ ئاتمىش - يەتمىشكە يېتەتتى. «قارا يورغا» ئۇلاردىن ھېيىققاندەك، يىراقتىنلا توختىدى.

— بېرىۋەر - بېرىۋەر، — دەپ نوختىسىدىن تۇتۇپ تارتتى سۇلتانبەگ، — بويى بولغان بىلەن ساڭا ئوخشاش ھاڭرىيالىسا ھېساب.

زىيادەت مەيدانى راسا قىزىپ كەتكەنىدى. ئوك ياقا-تىكى مېھمانخانىدا دوتەي - شىيەنجاڭ قاتارلىق ئەمەلدارلار، سول ياقتىكىدە بەگلەر، بايلار، يۇرت مۆتىۋەرلىرى، ھويلىدا بولسا، ئۇنىڭدىن تۆۋەنرەكلەر دەرىجە - مەرتىۋىلىرى بويىچە ئولتۇرۇشقانىدى. ساھىبخان ئىلياسبەگ قېنى - قېنىغا پاتمە-غان ھالدا كىرىلىپ، مېھمانخانىلار بىلەن ھويلا ئوتتۇرى-سىدا يۈرەتتى، مېھمانلارنى داستىخاندىكى مول نازۇ نې-مەتلەرگە بېقىشقا تەكلىپ قىلاتتى. سۇلتانبەگ كىرگەندە، ھېچكىمۇ ئورنىدىن تۇرمىدى ۋە ئورۇن بوشتىپمۇ بەرمىدى. پەقەت ئىلياسبەگ:

— كېلىڭ بېگىم، كېلىڭ؛ ئاۋۇ ياققا ئۆتۈڭ! — دەپ ھويلىنىڭ بىر بۇلۇڭىنى كۆرسەتكەنىدىلا، داستىخان ئەتراپىدىكىلەر:

— ھە، سۇلتانبېگىم، ئاتلىرى ھېرىپ قاپتۇغۇ؟ — دېگەن مەسخىرىلىك سۆزلەر بىلەن ھال سوراپ قويۇشقان بولدى.

سۇلتانبەگ ئەھۋالنىڭ مۇنداق بولۇشىنى بىلەتتى. ئۇ كۆرستىلگەن جايغا — داستىخاننىڭ بىر بۇرجىكىگە كېلىپ، قىستىلىپ ئولتۇردى. «سەنلەر كىمنىڭ نەسلى، مەن كىمنىڭ؟ ئورۇن بوشتايمۇ دېيىشمەيسەن تېخى!...»

سۇلتانبەگ «ئالسلا ـ باقسلا» دېگەنگە ئوخشاش تەكەللۇپلارغا ئېرىشەلمەيدىغانلىقىنى بىلەتتى، ھېلىمۇ شۇنداق بولدى. مەنمۇ ئالاھىدە چاقىرىلغان مېھمان، تۇزۇت قىلىپ ئولتۇرۇشتىن نېمە پايدا؟ دېگەنلەرنى خىيالىدىن ئۆتكۈزۈپ بولغان سۇلتانبەگ داستىخاندىكى نازۇ نېمەتلەرگە بېقىۋەردى. مۇرابىا قاچىسىدىكى پۇتۇن ـ پۇتۇن ئەنجۈرلەرنى ھەممەك نان بىلەن، ھەسەلنى قاتلىما بىلەن يەۋەردى. مۇنداق كاتتا زىياپەتتىمۇ قوغۇن ـ تاۋۇز يەپ ئولتۇرۇشنى، ئۇ قورساقنى ئاۋارە قىلىش، ھەتتا ئۆز ئىززەتىنى بىلمىگەنلىك دەپ قارايتتى. باشقىلار بىر تال زىخنى بوشاتقۇچە، ئىككىنى قۇرۇقداپ بولاتتى، ھەر كاپام پولۇغا ئىككى ـ ئۈچ توغرامچە گۆش قاتماي قالمايتتى. ئۇنىڭ كۆزى داستىخاندا، ئاغزى ئاشتا بولغىنى بىلەن ئوي ـ خىيالى دوتەيدە ئىدى. «چېكىۋاتقانمىدۇ؟ ــ دەيتتى ئۇ تەرەپتىكى مېھمانخانىغا قاراپ ـ قاراپ قويۇپ ۋە ھويلا ھاۋاسىنىڭ يېرىمىنى دېگۈدەك دەم تارتىپ بولغاندىن كېيىن، ــ ياق، تېخى چەكمەپتۇ» دەپ خاتىرجەم بولاتتى.

ئۇنىڭ پۇراق سېزىمچانلىقى ناھايىتى يۇقىرى ئىدى. ئۇ ياقتىكى مېھمانخانىدا چىلىم ئوتخانىسىغا سەرەڭگە يېقىلىشى بىلەن تەڭ ھايا-جانلىنىشقا، جىددىيلىشىشكە باشلىدى. «لەۋزىدە تۇرارمۇ؟ ئۇنتۇپ قالارمۇ؟ پۇتۇن بىر يامبۇنى ئالغاندىن كېيىن ئۇنتۇپ قالماس، لەۋزىدە تۇرار، تۇرىدۇ، چوقۇم لەۋزىدە تۇرىدۇ...» شۇنىڭدىن كېيىن ئۆز ئەتراپىدىكىلەرگە كەمىستىش نەزىرى بىلەن سەپسالدى ـ دە، ھېلى كۆرىشىسەن! دەپ خىتاب قىلدى ئۆز ئىچىدە.

تەشنالىق بىلەن كۆتۈلگەن پەيتمۇ كەلدى: شادىمان پاچاق تىلماچ پېشايۋاننىڭ قىرىق تۆۋرۈكى يېنىدا پەيدا بولدى. ئۇنىڭ ئوڭ قولىدا تۇچتىن ياسالغان نەقىشلىك چىلىم تۇراتتى.

— سۇلتانبەگ قايسىلىرى؟ — دەپ سوئال قويدى هويلىدىكى مېهمانلارغا قاراپ.

— خۇش، تىلماچ جانابلىرى، — دەپ ئورنىدىن تۇردى سۇلتانبەگ.

— بۇنى دوتەي ئالىلىرى ئۆزلىرىگە چىقارغانىدى، — دەپ چىلىمنى ئۇزارتقاندا، هويلا ئىچىلا ئەمەس، بەلكى سول ياقتىكى مېهمانخانىمۇ لەرزىگە كېلىپ كەتتى. چۈنكى ئۇ، بۇ مېهمانخانىغا كىرىپمۇ «سۇلتانبېگىم قايسىلىرى؟» دەپ سوراپ قويغانىدى، خېلىدىن بۇيان تېرىسىگە سىغماي قالغان ئىلياسبەگ هوشىدىن كەتكىلى تاس - تاماس قالدى. سۇلتانبەگ:

— رەهمەت - رەهمەت، هەنىم بولسا، ئۇنىڭ قالماپتۇ، — دەپ بولغاندىن كېيىن شۇنداق شوراشقا باشلىدىكى، بىر تال سەرەڭگىنىك تۈتۈنچىلىكمۇ ئىس چىقارمىدى، راستىنى ئېيتقاندا، چىلىمنىڭ ئوتخانىدا ئىس چىقارغۇدەك بىر نېمىمۇ قالمىغانىدى. سۇلتانبەگ قايتا - قايتا رەهمەت بايان قىلىپ چىلىمنى قايتۇرغانىدا، تىلماچ:

— بولدىمۇ؟ — دەپ سورىدى.

بۇ، ۋەزىپىنى ئورۇندىدىمۇ؟ دەپ سورىغانلىقى ئىدى، ئەلۋەتتە.

— رازی بولدوم، تامامەن رازی بولدوم، — دەپ جاۋاب بەردی سۇلتانبەگ. تىلماچ ھەييارلىق بىلەن بىر كۆزىنى قىسىپ قويۇپ كىرىپ كەتتى. دېمى ئىچىگە چۇشۇپ كەتكەن زىيادەت ئەھلى بۇ سۆز - ھەركەتلىرىنىڭ تېگى - تەكتىگە يېتىش ئىقتىدارىدىن مەھرۇم ئىدى. تۇنجۇقۇپلا كەتكەن ئىلياسبەگ تۆۋەنچىلىك بىلەن ئىلتماس قىلىشقا باشلىدى:

— بېگىم، بۇ يەردە ئولتۇرغانلىرى قانداق؟ مېھمانخانىدىمۇ ئورۇن بار ئىدى.

سۇلتانبەگ تېخىچە ئۆزە تۇراتتى:

— بېگىم كەلسىلە، يۇقىرىغا ئۆتسىلە، — دەپ تەكلىپ قىلىشتى بىرمۇنچىلەر.

سۇلتانبەگ:

— ماكا مۇشۇ جايمۇ يېتەرلىك، — دەپلا بۇرۇنقى جايىدا ئولتۇرۇۋالدى.

ھېچقانداق قىلىپ تۆرگە ئۆتكۈزەلمىگەندىن كېيىن:

— گۆھەر دېگەن تۇپراقتا چۇشسىمۇ يەنىلا گۆھەر - دە! كەمتەرلىكىنى قارىسىلا، — دېگەندەك گەپلەر بىلەن خۇشامەت باشلىنىپ كەتتى.

— بېگىم، مەزەگە باقسىلا.

— بېگىم، بۇنىڭدىن تېتىپ باقسىلا.

— بېگىم، مەرھەمەت قىلسىلا.

— بېگىم، ...

سۇلتانبەگ ئەمدى ئادەتتىكىسى بىر يۇزبېشى ئەمەس، بەلكى كۆپ يىللاردىن بۇيان قەلەندەر قىياپىتىدە ياسىنىپ،

پۇقرالار ئەھۋالىنى تەكشۈرۈپ يۈرگەن ھەقمقي سۇلتان ئىدى. زىيابەت ئەھلى ئۇنى پەقەت مۇشۇ مىنۇتتىلا تونۇۋالالىدى. شۇڭلاشقا، ھەممەيلەن تىزلىرىنى تونلىرىنىڭ پەشلىرى بىلەن يېپىپ ئولتۇرۇشقا، ئەدەبلىك ۋە ئىتائەتمەن بولۇشقا باشلىدى.

زىيابەت ئاخىرلاشتى. ئوڭ ياقتىكى مېھمانخانىدىكى لەر — يىراقتىن كەلگەن ئەزىز مېھمانلار ئۇزاپ چىقتى. سول ياقتىكىلەر ۋە ھويلىدىكىلەرنىڭ ھەممىسى:

— بېگىم، قېنى، مەرھەمەت قىلسىلا، — دەپ سۇلتانە بەگكە ئىلتىجا قىلىشقا باشلىدى. دوتەيلەرنىڭ كەينىدىنلا سۇلتانبەگ ماڭمىسا، باشقىلار بىر قەدەم بېسىشقىمۇ جۈرئەت قىلالمايتتى. دوتەيلەر دەرۋازا ئالدىغا چىققاندا بولسا، ھېچكىم سۇلتانبەگدىن بۇرۇن ئېغىز ئېچىشقا پېتىنالمىدى.

— كەلگەن قەدەملىرىگە رازى بولسىلا دوتەي جانابلىرى، — دەپ ئۆزرە قويدى سۇلتانبەگ، — ھەنىم بولسا، بىزنىمۇ ئۇنتۇپ قالماپلا.

— قەدىناس بۇرادەر ئەمەسمۇ بىز؟ — دەپ جاۋاب بەردى دوتەي. بۇ — ساھىبخان ۋە ئۇزاتقۇچىلارنىڭ ھەممىسگە قارىتىپ ئېيتىلغان تەكەللۇپ ئىدى، ئەلۋەتتە. لېكىن ئۇزاتقۇچىلارنىڭ ھەممىسى بۇ سۆزنى يالغۇزلا سۇلتانبەگكە تەئەللۇق دەپ چۈشىنىۋالدى ـ دە، ئۆزئارا پىچىرلىشىشقا باشلىدى:

— «قەدىناس بۇرادەر؟...»

— ھېچكىمنى كۆزگە ئىلماي يۈرگىنىنىڭ سەۋەبى شۇ ئىكەن ـ دە؟

پوچتا ـ ئىزۇۇشلارنىڭ قارىسى يىتكەن بولسىمۇ، ھېچ كىشى ئاتلىرىنى مىنىشكە پېتىنالمايۋاتاتتى. ئاچلىق تۈپەيلىدىن دەسسەپ تۇرغۇچىلىك ھالى قالمىغان «قارا يورغا» بولسا خوجايىنىنىڭ قارىسىنى كۆرۈش بىلەن تەڭلا ئاۋاز-زىنى قويۇۋەتتى. «ئەمدى ئۇنى مىنىپ يۈرۈشەرسىمۇ بولماس» دېدى بىرەيلەن ئىلياسبەگنىڭ قۇلىقىغا.

ــ راست، ــ دەپ تەستىقلىدى ئىلياسبەگ ۋە ئات باقارغا بۇيرۇدى، ــ ئاق ئايغىرنى توقۇپ چىق.

سۇلتانبەگ «قارا يورغا» نىڭ تانىسىنى يېشىپ تۇرۇپ پىچىرلىماقتا ئىدى:

ــ جاپا تارتىدىغان كۈنلىرىڭمۇ ئايىغلىشاي دەپ قالدى، يۇرا!

ــ بېگىم ئازراق تەخىر قىلسىلا، ــ دېدى ئىلياسبەگ «قارا يورغا» نىڭ تانىسىنى قولىغا ئېلىۋېلىپ، ــ بۇنى ئەمدى...

ئات باقار ئاق ئايغىرنى راۋۇرۇس توقۇپ چىققاندى. ئىلياسبەگ:

ــ قېنى، بۇنىڭغا مىنسىلە، بېگىم، ــ دەپ ئىلتىماس قىلدى. يۇرت كاتتىلىرىدىن بىرى ئاتنىڭ تىزگىنىنى تۇتسا، يەنە بىرى ئۇزەڭگىنى تۇتۇپ تۇراتتى. ئىككىيلەن قولتۇقىدىن يۆلىدى.

ــ ھە، بېگىم، ياغەۋسىلئەزەم.

سۇلتانبەگ ئاق ئايغىر ئۈستىگە قونۇپ بولغاندىن كېيىن، ئىلياسبەگ قايتا ئىلتىماس قىلدى:

ــ دوتەي ئالىلىرىغا تۆزۈكرەك قارىيالمىدۇق. كۆ-

رۇشكەنده بىز ئۇچۇن ئۆزره قويۇپ قويارلا.

— خۇدا خالسا، — دېدى سۇلتانبەگ چاندۇرماستىن.

«قارا يورغا» نى بىرەيلەن ئاپىرىپ بەرمەكچىمۇ بولغانىدى، سۇلتانبەگ «ئۆيىنى تېپىپ بارالايدۇ» دەپ ئۇنىمىدى.

ھەممىنىڭ ئالدىدا ئاق ئايغىرغا مىنگەن سۇلتانبەگ، ئۇنىڭ ئارقىسىدا «قارا يورغا» كېتىۋاتاتتى. ئەمدى ھېچكىم ئۇنىڭ ئالدىغا ئۆتۈپ كېتىشكە، ئۇلارنى چاڭ — توزان ئاستىدا قالدۇرۇشقا پېتىنالمايتتى. كەينىدىن كېلىۋاتقان ئاتلىقلار بولسا، بۇ كىشىگە ياخشى كۆرۈنۈش، يېقىنلىشىش ئامالىنى ئويلاش بىلەن بەنىد ئىدى...

سۇلتانبەگنىڭ خوتۇنى دەرۋازىنى ئاچتى، ئاغزىمۇ تەڭ ئېچىلدى:

— ھوي، قۇرۇق ئۇستىخان، تاۋار داستىخان سۇلتانبېگىم، قارا ھاڭگا يارىماي قالدىمۇ ئەمدى؟ يوتقانغا بېقىپ پۇت ئۇزارتساق، ھالىمىزغا بېقىپ ھال تارتساق بولماسمىدى؟ ئىت - مۇشۇكتىن قەرزدار بولۇپ ئۆتىدىكەنمىز - دە!

— ئىشىكنى قىل! ھېچكىمدىن قەرزىم يوق مېنىڭ!

— قەرزىم يوق؟ بىر يامبۇغا تۆت تال تاقىسىنمۇ بەرمەس بۇ ئاتنىڭ!

— بىر يامبۇغا سېتىۋالغىنىم يالغۇز بۇلا ئەمەس، — دېدى سۇلتانبەگ ئايغىرنى يېتىلەپ ھويلىغا كىرىۋېتىپ.

شۇنداق دەپ تۇرۇشىغا ئىلياسبەگنىڭ ئىككى چاپارمىنى كىرىپ كەلدى. بىرىنىڭ قولىدىكى كانايپ داستىخان

ئىچىدە قوش مۇشتىتەك كۆڭۈش بىسلىغان بىر تەخسە پولۇ بارلىقى شۇبھىسىز ئىدى.

— ئىلياسبېگىم ئەۋەتتى، — دېدى چاپارمەن، — بالا-ۋاقىلىرىنىڭ نېسۋىسى ئىكەن.

— بېگىمنىڭ سوۋغىسى ئىكەن، — دەپ بىر بوغچا ئۇزارتتى ئىككىنچى چاپارمەن، — ئەرزىمەس سوۋغامنى قوبۇل قىلسۇن، پات - پات كېلىپ مەسلىھەت - يولىيورۇق بېرىپ تۇرسۇن دەيدۇ.

— خۇدا خالىسا، — دەپ جاۋاب بەردى سۇلتانبەگ تەكەببۇرلۇق بىلەن.

چاپارمەنلەر تەزىم بەجا كەلتۈرۈپ چىقىپ كەتكەندىن كېيىن بوغچىنى ئاچتى:

ۋاھ، يېپيېڭى بەقەسەم تون، پارقىراپ تۇرىدىغان مەسە - كالاچ! خوتۇنىنىڭ ئاغزى ئېچىلىپلا قالدى.

— نېمە كارامەت بۇ؟

— نېمە بۇ؟ كۆرىسەن تېخى، — دېدى سۇلتانبەگ تون بىلەن مەسە - كالاچنى كىيىپ، گېدىيىپ، — مەن كىم؟ سۇلتانبەگ؛ ئەكەل چىلىمنى!

1984 - يىل ئاۋغۇست، قەشقەر.

ئوۋچى

1

تېلېفون تۇرۇپكىسىغا قاراپ ئېيتىلغان «ھە، مەن — كەرىم» دېگەن سۆزنى «ھە، كىرىك» دەپ ئاڭلاپ قالغان ئابدۇغەنى توساتتۇ ئىزا تارتتى، قىزاردى، چىقىپ كېتىشكە تەمشىلىپ، تۇتقۇچقا قول ئۇزارتتى.

— كەل، ئولتۇر، — كەرىم مۇدىر ئورۇنىدۇقىنى كۆرسەتتى - دە، سۆھبىتىنى داۋاملاشتۇردى، — ئەھمەت ئۇستامۇ؟ بار - بار. شۇنداق، تونۇر كاۋىپىغا ھەقىقەتەن ئۇستا...

ئەھمەت ئۇستام مەكتەپنىڭ ناۋىيى ئىدى. ياتاقتا يېتىپ ئوقۇيدىغان، مەكتەپتە غىزالىنىدىغان 80 نەچچە ئوقۇغۇچىنىڭ نېنىنى يېقىپ بېرەتتى، ئاشخانىغا ياردەملىشەتتى. ئابدۇغەنى — ئوقۇغۇچىلار ئۈيۈشما ۋەكىلى، تاماق باشقۇرۇش ھەيئىتى، ئۇنىڭ خىزمىتى ئەھمەت ئۇستام بىلەن زىچ مۇناسىۋەتلىك ئىدى. شۇڭلاشقا ئۇ تېڭىرقاپ قالدى، تەشۋىشلەندى: ئەھمەت ئۇستامنى يۆتكەپ كېتەمدۇ نېمە؟ ئۇستام كەتسە، قانداقراق ئادەم كېلەر؟...

مۇدىر تۇرۇپكىنى ئۆز بۆشۈكىگە بۆلەپ قويدى. ئابدۇغەنىگە بىر پەس قاراپ تۇرغاندىن كېيىن ئاستاغىنا دېدى:

— چۈشلۈك تامىقىڭلار شورپا، شۇنداقمۇ؟

— شۇنداق، — ئەدەب بىلەن جاۋاب قايتۇردى ئابدۇغەنى، — ئۆتكەنكى تەكشۈرۈش گۇرۇپپىسى كېلىپ كەتكەندىن بۇيان ساۋاقداشلىرىمىز گۆش كۆرمىدى. شۇڭلاشقا بۈگۈن...

— ئەھلى جامائەت تەقدىم قىلغان بەش قوينىڭ بىرىنى بۈگۈن سويماقچىسىلەر، شۇنداقمۇ؟

— شۇنداق.

مۇدىر ئۇ يان - بۇ يان ماڭدى، دېرىزىدىن سىرتقا قارىدى. ئاخىر ئېغىز ئاچتى:

— ئۇكام ئابدۇغەنى، مەكتىپىمىز — ناھىيىنىڭ ئەڭ چېتىدىكى مەكتەپ. شۇنداق بولۇشىغا قارىماي، تەكشۈرگۈچىلەر كېلىپ - كېتىپ تۇرىدۇ. ئۆزۈڭ بىلىسەن، يارىمزمۇ ئاز ئەمەس، سىنىپ دېرىزىلىرىگە پەنەركە مىخلاپ، گىزىت چاپلاپ يۈرۈپ قىشتىن چىقىۋالدۇق. يامغۇر ياغقان كۈنلەردىكى ئەھۋالىمىز ساڭمۇ ئايان. تەتىل جەريانىدا ئۆگزىلەرگە لاي سىلىۋالمىساق بولمايدۇ، سىنىپ - ياتاقلارنى ئاقارتمىساق تېخى.

بۇلارنىڭ ھەممىسى راست. لېكىن ئۇنى ماڭا دېگەنىنىڭ نېمە پايدىسى؟ مەن بىر ئوقۇغۇچى تۇرسام. ئەھمەت ئۇستام توغرۇلۇق نېمە دېيىشكەندۇ؟... مۇدىرنىڭ سۆزى ئابدۇغەنىنىڭ ئوي - خىيالىنى بۆلۈۋەتتى:

— بۇلارنىڭ ھەممىسىگە پۇل كېرەك. پۇل مەسىلىسىنى

شۇلارنىڭ قولى، شۇلارنىڭ تىلى ئارقىلىق ھەل قىلىدىغان گەپ.

ئابدۇغەنى بۇ گەپلەرنىڭ تېگى - تەكتىگە يېتەلمەي، ئۆز مۇدىرىغا سوئال نەزەرىدە تىكىلىپ ئولتۇراتتى.

— تەكشۈرگۈچىلەر كېلىدىكەن. ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئىمتىھانغا تەييارلىق ئەھۋالىنى كۆزدىن كەچۈرىدىكەن. يەنە كېلىپ، بۆلۈم باشلىقىمۇ كېلىدىكەن. تونۇر كاۋىپىنىڭ گېپىنى چىقىرىۋاتىدۇ.

ئابدۇغەنى سەگەكلەشتى، ئۆز كۆڭلىدە يەكۈن چىقاردى: ئاغزىمىزدىكى لوقمىنى يەنە تارتىۋالىدىكەن - دە!

— بىرەر قوي سېتىۋالايلى دېسەك، ئاي ئاخىرى بولۇپ قاپتۇ. مەكتەپ مالىيىسىدە...

ئابدۇغەنى گەپنىڭ تېگى - تەكتىگە چۈشىنىپ يەتكەنىدى. مۇدىر بولغىنىغا ئەمدىلا ئىككى ئايدىن ئاشقان بۇ ئۇستازنىنى تەڭلىكتە قالدۇرغۇسى كەلمىدى:

— مۇنچە خىجىل بولمىسىلا، مۇئەللىم، مېھمانلارغا كېتەرلىك گۆشنى ئايرىپ قويايلى.

مۇدىر بۇ جاۋابتىن خۇشال بولۇپمۇ كەتمىدى. ئۇنىڭ ئويلاۋاتقىنى مۇنداق ئىدى: تەكشۈرگۈچىلەر كېلىپ - كېتىپ تۇرىدۇ. يەپ كېتىدىغىنى ئوقۇغۇچىلارنىڭ تەمىنات پۇلى، تاماق ۋە تازلىق راسخوتى. مۇنداق بولمۇەرسە...

— ئابدۇغەنى، سەن — ئوقۇغۇچىلار ۋەكىلى، تەكشۈرگۈچىلەر سۆھبەتلىشىدىغان بولسا، كۆپچىلىكنىڭ پىكىر - تەلەپلىرىنى دادىل يەتكۈزۈۋەرگىن. ئاتا - ئانىلارنىڭ مەقسەت - مۇددىئالىرىنىمۇ ئاڭلىدىڭغۇ؟ شۇلارنىمۇ ئېيت،

سۆھبەتلەشمىسە، ئالدىغا كىرىپ ئېيتىۋەر.
— خاتىرجەم بولسىلا، مۇئەللىم.

2

ئەمدىلا تېرىسىدىن ئاجرىتىلغان قارا قوچقار ئوقۇغۇ-چىلار ئاشخانىسى ئالدىدىكى سېرىق سۆگەتكە ئېسىقلىق ئىدى. ئەڭ ئاخىرقى قويۇق قانلار بويىنىدىن تامچىلاپ چۈشۈپ تۇراتتى. ئەھمەت ئۇستام ئۇنىڭ ئۈچەي ـ قېرىنلىرىنى سۇغۇرۇۋاتقان، يېڭىم چەمبەر شەكلىدە تىزىلغان ئوغۇل ئوقۇغۇچىلار ئۆزئارا پىچىرلىشىۋاتقانىدى:
— كەسكەن يېرى ياغ چىقىپتۇ!
— بۇگۈن بىر مەززە قىلىۋالدىكەنمىز ـ دە!
— «ئەل ئىنئامى» دېگەن ماۋزۇدا ئىنشا يازدۇرىدىغان بولسىزە!...
ئۈزلۈكسىز سىگنال بېرىپ، چوڭ دەرۋازىدىن ھەيۋەت بىلەن كىرگەن جىپ ماشىنا بۇلارنىڭ يېنىدىلا توختىدى. ئۇنىڭدىن چۈشكەنلەر تۆت كىشى ئىدى. ياش شوپۇر بىلەن قوشقاندا، ئىككى كىشى ناھىيىلىك ماۋارىپ بۆلۈمىگە، ئىككىسى تەشۋىقات بۆلۈمى بىلەن تەنتەربىيە كومىتېتىغا تەۋە ئىدى. شوپۇر پۈتۈن ناھىيە ماۋارىپچىلىرىغا تونۇش بولغان ئاق يۈزلۈك، دوغلاققىنا كىشىنى مەكتەپ مۇدىرىغا تونۇشتۇردى:
— گۈرۈپپا باشلىقىمىز ـ مەڭلىك ھاجى، كېچائىنىڭ پەۋقۇلئاددە تولۇق ھوقۇقلۇق ئەلچىسى!

ئىككى يېرىم سائەت ئىلگىرى بۆلۈم باشلىقى نامىدىن تېلېفون بېرىپ، ئەھمەت ئۇستامنى سۈرۈشتۈرگەن ۋە تونۇر كاۋىپىنىڭ گېپىنى چىقارغان كىشى دەل مۇشۇ مەكتەپ ھاجىسى ئىدى.

— بۆلۈم باشلىقىمىز ماشىنىغا چىقاي دەپ تۇرغاندا، مۇھىم بىر يىغىن چىقىپ قېلىپ، ھوقۇق تاجىسىنى پېقىرغا كىيدۈرۈۋەتتى، — دەپ ماختاندى ئۇ، — بۇ قېتىمقى تەكشۈرۈش... ۋاھ، قالتىسقۇ! نېمانچە بورداق قوي ئۇ؟ — ھەمراھلىرىغا سوئال قويۇپ، ئۆزى جاۋاب بەردى، — كەرىم مۇئەللىمنى مۇدىرلىققا ئۆستۈرۈش يولىدا قانچىلىك پاپىياسىلىغانلىقىمنى بىلىسىلەر. شۇ چاغدا بەزىلەر، كەرىم مۇئەللىم ئۇچۇن نېمانچىلا كەتمەن چېپىپ كېتىسەن دېيىشمىگەنمىدى؟ كەتمەن چاپقۇچىلىكى بارمىكەن — يوقمۇ؟ قاراڭلار!

ئۇلگۈرۈپ كەلگەن بىر قىسىم ئوقۇغۇچىلار ۋە ئەتراپتىكى ئوقۇغۇچىلار ئالدىدا ئۇڭايسىز ھالدا قالغان مۇدىر نېمىدەپ جاۋاب قايتۇرۇشىنى بىلمەيۋاتاتتى. مەكتەپ ھاجى ئەھمەت ئۇستامنىڭ پۇتىغا خىش تىزىشقا كىرىشتى:

— نۇرغۇن - نۇرغۇن سورۇنلاردا بولۇپتۇمەن، ئۆزلىرىنىڭ قولىدا پىشقانىدەك مەززىلىك كاۋاپنى كۆرمەپتۇمەن. بۈگۈنزە... ھەي، راست، قانىچە پۇل مائاش ئېلىۋاتىلا، ئۇستام؟ نېمە؟ ھازىرغىچىلىك 73 يۈەنمۇ؟ مۇدىر، ئەپلەشمەپتۇ بۇ. ھېچ بولمىسا، 100 يۈەنگە يەتمىسە قانداق بولىدۇ؟ ھە، راست، بۇنىڭ ئۆزى ئاۋۇالقى مۇدىر قالدۇرۇپ كەتكەن كونا جاراھەت. ھەرگىز سىلىنى ئەيىبلىگىلى بولمايدۇ. ئەمدىلىكتە دوكلاتنىن بىرنى قاتۇرۇپقىنا

يېزدۇەتسىلە، توغرىلايدىغىنى مانا بىز! ئۇستام، بۇگۈن سىناقتىن ئۆتىدىغان كۆنلىرى جۇمۇ، كارامەتلىرىنى بىر كۆرسەتسىلە!

— بولىدۇ، بولىدۇ، — دېدى ئاغزى قۇلىقىغا يەتكەن ئۇستام.

مېھمانلار ئىشخانىغا كىرىپ كەتتى. قويمۇ سويۇلۇپ بولدى. قانداق پىشۇرۇش مەسىلىسىدە ئازراق دەتالاشمۇ بولۇپ ئۆتتى. مائاش ئۆستۈرۈش تەستىق قەغىزىنى تاپشۇرۇۋالغاندەكلا خۇش بولۇپ كەتكەن ساددا ئۇستام پۈتۈن بويىچە كاۋاپ قىلىش پىكرىدە ئىدى. ئابدۇغەنى بولسا، كىشى بېشىغا بىر جىڭدىن جەمئىي تۆت جىڭ، ئەڭ كۆپ بولغاندا، سەككىز جىڭ ئىشلىتىمىز دەپ تۇرۇۋالدى. قوي تەقدىم قىلغان مەرىپەتپەرۋەر ھۈنەرۋەن ـ كاسىپلار ۋەكىلى جىمى ھوقۇقىنى ئابدۇغەنىگە تاپشۇرغانىدى؛ «بۇ بەش قوي ئىمتىھان مەزگىلىدىكى ئوقۇغۇچىلار تامىقىغىلا ئىشلىتىلىدۇ، — دەپ جېكىلىگەنىدى ئۇلار، — ئىشەنچ بىلەن ساڭا تاپشۇردۇق، ھېساۋاتىنىمۇ سەندىن ئالىمىز.» شۇڭلاشقا مالىيە كادىرلىرىمۇ ئابدۇغەنىگە ئارتۇقچە تەلەپ قويۇشقا پېتىنالمىدى.

— مېھمانلىك پىكرىنى ئالمىساقمۇ بولماس، — دەپ تۇرۇۋالدى ئەھمەت ئۇستام، — ئابدۇغەنى سوراپ چىقسۇن، شۇلارنىڭ رايى بويىچىرەك ئىش تۇتايلى.

مالىيە كادىرلىرى بۇ پىكرىنى قۇۋۋەتلىدى. ئابدۇغەنى ئىشخانىغا كىرىپ مەڭلىك ھاجىدىن سورىدى:

— كاۋاپ يېيىشەملا؟

— ھەئە.

— قانداق كاۋاپ؟
— تونۇر كاۋىپى دېدىمغۇ؟
— قانچىلىكىنى ئىشلىتىمىز؟
— شۇمۇ گەپمۇ؟ پۇتۇن ئىشلىتىۋېرىڭلار، پۇتۇن! — كۆرەڭلىك بىلەن قوشۇمچە قىلدى، — بىر قوچقارنى ھەزىم قىلالمىغان ئاشقازانىنىمۇ كۆتۈرۈپ يۈرەمدۇ كىشى؟
— پۇتۇن قوچقارنى - ھە؟ — مەقسەتلىك ھالدا سورىدى ئابدۇغەنى.
— پۇتۇن! — دېدى مەڭلىك ھاجى زەردە بىلەن.
— بولىدۇ! — ئابدۇغەنى چىقىپ كەتتى.

3

ئولتۇرۇش كېچىكىپرەك باشلاندى. مەڭلىك ھاجى مۇدىر — ئىلمىي مۇدىر، مالىيە كادىرلىرىنىڭمۇ قاتنىشىشنى كۈتكەنىدى. ئۇلار چىرايلىقچە ئۆزرە قويۇپ، بۇ ئولتۇرۇشقا ئىشتىراك قىلىشتىن ئۆزىنى تارتتى. رېپقەتجان ئىسىملىك ئېگىز بويلۇق بىر ئوقۇتقۇچى بىلەن ئەھمەت ئۇستام ئۇلار-نىڭ يۈگۈر - يېتىم ئىشلىرىغا قاتنىشىپ بېرىۋاتاتتى. مەڭلىك ھاجى بۇ ئوقۇتقۇچىدىن تولىمۇ مۇلايىملىق بىلەن ھال سوراشقا باشلىدى:
— ئۇكام رېپقەتجان، تېخىچە مۇشۇ مەكتەپتىمۇ سەن؟ يۆتكىلەلمەپسەن - دە، ئايالىڭ ئۇيقاتا، سەن بۇ-ياقتا. راستىنلا ئۇۋال بوپتۇ ساڭا. مەن سېنى بۇ چاغقىچە يۆتكىلىپ بولغاندۇ دەپ ئويلاپتۇمەن. ماڭا دېسەڭ ياكى

ئىككىلىك خەت يېزىۋەتسەڭ بولماسمىدى؟ كېچاڭنىڭ ئالدىدا گېپىمنىڭ ئۆتىدىغان، پىچىقىمنىڭ كېسىدىغانلىقىنى بىلمەمسەن؟ بەك تارتىنچاق يىگىت سەن - دە. كەل، كاۋاپ يە، تارتىنماي ئېلىۋەر. ئاچە ئاغزىڭنى، ئۆز قولۇم بىلەن سېلىپ قويايي، ھەببەللى!... ئۇكام رېپقەتجان، يېقىن ئەتراپتىن پۈتا تېپىلامدۇ، ئۇرۇمچى پۇتىسى؟ مە، ماۋۇ ئون كويىنى ئېلىپ...

— سەت تۇرىدۇ، يانلىرىغا سېلىپ قويسىلا، — رېپقەتجان ئۇچقاندەك چىقىپ كەتتى.

— ھا - ھا - ھا!... ئاغزىڭدا، يۆتكىلىش، ماركىلىق ئېمىزگە، ئۇچە، قۇشۇم، پەرۋاز قىلىپ ئۇچ!

— ھاجى ئاكا، بىر بوتۇلكا ئۇرۇمچى پۇتىسى ئىككى يۈەن تۇرسا بۇ يەردە؟

— ئون يۈەن بولۇپ كەتسىمۇ پەرۋايىم پەلەك. قاراپ تۇر، ئون بوتۇلكا پۈتا تېپىپ كېلىدۇ ئۇ ھاماقەت! — سەپەرداشلىرىغا مەغرۇرانە سوئال قويدى، — قانداق؟ بۈگۈنكى ئوۋ جايىدىمۇ؟ ئەتىگىنچە كۆرسىلەر تېخى!... ئاغىنىلەر، «ئاش كەلسە، ئىمان قېچىپتۇ» دېگەندەك ئىش قىلماي، كېچاڭنىڭ نېسۇتسىنى ئايرىپ قويمايلىمۇ؟ — ھەمراھلىرى ئىنكاس قايتۇرۇپ بولغۇچە ئىككى سان گۆشنى ئايرىپلا سومكىغا سالدى، — بىر سان — پېقىرنىڭ نېسۇتسى بولسۇن، بىرى كېچاڭنىڭ. ئال، ئاغىنە، ماۋۇ بىر پۇتىنى سەن ئال، بۇنىسى سەن. شوپۇر ئۇكا، سەن بويىتاق، ساقلاپ يېيەلمەيسەن. خوتۇن خەق بويۇن گۆشكە ئامراق كېلىدۇ. مە، بۇنى ئاناڭغا ئالغاچ كەت.

— تۆلكىنىڭ تەقسماتى دېگەن شۇ - دە! — دەپ كۈلۈشتى ھەمراھلىرى. بۇ كۆلكە ئىچىگە قانچىلىك غۇم - ھەسەتنىڭ يوشۇرۇنغانلىقىنى بىلىپ بولمايتتى.

— «ياتار قورساق كېتەر قورساق» دەپتىكەن. تال، جىگەر، قوۋۇرغىلىرىنى سىڭدۈرۈپ كېتەلىسەكمۇ چوڭ گەپ. قېنى، غەنىيمەتلەرنى قاچىلىمامسىلەر سومكىلىرىڭلارغا. كېيىنى ئەتە تولدۇرىسىز، ھە، بولۇڭلار!

ئوقۇتقۇچى رېپقەتجان، دېگەندەكلا، ئون بوتۇلكا پىۋا تېپىپ كەلدى. مەڭلىك ھاجى «رەھمەت - ھەشقاللا» بىلەن تاپشۇرۇۋالغاندىن كېيىن: «ئەتىكى خىزمىتىڭگە تەسىر يەتمىسۇن، ئارام ئالغىن» دەپ ئۇنى ئۇزىتىپ قويدى.

— پىۋا دېگەن پىۋا - دە، — دېدى مەڭلىك ھاجى تۆت بوتۇلكا بوشىغاندىن كېيىن، — تونۇر كاۋىپى يېگەنگە تۇشلۇق پەيزى قىلالمايۋاتىمىزا؟

يېڭىلا چاي دەملەپ كىرگەن ئەھمەت ئۇستام ئۇلارنىڭ كۆڭلىدىكىنى بىلەلمەي تىت - تىت بولۇۋاتاتتى:

— ئاچچىق - چۈچۈككىنە بىر نېمە قىلىپ بېرەيمۇ؟

— ئىلتىپاتنىڭ چوڭ - كىچىكى يوق. قوللىرىدىن كەلگىنىنى قىلىۋەرسىلە، بىزمۇ ھېممىتىمىزنى ئايىمايمىز، — مەڭلىك ھاجى ئۇستامنىڭ كەينىدىلا ئىشخانا ئالدىغا چىقتى، — ۋاھ، بىرى كېلىۋاتامدۇ نېمە؟ قولىدا بىر نېمە بارغۇ؟ قول چىراغنى يېقىپ باقايچۇ؟... رەخمان مۇئەللىم! — ئالاھىدە ھۆرمەت تەلەپپۇزى بىلەن چاقىردى. ئۇنىڭ تەمەگەر كۆزى قول چىراغ نۇرىدا ئېنىق كۆرۈنۈپ تۇرغان تور سومكىدىكى قوغۇنغا چۈشكەنىدى، — قارا قىشتا چىلگە

پىشۇرۇپ ئىنئام قىلىپ، ئۆز پادىشاھىنى خۇش قىلىۋەتكەن بىر دېھقان ھەققىدىكى چۆچەكنى ئاڭلىغانىدىم. سىلىمۇ - زە، رەخمان مۇئەللىم، كەنجى ئەتىيازدىلا قوغۇن پىشۇرۇپ، ھا - ھا - ھا!... كۆكۈللىرى ئۇنىماپتۇ - دە. كېچىدە قوغۇن توشۇپ ئاۋارە بولغانلىرى نېمىسى؟

رەخمان مۇئەللىم بۇ قوغۇننى سېزىكلىك دەۋرىنى باشتىن كەچۈرۈۋاتقان ئايالنىڭ تەلەپ - تەقەززاسى بويىچە نە - نەلىدىن ئىزدەپ تېپىپ كەلگەنىدى. ئۇ گەپنى ئاڭلاپ، ئۇنى ئۆچكەن ھالدا دېدى:

— ھەربىرلىرى مېھمان ئەمەسمۇ؟ ئۇنچىلىك قىلمامىدىغان.

— رەھمەت - رەھمەت، — سومكىنى قايتۇرۇپ بېرىپ، قوغۇننى قولتۇقىغا قىستى، تېخىمۇ قىزغىن ھال سوراشقا باشلىدى، — ۋاي، تېخىچە سىنىپ مۇدىرىمۇ سىلە؟ ماڭا قارىسىلا، رەخمان مۇئەللىم، ماڭارىپ سېپىدە 17 يىل ئەجىر سىڭدۈرگەن سىلىگە ئوخشاش تالانتلىق بىر ئوقۇتقۇچىنىڭ تېخىچە سىنىپ مۇدىرى بولۇپ تۇرغىنى نېمىسى؟ ھېچ بولمىسا، ئىلمىي مۇدىرلىققا دوكلات يېزىشقان بولسىچۇ!

— نۇشرۋان تەختىنى تەڭ قىلمايمەن سىنىپ مۇدىرلىقىغا!

— سىنىپ مۇدىرى بولغاندىمۇ، ئالاھىدە ئىمتىيازلىق سىنىپ مۇدىرى بولۇشلىرى شەرت - دە. 17 يىللىق ئەمەلىي خىزمەت تەجرىبىلىرىنى ئوبدان بىر خۇلاسىلەپ يېزىپ چىقسىلا، مۇئەللىم، ماڭارىپ ژۇرنىلىدا ئېلان قىلدۇرايلى. ھوقۇق — ئىمتىياز دېگەن ئۆزى كېلىدۇ، ئۇ چاغدا!...

مۇئەللىم، بىلمىگەن يەرنىڭ ئوي - چوڭقۇرى تولا دەپتە-
كەن. ئۆزۈم باراي دېسەم...

— دەۋەرسىلە، هاجىم، بىز يېڭى تونۇشلاردىن ئەمەسقۇ.

— ئۆزلىرىنى ئاۋارە قىلارمەنمۇ ئەمدى؟ ئىلىنىڭ ئاق هارىقىدىن ئىككى - ئۈچى... مانا پۇل، مۇئەللىم.

بۇ ئوقۇتقۇچىمۇ دەرۋازىدىن چىقىپ كەتتى. مەكتەپ هاجىنىڭ خاسىيەتلىك پۇلى ئۆز چۆنتىكىدە قېلىۋەردى.

4

ئابدۇغەنى ياتاقتا يېتىپ ئوقۇيدىغان ئوقۇغۇچى ئىدى. ئۇ، ئۇزاققىچە ئۇخلىيالماي ئەمدىلا كۆز يۇمغانىدى. ئاغزىدىن ئوت، تىرناقلىرىدىن قان چاچراپ تۇرىدىغان ئاجايىپ-غارايىپ بىر قۇش ئۇنىڭ ئەت - ئۇستىخانلىرىنى چوقۇلاپ يېيىشكە باشلىدى. چۆچۈپ ئويغىنىپ كەتتى. ئاشخانا ئەتراپىنى ئايلىنىپ كېلەي، — دەپ ئويلىدى كۆرگەن چۈشىگە ئۆزىچە تەبىر بېرىپ، — ئاشخانىغا سوغۇق قول تېگىپ قالغان بولمىسۇن يەنە. ئۇنىڭ سىرتتا كۆرگىنى تەرەتخانا تەرەپتىن كېلىۋاتقان ئۇچ كۆلەڭگە، ئاڭلىغىنى ماۋۇ گەپ ئىدى:

— كىچىككىنە قۇرت نى - نى دەرەخلەرنى يەپ قۇ-رۇتۇۋېتەلەيدۇيۇ، مۇنداق قوچقاردىن ئونىنى يەپ تۈگىتەل-مەمدىكەنجىز بىز؟

— هاجىم، ئاستىراق!

— مۇنداق توخۇ يۈرەكلىك قىلىشساڭ، قانداقمۇ

ئۇۋچى بولالايسەن؟ قورقما، هاجى ئاكاڭ بار. كارامىتىمنى ئەتە كۆرىشىسەن تېخى! ئاۋۇ يەردە يەنە بىر قارا قوچقار تۇرامدۇ نېمە؟ ها ـ ها ـ ها! ... ئەي، سەن كىم؟ سېنىڭمۇ بىرەر هاجىتىڭ بار ئوخشايدۇ. كەل، تارتىنماي كېلىۋەر. هاجى ئاكاڭ هايات بولسىلا، هەرقانداق هاجىتىڭ راۋا! بوپتۇ، كەمتەر ئادەممەن. كېلىشكە پېتىنالمىغان بولساڭ، ئالدىڭغا باراي. هە، ئاشخانا خوجايىنى سەنمىدىڭ؟ ئەتە ــ شېكەر شەنبە. بىز مۇشۇ يەردە بولىمىز. تەكشۈرىمىز، پىكىر ئالىمىز. گېپىڭ بولسا شۇ چاغدا دە. توختىغىنا، كىچىك خوجايىن، قوچقار بارمۇ، قوچقار؟ ئېرىك بولسىمۇ، ساغلىق بولسۇن بولۇۋېرىدۇ. بىزنىڭ ئاشقازان ئورۇق ـ سېمىز دەپ تاللاپمۇ كەتمەيدۇ. ئاڭلىسام، بۇ يىل توڭقسزنى پۈتتۈرىدىكەنسەن، شۇنداقمۇ؟ هاجى ئاكاڭنىڭ دۆلىتىنى كۆرىدىغان ۋاقتىڭ كېلىپ قاپتۇ. ماڭا قارىغىنا، هەرقانداق تېخنىكومغا كىرىمەن دېسەڭ مېنى تاپ. مېنى تونۇيسەن، ئېتىمنى بىلىسەن ـ هە؟ ئوڭ قېشىڭ نىڭ قۇيرۇقىدىكى مەڭنى سىيلىساڭلا، ئېتىمنى تاپالايسەن، ئىدارىدە كېچاڭ ــ پادىشاھ، هاجى ئاكاڭ ــ دانىشمەن ۋەزىر. شاهنىڭ تىزگىنى نەدە ئىكەن. قارا ئالقىنىمغا! چۈشەندىڭمۇ گېپىمنى؟ ئېرىك بولامدۇ، ساغلىق بولامدۇ، مەيلى جۇمۇ. بەك ياغلىق بولۇپ كەتسىمۇ كېرەك يوق.

ــ بولدۇ! ــ كەسكىن جاۋاب بەردى ئابدۇغەنى. ئۇ، مەشھۇر ۋەتەنپەرۋەر ئالىمىمىز ئابدۇقادىر دامولىلا بىننى ئابدۇۋاريس هەققىدىكى ئۇنتۇلماس خاتىرىلەرنى ئوقۇغان،

ئىنقىلابىي شائىرىمىز ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنىڭ شۆھرەتلىك ھاياتى توغرىسىدىكى ئەسلىمىلەرنىمۇ كۆرگەنسەيى. يېقىنقى يىللاردىن بۇيان روناق تاپقان بىر قىسىم مەرىپەتپەرۋەر كىشىلەرنىڭ ئۆز يېنىدىن پۇل چىقىرىپ مەكتەپ سالغانلىقى، مىڭ مۇشەققەت بىلەن توپلىغان نەچچە 10 مىڭ يۈەنلەپ پۇلىنى مىللىتىمىزنىڭ مەدەنىيىتى ـ مائارىپ ئىشلىرى تەرەققىياتى ئۈچۈن تەقدىم قىلغانلىقىنى بىلەتتى؛ مۇشۇ ناھىيە بازىرىدىكى بىر تەرەققىيپەرۋەر ھۈنەرۋەننىڭ ئۆز ئائىلىسىدە ئىنگىلىز تىلى ئۆگىنىش سىنىپى ئېچىپ، 40 نەچچە ئادەمگە چىقىمسىز ئۆگىنىش شارائىتى يارىتىپ بەرگەنلىكىنى بىلەتتى؛ مۇشۇ ناھىيىدىكى بىر تالاي ياش، ئوتتۇرا ياش تىجارەتچىنىڭ ھەرقايسى ئالىي مەكتەپلەردە ئوقۇۋاتقان ئىقتىسادىي ئەھۋالى ناچارلىق ئوقۇغۇچىلارغا ئايمۇئاي تۇرمۇش پۇلى ئەۋەتىپ تۇرۇۋاتقانلىقىنىمۇ بىلەتتى. ئۇ، ئويلىنىپ قالدى: ئالىيجاناب ئەجدادلىرىمىز تاپقان ـ تەرگىنىنى، ھەتتا ئۆزلىرىنىڭ قىممەتلىك ھاياتىنى بىز ئەۋلادلارنىڭ بەختـ ئىستىقبالى ئۈچۈن تەقدىم قىلدى، مەرىپەتپەرۋەر ئەھلى سودىگەرلەر، ھۈنەرۋەن ـ كاسىپلار، دېھقانلار، ھەتتا بىر قىسىم جاپاكەش ئائىلە ئاياللىرىمۇ مىللىتىمىزنىڭ مائارىپ ئىشلىرىغا چەكسىز كۆڭۈل بۆلمەكتە، كۆيۈنمەكتە، خالىسانە ياردەم بەرمەكتە. ناھىيىمىزنىڭ مەدەنىيىتـ ـ مائارىپ ئىشلىرىغا يېتەكچىلىك قىلىش ئورنىدا تۇرۇۋاتقان بۇ ئادەملەر بولسا... سۆزلىشىمەن، كەرىم مۇئەللىم بىلەن ھازىرلا سۆزلىشىمەن!

5

مەكۈلۈك هاجى بىئاراملىق ئىچىدە ئويغاندى. ئاغزى-بۇرنىدىن چىقىۋاتقان قاڭسىق بۇستىن كۆڭلى ئايىنىدى. چىكقىلىپ كەتكەن مەيدىسىنى بېسىپ، پەسكە ئېگىشتى، ياندۇرالمىدى. سومكا يادىغا كەلدى - دە، دېرىزە ئۈدۈلىدىكى باراقسان ئۆرۈك دەرىخىگە تىكىلدى، ئەرۋاھى ئۇچتى، ۋۇجۇدىغا تىترەك ئولاشتى. مەيدە ئاغرىقىنى ئۇنتۇدى. ئايىغىنى پاپياقسىز كىيىپلا دېرىزىدىن سەكردى. باشقىلارنىڭ سومكىلىرى ئۆز جايىدا ئېسىقلىق، مېنىڭ يوقا؟ مۇنداقمۇ چاقچاق قىلامدۇ كىشىگە؟!

— قايسىڭلارنىڭ چاقچىقى بۇ؟ — دەپ ۋارقىرىدى ياتاقتا سەكرەپ چۈشۈپ، — تولا ئويناشمىساڭلارچۇ! — مەستلىك ئۇيقۇسىنى داۋاملاشتۇرۇۋاتقان ھەمراھلىرىنى تۈرتۈپ ئويغاتتى، — قېنى سومكا؟ چاقچىقىنى قوي، سومكىنى چىقار!

گاڭگىراپ قالغان ھەمراھلىرى بىر - بىرىگە قارىشاتتى. مەكۈلۈك هاجى ئالدىرىتاتتى:

— سومكىنى ئالدىمغا قويۇڭلا دېگىن بولساڭ!...

— راستىنلا بىز كۆرمىدۇق. قەسەمگە يارايمىز!— دەپ جاۋاب بېرىشتى ئۈچ ھەمراھى، — سىزگە ئەگىشىپ كېلىپ كۆرۈپ كەتكەن دۆلەت - سائادىتىمىزمۇ تايىنلىق. بۇرنىمىزدىن بۇلاق قىلمىسىڭىزچۇ ئەمدى!

— نەگە كېتىدۇ؟ جىن - ئالۋاستىنى ئەپچاچامدۇ ئەمىسە؟

— ئىزدەپ باقمايلىمۇ؟

قۇياش تاغ ئارىسىدىن باش كۆتۈرمىگەن، ئۇپۇق گىرۇنكى سۈزۈلمىگەن چاغ ئىدى. مەكتىك هاجى تۇتقان قول چىراغنىڭ يېگانە كۆزى بايىقى ئۆرۈك دەرىخى ئاستىغا ۋە ئەتراپقا تىكىلدى.

— مانا بۇ سومكىڭىز ئېسىلغان ئاچماق، — دېدى بىرى بىلەكتىكى قۇرۇق ياغاچنى يەردىن ئېلىپ، — كەيپ چىلىكتە بىلمەي قاپتۇق، ئىچ - ئىچىڭىز پورلىشىپ كەتكەن بىرنېمە ئىكەن ئەمەسمۇ بۇ.

— سەن! — دەپ هۆركىرىدى مەكتىك هاجى شوپۇرغا، — قەرىشقاندەك، ئاسقان يېرىڭنى قارا!

— ئۆزىڭىز كۆرسەتكەن جايغا ئاستىمغۇ؟ مەندە نېمە گۇناھ؟ نېمانداق قىرىچە - يېنىچە تېگىشۈپرىسىز ماڭا؟! ياش شوپۇرنىڭ يۈرىكىدىكى هۆرمەت ئۇچقۇنلىرى ئۆچكەن، «سىلى - ئۆزلىرى» نى تاشلاپ «سىز» گە كۆچكەنىدى. باشقىلار بۇ سوغۇقچىلىقنىڭ جېدەلگە ئايلىنىپ كېتىشىدىن ئەنسىرەيتتى. ئۇلار ئازراق سالا - سۈلە قىلىشتى ۋە ئىز-دەشكە كىرىشتى.

— كېچىچە بوران چىقىپتۇ، — دېدى بىرى يەردە ياتقان بىر تالاي ئۇزۇن - قىسقا، هۆل - قۇرۇق شاخ - يوپۇرماقلارغا قاراپ، — هەممىسلا بوران سۈندۈرغان نەر-سىلەر. هاجىم، تام تەرەپكىرەك تۇتسىلا چىراغنى. قارىسىلا، يىغىلىپ كەتكەن ئەخلەت - چاۋارنى. بىز كەلگەندە پاك - پاكىز ئەمەسمىدى بۇ يەر؟ بوران چىقمىغان بولسا، شەيتان دۆۋىلەپ قويىاتتىمۇ بۇنى؟

يەنە بىرى تەستىقلىدى:

— راست، بوران چىقىپتۇ. ھاراقنىڭ كۈچى بىلەن ھېچنېمىنى تۈيماي ئۇخلاپ كېتىپتۇق - دە!

— ھاۋا گۈلدۈرلەپ، چاقماقمۇ چاقماندۇ - ھە؟— شۇنىمۇ تۈيمىغىنىمىزنى قاراڭلار!

— سومكىنىمۇ ئۇچۇرۇپ كەتكەنمىدۇ بۇ قارا بالا؟ - تەئەددى قىلدى مەكسۇلمك ھاجى ئىچ - ئىچىدىن ئۆرتەنسپ، — بۇزۇلۇپ قالمىسۇن، سالقىنراق جايغا ئېسىپ قويايلى دېيىشىدۇ ئادەمگە ئەقىل ئۆگىتىپ!

ياش شوپۇرنىڭ جۇدۇنى ئۆرلىدى:

— بۇزۇلۇپ قالىدۇ، سېسىپ قالىدۇ، ئېسىپ قويايلى، دەپ ھەممىمىزنى ئالدىراتقان ئۆزىڭىز ئەمەسمۇ؟ سېسىپ قالغۇدەك نېمە بار ئىدى بىزدە؟!

— ئىزدەيلى، مۇنچە چېچىلمايۋ تۇرسىلا، ھاجى ئاكا؛ سەنمۇ مۇنچە خاپا بولۇپ كەتمىگىنا، ئۇكام.

سومكا تېپىلدى، قەلەندەرنىڭ جەندىسىدەك تىتىلىپ كەتكەن چوڭ سومكا ئوقۇغۇچىلار ياتقى كەينىدىكى يۇنداز ئاز گىلىدىن تېپىلدى!

— ئىسىت، ئىككى سان پىششىق گۆش! — دېدى بىرى ھەسەت ئوغىسىنى ھەسرەت قەغىزىگە ئوراپ، — ئىت يەپتۇ- دە. نەدە ماراپ ياتقان بولاتتى ئۇ لالما ئىتلار!

— يېمىگەننىڭ چىشىغا تاش! — دەپ پىچىرلىدى شوپۇر يېنىدىكى ھەمراھىغا.

— راست، «نىمىتى يامانىنىڭ قازىنى تۆشۈك»، — دەپ جاۋاب بەردى ھەمراھىمۇ ۋە مەكسۇلمك ھاجىغا قاراپ دېدى:

— هاجى ئاكا، بولغۇلۇق بوپتۇ. يۇندا ئازگىلىغا قاراپ تۇرۇۋەرگەنىڭ پايدىسى يوق. بىركىم كۆرۈپ قالمىسۇن، يۇرسىلە، ياتاققا كېتىلى. ئىنس - جىنغا تىنمايلى جۇمۇ، ئاغىنىلەر! — مەكتىك هاجى ئۇزمەي چېكەتتى، ئۇلۇغ - كىچىك تىناتتى. ئۇنىڭ جان - جىسمى گويا تۇنۇگۈنكى قوچقار كاۋاپ قىلىنغان قىزىق تونۇر ئىچىدە كۆيۈپ ئۆرتىنىۋاتاتتى. هەمراهلىرى سەۋر - تەسەللى بېرىشكە باشلىدى:

— هاجى ئاكا، شۇنچە يىللاردىن بۇيان نەپ يەتكۈزگەن بۇ كونا سومكىدا هەققىلىرىمۇ قالمىغانىدى. باشلىرىنىڭ سەدىقىسى قىلىۋەتسىلە ئەمدى.

— كوهىقاپتەك يوغان، كېلەكسىز بىرنېمە ئىدى. كۆتۈرۈپ يۈرۈۋەرسىلمۇ يارا شمايىتتى.

— سومكىنى دەۋاتقىنىم يوق!

— دەۋاتقانلىرى ئىككى سان گۆشمىدى؟ سىلىگە ئوخشاش تەجرىبىلىك ئوۋچىنىڭ ئالدىدا قانچىلىك غەنىيمەت ئۇ؟ بۇ چاغقىچە تۇرغان بولسىمۇ، ئىچ - ئىچىدىن سېسىپ قالاتتى. ئوبدانراقىدىن بىرنى سويغۇزمايمىزمۇ بۇگۈن؟

مەكتىك هاجى ئۆز ئىچىدە بىر قارارغا كەلدى: سويغۇزىمەن، تۇنۇگۈنكىدىنمۇ ئوبدانراقىدىن بىرنى سويغۇزىمەن. بۇلار يەنە زەللە ئالمىز دەپ تەمە قىلمىسۇن، بولۇپمۇ شوپۇر دېگەن بەز قاپاق!...

ئۇلۇغ - كىچىك تىنىشلار قۇرۇق ئەسنەشكە ئورۇن بوشاتتى. ئاچ قورساقتا ئاچچىق تاماكا تېتىمىدى.

— كاللا - پاقالچىقىنى ئۇتلەۋاتقانمىدۇ؟ — دېدى

بىرى ئاشخانا تەرەپتىن كىرىۋاتقان شامالنى بۇرنى بىلەن دەم تارتىپ، — شۇنچە سەزگۈر بۇرۇن ھېچنېمىنى سەزمەيدۇغۇ شۇ چاغقىچە؟

— پىشىپ، مەي بولۇپ كەتكەندۇ بۇ چاغقىچە.

ھەركىم ھەر خىل پەرەز قىلاتتى. بىرى: «ئاچچىق — چۈچۈككىنە سۇيۇقتاش قىلىۋاتقان بولسا كېرەك» دېسە؛ يەنە بىرى: «سۈت — قايماققا ئادەم بۇيرۇغان بولۇشى مۇمكىن» دەيتتى، ۋاقىت ئۆتكەنسېرى مەكتىك ھاجى تەقەززا بولاتتى. ئاچچىقلىناتتى:

— تېخىچە ناشتا قىلىۋېلىڭلار دېمىگىنى نېمىسى؟ خەپ، توختاپ تۇرۇش!

مەكتەپ مۇدىرى ۋە مالىيە كادىرلىرى مەكتىك ھاجىنىڭ ئاخشامقى گەپ — سۆزلىرىدىن خەۋەر تاپقان، تاماق ئورۇنلاشتۇرۇشنى ئابدۇغەنىنىڭ ئىختىيارىغا تاپشۇرۇۋەتكەنىدى. ئابدۇغەنى ئەھمەت ئۇستام ئارقىلىق بەش نان بىلەن ئىككى چايدان چاي كىرگۈزدى — دە، شۇ ئەتراپتىراق ئايلىنىپ يۈردى: يەنە قانداق تەلىپى بار، بىر ئاڭلاپ باقاي.

— ئۇستام، ئەتىگەنلىك ھەممەتلىرى قانداقراق؟ — دەپ سورىدى مەكتىك ھاجى سۈتلۈك چاي، گۆشلۈك سەي تەمەسىدە. ئەھمەت ئۇستام «ناشتا قىلىشسىلا» دەپ نان بىلەن چايدانىنى قويۇپ چىقىپ كەتتى. مەكتىك ھاجى تەمەگەرلىك بىلەن كۈتتى، ئۇستام قارىسىنمۇ كۆرسەتمىدى. مۇدىر، ئىلمىي مۇدىرلارمۇ ھال سوراپ كىرمىدى. ئۆزىنى قالتىس ئابرويلۇق دەپ ھېسابلايدىغان ۋە شۇنداق دەپ ماختىنىدىغان مەكتىك ھاجىنىڭ تاۋۇزى قولتۇقىدىن چۈشكەنىدى:

— قۇرۇق نان بىلەن ناشتا قىلامدۇق ئەمدى؟ — دېدى ئەلپازى بۇزۇلغان ھالدا، — ئازراقتىن شىلايلى، ئېلىكىلار سومكاڭلاردىكى گۆشنى!

ئىككىيلەن مىدىرلاپ بولغۇچە، شوپۇر سومكىسىنى ئاچتى:

— ئالسلا، ھاجى ئاكا، مەنمۇ تاشلاپ بېرەي دەپ تۇراتتىم بۇ مىنىتلىك نېمىنى!

مەكلىك ھاجىنىڭ يېگىنى گۆشمۇ، زەھەرمۇ؟ بۇنى ئۆزىمۇ بىلمەيتتى. ئۇ، ئەتىگەندىلا «تەكشۈرۈش» باشلۇەتتى. چۈشكىچە ئىزدىگەن بولسىمۇ، تۇتقىغا كۆتۈرگۈدەك مەسىلە تاپالمىدى. مەكتەپنىڭ ئىقتىسادىي قىينىچىلىقلىرى ھەققىدىكى تەلەپ ـ ئىلتىماسلارغا قۇلاق سالمىدى. ئەھمەت ئۇستام بىلەن رېپقەتجان قاتارلىقلارغا بەرگەن ۋەدىلىرى ھەققىدىمۇ ئېغىز ئاچمىدى. ئۇ، جىمى ئۇمىدىنى ئوقۇغۇچىلار ئاشخانىسىغا باغلىغانىدى. كۆتۈلگەن پەيت — چۈشلۈك تاماق ۋاقتى يېتىپ كەلدى. ۋاھ، مەسىلە تېپىلدى!... مەكلىك ھاجى مالتىلىغان قاچىلارنىڭ ھېچقايسىسىدا بىر توغرامۇ گۆش يوق ئىدى.

— گۆش نورماڭلار يوقمۇ سىلەرنىڭ؟ ساپلا چامغۇر بىلەن تۇرۇپقۇ؟

ئوقۇغۇچىلار گەپ قىلماي يەرگە قارىۋالاتتى.

— گەپ قىلمامسىلەر؟ نېمانچە يۈرەكئىالدى بولۇپ كەتتىڭلار؟

ئوقۇغۇچىلار يەنىلا جاۋاب بەرمەيتتى. «بىچارە ئوقۇغۇچىلارنى تىنالماس، زۇۋان سۈرەلمەس ھالغا كەلتۈرۈۋەتكەن

نسنی قاراڭلار! — ئۇ، پەۋقۇلئاددە چوڭ ئەنزىنىسلىك يىسىپ ئۇچىنى تېپىۋالغاندەكلا خۇش بولۇپ كەتتى ۋە كۆرەڭلىك بىلەن يەكۈن چىقاردى، — دېموكراتىيە بوغۇلغان، ياش ئوقۇغۇچىلار ئىقتىسادىي ۋە مەنىۋى ئەركىنلىكتىن مەھرۇم قېلىنغان.» ئۇ، ئۆزى تەرەپكە تىكىلىپ تۇرغان ئابدۇغەنىنى كۆرۈپ قالدى: ئاخشام پىكىرى باردەك قىلىۋىدى، بىر سۇراپ باقاي، چوڭراق دەلىل - ئىسپات چىقىپ قالسا ئەجەب ئەمەس.

مەڭلىك ھاجى ئۇنىڭ يېنىغا باردى. ئاخشامقى ۋەدىلەرنى ئەسته ساقلاش ھەققىدە ئازراق سۆزلىگەندىن كېيىن، ئۇنىڭ قولىدىكى قۇشۇقنى ئېلىپ، قاچىسىنى مالتىلىدى. بۇ قاچىدىمۇ گۆش دىدارى كۆرۈنمەيتتى.

— گۆش نورماڭلار يوقمۇ؟ — تەكرارلىدى مەڭلىك ھاجى، — گۆشۈڭلارنى كىم يەپ كېتىۋاتىدۇ؟ ئېيت، قورقماي، تارتىنماي ئېيتىۋەر، زادى كىم؟

ئابدۇغەنى ئۇنىڭ چىرايىغا قارىدى، كۆلۈمسىرىدى: يۈزى چۈشۈپ كەتمىگىنىگە ھەيرانمەن، تىلى قۇرۇپ كەتمىگىنىگە ھەيرانمەن. نومۇس قىلماستىن سۆزلەۋاتقىنىنى يەنە!...

— كۆلۈمسىرەۋاتقىنىڭغا قارىغاندا، مۇشۇنداق پۇرسەتنىڭ كېلىشىگە تەشنا بولغان بىر دەردمەن ئوخشايسەن. بىلىپ تۇرۇۋاتسەن، تىلىڭنىڭ ئۇچىدىكى گەپلەرنى ئېيتىشقا جۈرئەت قىلالمايۋاتسەن. بىز كەتكەندىن كېيىن دەرد تارتىپ قېلىشىڭدىن قورقۇۋاتامسەن؟ كىم ئۆچ ئېلىپ، زەربە بېرىدىكەن، مانا مەن بار! ئېيت، قورقماي ئېيتىۋەر،

گۆشۈكلارنى يەپ كېتىۋاتقان زادى كىم؟

— ئاشقازىنىڭىزدىن سوراڭ!

مەكلىك ھاجى تولغىنىپ كەتتى، ئەڭ ئاخىرقى باسقۇچقا يەتكەن ئاشقازان ئاغرىقى توساتتىن قوزغالغاندەك تولغىنىپ كەتتى. جان ئاچچىقىدا ۋارقىرىدى:

— نېمە دېدىڭ؟ يەنە بىر دېگىنە!

— يەپ كېتىۋاتقىنىڭلار بىزنىڭ گۆشىمىز بولمايى نېمە؟

80 نەچچە جۈپ كۆز مىختەك تىكىلگەنىدى. بۇ كۆزلەر ئۇنى تامدەك تاتارغان ھالدا كەينىگە داجىشقا، ئاشخانا بوسۇغىسىدىن تېزرەك چىقىۋېلىشقا قىستاۋاتاتتى. ئۇ، مەيدانغا چىقىپلا شوپۇرغا بۇيرۇق قىلدى:

— بولدى، يۈر!

ماتور گۈرۈلدەشكە باشلىدى. كۆزلىرىدىن غەلىبە ئۇچقۇنلىرى چاقناپ تۇرغان ئوقۇغۇچىلار ماشىنا ئەتراپىنى ئورىۋېلىشقانىدى. سىگنال ياڭرىدى: دۈت ـ دۈت ـ دۈت!...

— رەسمىيەتنى ئۆتەپ بولغاندىن كېيىن مېڭىشسىلا.

— رەسمىيەت؟— سەپرايى قىرىق گەز ئۆرلىگەن مەكلىك ھاجى ماشىنا ئىشىكىنىڭ تۇتقۇچىنى چىڭ تۇتۇپ تۇرغان ئابدۇغەنىگە تىكىلدى.

— تاماق پۈلى.

مەكلىك ھاجى دىمىغىدا كۈلدى، ھېلىقى خاسىيەتلىك ئون يۈەننى چىقاردى:

— پۇل بىلەن قورقۇتماقچى بولدۇڭمۇ تېخى؟ ئال، ئاشقىنىنى قايتۇر! بول، تېزرەك!

— ھۈججەتكە قاراپراق پۇل تۆلەك، — ئابدۇغەنى تالونىنى ئۇزارتتى.

— 17 كوي 22 پۇك؟ — تېخىمۇ تېرىكتى مەكسلىك ھاجى، — خۇسۇسىيلار ئاشخانىسىدىنكىمۇ قىممەتتۇ بۇ؟ ھۆكۈمەت قالايمىقان باھا ئۆستۈرۈشنى چەكلەۋاتسا!— ھەمراھلىرىغا قاراپ غۇدۇرىدى، — ئىككى كۈنلۈك كامانديروپكا پۇلسىزنىڭ كۆزى ئوچۇق كېتىدىغان بولدى - دە! 22 پۇك مەندىن چىقىدىغاندەك تۇرىدۇ، قايسىكلاردا يەتتە يۈەن بار؟ چىقىرىكلار، ئىدارىگە بارغاندا ھېسابلىشۋالىمىز.

— يېمىگەن مانتىنىڭ پۇلىنى تۆلەيدىكەنسىز - دە، ئىلىك مانا يەتتە يۈەن.

شوپۇر غۇدۇراپ تۇرۇپ ئۇزارتقان پۇلغا مەكسلىك ھاجى 22 پۇك قوشتى - دە، ئابدۇغەنىنىڭ چاكىگىلىغا تۇتقۇزدى:

— سانىۋال، 17 يۈەن 22 پۇك! — شوپۇرغا بۇيرۇق قىلدى، — ھەيدە!

— تۆزۈكرەك قارا!

ئابدۇغەنىنىڭ جاراڭلىق ئاۋازى مەكسلىك ھاجىنى قولىدىكى تالونغا يېقىباشتىن كۆز تىكىشكە مەجبۇر قىلدى:

— نېمە؟! چەكچىيىپ كەتتى مەكسلىك ھاجى، — خاتا كۆرۈۋاتمايدىغاندىمەن؟ — تۆت باش جەم بولدى، تۆت جۈپ كۆز تەك تىكىلدى، تۆت ئېغىزدىن تەكلا چىقتى: «172 يۈەن 20 پۇك؟!»

— شۇنداق. قوچقار 166 يۈەن، تۇخۇم ئىككىسى يۈەن، دورا - دەرمەك بىر يۈەن، ئون دانە گىرده ئىككى يۈەن، تۆت قاچا سۇيۇقئاش بىر يۈەن يىگىرمە پۇك، مانا چوت، ئۆزىڭىز ھىسابلاپ كۆرۈڭ!

«ئۆلمەك ئۈستىگە تەپمەك» ئازابىغا مۇپتىلا بولغان مەكلىك ھاجى ئۆز ھەمراھلىرىغا قارىدى. ئۇنىڭ كۆزىدىن «ئەمدى قانداق قىلىمىز؟» دېگەن سوئال چىقىپ تۇراتتى. ئابرويى تۆكۈلگەن، ئىزا - نومۇس ئىچىده قالغان، ھەمراھلىرى بولسا «ئۆزۈڭ تاپقان بالاغا ئۆزۈڭ داۋا تاپامسەن؟» دېگەندەك تەتۈر قاراپ ئولتۇراتتى. چۈنكى، مەكلىك ھاجى ئۇلارنى «بۇ مەكتەپتە مەسىلە ئېغىرده‌ك تۇرىدۇ، تەكشۈرۈپ كېلەيلى دەپ يۈرۈپ، كېچائىنىڭ ماقۇللۇقىنى ئېلىۋالدىم؛ يۈرۈڭلار، ئۇۇ قىلىپ كېلىمىز» دەپ ئەكەلگەنىدى. مەكلىك ھاجى ماشىنىدىن چۈشتى. ئابدۇغەنىنىڭ سۆزىگە قايىللىق بىلەن قۇلاق سېلىپ تۇرغان كەرىم مۇدىرنىڭ ئالدىغىراق باردى - دە:

— مۇدىر، قارىغا، بۇ زادى قانداق گەپ؟ كۆزۈم ئېچىلغان، چىشىم چىققاندىن بۇيان ھېچ يەرده كۆرمىگەنىمەن مۇنداق ئىشنى! — دەپ تالونىنى تەكلىدى، — پەرده ئارقىسىدا قوماندانلىق قىلىۋاتمايدىغانسىز، كەرىم مۇدىر؟

ئابدۇغەنى ئەھمەت ئۇستامنى شەرەتلىۋېتىپلا بۇ يەرگە ئۇنۇپ بولغانىدى:

— دۆلەت تەرىپىدىن بېرىلگەن تەمىنات پۇلىغا ئىگىدارچىلىق قىلىش ھوقۇقى بىزنىڭ قولىمىزدا. يەنە كېلىپ، بۇ قوي — مەرىپەتپەرۋەر خەلق بىزگە ئىنئام

قىلغان بەش قوينىڭ بىرى، ئايرىم باھاسى، باج تالونى بىلەن قوشۇلۇپ، 166 يۈەن. ئىشەنمىسىڭىز مانا ھۆججىتى. سىز ئۇنى پۈتۈن بويىچە پىشۇرۇپ بېرىشىڭىزنى تەلەپ قىلدىڭىز، شۇنداق قىلدۇق. پىششىقلاپ ئىشلەش ھەقىنى بىلەن ئوتۇن، كۆمۈر پۇلىنى ئالمىدۇق. بولمىدىمۇ؟ يېتەرلىك نەق پۇلىڭىز بولمىسا، يەتتە كۈن ئىچىدە ئەۋەتىپ بېرىشكە ھۆججەت بېرىڭ. مانا بۇ چوقا ـ زاسۇي، ـــ ئەھمەت ئۇستامنىڭ قولىدىن ئېلىپ ئۇزارتتى، ـــ چاۋا ياغ، ئاچچىق ئۇچەيلىرىدىن تارتىپ ھەممىسى مۇشۇ تېرىنىڭ ئىچىدە.

مەكسىمك ھاجى قولى تىترەپ تۇرۇپ يازغان ئاق ھۆججەتنى بېرىۋەتكەندىن كېيىن جالاقىدە ئىشىك يايتى:

ـــ خوش، كەتتۇق!

ئىسسىق شامال چاق ئاستىدىن توزىغان چاڭ ـ توزانلارنى ماشىنا بىلەن بىللە يىراقلارغا سۈرۈپ كەتمەكتە ئىدى. ئابدۇغەنى بىر پەس قاراپ تۇرغاندىن كېيىن، ئۆز ئىچىدە خىتاب قىلدى:

ـــ كەتسۇن، ھالال رىسقىمىزنى ئۇۋلايدىغان ئۇنداق ئوۋچىلار كەلمەسكە كەتسۇن!

1985 - يىل دېكابىر. قاغىلىق.

ئۇ، نېمىدەپ پىچىرلىغان؟

چۈشتىن بۇرۇنلا باشلانغان شاھانە زىياپەت زاۋال ۋاقتىدا ئاخىرلاشتى. ئۇزاپ چىقىۋاتقان زىياپەت ئەھلى ئۆزئارا پىچىرلىشاتتى:

— كۈن مەغرىبتىن چىقىۋاتقاندەكلا بىر ئىش بولىدىغۇ بۇگۈن؟ تۆمۈرنى ئىككىلەپ يەيدىغان پىخسىق تۈلكىنىڭ مۇنچە سېخىي بولۇپ كەتكىنى نېمىسى؟

— پۇلنىڭ كۆزى، بېخىلنىڭ يۈزى يوق ئەمەسمۇ؟ ئاز - تولا يۈز تاپاي دېگەندۇ.

— بىرەر مەنسەپ تەمە قىلىۋاتقاندىمۇيا؟

— ۋاللاھۇئالەم...

«تۈلكە» لەقەملىك ساھىبخان بۇ يۇرتتىكى ساناقلىق بايلارنىڭ بىرى بولسىمۇ، ھەددىدىن ئارتۇق بېخىللىقى تۈپەيلىدىن قاتاردىن قالغان ئادەم ئىدى. ئۇنىڭ مۇنچىلىك كاتتا زىياپەت ئۇيۇشتۇرۇشى كۆپچىلىك مېھمانلار كۆڭلىدە ئەنە شۇنداق قىياس ۋە گۇمانلارنى تۇغدۇرغانىدى. ساھىبخان دەرۋازا ئالدىغىچە ئۇزىتىپ چىقتى ۋە ئادەتتىكە ئايلىنىپ كەتكەن تەكەللۇپ سۆزلەرنى ياغدۇردى:

— لايىقلىرىدا كۆتۈۋالالمىغان بولساقمۇ، كۆڭۈللىرىگە ئالمىغايلا، ھاكىم ئالىلىرى؛ كەلگەن قەدەملىرىگە رازى

بولغايلا، بېگىم ھەزرەتلىرى؛ خوش، خۇدايىمغا ئامانەت، ئىشان تۆرەم، خۇدايىمغا ئامانەت، ھۈرمەتلىك زاتلار، ئاللانىڭ ئەزىزلىرى...

ھاكىم ئالىلىرىنىڭ قوش ئاتلىق پوچتىسى چاڭ توزىتىپ يۈرۈپ كېتىشتىن بۇرۇن ئۆزەكگىگە پۈت ئېلىشقا ھېچكىم پېتىنالمايتتى. يۈرت بېگى، ئىشان تۆرەم قاتارلىق 40 - 50 مېھمان ئىتائەتمەنلىك بىلەن قول باغلاپ تۇراتتى. ھاكىم پوچتىغا ئورۇنلاشتى. سول قولىدا تىزگىن تۇتۇپ ئولتۇرغان پوچتىكەش ئوڭ قولىغا قامچا ئالدى. «چۇ!» دېگەن سادا چىقىسلا، قوش ئارغىماق قاناتلىنىپ ئۇچاتتى.

— ھاكىم ئالىلىرى...، — تەكەللۇپ سۆزلىرىنى ئاللىقاچان دەپ تۈگەتكەن مەنسۇر تۈلكە شاپاشلىدى. ھاكىم بېشىنى بۇرىدى:

— ھە، نېمە گەپ؟

— قۇلاقلىرىغا دەيدىغان...

ئۇ، ھاكىمنىڭ قۇلىقىغا تۇمشۇقىنى ياقتى. «نېمە دەۋاتقاندۇ بۇ تۈلكە؟» دەيتتى مېھمانلار تەشۋىش ئىچىدە. گەپ ئۇغرىسى شامبال 15 - 20 قەدەمچە يىراقلىقتىكى ھاكىم سۆزىنىڭ ئىككى بوغۇمىنى بىر - بىرىگە ئۇلىغلى بولمىغۇدەك دەرىجىدە ئۈزۈپ ۋە بۇزۇپ ئۇغرىلاپ كەلدى. ئۇنىڭ بىرى «ۋۇ، ھۇ، ئۇ» نىڭ بىرىگە يېقىنراق، ئىككىنچىسى، «ياق، ئاق، قاق، تاق» لارنىڭ بىرىگە مايىلراق ئىدى. يەنە كېلىپ، تەلەپپۇزى قەھرلىك ئىدى.

— ھەيدە! — غەزەپ بىلەن بۇيرۇق قىلدى ھاكىم.

پوچتا قوزغالدی. هاکسم بېشىنى بۇراپ ئارقىغا قاردى. بۇرۇقتۇم چاك - توزان دولقۇنلرىنى يېرىپ ئۆتكەن بىر جۈپ كۆكۈچ نۇر ۋەھمە ئىچىدىكى مېھمانلارنىك، بولۇپمۇ سەپ ئالدىدىكى ئىسلامبەگنىك يۈزىكىگە نەشتەردەك قادالدى. مەنسۇر تۈلكە بولسا، دەل شۇنى كۈتكەندەك، مۇرادىغا يەتكەندەك بەخىرامان، خاتىرجەم ھىجىيىپ تۇراتتى، ئىسلامبەگكە سىرلىق قاراپ قويياتتى.

ئىسلامبەگنىك كۆز ئالدىدا مۇنداق بىر پاجىئەلىك كۆرۈنۈش ئايلان بولدى، جاللات شىك شىسەينىك تەختكە چىققىنىغا ئۇچ - تۆت يىل بولغان كۈنلەرنىك بىرىدە ئەنە شۇنداق سىرلىق زىيابەتتىن بىرى بولۇپ ئۆتكەندى. داغدۇغىلىق زىيابەت ئاخىرلاشقان، ھاكىم ئۆز پوچتىسىغا ئورۇنلاشقان چاغنىك دەل ئۆزىدە ساھىبخان ئۇنىك قولىغا پىچىرلىغان، ھاكىم قايرىلىپ، ئېھسانبەگكە باشتىن - ئاياغ بىر قاراپ قويغاندى. ئەتىسلا ئېھسانبەگ ھەلىقى ھاكىم ھۇزۇرىدىكى «زىيابەت» كە تەكلىپ قىلىندى ۋە «تەكلىپ قەغەزى» ئەكەلگەن ئىككى نەپەر قوراللىق چېرىك بىلەن بىللە كەتكەنچە قايتىپ كەلمىدى. قاتىتىق سۈرۈشتۈرۈشلەر نەتىجىسىدە مەلۇم بولدىكى، ئېھسانبەگ خوجىنىياز ھاجىنىك «گۇماشتىسى» دېگەن نام بىلەن تېرىك كۆمۈۋېتىلگەن! بۇ شۇم خەۋەرنى ئاڭلىغان ئىسلامبەگ ئۇزۇنغىچە ھەسرەتلەنگەن ۋە ئاچچىقلىنىپ يۈرگەندى:

— ئاكام ئېھسانبەگنىك ھاجى ئاتىمزغا ئىخلاس قىلغانلىقى راست؛ ئۇنىك ئاتلىق، پىيادە قوشۇنلىرى يۈرتىمىز تەۋەسىدىن ئۆتكەندە ئات - ئېگەر، ئاشلىق - ئوزۇق، يەم -

خەشەك ئىتتىام قىلغانلىقىمۇ راست؛ شۇنىڭدىن كېيىن خەت ـ ئالاقە قىلىش پۈرسىتى تاپالمىغانلىقىمۇ ھەقىقەت. شۇنداق تۇرۇقلۇق «گۇماشتىسى» دېگىنى نېمىسى؟ «ئىخلاسمەن كىشىسى»، «ساداقەتمەن ئادىمى» دېيىشسە، تىلغا كۆيدۈرگە چىقامدىكىنە!؟...

بۇگۈنمۇ يەنە شۇنداق گۇمانلىق زىيادە، سىرلىق پىچىرلاش، تېگى ـ تەكتىگە يەتكىلى بولمايدىغان قەھرـ غەزەپ!... ئۇ نېمە دېگەندۇ؟ ھاكىمچۇ؟ نېمانچە ئاچچىق قارايدۇ ماڭا؟ ماۋۇ تۈلكىنىڭ تەكەببۇرانە تۇرقىغا قارـ مامدىغان؟ ھەجىيىپ تۇرۇشىغا قارىمامدىغان؟...

بەگ ئاتقا مىنىدىمۇ، ئات بەگكىمۇ، ئات ئۈستىدە ئۆيىگە قاراپ كېتىۋاتامدۇ ياكى جىنازا ئىچىدە ئۇ دۇنياغمۇ؟ بۇنى ئۆزىمۇ بىلمەيتتى. كۆز ئالدىدا شۇ خۇپىيانە پىچىرلاش، قەھرلىك كۆز، ھەجىيىپ تۇرغان تەلەت... ئىسلامسېمەگ بايىقى ئىككى بوغۇمنى ئۈنداق ئۆلاپمۇ، مۇنداق ئۆلاپمۇ بىرەر مەنە چىقىرالماي، تېخىمۇ تىت ـ تىت بولدى. «ھاكىم زادى نېمە دېگەندۇ؟...» توساتتىن قورقۇنچلۇق بىر سوئال تۇغۇلدى: «ئون يىللىق قاماق؟» كۆز ئالدى قاراڭغۇلاشتى، دېمى سىقىلدى، ماغدۇرى ئۈزۈلدى. ئۆز ئوقۇرىغا ئالدىرىغان بوز يورغا يورغىسىنى تېزلەتكەندى. ئاتلىق كىرگەندە ئېگىشىش كېرەكلىكىنى ئەستىن چىقارغان بەگنىڭ پېشانىسى چوڭ دەرۋازا جەگىسىگە «جاققىدە» تەگدى. ئۇ، بوسۇغا ئۈستىگىلا يىقىلدى:

— ۋاي بېلىم!...

ئوغۇل، كۈيئوغۇللىرى ھەر تەرەپكە ئات چاپتۇرۇشتى.

داڭلىق تېۋىپلاردىن ئىككى - ئۈچى ھازىر بولدى.

— ھېلىمۇ خۇدا ساقلاپتۇ. ئۇمۇرتقىلىرىغا دەز كەتـمەپتۇ، بەللىرى ئازراق كۆكىرىپتۇ. پېشانىلىرى سەل - پەل سۈرۈلۈپ كېتىپتۇ. ھەر كۈنى كەچقۇرۇن ئېقىن سۇدا چۈمۈلدۈرىسىز، تۇخۇم بىلەن شاقىداپ تاڭسىز، ئىسسىق چۆمكەيسىز. قۇۋۇۋەتلىك يەپ، ئۈزمەي تۇخۇم ئىچىپ، مىدىرلىماي ياتىلا. خۇدا بۇيرۇسا، ھەپتە - ئون كۈندىن كېيىن سەللىمازا ساقىيىپ كېتىلا...

داۋالاش شۇ تەرتىپ بويىچە ئېلىپ بېرىلىۋاتاتتى. مامۇق ياستۇق خامان تېشىدەك، يۇمشاق كۆرپە رەندە سېلىنمىغان تاختايدەك قاتتىق بىلىنمەكتە ئىدى:

— تۈزۈكرەك ياستۇق يوقمىدى؟ كۆرپە ئىچىگە پاختا سېلىنغانمۇ، تاش - تۇپراقمۇ؟ ۋاي بېلىم!...

باش ئاغرىقى، بەل ئاغرىقىدىنمۇ بەكرەك ئازابلاۋاتقىنى يەنىلا شۇ سىرلىق كۆرۈنۈش، جاۋاب تېپىش قىيىن بولغان مۇرەككەپ سوئال ئىدى. كۆزى ئېچىلغان ھامان تەشۋىشلىك خىيال، كۆزى يۇمۇلغان ھامان قورقۇنچلۇق چۈش: قاپقارا ئىككى تۆشۈكتىن ئىككى يىلان ئېتىلىپ چىقىدۇ. بۇ ئاجايىپ - غارايىپ ئۇچار يىلانلارنىڭ كۆزىدىن، تىلىدىن ۋە پۈتۈن جىسمىدىن لاۋۇلدىغان ئوت يېنىپ تۇرىدۇ. ئۇلار بەگنىڭ باش ئۇستىدە ئوتلۇق قۇيۇندەك پىرقىرايدۇ، پىرقىراپ تۆۋەنلەيدۇ، بەگنىڭ بېلىنى چەمبەرچاس يۆگەۋالىدۇ، ئۈزلۈكسىز نەشتەر ئۇرىدۇ. بەگ تىنالمايدۇ، قارا تەرگە چۆمىدۇ ۋە ئاخىر «ۋايجان!...» دەپ ئويغىنىپ كېتىدۇ. تىنىقى جايىغا چۈشكەندىن كېيىن، تەيەممۇم

(سۈسسز مۇستەھەپ) قىلىپ، قۇرئان تىلاۋەت باشلايدۇ، شۇكۇر ـ سانا ئېيتىدۇ، سىرلىق سوئاللار توري ئىچىدە ھالسىزلىنىپ، يەنە ئۇيقۇغا كېتىدۇ. كۆزىدىن ئوت، ئاغزىدىن ئىس ـ تۈتۈن يېنىپ تۇرغان بىر جۈپ قارا قوش ئوقەتەك ئۇچۇپ كېلىدۇ. قان تېمىپ تۇرغان تىرناقلىرىنى بېگىمنىڭ قاق بېلىگە پاتۇرىدۇ. ئاسمانغا، بۇلۇتلار ئۈستىگە ئاچقىپ كېتىدۇ. ئاۋۋال كۆزىنى چۇقۇيدۇ، ئاندىن كېيىن يۇرىكىنى. «ئاچقىش بىزدىن، چۇشۇپ كېتىش ئۆزۈڭدىن، چۇشۇپ كەت ئەمدى!» دەيدۇ. ئىسلامبەگ موللاقچى كەپتەردەك پىرقىرىغانچە خەتەرلىك ھاڭغا يېقىنلىشىدۇ، ئاھ!» دەپ ئويغىنىپ كېتىدۇ.

«نېمە ئۈچۈن يىلان بىر ئەمەس، ئىككى؛ قارا قۇشمۇ ئىككى؟ چۈشۈمدە ئايان بولغان زىياندا شلىرىمنىڭ ھەممىسى بىر ئەمەس، ئىككى؟ بۇ ـ ھاكىم بىلەن مەنسۇر تۇلكىسىدۇيا؟ توختا، ھۆكۈمالارنىڭ تەبىرىنى ئاڭلاپ باقاي.»

ئالاھىدە ئىززەت ـ ئىكرام بىلەن تەكلىپ قىلىنغان ئاقسۇل ھۆكۈمالار ۋەقەلىك جەريانىدىن تەپسىلىي خەۋەر تاپقان ۋە ئۆزئارا مۇتالىئە قىلىشقاندىن كېيىن مۇنداق دېدى:

ـ قاپقارا ئىككى تۆشۈك ـ بىر جۈپ كۆز، بىر جۈپ ئوتلۇق يىلان ئۇنىڭدا ئەكس ئەتكەن قەھـر ـ غەزەپ؛ بىر جۈپ قارا قۇشمۇ بىر جۈپ كۆز، ئوت ـ يالقۇن، ئىس ـ تۈتۈنمۇ قەھـر ـ غەزەپ. بۇلارنىڭ ھەممىسى رەھىمسىز بىر زالىمنىڭ قەھـر ـ غەزىپىگە يولۇققانلىقىنىڭ بېشارىتىدۇر.

— مانا، مەن دېمىدىمۇ؟ — ئۆز ئىچىدە تەكرارلايتتى بەگ، — مەنسۇر تۇلكە مېنى چاققان، چاققاندىمۇ... ئەي تۇلكە، نېمە يامانلىق قىلغان بولاتتىم مەن ساڭا؟ غەللە - پاراقنى سۈيلەپ كەلگەنلەرگە ئېيتقان گېپىمنى بۇرمىلاپ يەتكۈزگەنسەنمۇيا؟ غەللە - پاراق ئېغىرلىشىپ كەتتى. بىچارە دېھقانلار ئامالسىز قېلىۋاتىدۇ، دېدىم. راست گەپ قىلغانلىقىم گۇناھىمۇ؟ ئۇلار ئازراق دېمىنى ئېلىۋالغان، بېلىنى رۇسلىۋالغاندىن كېيىن ئۆزۈم ھەيدەكچىلىك قىلىپ، تولۇق تاپشۇرتقۇزاي، سەل - پەل تەخىر قىلىڭلار دېگىنىمۇ گۇناھىمۇ؟...

بېگىمنىڭ يەتتە - سەككىز ياشلىق نەۋرىسى قاناپ كەتكەن بۇرنىغا ماز تىقىلغان ھالدا يىغلاپ كىردى.

— نېمە بولدۇڭ؟ كىم ئۇردى سېنى؟

— قۇمۇلاڭغا بېسىۋېلىپ...

— كىم؟

— ئىمىق، جۇۋازچىنىڭ بالىسى ئىمىق.

— مۇنداق - دە...

ھاشىم جۇۋازچىنىڭ بالىسى ئىمىن ئەمدىلا ئالتە ياشقا كىرگەن ياۋاش بالا ئىدى. ئۇ، ئۆز ئاداشلىرى بىلەن قۇمۇلاڭدا چېلىشىپ ئويناۋاتاتتى. بۇ ئارزۇلۇق نەۋرە خېلىغىچە تاماشا كۆردى، ئاخىر قىزىقىپ قالدى. چېلىشچى پالۋانلارنىڭ ئەڭ كىچىكى ئىمىن ئىدى. ئۇنىڭ بىلەن چېلىشىمەن دەپ تۇرۇۋالدى. ئىمىن تەپ تارتقان، قورققان، چېلىشمايمەن دەپ تۇرۇۋالغان بولسىمۇ، ئاخىر بەل تۇتۇشۇشقا مەجبۇر بولدى. ئىككى قېتىم يىقىلدى، ياق،

قەستەن يىقىلىپ بەردى. روھلىنىپ كەتكەن بەگ نەۋرىسى «مەرتەم - مەرتەم ئۇچ مەرتەم» دەپ تۇرۇۋالدى. بۇ قېتىم ئىمىن بېسىۋالدى. شۇ جەريانىدا ھەر ئىككىسىنىڭ بۇرنى قاناپ كەتتى. ۋەقەلىكنىڭ جەريانىدىن بىخەۋەر ئىسلامبەگ ئارزۇلۇق نەۋرىسىنى بۇ ھالدا كۆرۈپ، ئىچ - ئىچىدىن پۇچۇلاندى، ئۇھ تارتتى. «ئاشۇ نەس باسقان زىيادەتتىن بۇرۇن بولغانمىدى مۇنداق ئىش؟ ھېلىتىنلا بالىلىرىمنىڭ ئاغزى - بۇرنىدىن قان ئېلىشقا باشلىسا...»

ھەپتە - ئون كۈن ئىلگىرى ئىسلامبەگ ئۇچ قېتىم چۈشكۈرۈپ بولغۇچە «زۇكامداپ قاپتۇ» دەپ پايپىتەك بولىدىغان ھىجايغاق خۇشامەتچىلەر، تېۋىپ ئىزدەپ ھەر تەرەپكە چاپىدىغان خالىس چاپارمەنلەر ئاز ئەمەس ئىدى. ئىشان تۆرەم. ھاجى ئىمام، مەنسۇر تۆلكە دېگەنلەرمۇ سۈت - قايماقچىدەك ھەر كۈنى كېلەتتى. ئەمدىچۇ؟ كېلىۋاتىدۇ. ئەمما بۇرۇنقىدەك كۆپ ئەمەس، قىزغىن ئەمەس. يەنە كېلىپ، ئۇلار «ئىلاھىئامىن» دىن كېيىنلا يۇقىرىدىن — ھاكىم ئوردىسىدىن بىرەر خەت - خەۋەرنىڭ بار - يوقلۇقىنى سوراپ بېقىشۋاتىدۇ. دىشۋارچىلىق ئۇتتى ئۇستىگە تەشۋىش يېغى چېچىشۋاتىدۇ.

يوقلاپ كەلگۈچىلەرنىڭ كۆپىنچىسى ئاتا كۆرگەن، ئانا كۆرگەن مويىسپىتلار، يۇرت كەزگەن ھۈنەرۋەن - كاسىپلار، كىچىك تىجارەتچى - ھۆپىگەرلەر، بىلىمى يۇقىرى بولسىمۇ، ئورنى تۆۋەن قارىيلار ئىدى. بەگنىڭ ئۆشرە - زاكات، پىتىر - سەدىقىسىدىن بەھرىمەن بولغان ۋە ھېيىت - ئايەملەردە ھال - ئەھۋال سوراپ قويۇشنىغا نائىل بولغان تۇل خوتۇن،

يېتىم ئوغۇللارمۇ يوق ئەمەس ئىدى. بۇلارنىڭ ھال سوراش سۆزلىرى ۋە خۇداغا قىلغان ئىلتىجاسى ھېيلىگەرلىك، ساختىپەزلىك، ئىككى يۈزلىمچىلىك ۋە خۇشامەتگۇيلۇقنىڭ رەڭ ـ بويا قىلىرىدىن خالىي ئىدى. بۇلار ئىسلامبەگنىڭ «ئەھلى جامائەت ئىچىدە نېمە گەپ، نېمە ئىشلار بولۇۋاتىدۇ؟» دېگەن سوئالغا مۇنداق جاۋاب بېرىشتى:

— ھەممىلا يەردە ھاكىم ئالىلىرى مەنسۇر تۆلكىنىڭ قۇلىقىغا پىچىرلاپتۇ، ئىسلامبەگكە ھۆمىيىپتۇ، تۆلكە ھېجىيىپتۇ، بەگ تاتىرىپتۇ، دېگەن گەپ. قىش ـ ياز پوستەكچىنىڭ ئەسكى تۇمىقى بىلەن جۇۋازچىنىڭ جەندىسىنى كىيىپ، سوكسوك ئېشەك ئۈستىدە تاسقىلىپ يۈرىدىغان پىخسىق تۆلكە ھازىر چىمەن دوپپا، بەقەسەم تون، شايى بەلباغ بىلەن يۈرىدىغان، ئاتتىن چۈشمەيدىغان بولۇپ كەتتى. ئاقىلساق، ئىككى كۆندە بىر قېتىم ساقال ياستىدىكەن. كىشىلەرنىڭ سالىمىنى ئىلىك ئالايمۇ دېمەيدۇ، ھالى بەك يوغان! لەقمىنى ئاتاشقا ھېچكىم پېتىنالمايدۇ. ھازىر ئۇنىڭ ئىسمى — مەنسۇر باي. ئۆپكىسى يوق سەرۋازلاردىن بىرنەچچىسى «مەنسۇر بېگىم» دەپ يۈرۈپتۇئىمىش تېخى! شاۋاز مىراب بىزنىڭ كەنتنىڭ سۇ نۆۋىتىنى ئۇنىڭ كەنتىگە بېرىۋېتىپتۇ. گەپ قىلساق، سىلەر ئىسلامبەگ بىلەن بىر كەنت ـ بىر مەھەللە بولغانلىقىڭلار تۈپەيلىدىن خالىغانچە سۇ ئاچتىڭلار، مەنمۇ يول قويۇشقا مەجبۇر بولدۇم، ئەمدى يول قويالمايمەن! دەيدۇ.

— مۇنداق دەڭلار، يەنچۇ؟

— ئىشان تۆرەم، ھاجى ئىمام، يۈزبېشى، كۆكبېشى،

مىراب دېگەنلەرنىڭ ھەممىسى مەنسۇر تۇلكىگە كۈچۈكلىرى نىدىغان بولۇپ كەتتى. كۈندۈزى جانابلىرىغا ئانچە - مۇنچە كۆرۈنۈپ قويىدۇ، كېچىسى ئۇنىڭ بوسۇغىسى ئەتراپىدا.

— مۇنداق دەڭلار، — بەگ ئۆز كۆڭلىدە ھۆكۈم قىلدى، — قولتۇق تاياقتا ئېرىشكەنلىكى راست ئىكەن - دە، قېرى تۇلكىنىڭ!...

ئېھسانبەگ پاجىئەسى ئەمدى ئۇنىڭ يادىدىن چىقمايدىغان، كۆز ئالدىدىن كەتمەيدىغان بولۇپ قالدى. شۇ چاغدىكى بالا - قازامۇ زىيادە تىتىن كېيىنكى پىچىرلاش تۇپەيلىدىن كەلگەن. ئاكام ئۇ چاغدا 47 ياش ئىدى، مەنمۇ بۇ يىل دەلمۇدەل قىرىق يەتتىگە قەدەم قويدۇم. تەقدىرى قىسمىتىمىزمۇ ئوخشاش بولۇپ قالامدۇ - نېمە؟ ئەمەل دېگەن ئوت، ئەمەل تۇتمايمەن، ئوتقا يېقىن يولىمايمەن دەپ شۇنچە قىلسام، ئەل - جامائەت ئۇنا شمىدى. ئېھسانبېگىم دەۋرىدە يۇرتىمىز ئاۋاتلاشقان، بىزمۇ خېلى رونىق تېپىپ قالغانىدۇق، مەرھۇم بېگىمنىڭ يۈز - خاتىرسى، ھەقىقى - ھۆرمىتى ئۈچۈن، تەلىپىمىزنى رەت قىلمىغايلا دەپ تۇرۇۋالدى. بۇگۈنكى كۈنگە كەلگەندە بولسا... ئاڭلىغىنىم راستمىدۇ؟ پەرىزىم تەڭرىمىدۇ؟ «ئون يىللىق قاماق»!؟... ئاكامنىغۇ ھاجى ئاتىمىزغا چاتقان، مېنى كىمگە چاتار؟ قانداق جىنايى بەتنامىلارنى چاپلار؟ ھەر نېمە قىلسا قىلىدۇ. بۇ جاھاندا ۋاپا يوق، ئەمەلدارىدا يۈز!...

ئىسلامبەگ ئاخىر بىر قارارغا كەلدى: ئوغۇل، كۈيئوغۇللىرىم قابىل، ئىشنىڭ يولىنى بىلىدۇ، ئۇلاردىن خاتىرجەممەن. شۇنداق تۇرۇقلۇق، غەپلەت ياستۇقىغا باش

قويۇپ، ئەجەل سائىتىمنى كۆتۈپ يېتىۋېرەمدىمەن؟ ياق! سەل ياخشىلانغاندىن كېيىنلا ھەم تىجارەت، ھەم زىيارەت يولىغا ماڭىمەن. يۈرت كېزىمەن، شەھەرمۇشەھەر ئايلىمەن. خۇدا نېسىپ قىلسا، مەككە مۇنەۋۋەرىمنى تاۋاپ قىلىمەن. مەرھۇم ئاتا ـ ئانام بىلەن شېھىت كەتكەن ئاكام ئۈچۈنمۇ تاۋاپ قىلىمەن. تۇر تېغىغا چىقىپ، ئىبلىسقا تاش ئاتىمەن، ئادەم سۈرەتلىك ئىبلىسلارغىمۇ تاش ئاتىمەن! مەن قايتىپ كەلگۈچە، ھاكىمنىمۇ نەس باسار، تۆلكىنىمۇ يەر يۇتار!...

«ئىسلامبەگ خۇدانىڭ كەئبىسىنى تاۋاپ قىلغىلى كېتىپتۇ!»ـــ بامدات نامىزى ۋاقتىدا تارقالغان بۇ خەۋەر، چاشكا ۋاقتىغا كەلگەندە «قېچىپتۇ» غا ئۆزگەرگەنىدى. مانا ئەمدى «ئەجەل خەۋىرىنى ئاڭلاپ قاپتىكەن، ئۆلەر تېرىلىشگە قارىماي تىكىۋېتىپتۇ!» دېگەن دەرىجىگە كۆتۈرۈلدى. كىشىلەر جۈمە نامىزىدىن يېنىش ئالدىدا تۇراتتى. مەنسۇر تۆلكە ئورنىدىن تۇردى، ئەھلى جامائەتكە تەكەببۇرانە نەزەر سالدى. بىرنەچچە خۇشامەتچى ئۇنىڭ قولتۇقىغا كىرىشكە ئالدىراۋاتاتتى:

ـــ ئىسلام... ئىسلام قاچقۇنمۇ قۇيرۇقىنى تىكىۋېتىپتۇ. بېگىم، ئەمدى ئۆزلىرى...

ـــ ھاكىم ئالىلىرىنىڭ سىرداش دوستى ئەمەسمۇ سىلى؟

— هاكىم ئالىلىرىمۇ، بەگ بولۇشقا مۇناسىپ كىشى — سىلى - ئۆزلىرى دەپ پىچىرلىغانغۇ دەيمەن؟

— بېگىم، پۈتۈن ئەل - جامائەت نامىدىن هاكىمغا تەلەپنامە سۇنايىلى. بار ۋەسلىمىز كەتسىمۇ مەيلى. يۇرتىمىزغا بەگ، يۇرت ئەھلىگە باشپاناھ بولغايلا.

— خوپ، ئەل - جامائەتنىڭ تەلەپ - ئارزۇسى شۇ بولسا، — دېدى مەنسۇر تۇلكە بەگ بولۇشقا قىزىقمايۋاتقاندەك قىياپەتتە، — تەلەپنامە يازساڭلار، يېزىڭلار. قاچقۇن بەگنىڭ قىلمىش - ئەتمىشلىرىنى تولۇق تىركەشنى ئۇنتۇپ قالماڭلار - هە!

— ئەلۋەتتە، — دېدى خۇشامەتچىلەر، — ئۆزلىرى كۆزدىن كەچۈرگەندىن كېيىن هاكىمنىڭ ئالدىغا چاپىمىز. تەلەپنامىمىز بىلەن سوۋغىمىزنى كۆرىدىغانلا بولسا...

كۆپىنى كۆرگەن مويىسپىتلار، يۇرت كەزگەن هۈنەرۋەن - كاسىپلار ئېچىنىش ۋە هەسرەت ئىچىدە پىچىرلاشماقتا ئىدى:

— ياخشىنىڭ نەسلى ئىدى، خېلى تۇزۇك بەگ ئىدى.

— بەزى يۇرت بەگلىرىدىن ئاسمان - زېمىن پەرقلىنەتتى.

— ئاشۇ بېخىل تۇلكىنىڭ قولىغا قالارمىزمۇ ئەمدى؟

— نېمىدەپ پىچىرلىغان بولاتتى ئۇ هارامزادە؟

راست، ئۇ زادى نېمىدەپ پىچىرلىغان؟

— هاكىم ئالىلىرى، ئۆزلىرىگە مۇنچە كاتتا زىيا-پەت بېرىشىمىزكى مەقسەت - مۇددىئا مۇشۇ يۇرتنىڭ

بەگلىكىنى تەلەپ قىلىش ئىدى، — دېگەنىدى مەنسۇر تۇلكە. شۇ تاپتا ئۇ قەھر - غەزەپكە تولىمۇ موھتاج ئىدى. مۇشۇ قەھر - غەزەپ چاقماقى ئارقىلىق كۆيدۈرىدىغىنى ۋە ئېرىشىدىغىنى ئۆزىگە ئايان ئىدى. ھاكىمچۇ؟

ئۇ مۇنداق دېگەنىدى:

— ھۇ، خوتۇن تالاق!

1987 - يىل يانۋار. قەشقەر.

قوش مەسچىت

1

بوۋا، مۆھتەرەم بوۋا، سەن ئېيتىپ بەرگەن چۆچەك ـ رىۋايەتلەر نەقەدەر ئاجايىپ ـ غارايىپ ۋە قىزىقارلىق ئىدى ـ ھە؟ كۆزنى يۇمۇپ ئاچقۇچە دۇنيانىڭ ئۇ چېتىگە يېتىپ بارالايدىغان ئۇچار گىلەم، ئۇچار دۇلدۇللار، خاسىيەتلىك جاھانناما ئەينەكلەر، «ئېچىلىڭ داستىخىنىم» دەپ بولغۇچە تۇرلۈك ـ تۈمەن نازۇ نېمەتلەرگە تولۇپ تۇرىدىغان خىسلەتلىك داستىخانلار، بەتنىيەتلەرنىڭ جېنىنى ئېلىپ جاڭگالدا قويىدىغان سىرلىق توقماقلار... بوۋا، بىر كەچقۇرۇنلۇقى ماڭا مۇنداق بىر چۆچەك ئېيتىپ بەرگەنسىدىڭ:

ئىشقى سەۋدايىغا. مۇپتىلا بولغان ئارزۇلۇق شاھزادە ۋىسال يولىغا راۋان بوپتۇ. گىياھ ئۈنمەس چۆل، قۇش قونماس تاغلاردىن ئۆتۈپتۇ. قاراقچىلارغا ئۇچراپ، ئەسلى ـ ۋەسلىدىن ئايرىلىپتۇ. ئاخىر بىگانە بىر مەملىكەتنىڭ مەركىزىي شەھىرى ئەتراپىدا ئوتۇنچىلىق قىلىشقا مەجبۇر بوپتۇ. ئادەم گۆشىدە مانتا ئېتىپ ساتىدىغان مانتىپەز ـ

ئىلگ قاپقىنىغا دەسسەپ، ئۇنىڭ يوشۇرۇن زىددىيىتىغا چۈشۈپ قاپتۇ. قارىسا، نەچچە ئونلىغان شور پېشانە يىگىت لەر ئىگىراپ ياتقۇدەك. ئايپالتىلىق بەتھەيۋەت جالاتلار كىرگەن ھامان «مەن ئورۇق، ئۇ سېمىز، مەن ئورۇق، ئۇ سېمىز» دەپ بىر - بىرىنى ئىتتىرىشاتقۇدەك. كۈلەرنىڭ ئۆتۈشى بىلەن ئورۇقمۇ، سېمىزمۇ تۈگەپ كېتىشاتقۇدەك...

قىزىقىپ ئاڭلىغىنىم، جاۋابسىز سوئال، تەشۋىشلىك خىيالىلار توری ئىچىدە ئۇخلاپ قالغىنىم ھېلىمۇ ئېسىمدە. چۈش كۆرۈپتۇمەن: ئاشۇ قورقۇنچلۇق قاراڭغۇ زىندانىدا تۇرغۇدەكمەن. ئايپالتا كۆتۈرگەن بەتھەيۋەت جالاتلار كىرىپ: «سېمىزلىرىڭ بۇياقتا ئۆتۈش!» دەپ ۋارقىرىغۇدەك. ئېچىرقاپ كەتكەن چىلبۆرە كىرىشالغان چوڭ قوتاندىكى قوي پادىسىدەك بىچارە ھالغا چۈشكەن بىئەقىل تۇتقۇنلار «مەن ئورۇق، ئۇ سېمىز» دەپ بىر - بىرىنى ئىتتىرىشىشاتقۇدەك. ئىتتەرگەنلەرمۇ، تىرەجىگەنلەرمۇ بارا - بارا تۈگەپ، نۆۋەت ماڭا كەلگەنىمىش. «سەن ھەممىدىن كىچىك ۋە ھەممىدىن ئورۇق بولساڭمۇ، — دەپ سۆرەۋاتقانمىش ئۇلار، — بىرقانچە قاسقان مانىتىغا يارايسەن، يۈر!» تىرەجەپ تۇرۇۋالغۇدەكمەن، ئۇلار سۆرىيەلمىگۈدەك. ئاخىر ئۇلار: «بوپتۇ، مۇشۇ يەردىلا جېنىنى ئالايلى!» دەپ ئايپالتىنى ئېگىز كۆتۈرگۈدەك...

— بوۋا!... بويۇنۇڭنى شۇنداق قۇچاقلىۋاپتۇمەنكى، تىنالماي قاپسەن.

— بالام، نېمە بولدۇڭ؟ مەن بار، قورقما! — دېدىك ئىسسىق باغرىڭغا مەھكەم بېسىپ.

ئېغىز - بۇرۇنلىرىمنى قورقاق بېسىپ كەتتى. نەچچە كۈنلەرگىچە قىزىپ، جۆيلۈپ چىققتىم. بۇ چۆچەك بىلەن چۈش زادىلا ئېسىمدىن چىقمىدى. ئۆسمۈرلۈك دەۋرىگە يەتكەندە كۆپرەك ئويلايدىغان بولۇپ قالدىم: «مەن ئورۇق، ئۇ سېمىز» دەپ بىر - بىرىنى ئەجەل گىردابىغا ئىتتىرىدىغانلار ئەينى زامانلاردىلا بولۇپ ئۆتكەنمۇ؟ ھازىر تۈگەپ كەتتىمۇ؟ بىزنىڭ كوچىدا يوقمۇ؟...

مەن تۈغۈلۈپ ئۆسكەن كوچامغا نەزەر سالاتتىم.

2

كوچىمىز — ئورغاقسىمان ئاي شەكىللىك خالىتا كوچا. ھازىر «قوش مەسچىت» دېمىسە ھېچكىم بىلمەيدىغان بۇ كوچىمىزنىڭ ئەسلى نامى «ئايكوچا» ئىكەن. شۇنداقمۇ، بوۋا؟

19 جۈپ دەرۋازا بىر - بىرىگە قارىشىپ تۇرىدىغان بۇ خالىتا كوچىمىزدا كۆلىمى، قۇرۇلۇش نۇسخىسى، مۇنار - گۈمبەزلىرىنىڭ ئېگىزلىكىدىن تارتىپ، ئىچكى - تاشقى نەقىشلىرىگىچە ئوپئوخشاش ئىككى مەسچىت بار. سىرىدىن تارتىپ، پىرامىداسىمان قالپاقلىق مىخلىرىغىچە تامامەن ئوخشىشىدىغان ئىككى دەرۋازىمۇ بىر - بىرىگە قارىشىپ تۇرىدۇ. ئىككى مەزىن بىرلا ۋاقىتتا ئەزان ئېيتىدۇ. قارىمۇقارشى ئىككى دەرۋازىدىن تەڭ چىققان ئىككى مۇسۇلمان بىر - بىرىگە سالام بېرىشمەيدۇ، تىنچ - ئامانلىق سورىشمايدۇ. ئۇڭ ياقتىن چىققىنى ئۇڭ ياقتىكى، سول

ياقتىن چىققىنى سول ياقتىكى مەسچىتكە راۋان بولىدۇ. هېيت - ئايەم كۈنلىرى ئىككى ياقنىڭ جامائىتى ئىككى توپ بولۇپ، چوڭ جامەگە قاراپ ماڭىدۇ. بىر - بىرىنىڭكىگە هېيتلىمايدۇ. قۇدا - باجا بولۇشمايدۇ. بۇ تەرەپتىكىلەر مېيىت ئۇزىتىۋاتسا، ئۇ تەرەپتىكىلەر توي نەغمىسى چېلىۋېرىدۇ. ئىككى ياقتىكى بالىلارنىڭ ئۆزئارا دوست - ئاداش بولۇشىغا يول قويۇلمايدۇ. بۇ تەرەپتىكى بالىلارنىڭ لەگلىكى ئۇ تەرەپ بوشلۇقىدا پەيدا بولغان هامان شۇ تەرەپ بالىلىرىنىڭ تاش - چالمىلىرى زەربىسىدىن ئۆتمەس تۆشۈك بولماي قالمايدۇ. ئۇ تەرەپتىكى كەپتەرۋازلار بۇ تەرەپتىكىلەرنىڭ كەپتىرىنى تۇتۇۋالغان هامان قانات - قۇيرۇقلىرىنى يۇلۇپ - يۇڭداپ ئاسمانغا ئاتىدۇ. بۇياقتىن - ئۇياققا ئۆتۈپ قالغان خوراز - مېكىيانلارنىڭ هەرقاندىقى ئۆز كاتىكىگە قايتىپ كېتەلمەيدۇ. باشقا كوچىلارنىڭ ئۇستىگە قانچىلىگەن كۆتۈرمە ئۆيلەر سېلىنغان. بىزنىڭكىدە بىرىمۇ يوق. ئىككى تەرەپ ئىناق بولمىسا، بىر - بىرىگە يول قويمىسا، كۆتۈرمە ئۆي سالغىلى بولمايدىكەن. شۇنداقمۇ، بوۋا؟

ئىككى تەرەپتىكى خوتۇن خەقلەر ئۆمرىنىڭ كۆپ قىسمى قارشى تەرەپ خوتۇنلىرىنىڭ غەيۋەت - شىكايىتىنى قىلىش بىلەن ئۆتىدۇ. كىر سۇيى، يۇندىلار قارشى تەرەپتىكىلەرنىڭ بوسۇغا، تام تۈۋىلىرىگە تۆكۈلىدۇ. كىر سۇلىرى قۇرۇپ ياكى توڭلاپ كېتىدۇكى، جېدەل - ماجىرا قوزغىمايدۇ، توڭلىمايدۇ.

ئاڭلىسام ئىككى ياقتىكىلەرنىڭ ئۇزۇن يىللاردىن بۇيان

تارتقان دەرد - مۇشەققەت، ئازاب - كۈلپەتلىرىمۇ بىر - بىرىنىڭكىدىن قېلىشمايدىكەن. «تۇڭگان يېغىلىقى» ۋاقتىدا باشقا كوچىلارنىڭ ھەممىسىگە مۇستەھكەم دەرۋازىلار بېكىتىلىپتۇ. بىزنىڭ كوچىدىكى ئىككى تەرەپ پۈتۈشەلمەپتۇ، بىر دەرۋازىدىن كىرىپ چىقىشنى راۋا كۆرمەپتۇ. قورالسىز چىرىكلەر توسالغۇسىز بېسىپ كىرىۋېرىپتۇ. بۇلايدىغانىنى بۇلاپ، بۇلغايدىغانىنى بۇلغاۋېرىپتۇ. ئىككى تەرەپ ئاچچىق ساۋاق ئالماپتۇ. پۇشايمان قىلماپتۇ. شۇڭ شىسەي، گومىنداڭ ھۆكۈمرانلىق قىلغان زامانلاردا بىر - بىرىنى چېقىشۇېرىپتۇ، تۈتۈپ بېرىشۇېرىپتۇ. نەتىجىدە ھەر ئىككى تەرەپتىن ھەپسىگە ئېلىنغان، قەتل قىلىنغانلار تەڭ نىسبەتتە دېگۈدەك بوپتۇ. مانا ھازىر «ئۇچكە، بەشكە قارشى ھەربىكەت» ۋاقتى. ئۇلار بىر - بىرىنى غەزەپ بىلەن سۆكۈشمەكتە، پاش قىلىشماقتا:

— ئۇ — ئوغرى!

— ئۇ — ئۆزى تويسۇ، كۆزى تويمايدىغان ئەڭ چوڭ باج ئوغرىسى!

— ئۇ — يىرتقۇچ يولۋاس!

— ئۇ — ئەشەددىي يولۋاس!

گويا ئۇلار بىر - بىرىنى ئىتتىرىشمەكتە:

— مەن ئورۇق، ئۇ سېمىز!

— ئۇ سېمىز، مەن ئورۇق...

سەۋر - تاقەت قىلالمىدىم، بەرداشلىق بېرەلمىدىم، ئاخىر ساڭا مۇراجىئەت قىلدىم:

— بوۋا، ئوبدان بوۋا، كوچا - مەھەللىمىزنىڭ بىر

ئەسرلىك تارىخى ساڭا بەش قولدەك ئايان. ئېيتقىنا، كوچىمىزدىكىلەر ئەزەلدىن مۇشۇنداق ئائىلىقمىدى؟ نەچچە يىل ئالدىدا سورىسامغۇ، سەن تېخى كىچىك، تېگى - تەكتىگە يېتەلمەيسەن دېدىڭ. چوپچوڭلا يىگىت بولۇپ قالدىمغۇ مانا. ئەمدىغۇ ئېيتىپ بېرەرسەن؟ بوۋا، نېمانچە خىيالغا چۆكۈپ كېتىدىغانسەن؟ مۇنچە تەقەززا قىلمىغىنا!

— ماقۇل، بالام، — دېدىڭ ئەۋزىمنى يەرده قويماي، — ھازىر سەن كىچىك بالا ئەمەس، ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇغۇچىسى، ئاق - قارىنى پەرق ئېتەلەيسەن، گەپ - سۆزۈمنىڭ تېگى - تەكتىگە يېتەلەيسەن، زېھنىڭ بىلەن ئاڭلا، سۆزلەپ بېرەي:

3

دۇرۇس، كوچىمىزنىڭ ئەسلى نامى «ئايكوچا» ئىدى، ئايدەك يورۇق، يىللىق كوچا ئىدى. قان - قېرىنداشلىق مۇھەببىتى تاش - كېسەك، تام - تورۇسلىرىغىچە سىڭىپ كەتكەن ئىناق كوچا ئىدى؛ زوھۇرىدىن ھاكىمبەگ دەك كاتتا زاتنىڭ ئىزى، موللا سادىق ئەئلەمگاخۇنۇم، ئابدۇرەھىم نازارى قاتارلىق پىر - ئۇستازلارنىڭ نەزەرى چۈشكەن خىسلەتلىك كوچا ئىدى! ياسىن دامولا ھاجىم ھەزرەتلىرى ئاخىرەتكە سەپەر قىلغانىدىن كېيىن (ياتقان يېرى جەننەتتىن بولغاي، ئىلاھا ئامىن) ئارىمىز بۇزۇلدى، بىر مەسچىت ئىككى بولدى، «ئايكوچا» دېگەن تەۋەررۈك نام «قوش مەسچىت» كە ئۆزگەردى. ئاغرىق - ئاداۋەت، بالايى - قازا باشلاندى!

مەرھۇم ئىمامىمىز ياسىن داموللا ھاجىم ھەزرەتلىرى ئاتاق - ئابرويلۇق مەرىپەتپەرۋەر زات ئىدى. پۇل - مال، ئالتۇن - كۈمۈشلىرىنىڭمۇ ھەددى - ھىسابى يوق ئىدى. ھەقتائالا ئۇنىڭغا بىر جۈپ قوشكېزەك ئوغۇل ئاتا قىلغان. چوڭىنىڭ ئىسمى ھەسەن، كىچىكىنىڭ ھۈسەيىن ئىدى. بوي - ئىسكەت، رەڭ - چىراي، خۇلق - مىجەز جەھەتتىمۇ ئايرىۋالغۇسىز ھالدا ئوخشاشلىقى بىلەن ھەممىنى ھەيران قالدۇراتتى. ئۆگەنىدى، بىلىم تاپتى، يۇرت كەزدى، سودىگەرچىلىكنىڭ تىلىنى بىلدى، پۇل تاپتى. ئىمامىمىز ئۇشتۇمتوت يېتىپ قالدى. ئوغۇللارغا خەت - خەۋەر ئەۋەتىلدى. ھۈسەيىن يېقىنراق بىر شەھەردە تۇرۇۋاتقانلىقى ئۈچۈن بۇرۇنراق كەلگەنىدى، دەرھال تويىنى قىلىپ، ئاتىلىق قەرزىدىن خالاس بولدى. ھەپتە ئۆتكەندىن كېيىن ئاكىسى ھەسەنقارىم كەلدى. ئىمامىمىز ئۇنىڭ تويىنى قىلىپ قويغان كۈنىنىڭ ئەتىسى نامازىمدانتتىن بۇرۇن ئاخىرەتكە سەپەر قىلدى. كوچىمىز ئابرويلۇق ئىمامىمىدىن ئايرىلدى، ئاقىل، مېھرىبان، دۇئاگۇي ئاتىسىدىن ئايرىلدى. بىز ئەھلى جامائەت يارىملىق بىر ئىمامغا موھتاج ئىدۇق. مەرھۇم ئىمامىمىزنىڭ قوشكېزەك ئوغۇللىرىغا تىكىلدۇق. ھەر ئىككىسى بىلىملىك، خۇش پېئىل، ئەخلاق - پەزىلەتلىك ئەھلى سودىگەر يىگىتلەر ئىدى. قايسىسىنى تاللاش كېرەك؟ قائىدە - يوسۇن بويىچە بىز ئاكىسىنى تاللىدۇق. شەرىئەت مەھكىمىسىنىڭ تەستىق مۆھرىنىمۇ ئالدۇق. ھەممىمىز خاتىرجەم بولدۇق، بۇرۇنقىدەكلا بىر مەسچىتكە جەم بولدۇق.

خۇدانىڭ قۇدرىتى بىلەن بۇ قوشكېزەكلەرنىڭ رەپ-
قىلىرىمۇ قوشكېزەك ئاچا - سىڭىللار ئىكەن. ئاچىسى ئالتۇن-
خېنىم بۇرۇن ياتلىق قىلىنىپ ھۈسەينىقارىمنىڭ، سىڭلىسى
تىللاخېنىم كېيىن ياتلىق قىلىنىپ، ھەسەنقارىمنىڭ
نىكاھىغا ئۆتۈپتۇ. خوتۇنلىرىمىزنىڭ ئېيتىشىغا قارىغاندا،
ئۇلار چۈچەكلەردە تەسۋىرلىنىدىغان ھەرقانداق ساھىبجا-
مالالاردىن گۈزەل، جەننەت ھۈرلىرىدىنمۇ چىرايلىق ئىكەن.
ھۆسەن - جامالدا كامالەتكە يەتكەن، باي، دۆلەتمەن
قوشكېزەك يىگىتلەر بىلەن تەڭداشسىز گۈزەل قوشكېزەك
پەرىزاتلار كوچىمىزنىڭ ئابرويى، شان - شەرىپى ئىدى. بىز
ئۇلار بىلەن پەخىرلىنەتتۇق، ماختىناتتۇق. ئۇزاق ئۆتمەي
بۇ قان - قېرىنداش قوشكېزەكلەرگە كۆز تەگدى، كوچىمىز-
غا كۆز تەگدى! بىرلىك - ئىناقلىق ئاپتېپى بىلەن يورۇپ،
ئىنسانىي مېھىر - مۇھەببەت ھارارىتى بىلەن يىللىپ
تۇرىدىغان «ئايكوچا»مىز نائىناقلىق ئىس - تۈتەكـ
لىرى ئاستىدا ئۆچ - ئاداۋەت جۈدۈنلىرى كېزىپ يۈرگەن
قاراڭغۇ، سوغۇق «قوش مەسچىت كوچىسى» غا ئايلىنىپ
قالدى!

ۋالىي، ھاكىم، بەگ قاتارلىق چوڭ ئەمەلدارلار،
قازىئاخۇنۇم، مۇدەررىسئاخۇنۇم ئۇنۇڭلىق كاتتا زاتلار
ياكى ئاتاقلىق بايلار بولمىغان مەھەللىلەردىكى تۇي -
تۆكۈن، ئۆلۈم - يېتىم، نەزىر - چىراغلارنىڭ ھەممىسىدە شۇ
مەھەللىنىڭ ئىمامىنى تۆرگە باشلاش ئاتام زامانىسىدىن
تارتىپ داۋاملىشىپ كېلىۋاتقان قائىدە - يوسۇن. بىزمۇ
ھەسەن ئىمامنى تۆرگە باشلايتتۇق، ئىنىسى ھۈسەينىقارىم

ئۇنىڭ يېنىدىن ئورۇن ئالاتتى. خوتۇن خەقلەرنىڭ ئولتۇ-رۇشىدا ئەھۋال باشقىچە بوپتۇ. ئالتۇنخېنىم: «مەن ئاچا، سېنىڭ يۈقىرى تەرىپىگىدە ئولتۇرۇشۇم كېرەك» دېسە، تىللاخېنىم: «مەن ئاكىنىڭ رەپىقىسى، ئىمامنىڭ رەپىقىسى، ئۆيىنىڭ تۆرى مېنىڭ!» دەيدىكەن. بۇلارنىڭ تالاش-تارتىش، جېدەل-ماجىرالىرى تۆپەيلىدىن ھەرقانداق توي ھازىغا ئايلىنىدىغان بولدى. بىز — ئەھلى جامائەت ئاكا-ئۇكا قوشكېزەكلەرگە مۇراجىئەت قىلدۇق:

— ئىككى خېنىم ئوتتۇرىسىدىكى ئاغرىق-ئاداۋەتنىڭ ئاقىۋىتىدىن تەشۋىشلەنمەكتىمىز. قان-قېرىنداشلىق رىشتە-نى يېگىباشتىن تۇتاشتۇرۇپ، ئۇلارنى ئىناق، بىزنى خاتىر-جەم قىلىشقايلا.

ئاكىلىساق، ئاكا-ئۇكىلار مۇنداق پۈتۈشۈپتۇ: «ئەر جامائەت سورۇنلىرىنىڭ ھەرقاندىقىدا يۈقىرى ئورۇن ئاكىغا، مەزلۇم خەقلەر سورۇنلىرىنىڭ ھەرقاندىقىدا يۇقىرى ئورۇن ئاچىغا مەنسۇپ!»

— مەن ئاكىنىڭ رەپىقىسى، ئىمامئاخۇنۇمنىڭ رەپىقىسى، — دەپ تەكرارلاپتۇ تىللاخېنىم، — يۇقىرى ئورۇن-مەرتىۋە مېنىڭ!

— مەن ئاچا، — دېگەن سۆزىدە چىڭ تۇرۇپتۇ ئالتۇنخېنىم، — ئورنۇمنى تارتىۋېلىشقا ھەرگىز يول قويمايمەن!

ئاكا-ئۇكىلار ئۆز رەپىقىلىرىنى تولىمۇ قەدىرلەيدى-كەن، ئەتىۋارلايدىكەن. ئۇلار ئارزۇلۇق رەپىقىلىرىنى قايىل قىلالماپتۇ. زىددىيەت ئۆتكۈرلىشىۋېرىپتۇ. مەسچىتنىڭ

بېقىنىدىكى ئۆيدە توي بولغان كۈنى بۇ ئاچا - سىڭىللار يەنە تۆر تالىشىپ قاپتۇ. تۇرلۇك نازۇ نېمەت، شېرىنلىك لەر بىلەن تولغان داستىخان ئۈستىگە بىر - بىرىنى بېسىشىپ، يۈز - كۆزلىرىنى تاتىلاپ، چاچلىرىنى يۇلۇشۇپتۇ. تىل - ئاھانەت، يىغا - زار، قېيا - چىسيا كۆچىنى بىر ئاپتۇ. مەسچىتكە كىرىۋېتىپ، ئۆز رەپىقىسىنىڭ ئاۋازىنى ئاڭلاپ قالغان ئىمامئاخۇنۇم ئىختىيارسىز ھالدا بۇ يەرگە كىرىپ قاپتۇ. قارىسا، باش - كۆزلىرى قىممەت باھالىق يېپەك رومال ئىچىدە قالغان ئىككى ئايال بىر - بىرىنىڭ چېچىنى مەھكەم سىقىملاشقان ھالدا پومىداقلىشىۋاتقۇدەك. ئۇلارنىڭ بوي - تۇرقى ئوخشاش بولۇپلا قالماستىن، بەس - بەس بىلەن كىيىشىۋالغان كىيىملىرىمۇ ئوخشاش ئىكەن.

— تۇر ئورنۇڭدىن! — دەپ گەجگىسىدىن يۇلۇۋاپتۇ ئىمامئاخۇنۇم، — ھۇ، بىنومۇس ئالۋاستى! — شۇ سۆز بىلەن بىر كاچات سايتۇ.

— ھا - ھا - ھا!... — گۇلقەقەلىرى ئېچىلغان ھالدا ئورنىدىن تۇرۇپتۇ تىللاخېنىم، — تۆر تالاشقىنىڭغا تويە، بىنومۇس ئالۋاستى!

ئالتۇنخېنىم ئاغزىنى سىيلىغانىكەن، ئاپئاق ئالقىنى قىپقىزىل قانغا بويىلىپتۇ. ئۆز ئۆمرىدە مەرھۇم ئاتا - ئانىسىدىن ياكى ئېرىدىن ئازار يەپ باقمىغان خېنىم بۇ ئىزا - كۈلپەتكە بەرداشلىق بېرەلمەپتۇ - دە:

— ھۇ، خوتۇنىنىڭ تامبىلىغا سەجدە قىلدىغان مۇناپىق! — دېگىنىچە، بىر پىيالە رىشالىنى قەھىر - غەزەپ بىلەن ئېتىپتۇ. ئىمامنىڭ قاڭشىرى يېرىلىپتۇ. يۈز - كۆز-

لىرى ئاپئاق رىشالە بىلەن قىپقىزىل قان ئارىلاشمىسىغا كۆمۈلۈپتۇ.

كۈن - تۈنلەر ئاغرىق - ئاداۋەت ئىچىدە ئۆتمەكتە ئىدى. نائىناقلىق ئۈششۈكى قوشكېزەك ئاكا - ئۇكىلار يۈرىكىدىكى قان - قېرىنداشلىق ھارارىتىنىڭ ئورنىنى ئىگىلىۋېلىش خەۋپى قاش - كىرپىك ئارىلىقىدا تۇراتتى. بىز بۇلارنى ئەپلەشتۈرۈش - ياراشتۇرۇش يولىغا قەدەم قويدۇق.

— خوتۇنىنى تالاق قىلىۋەتسۇن! — دەپ شەرت قويدى ئاكىسى، — شۇ چاغدىلا مەن ئۇ ئالۋاستىنىڭ ماڭا قىلغان ھاقارىتىنى ئەستىن چىقىرىمەن. ئۇكامنى بۇرۇنقى دەكلا قەدىرلەيمەن.

— خوتۇنىنى ئۈچ تالاق قىلىۋەتمىگۈچە، — دېگەن شەرتنى قويدى ئۇكىسىمۇ، — مەن ئۇنىڭ خوتۇنۇمنى ھاقارەت قىلغان، ئۇرۇپ بىر تال ئېزىق چىشىنى سۇندۇرۇۋەتكەن گۇناھىدىن كېچەلمەيمەن!

ياراشتۇرۇش يولىدا تاشلانغان قەدەم، سىڭدۈرۈلگەن ئەجىرلەر زايە كەتتى. پىتنە - پاسات كۆپەيدى، زىددىيەت كۈنسېرى چوڭقۇرلاشتى. ئىناق قوشنا - ھەقەمسايىلەرمۇ چەك - چېكى كۆرۈنمەس تالاش - تارتىش چۆلىدە قۇيۇن دەك پىرقىراشقا باشلىدى. بىر قىسىملار ئالتۇنخېنىمنىڭ، بىر قىسىملار تىللاخېنىمنىڭ تەرىپىنى ئالدى. ھەر كىم ئۆزى ھمايە قىلغان تەرەپنىڭكىنى توغرا دېدى. پىتنە - پاسات ئارقىلىق جان باقىدىغان ناجىنس، نائەھلىلەرمۇ چىقىپ قالدى. ئۇلار ئاكا - ئۇكا، ئاچا - سىڭىلىلار ئوتتۇرا-

سدا كېچه ـ كۈندۈز گەپ توشۇپ، ئوت ئۈستىگە ياغ چېچىشتى. بەزىلەر ھۈسەينقارىمنىڭ ھۈجرىسىغا خۇپيانە كىرىپ: «سىلى ئاكىلىرىدىن چوڭ، سېمىز تۇغۇلغان. باشلىرىمۇ ئاكىلىرىنىڭكىدىن يوغانراق ئىدى. ئاكا بولۇشقا ھەسەنقارىم ئەمەس، دەل ئۆزلىرى مۇناسىپ» دەپ قۇتراتقۇلۇق قىلسا، تىللاخىنىمنىڭ يېنىغا ئوغرىلىقچە كىرىپ: «بۇرۇن تۇغۇلغىنى ئاچىلىرى ئەمەس، دەل ئۆزلىرى ئىكەنلا، كىنديك ئانا بىر كېچە ـ كۈندۈز كىرپىك قاقماي تەۋەللۇت ئۈستىدە تۇرغانلىقى ئۈچۈن ئۇيقۇسىزلىق ئىچىدە گاڭگىراپ قېلىپ، ئىككىلىرىنى ئالماشتۇرۇپ قويغانىكەن» دەپ ئوت قۇيرۇقلۇق قىپتۇ. بەزىلەر ئالتۇنخېنىمغا ئەقىل ئۆگىتىپتۇ: «ئەرلىرى ھۈسەينقارىم سودىگەرچىلىك قىلىمەن دەپ يول ئازابى ـ گۆر ئازابى تارتسا، سىلى ئۆزلىرى ئەنھالىق، تەشنالىق دەردىنى تارتتىلا. ھەسەنقارىم بولسا، شەھەردىن چىقماي تىجارەت قىلىپ، مۈشەققەتسىز ھالاۋەت كۆرىدۇ. توي ـ تۆكۈن، ئۆلۈم ـ يېتىم، نەزىر ـ چىراغلاردىن كېلىدىغان تاپاۋەتمۇ ئاز ئەمەس. ۋەخپىلەرنىڭ كىرىمچۇ تېخى! قۇربان ھېيتتا پۈتۈن كوچىمىزدا قۇربانلىق قىلىنغان قويلارنىڭ تېرە ـ ئۈچەي، كاللا ـ پاقالچاقلىرى شۇ ئۆيگە قاراپ ئاقىدۇ. تىللاخانىنى يوغىناتقان ئاشۇ پايدا ـ تاپاۋەت ئەمەسمۇ؟ ئەرلىرى ھۈسەينقارىمۇ ئەھلى ئىلىم، قارىي قۇرئان كىشى. ھەرقانداق جامە ئىملىقىنىڭ ھۆددىسىدىن چىقالايدۇ. ئاكىسىدىن ئوبدانراق قۇرئان تىلاۋەت قىلالايدۇ، تەپسىر ئېيتالايدۇ. ئاكىسى بىلەن چىرايلىقچە پۈتۈشۈپ نۆۋەت

بىلەن ئىمامىلىق قىلسا بولامدۇ؟ ئاكىسى بىر ئاي ئىمام بولسا، ئۈكىسى بىر ئاي، بۇ يىل ئاكىسى ئىمام بولسا، كېلەر يىل ئۈكىسى...»

بۇ مەسلىھەت ئالتۇنخېنمغا يېقىپ قاپتۇ، ئېرىنمۇ قايىل قىپتۇ. شۇنىڭ بىلەن ئىمامىلىق دەۋاسى باشلاندى. بىر قىسىملار ھۈسەينىقارىمنى قوللاپ ـ قۇۋۋەتلەپ مەھكىمە شەرئىگە بارسا، بىر قىسىملار ھەسەنقارىمنىڭ ئۆمۈرلۈك ئىمام بولۇشىنى تەلەپ قىلىپ بېرىشتى. ھەر تەرەپ ئۆزى ھىمايە قىلغان كىشىنىڭ خىسلەت ـ پەزىلەتلىرىنى ماختاپ كۆككە كۆتۈرۈپ، ئۆزى رەت قىلغان كىشىنىڭ ئېيۇبىنى ـ نۇقسانلىرىنى كۆپتۈرۈشتى. شەرئىەت بۇ دەۋانى ھەل قىلىشقا چارىسىز قالدى. دوتەي ـ ئامباللارمۇ ئامال قىلالمىدى. ئۆز قوللىغۇچىلىرىنىڭ تەلىپى ۋە ئالتۇنخېنىمنىڭ تەقەززاسى بويىچە، ھۈسەينىقارىم ئاخىر ئۈرۈمچىگە راۋان بولدى. بۇنىڭدىن خەۋەر تاپقان ھەسەنقارىمۇ دەرھال ئاتلىنىپ، ھۈسەينىقارىمدىن بىر كۈن كېيىن ئۈرۈمچىگە يېتىپ بېرىپتۇ. بۇ ــ نىقابلىق يالماۋۇز ياڭ جاڭجۈننىڭ قۇمۇل خەلق قوزغىلىڭىنى مەشھۇر سەر-كەردىسى تۆمۈر خەلىپىنى قەتل قىلغان كۈنىنىڭ ئەتىسى ئىكەن. ئۇ غەربىي دىيار خەلقىنى مەڭگۈ مەھكۇملۇقتا قالدۇرۇشنىڭ چارە ـ تەدبىرى ھەققىدە قالتىس بىر كىتاب يېزىشقا كىرىشىپ، يۈڭ قەلەم بىلەن مۇنۇلارنى يېزىۋاتقان چاغ ئىكەن: «...بۇ خەلقنىڭ دىنى بىر، خۇداسى بىر، پەيغەمبىرى بىر، كەئبىسى بىر، مەزھىپى بىر، تىلى بىر، بۇ ئالتە بىرلىك ئۈستىگە دىل بىرلىكى ــ زىچ ئىتتىپاق

لىق قېتىلىدىغانلا بولسا، تۇگەشكىنىم شۇ، تەختى - بەختىمىنىڭ گۈمران بولغىنى شۇ!...»

— ئوغلۇم، ئاڭلاۋاتامسەن؟ ئۇ، ئۆز ھۆكۈمىنى مۇنداق شەرھلەۋاتقانىكەن: «دىل بىرلىكى — تىنچلىق ۋە خاتىرجەملىكنىڭ ئالتۇن ئاچقۇچى، باي - بايا‌شاتلىقنىڭ ئۇلى، بىلىم — مەرىپەتكە ئىنتىلىش، ئۈيغىنىش، ئۆز - ئۆزىنى تونۇۋېلىشنىڭ ئاساسىدۇر. بۇ «بىرلىك» تىن ئارتۇقراق خەۋپ - خەتەر يوق ماڭا!...»

ھۈسەيىنقارىم دەل مۇشۇنداق پەيتته ياڭ جاڭجۇنىڭ ئالدىغا كىرىپتۇ. جاڭجۇن ھۈسەيىنقارىم ئىنىڭ قىلغان 100 دانە تىللانى ئاپتۇ، ئەرزىگە قۇلاق سېپتۇ ۋە خىيال سۈرۈپ قاپتۇ. شۇ ئەسنادا ھەسەنقارىممۇ كىرىپ كەپتۇ - دە، 100 دانە تىللانى ئالدىغا قويۇپتۇ، ئەرزىنى بايان ئەيلەپ ئاھ ئۇرۇپتۇ. جاۋاب كۈتۈپ قول باغلاپ تۇرۇپتۇ.

— ئويلىشىپ باقاي، — دەپ جاۋاب بېرىپتۇ جاڭجۇن.

ئاكا - ئۇكىلار بىر - بىرىگە تۈيدۈرماستىن ئۇقۇشۇپ - سۈرۈشتۈرۈپ يۈرۈپ «ئويلىشىپ باقاي» دېگەن سۆزنىڭ مەنىسىنى بىلىۋاپتۇ. ئاكىسى 120 تىللا ئىنئام قىلغان بولسا، ئۇكىسى 150، ئىككى يۈزنى ئىنئام قىلىۋېرىپتۇ. ھەسەنقارىم ئاكىلىق ئورنى تۈپەيلىدىن بۇ دەۋادا ئۇتىدىغانلىقىغا ئىشىنىپ كېتىپ، ئىنئام يوللاشتا ھۈسەيىنقارىمغا يېتىشەلمىگەن بولسا كېرەك، شۇڭلاشقا ياڭ جاڭجۇن:

— سەنمۇ مەسچىت سال، ئىمام بول! — دەپ بۇيرۇپتۇ ھۈسەينقارىمغا، — سېنىڭ قوللىغۇچىلىرىڭنىڭ ئەجدادى تەرىپىدىن مەسچىتكە ۋەخپە قىلىنغان دۆكان - ساراي، يەر - زېمىنلارغا سەن ئىگىدارچىلىق قىل! ھەسەنقارىمغىمۇ مۇنداق دەپتۇ:

— ئەسلىدىكى مەسچىتكە ئىمام بولۇڭ. سېنىڭ قوللىغۇچىلىرىڭنىڭ ئەجدادى تەرىپىدىن مەسچىتكە ۋەخپە قىلىنغان دۆكان - ساراي، يەر - زېمىنلارغا ئىگىدارچىلىق قىلىڭ!

دەۋادا ئۇتقان، غەلبىسى خۇشاللىقىغا چۆمۈلگەن ھۈسەينقارىم ئۆز ئىچىدە مۇنداق قارارغا كەپتۇ: شۇنداق بىر جامە سالدۇرايكى، نامىم ئەلگە تارالسۇن، شۆھرىتىم كۆككە يەتسۇن. كونا مەسچىت بويۇن قىسىپ بىر چەتتە قالسۇن!...

ھەسەنقارىم بۇنى بىلىۋالغاندەكلا سوراپتۇ:

— جاڭجۇن ئالىلىرى، قۇرۇلغۇسى مەسچىتنىڭ يەر كۆلىمى، شەكىل - نۇسخىسى...

— كونا مەسچىت بىلەن ئوپئوخشاش، — دەپ جاكارلاپتۇ جاڭجۇن، — بىرقەدەم كەڭ - تار، بىر غېرىچ ئېگىز - پەس بولۇشىغا يول قويۇلمايدۇ. گۈل - نەقىشلەر دىن تارتىپ، سىر - بويياقلىرىغىچە ئوپئوخشاش بولۇشى كېرەك!...

بىلدىڭمۇ، ئوغلۇم؟ «قوش مەسچىت» نىڭ تارىخى ئەنە شۇ! ئايدەك يورۇق، باھاردەك يىلىنق كوچىمزنىڭ تۇمانىدەك تۇتۇق، جۇدۇن پەسلىدەك سوغۇق كوچىغا ئايلىنىپ قالغانلىقىنىڭ تۈپ سەۋەبى ئەنە شۇ!

جهنم بوۋا، ئاخىرەتكە سەپەر قىلغىنىڭغا چارەك ئەسىر بولغان بۇگۈنكى كۈندە مەن ئايرىلغىنىمغا شۇنچە يىللار بولغان يۈرتۇمغا قاراپ كېتىۋاتسەن، نۇرانە چېھرىڭ ۋە ئوتلۇق نەپەسلىرىڭ بىلەن يىللىپ تۇرىدىغان كوچامغا قاراپ كېتىۋاتسەن. يېقىنلاشقانسېرى سېغىنىش - ئىنتىزارلىق ئوتلىرىم لاۋۇلدىماقتا، تەشۋىش - ئەندىشىلىرىم كۆچەيمەكتە: ئاھ، مېنىڭ كوچام، قانلىق تارىخىي سەرگۈزەشتىلەرنى ئۆز بېشىدىن كەچۈرگەن ھەسرەت - نادامەتلىك كوچام! تىنچ، ئىنتىپاقلىق باھارىنىڭ ئارامبەخش ئاپتېپىدا يورۇپ يىللىغانسەنمۇ ياكى ئۆز ھالىتىڭچە تۇرۇۋۇەرگەنسەنمۇ؟ سۈبھى — سەھەر ۋاقتىدا قارىمۇقارشى ئىككى دەرۋازىدىن تەڭ چىققان ئىككى مۇسۇلماننىڭ «ئەسسالامۇئەلەيكۇم، ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام» نى بەجا كەلتۈرۈپ، بىر مەسچىتكە قاراپ دوستانە قەدەم تاشلاۋاتقانلىقىنى كۆرەرمەنمۇ ياكى ئەينى زامانلاردىكىدەك «مەن ئورۇق، ئۇ سېمىز» دەپ بىر - بىرىنى ئىنتىرىشۋاتقان نادانلارنىمۇ؟ ھۇرمەتلىك يېڭى ئىمامىمىز بىر مەسچىتكە جەم بولغان ئەھلى جامائەتتىن: «ئىنسانىنىڭ خار ۋە زەبۇن بولۇشىغا سەۋەب نېمىدۇر؟» دەپ سورىسا، پۈتۈن جامائەت: «ئىككى نەرسىدۇر: بىرى، جاھىللىق ۋە نادانلىق؛ ئىككىنچىسى، تەپرىق ۋە ئىختىلاپ تۇر» دەپ جاۋاب بەرسە؛ «ئىززەت - ئابروي، قۇۋۋەت نېمە

بىلەن بولۇر؟» دېگەن ھامان: «بىلىم - مەرىپەت، ئىتتىپاقلىق بىلەن بولۇر»① دەپ يەكدىللىك بىلەن جاۋاب بەرسە، خۇشاللىقتىن يۈرەكلىرىم يېرىلىپ كەتمەسمىدى؟ سېنىڭچۇ، بوۋا؟ بوش، بىكار قالغان يەنە بىر مەسچىتنىڭ كۆز گۆھەرلىرىمىز، ئۈمىد يۇلتۇزلىرىمىز ئۇچۇن ئارامبەخش باغچە، يەسلى قىلىپ بېرىلگەنلىكىنى كۆرسەمچۇ؟ ئۇ چاغدا مەن غەمكىن قەبرەڭنى مەھكەم قۇچاقلاپ، بار ئاۋازىم بىلەن خىتاب قىلماسمىدىم:

— بوۋا، جېنىم بوۋا، خاتىرجەم بول، ئارزۇ - مۇرادىڭ گۈل - چېچەك ئاچتى!

1986 - يىل، يانۋار. قەشقەر.

① سوئال - جاۋابلار «ئاقائىد زۆرۈرىيە» دىن ئېلىندى.

مەن ئۆلگەن كۈنى

كەرەملىك خۇدا ئۆز كارامتى بىلەن جىسمىم قەپىزىگە سىلىپ قويغان جان ئىسىملىك روھىي سۈمۈرغىنى ئەزرائىل ئاتلىق نۆكەرىنىڭ قولى ئارقىلىق ئەرش مۇئەللەقىگە ئاچقىپ كەتتى.

تەختىراۋاندا ياتىمەن. ئىسىسىق سۇ بىلەن قايتا - قايتىلاپ يۇيۇلۇپ، پۈتۈن بەدىنىمدىكى كىر - ئىللەتلەردىن بىر يولىلا ئادا - جۇدا بولدۇم. ئۆز ئىچىمدە تەكرارلايتتىم: «بۇ دۇنيادىكى ئىكىكى يۈزلىمىچى ئىغۋاگەرلەرنىڭ ھەسەتخورلۇق نەشتىرى بىلەن جاراھەتلەنگەن قەلبىمدىكى داغلاردىنمۇ بىر يولىلا ئادا - جۇدا بولۇپ كەتسەم نېمە بولاتتى!»

كۆيۈملۈك رەپىقەم بىلەن سۆيۈملۈك پەرزەنتلىرىمنىڭ ئاھۇپەريادىغا ئاق كۆڭۈل، سەمىمىي دوست - دىلكەشلىرىم بىلەن خالىس نىيەت ئىخلاسمەنلىرىمنىڭ مۇسىبەتلىك يىغا - زارى قوشۇلدى. پىغانلىق نىدالار، ئەلەملىك كۆز ياشلار سوۋۇغان ۋۇجۇدۇمنى يېكىنباشتىن ئىسىستماقتا ئىدى. تونۇش بىر ئاۋاز ئاڭلىنىش بىلەن تەڭ ئىسىسق

تۆشەكتە يېتىپ بىر پارچە مۇزنى قۇچاقلاپ سالغاندەك سەسكىنىپ كەتتىم. ئۇ: «سېنىڭ ئورنۇڭدا مەن ئۆلسەم بولماسمىدى، ئاھ، قىيامەتلىك دوستۇم!...» دەپ بىر ھازا ناله - پەريياد ئۇرغاندىن كېيىن پېقىرنىڭ ۋاپاتىغا بېغىشلىغان ئۇزۇنىدىن - ئۇزۇن مەرسىيىسىنى ئوقۇشقا باشلىدى:

«.....

يۈرتدىشىم ئىدىك،
سىردىشىم ئىدىك،
ھەم ساۋاقدىشىم،
تەڭتۇش، زامانداش.
جان دوستۇم ئىدىك،
جان دوستۇڭ ئىدىم،
قايغۇ - ئەلەمدە
ئېگىلدى بۇ باش.
ئىككى تەن ئىدۇق
ئەمما بىر يۈرەك،
بىرەي بۇ دەردكە
قانداقمۇ چىداش؟
زۇلۇم ئەمەسمۇ،
ئۆلۈم ئەمەسمۇ،
سەندىن ئايرىلىپ،
يېگانە ياشاش؟

.....»

بۇ مەرسىيىنىڭ سەھرىي كۆچىدىن تەسىرلىنىپ كەتكەن چوڭ ئوغلۇم مەزكۇرنىڭ بېلىگە ئالاھىدە ھۆرمەت بىلەن قارىلىق باغلاۋاتقىنىدا، ئەھلى جامائەت ئىچىدىكى بىر قىسىم ساددا كىشىلەرنىڭ ئۇنى «مەرھۇمنىڭ قېيامەتلىك دوستى» دەپ ئىززەتلەشكە باشلىغانلىقىنى كۆڭۈل كۆزۈم ئارقىلىق كۆرگەن چېغىمدا، تۇرمۇش تەسىراتلىرىم ۋە ئىچكى سىرىمنى رەپىقەم، پەرزەنتلىرىم ياكى ئەڭ يېقىن بۇرادەرلىرىمنىڭ بىرەرسىگە ئېيتىپ قويۇشقا ئۇلگۈرمەيلا قازا تاپقىنىمغا تولىمۇ پۇشايمان قىلدىم. دەل شۇ چاغدا يېڭىدىن كىرگەن بىرەيلەننىڭ ھەيرانلىق ئىچىدە سورىغان سوئالى ئاڭلاندى:

— ئەپەندىم، بۇ يەرگە قەدەم تەشرىپ قىلىشقا قانداقمۇ پېتىنغانسىز؟ پاھ، قارىلىق باغلىۋاپسىزغۇ تېخى؟!

— بۇرادەر ئەزىز، مېنى تازا تونۇمىسىڭىز كېرەك، — دەپ باشلاندى يەنە بىر ئاۋاز. بۇ ھېلىقى مەرسىيىچىنىڭ ئاۋازى ئىدى، — مەرھۇم بىلەن ئەسرا بولمىغانلىقىڭىز ئۈچۈن مېنىڭ كىملىكىمنى بىلمىسىڭىز كېرەك. ئۆزۈمنى تونۇشتۇرسام، مەن تۆھپىكار مەرھۇمنىڭ قېيامەتلىك دوستى بولىمەن!

— شۇنداق - شۇنداق، — دەپ غۇلغۇلا قىلىشتى ئەھلى جامائەت، — بۇ كىشىنىڭ ئوقۇغان مەرسىيىسىنى بىر ئاڭلىغان بولسىڭىز...

— ئەي ئەھلى جامائەت، بۇ ئادەم رەھمەتلىكنىڭ جان دوستى ئەمەس، بەلكى بىردىنبىر ھەسەتخورى ئىدى. ئۇنىڭ ساختا مەرسىيىسىگە ئالدانماڭلار!

بۇ يەنىلا يېڭىدىن كىرگەن ھېلىقى كىشىنىڭ ئاۋازى ئىدى. «بارىكاللا! — دېدىم ئىچىمدە، — ئەجەب لىللا گەپ قىلدىڭ، بۇرادەر!»

— ئەي، قارا تىل كاززاپ! — داۋاملاشتى بايىقى قۇدرەتلىك ئاۋاز، — مەرھۇم ھايات ۋاقتىدا ئۇنىڭ ئۈستىدىن قانداق تۆھمەت - ئىغۋا تېرىغانلىقىڭنى، ئۇنى كىم - كىملەرگە قانداق چاققانلىقىڭنى كىم بىلمەيدۇ؟!

«بارىكاللا! — دېدىم مەن يەنە بىر قېتىم، — ھايات بولسام، ئاغزىڭغا ناۋات سالماسمىدىم!»

— بولدىلا، — دەپ باشلاندى يەنە بىر ئاۋاز سالا قىلغان ئاھاڭدا، — ھاياتلىقىدا قەدىرىگە يەتمىگەن بولسا، ئۆلگەندىن كېيىن پۇشايمان قىلىۋاتامدۇ؟ ئەپۇچانراق بولايلى. ئۆتكەن ئىشقا سالاۋات.

— ھايات ۋاقتىدا تىنچ - ئاراملىق بەرمەي يېغىرىنى كولاپ، ۋاپات بولغاندىن كېيىن ھەممىدىن بەكرەك ھازا تۇتۇشتىن مەقسەت — مەرھۇمنىڭ ئۆچمەس تۆھپىسى بىلەن يۈكسەك ئابروي - ئىناۋىتىگە تەڭ شېرىك بولۇۋېلىش! — دەپ چۈشەندۈرۈشكە باشلىدى قۇدرەتلىك ئاۋازلىق كىشى، — قولىدىن تۇزۇككىنە ئىش كەلمەيدىغان بەزى مۇتتەھەملەر ۋاپات بولۇپ كەتكەن تالانت ئىگىلىرى بىلەن يۇرتداش، ساۋاقداش، زامانداش بولغانلىقى بىلەن ماختىنىپ، ئۇنى جان بېقىشىنىڭ دەسمايىسى، يۇقىرىغا يامىشىشنىڭ شوتىسى، باشقىلارنى ئۇرۇپ يېقىتىشنىڭ سىرلىق كالتەكى قىلىپ كېلىشىۋاتامدۇ؟ مەرھۇمنىڭ تەۋەرۈڭ چېكىت - پەشلىرى ئاستىغا نەيرەڭ ئازلىق پىشاڭىنى

سېلىپ، خالىغانچە يۆتكەۋاتامدۇ؟ بۇنىڭ بىلەن مەرھۇمنىڭ رەقىبلىرىنى رەپىق سورۇنىغا تىزىپ، تارىخنى ئاستىن - ئۈستۈن قىلىۋاتامدۇ؟!...

مەن بۇ ئادالەت پەرىشتىسىنىڭ سۆزىگە ئىچ - ئىچىمدىن قايىل بولۇپ، ئۇنىڭغا ئاپىرىن - تەھسىن ئوقۇۋاتاتىتىم. ئۇنىڭغىچە ساختا مەرسىيىچىنىڭ ماڭا قىلغان خىتابى ئاڭلىنىپ قالدى:

— دوستۇم، جېنىم دوستۇم، قىيامەتلىك بۇرادىرىم، كۆزۈڭنى بىر ئاچساڭچۇ، ئورنۇڭدىن تۇرساڭچۇ! ھايا تلىقىدا ساڭا قانچىلىك ياخشىلىق قىلغانلىقىمنى، سېنىڭ ھەربىر ئىجادىي مۇۋەپپەقىيىتىڭگە قانچىلىك قان - تەر سىڭدۈرگەنلىكىمنى ئەھلى جامائەت ئالدىدا بىر - بىرلەپ بايان قىلىۋەتسەڭچۇ!

سەۋر - تاقىتىم قالمىدى، قېتىدىن ئۈزۈلدى.

— ئەي خۇدا، كەرىملىك خۇدا! — دەپ مۇراجىئەت قىلدىم مەن، — ماڭا يەنە مەلۇم مۇددەت جان ئاتا قىلغىن. ھېچ بولمىسا مۇشۇ تۇغۇننى يېشىۋېتىپ كېلىشىمگە ئىجازەت بەر!

ساخاۋەتلىك خۇدا تەلىپىمنى ئىجابەت قىلدى. مەن ئورنۇمدىن تۇردۇم. ئۇ، ھېيىتقا ئايلاندى. دېمىسىمۇ، مېنىڭ ئورنۇمدىن تۇرغانلىقىم ئۇنىڭ ئۆلگىنى ئىدى.

1982 - يىلى ئاۋغۇست. ئۈرۈمچى.

تۇغماسلار

قوشنىمنىڭ ئايالى تەۋەللۇت قىلغانىنىڭ ئەتىسى بىرقانچە تۇغماس خوتۇن يوقلاپ كىرىپتۇ.

— ۋاي خۇدايىمەي، يەنە ئوغۇل ئىكەنغۇ! — دەپتۇ بىرى بوۋاقنى قولىغا ئېلىپ ھەسەتخورلۇق بىلەن.

— بېشىنىڭ يوغانلىقىنى! — دەپتۇ ئىككىنچىسى كۆرەلمەسلىك ئوغسى چىرايىغا تەپكەن ھالدا، — نېمانچە چاچلىق بالا بۇ؟ بەئەينى بۆرىنىڭ ئۆزى!

ئۈچىنچىسى خوتۇن ئۆز ھەمراھلىرىغا مۇراجىئەت قىپتۇ:

— قاراڭلار، كۆزىنىڭ يۇمۇقلۇقىنى؛ ياكى قېشى يوق، ياكى كىرپىكى! يۈزىنىڭ قىزىللىقىنى دېمەمسىلەر تېخى، بەئەينى مايمۇن!

باشقىچە بىر ئېۋەن تاپالماي قالغان تۆتىنچى تۇغماس ئۆز ھەمراھلىرىنىڭ «كۆزى يوق ئىكەن» دەپ قېلىشىدىن ئەنسىرەپ، بوۋاقنىڭ بۇرنىنى كۆرسەتكۈچ بارمىقى بىلەن چىڭ بېسىپ تۇرۇپ:

— بۇرنىمۇ پۇچۇق ئىكەنغۇ تېخى؛ قاراڭلار، بەئەينى بۆجەن! — دەپتۇ.

تەۋەللۇت قىلغۇچىنىڭ قورسىقى كۆپۈپ، زەردىسى قاينىپ:

— ئۇنداق بولسا، ئوچاقىقىلا دەپنە قىلىۋېتىپ تۇغىشەيمۇ؟ — دەپتىكەن، تۆت تۇغماس تەڭلا ۋارقىراپ كېتىپتۇ:

— ئۇنداق قىلغۇچە، ماڭىلا بېرىۋېتىڭ!

— خۇدا ھەققى، ماڭا بېرىۋېتىڭ، ئۆزۈم چوڭ قىلىۋالاي!

— ماڭا بېرىۋېتىڭ!...

— پاك ئەجرىم بىلەن ئۆزۈم چوڭ قىلىۋالسامچۇ؟— دەپ سوراپتۇ ئانا.

— ئۇنداقتا، ھە - ھە، ئۇنداقتا...، — دەپ كېكەچلىشىپ قالغان تۇغماسلارنىڭ بىرىنىڭ ئاغزىدىن، — ياراملىق ئادەم بولۇپ چىقىشى ناتايىن، — دېگەن سۆز چىقىپ كېتىپتۇ.

— ئەي، ھاياتلىق ئالىمىدىن ئىزسىز، نامۇنىشانسىز غايىب بولۇش قىسمىتىگە مەھكۇم بولغان ھەسەتخور تۇغماسلار، — دەپ خىتاب قىپتۇ سەۋر - تاقىتى تۈگىگەن، قەھر - غەزىپى پەلەككە يەتكەن ئانا،— بىر تەۋەللۇت ئازابىنى باشتىن كەچۈرۈپ بېقىپراق بىلە جىرلىسا ئىلارچۇ!

1983 - يىل ئىيۇن. قەشقەر.

مۇھەررىر بىلەن تەنقىدچى

زىراپىدەك ئۇزۇن بويۇن تەنقىدچى مەلۇم ژۇرنال تەھرىر بۆلۈمىگە كىردى ـ دە، بويىغا ماسلاشمىغان يۇمۇق كۆزىنى چىملىدىتىپ، ھەر تەرەپكە نەزەر تاشلىدى:

ـ بۆلۈمدىكى ئادەملەر نەگە كەتكەندۇ؟ بىر تالانت-لىق تەنقىدچى، يەنى، زامانىمىزنىڭ بىلىنىسكىسى ئالاھىدە قەدەم تەشرىپ قىلسا، مەرھەمەت، يۇمشاق ئورۇندۇققا كېلىڭ، دەيدىغان كىشى يوقا؟ خەپ!...

تەنقىدچىنىڭ بويۇن تومۇرلىرى سۇغا چىلانغان جاڭ-دۇدەك كۆپۈپ كەتكەنىدى. دېمى كېسىلدى بولغاي، بىر ئورۇندۇققا يېنىنى قويۇشقا مەجبۇر بولدى. شۇنداقتىمۇ ئۇنىڭ مىنۇت ـ سېكۇنتىنىمۇ بوش ئۆتكۈزۈۋەتكۈسى كەلمەيتتى. «ۋاقىت ـ ئالتۇندىن قىممەت، ـ دېدى چەيزە رەڭ كال پۇكلىرىنى بىلىنەر ـ بىلىنمەس مىدىرلىتىپ، ـ مەن بىكار ئولتۇرماسلىقىم كېرەك.»

بىر توپ قەغەز دۆۋۈسىگە كۆزى چۈشتى. «بىرەر ئوبزورغا لايىق نېمە چىقىپ قالسا، ئەجەب ئەمەس.» ئۇ، ۋاراقلاشقا باشلىدى: «باھار لىرىكىسى»، «كۆكلەم قوشاقلىرى»، «ئەتىياز نەزمىلىرى»، «كاكۇك ناۋاسى»، «قارلىغاچ پەرۋازى»... ھەممىسى كونا گەپلەر، ئىسىستقان ئاشتەك تەمى

قالمىغان گەپلەرا... «تەڭرىتاغقا خىتاب»، «ئاق بۇلۇتقا مەدھىيە»؟ ۋاھ، ئاجايىپ يېڭى تېمىلارغۇ بۇ؟!... ئۇنىمىگەن چىغ تۈۋىدە تۇغۇلمىغان توشقانىنى كۆرۈپ قالغان ھاماقەتتەك خۇش بولۇپ كەتكەن تەنقىدچىمىز ئاجايىپ زوق - ئىشتىياق بىلەن دېكلاماتسىيە قىلىشقا باشلىدى:

تەڭرى!...
تاغ!
ئاھ!؟
تەك...
رى!...
تاغ؟!
دەس
كۆتۈرۈپ!
تىرناقتا
سېنى
ئېتىۋەتسەم
مېنىڭ
چاقىرىم!
تۇمەن!...
مېنىڭ
چاقىرىم؟
يىراقتا
يىراقتا سېنى!!!...

«تەڭرىتاغقا خىتاب» دېگەن دەبدەبىلىك ماۋزۇ

ئوك قولىدا، سول قولىدا جامى مەي،
مەي جامىدىن ئۇرغۇپ تۇرار مەي تېتىپ.

بولسامكى مەن ئاسماندىكى ئاق بۇلۇت،
قىلىپ ئۆتسەم ئالەم ئارا سەيلە مەن.
ئاي — چولپانغا — مېنىڭ بىر جۇپ گۈلۈمگە،
تەقدىم ئەتسەم باغرىمدىكى مەينى مەن.»

«پاھ! — دەۋەتتى تەنقىدچى ئاپئاق بۇلۇت قولىدىكى ئالتۇن جامدىن ھاياتلىق كەۋسىرى ئىچكەندەك جانلىنىپ، — نېمىدېگەن ئۇلۇغۋار ئىدىيە؟ نېمىدېگەن ئالىيجانابپىكىر! مەزكۇر ئىككى كۇپلېتقا مۇجەسسەملەشتۈرۈلگەن چەكسىز ئوبرازلىق تەپەككۇر جەۋھىرى ئۇچۇن قانچە ئون بەتلىك مەدھىيە يېزىش مۇمكىن؟...»

— سالام، ھۆرمەتلىك تەنقىدچى ئەپەندى! — شۇ سۆز بىلەن تەڭ كىرىپ كەلگەن ئاق ـ سېرىق يۈزلۈك مۇھەررىر ئەپەندى مۇلايىملىق بىلەن قول ئۇزارتتى.

— بۇ ئاجايىپ مىسرالار بۇ يەرگە قاچان قەدەم تەشرىپ قىلغان؟ — دەپ سورىدى تەنقىدچى ئەپەندى ئالدىراپ.

— ئون ئايدىن، بەلكى، 40 ھەپتىدىن ئاشقاندۇ.

— نېمە ئۇچۇن شۇ چاغقىچە ئېلان قىلمايسىلەر؟ مۇشۇنداق يېڭى، ئىجادىي پىكىرلىك ئۆتكۈر لىرىكىلارنى باستۇرۇپ قويسائىلار...

— بۇ بىر تالاي نەرسىلەر ئىكەن، — دەپ ئىزاھات بەردى مۇھەررىر ئەپەندى تەھرىرلىك سىياھىدەك قىزىرىپ

كەتكەن كۆزلىرىنى ۋاراقتىن ئۇزمەي، — تۇزۇكرەكتىن ئىككىسى ئالدىنقى سانلارغا بېرىلدى.

— بۇنىڭدىنمۇ ياخشىسى بارمىكىن تېخى؟ — تەنقىدچىمىز ھاياجىنىنى باسالماي قالدى، — پوئېزىيىمىزنىڭ يېڭى چولپىنى تۇغۇلۇپتۇ - دە!... قاراڭ، نېمىدېگەن ئاجايىپ مىسرالار بۇ؟ «دەس كۆتۈرۈپ تىرناقتا سېنى...»

— راست، ھەقىقەتەن «ئاجايىپ مىسرالار»! — دېدى مۇھەررىر ئەپەندى چەكسىز ئەپسۇسلىنىش بىلەن، — خەلقىمىزنىڭ بۇ مۇقەددەس تېغىنى — شان - شەرىپى ۋە ئىپتىخارىنى، تۇمەنلىك چاقىرىم يىراقتا ئېتىۋېتىش توغرىسىدا پو ئېتىشتىنمۇ ئارتۇقراق «ئاجايىپ - غارايىپچىلىق» بولامدۇ بۇ ئالەمدە؟ — تىنالماي قالغان تەنقىدچىمىزنى قىيىن ئەھۋالدىن قۇتۇلدۇرۇشقا كىرىشتى، — ئۆز ئانا تىلىنىڭ قائىدە - قانۇنلىرىدىن بىخەۋەر شائىرىمىزنىڭ سىزگە يېقىپ كەتكەن ئىككىنچى شېئىرىغا كۆچەيلى. ئۇنىڭ مەدھىيىلەۋاتقىنى — ئاق بۇلۇت، ئۆز ۋۇجۇدىدا! بىر تامچىمۇ يامغۇر ھاسىل بولمىغان ئاق بۇلۇت؛ ئاپتۇر بۇ يەردە، ئۆز خەلقىغە قىلچە نەپ بەرمەي، ئاق بۇلۇتتەك لەيلەپ يۈرۈش ئىدىيىسىنى ئاشكارىلاۋاتامدۇ - قانداق؟

— كىمنىڭ يازغان بىر نېمىسى بۇ؟!

— بۇ — بۆلۈمىمىزنىڭ مەخپىيەتلىكى.

— مەتبۇئاتتا ئېلان قىلىۋەتكەن بولسا ئىدى، كېلىشتۈرۈپكىنە بىر ئەدىبىنى بېرىپ قويىدىكەنمەن. ئىسىت!...

1984 - يىل سېنتەبىر. قەشقەر.

سۆگەل

1

ــ باشلىق، ھېلىقى كىتابنى كۆرۈپ بولغانسىز؟

ــ قايسى كىتابنى؟

ــ ئالدىنقى ئايدا مەن سىزگە ئەكىرىپ بەرگەن سەھنە كىتابىنچۇ؟

ــ ماڭا بەرگىنىڭىز سەھنە كىتابى ئەمەس، دراما‌غۇ؟

ــ مۇنچە ئەجەبلىنىپ كەتمەك. دراما بىلەن سەھنە كىتابى، ماھىيەتتە، بىر گەپ.

ــ مۇنداق دەك.

ــ كۆرۈپ بولغانسىز؟

ــ ھازىر يىللىق خىزمەتنىڭ قۇيرۇقىنى ئۈزىدىغان، نەتىجە ــ مۇۋەپپەقىيەتلەرنى مۇقىملاشتۇرۇپ، ساقلانغان مەسىلە، تەجرىبە ــ ساۋاقلارنى يەكۈنلەيدىغان چاغ. ئىش ئالدىراش، ۋاقىت قىس. كىتاب كۆرۈشكە كىمنىڭ چولىسى؟

هه، كىرىڭ. بۇگۈنكى گېزىتىمۇ؟ يەنە قانداق يالغانلارنى يازدىكىنە؟ «بىر ساغلىق ئوغۇل بالا تۇغقان» هە؟ قويىمۇ بوۋاق تۇغامدۇ؟ بۇنىڭدىن ئارتۇق يالغانچىلىق بولامدۇ بۇ دۇنيادا؟

— باشلىق، جاهان دېگەندە...

— قارىڭا، مانا بۇ خاتىرەمگە بىر قارىڭا! «سوۋېت ئىتتىپاقىدا 1919 - يىلى ئۇخلاپ قالغان بىر ئايال 1942 - يىلى ئويغانغان؛ 1953 - يىلى ئۇخلاپ قالغان بىر يېگىت 1973 - يىلى ئويغانغان.» كۆردىڭىزمۇ؟ ئەمدى بۇ يەرگە قاراڭ: «هىندىستاندا ئۇچ ياشلىق قىز كۆزەيىنەكلىك يىلاننى چىشلەپ ئۆلتۈرگەن»، «بىر ئايالنىڭ كۆكرەك بوشلۇقىدىن ئىككى كىلوگرام تاش ئېلىنغان.» ئېيتىڭا، يىلانمۇ كۆزەينەك تاقامدۇ؟ مانا، سىزمۇ كۆلۈۋاتىسىز. بۇ هەقىقەتەن كۆلكىلىك گەپ. كۆزەينەك تاقاشنى بىلگەن يىلان ئۇچ ياشلىق بالىغا، يەنە كېلىپ، قىز بالىغا بوزەك بولامدۇ؟ ئىككى كىلوگرام دېگەن تۆت جىڭ، شۇنداقمۇ؟ مۇنچىۋالا تاشنى بىر خوتۇن قانداق يەپ بولىدۇ؟

— يېمىگەن بولاتتى.

شۇنداق، كىممۇ تاش يەيدۇ دەيسىز؟ ئەقىل - هوشىدىن ئايرىلغان بىر سارىڭ تاش يېۋالغانمۇ بولسۇن. دوختۇرلار خەۋەر تېپىپ، ئوپېراتسىيە قىلىپ بولغۇچە ئۆلمەي قالمايدۇ - دە! بىر - بىرلەپ پۈتۈپ قويدۇم، ۋاقتى - سائىتى كەلگەندە، ئۇ كاززاپلارنىڭ ئەدىبىنى شۇنداق بېرىمەنكى...

— باشلىق، ئۆز گېپىمىزگە كەلسەكچۇ.

— سەل - پەل تەخىر قىلىڭ. تېلېۋىزوردا نېمە بار-لىقىغا بىر قارىۋېتەي. «مەملىكەت خەۋەرلىرى ۋە...» ھەر كۈنى شۇ خەۋەر، نېمانداق تۈگىمەيدىغان خەۋەردۇ تۇ؟ «ھايۋانات دۇنياسى — يېڭىناغۇچ.» شۇمۇ گەپمۇ؟ يېڭىنا-غۇچ، ئاغمىخان، قارلىغاچ، شەپەرەڭ، كېپىنەكىكە ئوخشاش چەرەندە - پەرەندىلەرنى سۈرەتكە تېلىپ، لېنتىنى ئىسراپ قىلغانىنىڭ نېمە پايدىسى؟ سېسىق ھۆپۈپنىمۇ «پايدىلىق قۇش» دېيىشىدۇ تېخى! گەپ - سۆز قىلماي كۆرۈپ، ئاڭ-لاپ بېرىۋېرىدىغان بولساق، ئاق قۇشقاچنىمۇ «پايدىلىق قۇش» دېيىشتىن يانمايدۇ ئۇلار. بىزچۇ، ئەينى زامانىدا بۇ زىياندىاشقا قارشى نەچچە كېچە - كۆندۈز ھەل قىل-غۇچ جەڭ قىلىپ...

— باشلىق!

— يەنە ئازراق سەۋر قىلىڭ. «قىرىق باشلىق دە-ۋىنىڭ قوش قۇيرۇقلۇق ئالۋاستىغا مۇھەببەت ئىزھار قى-لىشى»، ۋاھ، بۇ ئاجايىپ ئىكەنغۇ؟ دېۋە دېگەن يەتتە باش-لىق بولىدىغان، ئوتتۇز — ئوتتۇز ئۈچ بېشى ئارتۇقكىنە بۇنىڭ؟ قوش قۇيرۇقلۇق ئالۋاستى قانداق بولىدىغاندۇ؟ چوكان - سېكىلەكنىڭ قۇيرۇقىدەك...

— باشلىق، چىدىغۇچىلىكىم قالمىدى. سۆھبىتىمىزنى سەھنە كىتابى تەرەپكە بۇرىساق.

— دېدىمغۇ؟ ئالدىراش ۋاقىت ئىچىدىن ۋاقىت چىقى-رىپ،... قارىمامسز، قېرىشقاندەك بۇ تېلېفوننىڭ... ۋەي-ۋەي، ھە - مەن شۇ. ۋاھ، سىلى - ئۆزلىرىمۇ؟ كېلىن خې-نىم ئامان - ئېسەن يەڭگىۋاپتۇ - ھە؟ مۇبارەك بولسۇن،

مۇبارەك بولسۇن! ئۇنچىلىك قىلمامدىغان. بىزنىڭكىلەر ئەتە-ئۆگۈنگىچە يەنە بىر قېتىم يوقلاپ كېلىش تەييارلىقىدا يۈرۈۋاتىدۇ تېخى. نېمە؟ يەنە ئۆسەمدىكەن؟ 30%؟ ھازىرلا بېرىپ ئىككى - ئۈچنى... ۋاھ، بەك ياخشىغۇ؟ توپ باھاسىدىنمۇ تۆۋەن ئېتىبار بېرىش باھاسىدا بولىدىغانلا بولسا، بىراقلا ئېلىۋالاي توققۇز - ئوننى. رەھمەت سىلىگە. رېژىسسور، ئەمدى ئۆز گېپىمىزگە كېلەيلى: ئەستايىدىل كۆرۈپ چىقاي، ئاندىن كېيىن ئىشخانىدىكىلەرنىڭ ھەممىسى، ئاندىن كېيىن مەدەنىيەت باشقارما مەسئۇللىرى.

— ئاندىن كېيىنچۇ؟

— تەشۋىقات بۆلۈمىنىڭ باشلىقلىرى.

— يەنىچۇ؟

— مەسئۇل ۋالىيلار.

— كىتابنى كۆتۈرۈپ ئۇرۇمچىگە ئاپىرىساق، ئاۋۋال مەسئۇل نازىرلارنىڭ ھەممىسى كۆرۈپ چىقسا، ئاندىن كېيىن رەئىس، مۇئاۋىن رەئىسلەر.

— بىر ئوبدانلا گەپ قىلىۋېتىپ، كۆلۈۋاتىسىزغۇ؟ مەسخىرە قىلىۋاتامسىزيا؟

— مەسخىرە قىلىۋاتقىنىم يوق، ئېچىنىۋاتىمەن.

— نېمىگە؟

— ۋاقتىنىڭ بىھۇدە ئۆتۈپ كېتىۋاتقىنىغا!

— سىز ۋاقىت بىلەن ھېسابلاشماي، ئەستايىدىل بولۇشنى ئويلاڭ، پىكىر تۇغۇلۇپ قالماسلىقنى ئويلاڭ. باھار بايرىمىغچە بىز، ئايالار بايرىمىغچە باشقارما باشلىقلىرى، ياشلار بايرىمىغچە تەشۋىقات بۆلۈم رەھبەرلىرى كۆ-

رۇپ بولالىسا، بالىلار بايرىمىغىچە ۋالىيلىرىمىزمۇ كۆرۈپ بولار. شۇنىڭغا قاراپ بىرنېمە دېمەمدۇق؟ ۋاھ، كىردىڭمۇ، قىزىم. قار ئۈستىدە ئويناپسەن ـ ھە. ئايىغىڭنىڭ ھۆل بولۇپ كەتكىنىنى قارا. مە، سۈتلۈك كەمپۈت يە. ئاپاڭ چاقىرىۋاتامدۇ، قىزىم؟ ئۇ نەدە قالدى؟ ماقۇل، يۈر، ئاپىبېقىم...

— باشلىق، جاۋاب بېرىۋەتسىڭىز: ئۇنىڭغىچە بىز نېمە ئىش قىلىمىز؟ شۇنچە ئادەم نېمە ئىش قىلىدۇ؟

— گېزىت ئوقۇسۇن، ھۆججەت ئۆگەنسۇن. ئەستايىدىل ئۆگەنمەي تۇرۇپ، ھازىرقى ۋەزىيەتكە ئۇيغۇنلىشىش مۇمكىن ئەمەس. چىقىڭ، ئۆگىنىشكە تەشكىللەڭ. كېچىكىنىلەرنى مىنۇت ـ سېكۇنتى بىلەن خاتىرىلەڭ، جەريمانە ئېلىش خاتىرىسى ئاق قالمىسۇن!

2

— باشلىق، مەدەنىيەت باشقارمىسىدىكىلەر بىلەن تەشۋىقات بۆلۈمىدىكىلەر، ئەسەر تاللاش ـ بېكىتىش ئۆزۈڭ لارنىڭ ئىشى، يارىغان بولسا، سەھنىلەشتۈرۈۋېرىڭلار دەپتۇغۇ؟ ۋالىيلىرىمىزنىڭمۇ باشقا پىكرى يوق ئىكەن.

— جاننى قىينايدىغان يېرى شۇ ـ دە!

— ئەمدى دەرھال تۈتۈش قىلمايدىغان بولساق...

— ئالدىرىماڭ. ھېچ بولمىغاندا، پۈتۈن ۋىلايەت تەۋەسىدىكى ئاتاقلىق ئەدەبىيات ـ سەنئەت خادىملىرى كۆرۈپ چىقسۇن. مۇۋاپىق پەيتتە بۇ يېغىننى ئاچايلى.

— «مۇۋاپىق پەيت» نىمز قاچان؟

— 7 ـ، 8 ـ ئاي.

— نېمىشقا؟

— بۇ — ئوقۇتقۇچىلارنىڭ يازلىق تەتىل ۋاقتى. يېغىنىمىزغا تىل ـ ئەدەبىيات، تارىخ، سىياسەت ئوقۇتقۇچىلىرىمۇ قاتنىشىشى كېرەك، ئۇلار سۆزمۇسۆز، جۈملە مۇجۇملە مۇزاكىرە قىلسۇن. ئاپتورنى بۇ يېغىنغا يېقىن يولاتماسلىق كېرەك.

— سەۋەب؟

— كۆپچىلىكنىڭ ئاغزىنى تۇۋاقلاپ قويۇشى مۇمكىن. مېيىقىنىزدا كۈلسىزغۇ؟ ئېلىك، بىر تال چېكىڭ. خۇش، گېپىمىزگە كېلەيلى: دېموكراتىك مۇھاكىمە يېغىنىدا ئوتتۇرىغا چۈشكەن پىكىرلەرنى مەركەزلەشتۈرىمىز، ئەسەرنى تۈزىتىش ـ ئۆزگەرتىش گۇرۇپپىسى قۇرىمىز. بۇ گۇرۇپپا قۇرۇلغانلىقىنى ئاپتور مۇتلەق بىلمەسلىكى كېرەك...

— باشلىق، سىزنى مەن سەنئەت قانۇنىيەتلىرىنى ئاز ـ تولا چۈشىنەمدىكىن دەپ يۈرۈپتۇمەن تېخى!

— سەنئەتنى چۈشەنمەسلىك چوڭ گەپ، كىشىلەرنىڭ ھايات تەقدىرىگە، سىياسىي ئىستىقبالىغا مۇناسىۋەتلىك چوڭ گەپ!... بىلەمسىز، «ئىستىل تۈزىتىش»، «تۆتنى ئېنىقلاش»، «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» قاتارلىق ھەرىكەتلەرنىڭ ھەممىسىدە كۆرەش ـ تەنقىد ئۇياقتا تۇرسۇن، بىرەر ئېغىز قاتتىق گەپ ئاڭلىماي ئۆتۈپ كەتكەن ئادەم مەن، ئېسىڭىزدە بولسۇنكى، نەتىجە قازىنالماسلىق، يېڭىلىق يارىتالماس-

— «مۇڭاپىق پەيت» نۇمۇر قاچان؟
— 7 - 8 - ئاي.
— نېمىشقا؟
— بۇ — ئوقۇتقۇچىلارنىڭ يازلىق تەتىل ۋاقتى. يېغىنىمىزغا تىل - ئەدەبىيات، تارىخ، سىياسەت ئوقۇتقۇچىلىرىمۇ قاتنىشىشى كېرەك، ئۇلار سۆزمۇسۆز، جۈملە مۇجۇملە مۇزاكىرە قىلسۇن. ئاپتورنى بۇ يېغىنغا يېقىن يولاتماسلىق كېرەك.
— سەۋەب؟
— كۆپچىلىكنىڭ ئاغزىنى تۇڭاقلاپ قويۇشى مۇمكىن. ھېيىقىنىزدا كۈلىسىزغۇ؟ ئېلىڭ، بىر تال چېكىڭ. خۇش، گېپىمىزگە كېلەيلى: دېموكراتىك مۇھاكىمە يېغىنىدا ئوتتۇرىغا چۇشكەن پىكىرلەرنى مەركەزلەشتۈرىمىز، ئەسەرنى تۈزىتىش - ئۆزگەرتىش گۇرۇپپىسى قۇرىمىز. بۇ گۇرۇپپا قۇرۇلغانلىقىنى ئاپتور مۇتلەق بىلمەسلىكى كېرەك...
— باشلىق، سىزنى مەن سەنئەت قانۇنىيەتلىرىنى ئاز - تولا چۈشىنەمدىكىن دەپ يۈرۈپتۇمەن تېخى!
— سەنئەتنى چۈشەنمەسلىك ھېچقانچە گەپ ئەمەس، سىياسەتنى چۈشەنمەسلىك چوڭ گەپ، كىشىلەرنىڭ ھايات تەقدىرىگە، سىياسىي ئىستىقبالىغا مۇناسىۋەتلىك چوڭ گەپ!... بىلەمسىز، «ئىستىل تۈزىتىش»، «تۆتنى ئېنىقلاش»، «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» قاتارلىق ھەربىر تەلەپنىڭ ھەممىسىدە كۈرەش - تەنقىد ئۇياقتا تۇرسۇن، بىرەر ئېغىز قاتتىق گەپ ئاڭلىماي ئۆتۈپ كەتكەن ئادەم مەن. ئېسىڭىزدە بولسۇنكى، نەتىجە قازىنالماسلىق، يېڭىلىق يارىتالماس-

لىق ھېچقانچە گەپ ئەمەس. خاتالىشىش، جاۋابكارلىقتا تارتىلىش — چوڭ گەپ، ھوقۇقتىن، ھەممىدىن مەھرۇم بولۇشقا ئېلىپ بارىدىغان چوڭ گەپ!

3

— ئېيتىڭا، رېژىسسور، پۈتۈن ئىدارىدىكىلەر مەندىن بۆلەكچىلا تەپ تارتىدىغان، ئەيمىنىدىغان بولۇۋالدىيا؟ ئۇدۇل كېلىپ قالغان تەقدىردىمۇ ئۆزىنى چەتكە ئالىدۇ. نېمىشقا شۇنداق؟ دەۋېرىڭ، تارتىنماڭ. تەنقىدىي يازدىمىكىز بولسىمۇ، ئەستايىدىل ئاڭلايمەن، سەممىي قوبۇل قىلىمەن. ئۆچ ئېلىپ زەربە بېرىش دېگەن نېمە ئۇخلىسام چۈشۈمگىمۇ كىرمەيدۇ. ئېيتىڭا، كۆپچىلىك مېنى زادى نېمە دەيدۇ؟

— راستىمنى دەمدىمەن؟

— دەۋېرىڭ. كۆڭۈل ـ كۆكسى كەڭ، سەممىي رەھىمدىل. ئۆز ئىچىدە غۇم ساقلايدىغانلاردىن ئەمەسمەن. راستىنى دەڭ. كۆپچىلىك مېنى زادى نېمە دەيدۇ؟

— سۆگەل دەيدۇ.

— سۆگەل؟

— ھەئە، ئىدارىمىزگە چاپلاشقان يامان سۈپەتلىك سۆگەل.

— كىم؟ ھە، كىم شۇنداق دەيدۇ؟ ئاتىسىنىڭ ئىسمى بىلەن قوشۇپ، بىر ـ بىرلەپ دەڭ. يانچۇق دەپتىرىمۇ ئالدىمدا تۇرۇپتۇ، دەۋېرىڭ!

— ئۇلارنىڭ قايسىبىرىنى دەپ بولاي؟ ياخشىسى، مالىيە ئىشخانىسىغا كىرىپ، ماڭاش تىزىملىكىگە قارىپ بېزىۋېلىڭ!

— ھەممىسىمۇ؟

— ئۆز يېنىڭىزغا تارتقان ھېلىقى ئىككى كىشىدىن باشقىلارنىڭ ھەممىسى.

— ھەممىسى؟ ئاھا!...

— باشلىق، نېمە بولدىڭىز؟ نېمانچە چەكچىيىپ كېتىسىز؟ نېمە كۆرۈنۈۋاتىدۇ كۆزىڭىزگە؟

— پىچاق، ئوپېراتسىيە پىچىقى!

1985 - يىل مارت. قەشقەر.

ئەرۋاھنىڭ ئاھى

1

— ئۆلۈشۈپ باقارمىز، كۆرۈشۈپ باقارمىز، ھا ـ ھا ـ ھا!... قارىغا، كاتىپ، شۇنىمۇ ماقال دېگىلى بولامدۇ؟ گەپ دېگىلى بولامدۇ؟ ئۆلگەندىن كېيىن نېمىنى كۆرۈپ باقماقچىكەنە؟!

كاتىپىم ئۆز تەھلىلىنى ئوتتۇرىغا قويدى:

— كىمنىڭ ئۆز خەلقى قەلبىدىن قانچىلىك ئورۇن ئالغانلىقى مەزكۇرنىڭ ۋاپاتىدىن كېيىن مەلۇم بولىدۇ، دېگەن مەنىنى بىلدۈرسە كېرەك.

— مۇنداق دەڭ؟ — مەسخىرىلىك كۈلكەمنى توختاتتىم. ئۆزۈمگە چەكسىز ئىشەنگەن، تەمەنىنا قويغان ھالدا پىكىر يۈرگۈزۈشكە باشلىدىم، — ئالىي دەرىجىلىك رەھبەر-مەن، نەچچە يۈزمىڭ نوپۇسلۇق كەڭ زېمىندىكى سانائەتلىك كاتتا ئەربابلارنىڭ بىرىمەن. ھەرقانداق چاغدا پۈتۈن مەملىكەتنىڭ ھەرقايسى چوڭ شەھەرلىرىدىكى ئاتاقلىق دوختۇرخانىلاردا داۋالىنىشقا تولۇق ھوقۇقلۇقمەن. خالىسام، شەرقىي يېرىم شار، خالىسام، غەربىي يېرىم شار دوختۇر-

خانلىرىنىڭ ھەرقاندىقىدا داۋالىنىش ئىمكانىيىتىنىمۇ قولغا كەلتۈرەلەيمەن. شۇڭلاشقا مەن ئۆلمەيمەن، ئاسانلىقچە ئۆلمەيمەن. ناۋادا... ئاھ، شۇ سۆزنى تىلغا ئېلىش، شۇ كۈننى كۆز ئالدىغا كەلتۈرۈش نەقەدەر قورقۇنچلۇق - ھە؟!... بىراق، مېنىڭ ۋاپاتىم باشقىچە بولىدۇ. تىنىقىم توختىغان، كۆزۈم يۇمۇلغان ھامان سۈپۈزۈك ئاسمان قاراڭغۇلىشىدۇ. پەلەكنىڭ ئاھ - زارى گۈلدۈرماما، ھەسرەت - پىغانى چاقماقتا، كۆز ياشلىرى يامغۇرغا ئايلىنىدۇ. ھىجران - جۇدالىق ئازابىغا بەرداشلىق بېرەلمەي گەن ئونىمىڭلىغان ئىخلاسمەنلىرىم سەۋدايىلارچە چېچىنى يۇلىدۇ، ياقىسىنى يىرتىدۇ، قانچىلىگەن گېزىت سەھىپىلىرى مەرسىيە - مۇسىبەت داستانلىرى بىلەن تولىدۇ:

«ئەلۋىدا - ئەلۋىدا، مۆھتەرەم رەھبەر،
سەن ئىدىڭ جان كۆيەر، شەپقەتلىك پەدەر.
ھايا تلىق ئالىمى كۆرمىگەن تېخى،
بۈنىڭدەك قايغۇنى بۆگۈنگە قەدەر.
شۆھرىتىڭ، شەپقىتىڭ ھامان ئەستەدۇر،
ۋۇجۇدۇڭ زېمىندا، روھىڭ ئەرشتەدۇر...»

شۇ تەرىقىدىكى ماتەم ناخشىلىرىنى بار ئاۋازى بىلەن ياڭرىتىپ، ئاسمان - زېمىننى لەرزىگە كەلتۈرۈۋەتكەن سان - سانا قسىز ساداقەتمەنلىرىم جىنازامنى يەلكىسىدە ئەمەس، بېشىدا كۆتۈرىدۇ. بىر ئەسىرلىك تارىخقا گۇۋاھ بولغۇچى بوۋاي - مومايلارمۇ ھاڭ - تاڭ قېلىشىدۇ

مۇنداق دەپ: «كۆزىمىز ئېچىلغان، چىشىمىز چىققاندىن بۇيان كۆرۈپ باقمىغانمىز مۇنداق سەلتەنەتلىك ئۆلۈمنى!»

ئۇچۇپ چۈشكەن ياكى ئۇنۇپ چىققانلىقىنى بىلىش ئىقتىدارىدىن مەھرۇم ئىدىم. چۈنكى، كۆز ئالدىمدا ئەزرائىل تۇراتتى. ئۇ، قولىنى ئۇزارتتى، ئالقىنىنى ئاچتى:

— ئامانەتنى تاپشۇر!

چەكچەيگەن بويىچىلا قالدىم. ئۇ، ئالقىنىنى يۇمدى:

— ئەمدى سەن ئەرۋاھا — دېدى - دە، نەگىدۇر غايىب بولدى.

تىرمكلىكىمدە مەن «ئادەم ئۆلگەندىن كېيىن روھىي ئەرشكە چىقىپ كېتىدۇ» دەپ ئاڭلىغانىدىم. بىراق، ھازىر مەن ئەرشكە چىقىپ كېتىشكە ئالدىرىمايتتىم. مۇسىبەتتار خەلقنىڭ باش ئۈستىدە لەرزان ئۇچۇپ يۈرۈپ، داغدۇغىلىق ماتەم مۇراسىمىنى قانغۇچە تاماشا قىلماقچىدىم. ئونلىغان مۇنبەردىن ياڭرىغان تەزىيىنامىلەردىكى يۈكسەك ياھانى ئاڭلاپ يېڭىباشتىن روھلانماقچى، يۈزلىگەن گۈل چەمبىرەك لەرگە يېزىلغان دەبدەبىلىك مەرسىيىنامىلەرنى بىر - بىرلەپ ئوقۇپ، چەكسىز ھۇزۇرلانماقچىدىم.

ئۇچۇشقا ئۇرۇنۇپ باقتىم، سەكرەشكىمۇ مادارىم يەتمىدى. ئاھ، نېمە كارامەت بۇ؟ مەن نېمىشقا مۇنچە جانسىز، زەئىپ؟...

تېلېفون جىرىڭلىدى، جىرىڭلاۋەردى. مەن بايىلا خىزمەتكە بۇيرۇۋەتكەن كاتىپىم كىرىپ غۇدۇراشقا باشلىدى: بۇتتەك ئولتۇرغۇچە، ئېلىۋەرسە بولمامدىغاندۇ؟ شۇنىمۇ قولىغا ئېلىپ بېرەمدىسەن ئەمدى؟ باشلىق، سىزگە

تېلېفون!... قولىنى ئۇزىتىپ قويايمۇ دېمەيدۇيا؟ بيۇروكراتلىقىنى!... بوپتۇ، تۇتقۇزۇپ قويای. ھە؟ قولى نېمانچە سوغۇق؟ چەكچىيىپلا قاپتۇغۇ؟ باشلىق!... تىنىقىمۇ توختاپ كېتىپتۇ. تومۇرىچۇ؟ توختاپتۇ، يۈرىكىمۇ شۇنداق. ئۆلگەن ئوخشىمامدۇ؟ ئۆلۈپتۇ، راستتىنلا ئۆلۈپ قاپتۇ.

كاتىپىمنىڭ جىددىيلەشمىگىنى، ھولۇقۇپ كەتمىگىنى، «ئاھ، باشلىقىم، سۆيۈنگەن بېغىم، يۆلەنگەن تېغىم!» دەپ ئۆزىنى ئېتىپ يىغلاپ كەتمىگىنى، سېخىي قوللىرىنى مەڭگە يېقىپ، كۆزلىرىگە سۈرتمىگىنى بىر ئەلەم قىلسا، شۇنچە خاتىرجەملىك بىلەن «ئۆلۈپ قاپتۇ» دېگىنى مېڭە ئەلەم قىلدى. «مەڭگۈ كۆز يۇمۇپتۇ». «ئەبەدىي ئۇيقۇغا كېتىپتۇ»، «خۇدانىڭ دەرگاھىغا راۋان بوپتۇ» دېگەندەك سۆزلەرنىڭ بىرەرى تېپىلماسمىدى ئۇنىڭغا؟

كاتىپىم تۇرۇپكىنى قولىغا ئالدى:

— ۋەي - ۋەي، باشلىقىنى دەمسىز؟ ئۇ، ئۆلدى، مەڭگۈ ئۆلدى!

چاك - چېكىمدىن بۆسۈلۈپ كەتكىلى تاس - تاماس قالدىم: دەۋاتقان گېپىڭنى قارا! كۆرىسەن، كۆرىسەن تېخى! سان - ساناقسىز ساداقەتمەنلىرىم «باشلىق ئۆلمىدى، مەڭگۈ ئۆلمەيدۇ!» دەپ دەبدەبىلىك تەزىيە نۇتقى سۆزلەيدۇ ھېلى!...

كاتىپىم خەۋەر قىلدى، ئىشخانام ئادەملەر بىلەن تولدى. ئەپسۇسكى، ھېچقايسىسى «ئاھ!» دەپ ھەسرەتلىك نىدا قىلمايدۇ، كۆز ياش تۆكمەيدۇ. ئۇشتۇمتۇت مۇسىبەت خەۋىرىنى ئاڭلاپ، دېمى سىقىلىپ، تىنالمايۋاتقانمىدۇ؟

قايغۇلۇق كۆز ياشلىرى جۇدالىق ئوتى تەپتىدىن قۇرۇپ كەتكەنمىدۇ؟

— كېلىڭلار، كۆتۈرۈپ ئاچىقىۋېتەيلى، — دېدى كاتىپىم.

— نېمانچە ئېغىر؟ — دەپ غۇدۇرىدى بىرى.

قەدىرلىك ئۆلۈمنىڭ نەقەدەر ئېغىر بولىدىغانلىقىنى بىلمەيسەن - دە! دەپ ئۆز ئىچىمدە ماختاندىم، غۇرۇرلاندىم.

پىكاپىم بىلەن ئائىلەمگە يەتكۈزمەكچى بولۇشقانىدى، شوپۇرۇم ئۇنىمىدى:

— جەسەت توشۇش ماشىنىسى ئەمەس بۇ. نېرى تۇرۇڭلار، ماشىننى سېستىماڭلار!

نېمىشقىمۇ ئەخلەت توشۇشقا ئورۇنلاشتۇرمىغان بولاتتىم ئۇنى! دەپ ئەپسۇسلىنىپ تۇرسام، كاتىپىم سۆزلەپ قالدى:

— باشلىقنىڭ يۈز - خاتىرسىنى قىلغىن، مۇنچە تەرسالىق قىلما!

— بۇگۈن - ئەتىگىچە يېڭى باشلىق كەلمەي قالمايدۇ. ئۇ، پىكاپقا چىقار - چىقماي تۇرۇپلا، نېمە توشۇغان؟ غەلىتە پۇرايدۇغۇ؟ دەپ قالسا، مەن نېمە دەيمەن؟ كونا باشلىقنىڭ كاتىپى مېنى جەسەت توشۇشقا مەجبۇر قىلغانىدى دەپ جاۋاب بەرسەم مەيلىمۇ؟

كاتىپىمنىڭ زۇۋانى تۇتۇلدى:

— بولدى، بولدى، قارا ماشىنا بىلەن يۆتكەيلى! — دېدى ئۇ ئالاقزادىلىك ئىچىدە كېكەچلەپ.

يۇيۇشتى، سەسكىنىپ تۇرۇپ يۇيۇشتى. جىنازىغا ئېلىشتى. بېشىدا ئەمەس، يەلكىسىدە كۆتۈرىدىغان ئادەممۇ چىقمىدى. «ھەممەيلەن كاتتا مۇراسىم تەييارلىقى بىلەن ئالدىراش بولسا كېرەك. ئۆزۈم ئىزدەپ باقاي. ئالدى بىلەن كىمنى تاپاي؟» ئەڭ ساداقەتمەن چاپارمەنلىرىمدىن ئىككىسى ئېسىمگە كەلدى. ئۇلار بۇ دەھشەتلىك شۇم خەۋەردىن ۋاقىپ بولغانمىدۇ؟ مەندەك مېھىر ـ شەپقەتلىك باشپاناھىدىن بىمەھەل ئايرىلىپ قالغان بۇ بىچارىلەر قانچىلىك ھەسرەت ـ نادامەت قويىنىدا تىپىرلاۋاتقاندۇ؟... مەن ـــ قاناتسىز ئەرۋاھ ـــ ھاسراپ ـ ھۆمۈدەپ، تەرلەپ ـ پىشىپ، بىرىنچى چاپارمىنىمنىڭ ئۆيىگە كەلدىم. قارىسام، ئىككىسى شۇ يەردە بەخىرامان سۆزلىشۋېتىپتۇ:

ـــ يېڭى باشلىقنى كونا باشلىقنىڭ خىزمىتىدىن قۇسۇر تاپمايدۇ دېگىلى بولامدۇ؟ ئۇنىڭ ساداقەتمەنلىرىنى چەتكە قاقمايدۇ دېگىلى بولامدۇ؟ ئۇنىڭ جىنازىسى ئەترا-پىدا پايپېتەك بولۇپ يۇرگىنىمىزنى بولغۇسى باشلىق كۆرۈپ قالىدىغانلا بولسا، كۆنىمىز تەس، ھالىمىز خاراب، بەختىمىز قاراڭغۇ. ئۇنىڭدىن كۆرە، يېڭى خەيرخاھىمىزنىڭ كىملىكىنى تېڭ ـ تېكىلاشقا كىرىشكىنىمىز، ئۇنىڭغا يېقىنلىشىش ئامالىنى تاپقاچ تۇرغىنىمىز تۈزۈك.

تەرجىمە قىلىنغان بىر كىتابتىن «دەرەخ يىقىلسا، مايمۇن توزۇپتۇ» دېگەن ماقالىنى ئوقۇغانلىقىم ئېسىمگە كەلدى. «ئەي ھارامزادە مايمۇنلار! ـــ دەپ خىتاب قىلدىم ئۆز ئىچىمدە، ـــ مېنى يىقىلدى دېيىشىڭاتامسەن تېخى؟ سەن قېچىشقان، توزۇپ كېتىشكەن بولساڭ، ماڭا يېقىنلە-

شىشنى ئۆزى ئۈچۈن ئالىي شان - شەرەپ بىلىدىغانلار كۈرمىك!...»

قايتىپ كەلسەم، ناتونۇش تۆت كىشى جىنازام بىلەن ھەپىلىشۈپتىتۇ. بىرى، «نېمانچە ئېغىر نېمە بۇ؟» دېسە؛ يەنە بىرى، «گۈناھى ئېغىرنىك جەستىمۇ ئېغىر بولىدۇ» دەۋاتىدۇ. مېنىك كىملىكىمنى بىلەتتىمۇ بۇ ياۋايىلار!

2

كاتتا جامە ھېيت قۇربان نامىزى ۋاقتىدىكىدىنمۇ بەكرەك ئاۋاتلىشىپ كەتكەن. ھەسرەتلىك ئۇلۇغ - كىچىك تىنىۋاتقان، كۆز يېشىنى سۈرتۈۋاتقان ئونىمىگلىغان ئادەملەر يەكدىللىك بىلەن دېيىشمەكتە: «يۇرتىمىزنىڭ بىباھا گۆھىرى ئىدى»، «ئەجدادىمىزنىڭ پەخرى، ئەۋلادىمىزنىڭ غۇرۇرى ئىدى»، «ئۆز ئادىمىمىز ئىدى»...

ئىچ - ئىچىمدىن ماختاندىم ۋە تەئەججۇپلەندىم: ھەر نەرسىنىڭ ئۆزىگە تۇشلۇق نەرخ - باھاسى بولىدۇ، گۆھەرنىكمۇ شۇنداق. لېكىن مەن ئوت چاچىدىغان گۆھەر، كۆيدۈرۈشكە تېگىشلىك دەپ قارىغانلىرىمنىڭ ھەممىسىنى رەھىمسىزلىك بىلەن كۆيدۈرۈپ تاشلايدىغان يېگانە خىسلەتلىك گۆھەر. شۇڭلاشقا «بىباھا» دېگەن سۈپەت ماڭا مۇناسىپ. شۇ سۈپەت تۈپەيلىدىن «پەخىر - غۇرۇرى» بولۇشقىمۇ مۇناسىپمەن. بىراق «ئادەم» دېگىنى نېمىسى؟ يەنە كېلىپ، «ئۆز ئادەم» - ھە؟

مېيىت نامىزى ئوقۇلىدىغان جايدا يەنە بىر جىنازا

تۇرۇپتۇ. مەن بىلەن بىر ۋاقىتتا ئۆلگەن، مەندىن بۇرۇن جامەگە كىرىۋالغان، تەپ تارتماستىن مەن بىلەن بىر قاتاردا تۇرۇۋالغان قايسى تېجىمەلدۇ ئۇ؟ ماڭا قىلىنغان دۇئا ـ تىلاۋەتكە تەڭ شېرىك بولۇۋالماقچىكەن ـ دە؟ شان ـ شۆھرىتىم سايىسىدە جەننەتكە كىرىۋېلىش قەستىدە ـ مۇ بولار تېخى!

جىنازا ئۈستىدە ئۇچۇپ يۈرگەن بىر ئەرۋاھقا كۆزۈم چۈشتى. ئۇ، قاناتلىق، شۇنچە تېمەن، روھلۇق ئىدى. قىزغىنىش، ھەسەت ئىچىدە سورىدىم:

— ئېيت، ساڭا مۇنچە كۈچ ـ قۇۋۋەت، ئۇچقۇر قانات بەخش ئەيلىگەن كىم؟

ئۇ، مەغرۇرانە جاۋاب بەردى:

— خەلقىڭ سۆيگۈ ـ ئىخلاسى، خالىس دۇئاسى!

— سەن زادى كىمنىڭ روھ ـ ئەرۋاھى؟

— ...نىڭ!

— ھە؟ شۇنىڭ روھ ـ ئەرۋاھىمۇ سەن؟ — مەن ئۇنى تونۇيەتتىم. خەلقىنىڭ تەلىپى، دەۋرنىڭ تەقەززاسى، سىياسەتنىڭ بېسىمى، يۇقىرىنىڭ ھەيدەكچىلىكى بولمىغان بولسا، بىز ئۇنىڭ نامىنى ئۆمۈرۋايەت ئەسلىگە كەلتۈرمىگەن، كىشىلىك ھوقۇقىدىن مەھرۇم قىلغان بولاتتۇق. بىر كۈنى ئۇ، ئۆز پۇلى، قان ـ قېرىنداش، يار ـ يۆلەكداشلىرىنىڭ ياردىمى بىلەن تەبىبىي تېخنىكوم قۇرماقچى بولۇپ ئالدىمغا كىرىپتۇ. تەپ تارتماي، تەكەللۇپ قىلماي، ئىسىم ـ فامىلەمنى ئاتاپلا مەقسەت ـ مۇددىئايىنى ئىزھار قىلىۋاتمامدۇ! قائىدە ـ يوسۇن

بىلمەيدىغان مۇنداق كەدەلىكەشلەرگە قانداق جاۋاب بېرىشنى ئويلاپ بىلمەن ـ دە! قايتىدىن كېلىپ، يېلىنىپ ئۇ يالۋۇرۇشنى نوخۇس دەپ بىلگەن بۇ تەكەببۇر كەدەلىكەش بۇگۈن شان ـ شۆھرىتىم ساپىسىدە...

ـ خاتىرجەم بولۇڭ، ـ دېدى ھېلىقى ئەرۋاھ، ـ ئۆلتۈرسە قېنى، توغرىسا تېنى، قاينىتسا سۈيى قوھۇلايدۇ ئىگىگىز بىلەن!

ـ جۆيلۇمە! ـ دەپ ۋارقىرىدىم مەن، ـ ئۇ قانچىلىك نېمە ئىدى؟ ماڭا ئوخشاش دۆلەت ـ سائادەت، ھۆزۈر ـ ھالاۋەت ئىچىدە ئۆتكەنمىدى ئۇ؟ يازغىنى بار ـ يوق بىرقانچە كىتابقۇ؟ شۇنچىلىك تەس ئىشىمدى كىتاب يېزىش دېگەن؟ 30 نەچچە ھەرپىنى ئويان ـ بۇيان تولغىسا، بىر ـ بىرىگە ئۇلىسا ـ چاتسا، پۈتۈۋەرمەمدۇ نى ـ نى كىتابلار؟ شۇنچە يىللاردىن بۇيانقى دەيدەبىلىك نۇتۇق ـ يولىيورۇقلىرىمنى، كاتىپىمغا رەتلىتىپ قويغان بولسام، نەچچە تۇم بولماسمىدى؟ ئەپسۇسكى، مەن ئۇنداق ئابرويىپەرەسلىك، شۆھرەتپەرەسلىكنى خالىمغان، قەلەم ھەققى دېگەن نېمىگە زادىلا قىزىقمىغان ـ دە!

نامازشام ئاخىرلاشتى. ئېغىر جىسمىم بايىقىدىنمۇ بەتتەر ـ رەك غۇدۇراشلار ئىچىدە كۆمۈر توزۇندىلىرى توزۇپ تۇرغان قارا ماشىنىغا چىقىرىلدى. قورقۇنچلۇق گۆرىستانغا قاراپ كېتىۋاتىمەن. داغدۇغلىق ماتەم مۇراسىمى قېنى؟ ھەسرەتلىك تەزىيىنامىلەر قېنى؟ مەن تەسەۋۋۇر قىلغان شان ـ شانالىسز گۈل چەمبىرەكلەر قېنى؟ ئالدىمدا بىرنەچچە پىگاپ، ئارقامدىچۇ؟ نېمە ئىش بۇ؟ ئىنس ـ جىن كۆرۈلمەيدۇيا؟

ئاۋۇ دوقمۇشتا تۇرغان ئىككى مويسىپەت بىرنېمە دېيىشىۋاتىدۇغۇ؟ پەزىلەت ۋە مۆجىزىلىرىم توغرۇلۇق سۆزلىشىۋاتقاندۇ بەلكىم، قېنى، بىر ئاڭلاپ باقاي. «بىزنىڭ ئەزەرىمزدە ئالىلىقاچان ئۆلۈپ بولغانىدى، پەرلىكىگە ئەمدى مېڭىپتۇ ـ دە!...» ياق، بۇ مەن توغرۇلۇق گەپ ئەمەس. ھەددى ئەمەس مەن توغرۇلۇق مۇنداق بولمىغۇر گەپلەرنى قىلىشقا!... مېنىڭ مىڭلىغان ـ ئونمىڭلىغان ئىخلاسمەنلىرىم قېنى؟ ساداقەتمەنلىرىم قېنى؟ ھەسرىتىمدە تولا يىغلاپ، ھالسىزلىنىپ كېتىپ، جىنازامغا يېتىشىپ ماڭالمايۋاتقان بولسا كېرەك. سەل ـ پەل تەخىر قىلاي، جىسمىم كېتىۋەرسۇن، مەن ئۇلار بىلەن بىللە ماڭاي...

كەنە، ئۇلاڭ كەلدى، دېگۈزدەك تەۋرىگەن ھازىدارلار قوشۇنى يېقىنلاپ كەلدى. ئەپسۇسكى، بۇ دولقۇن ئۇستىدە باشقا بىر ئاق يەلكەن لەك ئۇراتتى: ئاھا!... بۇ ـ بايىقى جىنازا ئىدى. كىشىلەر ئۇنى يەلكىسىدە ئەمەس، بېشىدا كۆتۈرۈۋاپتۇ!

چوك يول ـ دېگىز، كوچا ـ كوچا، رەستە ـ رەستىلەر بۇ دېگىزغا قاراپ ئېقىۋاتقان تارام ـ تارام ئېقىنلار ئىدى. ئاق يەلكەنلى چەكسىز سۆيۈنۈش ئىلكىدە بۆشۈك تەۋرىتىۋاتقان مېھرىبان ئانىدەك لەرزان تەۋرىتىۋاتقان بۇ دېگىز تىنىمسىز شاۋقۇن سالاتتى. بۇ شاۋقۇن ئانا ئەللىيدەك پاك، سەمىمىي ۋە يالقۇنلۇق ئىدى. ئۇ، خەلقنىڭ يۈرەك سۆزى، سۆيگۈ ئىخلاسى ۋە باھاسى ئىدى، «يۇرتىمىزنىڭ بىباھا گۆھىرى، ئەجدادىمىزنىڭ

يەخرى، ئەۋلادىمىزنىڭ غۇرۇرى، ئۆز كىشىمىز — ئۆز ئادىمىمىز...»

— ھە؟ بۇلارنىڭ ھەممىسى ماڭا ئەمەس، ئۇنىڭغا تەئەللۇق ئىكەن - دە؟ — دېدىم مەن تېخىمۇ ماغدۇرسىزلىنىپ. ھېلىقى ئەرۋاھ باش ئۇستىمىدىن ئۇچۇپ كېتىۋېتىپ سوراپ قالدى:

— «ئۆلۈشۈپ باقارمىز، كۆرۈشۈپ باقارمىز، دېگەن ماقالنىڭ تېگى - تەكتىگە يەتتىڭمۇ ئەمدى؟

— ئاھا —... ئاشپەز ئوچىقى ئەتراپىدا يانپېشىغا يېرىندا تەگكەن ئىگىسىز كۆچۈكتەك تولغىنىپ كەتتىم.

1987 - يىل يانۋار. قەشقەر.

ئەسكى چاپان

1

تاڭ ئالدىدا ياغقان ئۆتكۈنچى يامغۇر يۈيۈپ ئۆتكەن ياپيېشىل تال يوپۇرماقلىرى ئۇرۇسىدىن ئاققان نۇر ئېقىنلىرى نۇرسمان ئانىنىڭ ئاق، سۈزۈك چېھرىسىدە جىلۋىلەنمەكتە ئىدى. قوش تۆۋرۈكلۈك پېشايۋان ئاستىدىكى كونا گىلەم سېلىنغان ئىخچامغىنا سۇپىدا تەنها ئولتۇرغان ئاقباش ئانىنىڭ قولىدا قايچا، ئېتىكىدە پاختىلىق چاپان، چەكمەن چاپانىنىڭ قولتۇقى بىلەن پەۋزىگە قارىغاندىلا، ئۇنىڭ ئەسلىدە گىل رەڭ چەكمەنلىكىنى بىلەۋالغىلى بولاتتى. چاپانىنىڭ گەجگە تەرىپىدىن بىر سويۇم ئۇزۇنلۇقتىكى جايغا ئىككىلىك كەڭلىكتە گىل رەڭ چەكمەن ياماق، جەينەكلىرىگە جىگەر رەڭ سىياھبۇ ياماق سېلىنغان، ھەر ئىككىلا يېڭى تولىمۇ سېپتا ئۇچلانغانىدى. سەگەز ئەستىرىنىڭ دۈمبە تەرىپى سۈزۈلگەن، قولتۇق ۋە ئارقا پەشلىرىگە كۆك، قارا ياماقلار سېلىنغان بۇ چاپانىنىڭ ئىچ - تېشىدىن مەخسۇسلىك داغ، چەل تاپقىلى، سېرىق سۆگەت چىۋىقى بىلەن ئۇرۇپمۇ چاڭ چىقارغىلى بولمايتتى.

نۇرسمان ئانىنىڭ يېرىم ئەسىرلىك ئۆمرى ئەسكى -

تۇسكى لاتا ـ پۇتلار بىلەن ماز توزانلىرى ئىچىدە ئۆتتى. بىر ـ بىرىگە ياندىشىپ تۇرغان مەشھۇر «خانلىق مەدرىسە» بىلەن «قازان مەدرىسە» نىڭ 100 ـ 150 قەدەم شىمالىدىكى «ئامبارچى» دەپ ئاتالغان ئەگمە بوشلۇق بۇ ئانسىنىڭ ھەپتىدە بىر كۈن تىجارەت قىلىدىغان جايى ئىدى. بۇ كونا مالـلار باۋىرىغا ھەر بازار كۈنى تاڭ سەھەردىلا پەيدا بولاتتى ـ دە، پاختىلىق ـ پاختىسىز، ئەستەرلىك ـ ئەستەرسىز ئەسكى ئىشتان ـ چاپان، جىلىتكە، ئىشتان ـ پايپاق قاتارلىقلارنى سېتىۋالاتتى. ئۆيىگە ئەكىتىپ، ئاۋايلاپ سۆكۈپ، ئىرىنمەي يۇيۇپ ـ تازىلاپ، تېشىنى بىر ياققا، ئەستەر، ئىچ ئەستەرلىرىنى بىر ياققا ئايرىپ قاتلايتتى. ماز ـ پاختىلىرىنى ئاتتۇراتتى. بۇ نەرسىلەرنى ئۇنىڭ ماشىنىچى، سوزدۇز چۆپقەتلىرى ئۇدۇللۇق ئەكىتەتتى. بۇ ئىش ـ ئۇقەت ئارقىلىق كېلىدىغان ئازغىنا تاپاۋەت بەش ۋاخ نامـاز بىلەن 30 كۈن روزىنى قازا قىلمايدىغان بۇ جاپاكەش ئانا تۇرمۇشىنىڭ ئۆلى ئىدى.

ئېتىكىدە جاپان، ئوڭ قولىدا ئانىسىغا تەلمۈرگەن سۇڭگۇلاچ باچكىسىنىڭ ئاغزىدەك ئېچىلغان قايچا، كۆزى چاپاندا، ئوي ـ خىيالى چاپان ئىگىسىدە.

ئەنە، چاچلىرى ئۇچىتەك ئاقارغان، قاش ـ كىرپىكلىرى تۆكۈلگەن، ھاسا تاياقىغا يۆلىنىپ ئازانلا دەسسەپ تۇرۇۋاتقان دۈمچەك بىر موماي، قولتۇقىدا ئاق داكىدا ئورالغان تۇگۈنچەك. يۈرەك بېغىشى قۇرت يېگەن چىشتەك لىكشىپ قالغانلىقى ئىنىق كۆرۈنۈپ تۇرغان بۇ موماي شۇنچە مىڭ ـ مىڭ ئادەملەر قاينىمىنى قانداق يېرىپ چە

قالىغاندۇ؟ ئۇنىڭ نۇرسىز كۆزلىرى نۇرمان ئانىغا تىكىلىپ مەكتە، تەلمۈرمەكتە.

— كەلسىلە، ئانا، بۇ ياققا ئۆتسىلە. تىنىقلىرى جايىغا چۈشۈۋالسۇن، يىرىدەم ئولتۇرسىلا. ھە، مانا بۇ چاپان ئۈستىدە.

نۇرمان ئانىنىڭ يۆلىشى بىلەن يېڭىلا سېتىۋېلىنغان ئەسكى چاپان ئۈستىدىن جاي ئالغان مومای ھېلىقى بوغجۇمسىنى گويا ئارزۇلۇق نەۋرىسىنى قۇچاقلىۋالغاندەك كۆكسىگە تېڭىپ ئولتۇراتتى.

— ئانا، نېمە ئۇ؟

مومای گويا ئۆز ھاياتىدىكى بىردىنبىر مەخپىيەتلىكنى ئاشكارىلاش - ئاشكارىلىماسلىق ھەقىقىدە جىددىي ئويلىنىۋاتقانىدەك ئۇن - تىنسىز ئولتۇرۇپ كەتكەندىن كېيىن زەئىپكىنە ئاۋاز چىقاردى:

— مەرھۇمنىڭ تەۋەررۇكى ئىدى، — ئۇ خۇددى ئارزۇلۇق نەۋرىسىنى يېشىندۇرگەندەك يەشتى، بوغجۇمسىنى ئاچتى، — كۆرۈپ باقامىلا؟ — مومايىنىڭ تىترەپ تۇرغان قول بىلەن ئاچقىنى مۇشۇ چەكمەن چاپان، سۆزلىگىنى ماۋۇلار ئىدى:

— ئەسلىدە مەنمۇ شەھەرلىك، جانقورغانلىق ئىدىم. دەرۋازىمىز كۈنپېتىشقا، ئىشىك - دېرىزىلىرىمىز كۈنچىقىشقا قاراپ تۇراتتى. ئىككى ئارغامچا بويى تۆۋەندە ياپيېشىل سۆگەتلىك بۇلاق بېشى، قىشىن - ياز قاينىپ تۇرىدىغان مارجان بۇلاق. ئاق قۇشقاچ، قارا قۇشقاچ، شاخ سانغۇچىلارنىڭ يېقىملىق ئاۋازلىرى، چەكمەن - چوتا، سەگەز - شاتمۇار سىيلىقلىغۇچىلارنىڭ توقماق سادالىرى

تۇرۇلمەيتتى. ئىككى ئوغۇل، بىر قىزغا ئانا بولدۇم. ئوغۇل لىرىم دادىسى بىلەن بىللە ئاقچىلىق قىلاتتى، ھارۋا چاق لىرىغا تۆمۈر چەمبەر ياسايتتى. تېنىمىز ساق، نېنىمىز پۈتۈن، خاتىرجەم ئىدۇق. ئوغۇللىرىمزنى ئۆيلۈك ـ ئوچاق لىق، قىزىمزنى ياتلىق قىلىپ بولغاندىن كېيىن، خۇدا نېسىپ قىلسا، مەككە مۇنەۋۋەرىمنى تاۋاپ قىلىپ كەلسەك دەپ يۈرەتتۇق. شۇ يېغىلىق، ئەس «تۇڭگان يېغىلىقى!» ...

جانقورغان ـــ يەتتە ـ سەككىز تەرەپتىن كىرگىلى بولىدىغان كۆجۈم مەھەللە. ئۇنىڭ ھەر كوچىسى ئاغزىدا مۇستەھكەم دەرۋازىلىرى بار ئىدى. بىر كۈنى سۇبھى يورۇشتىن بۇرۇنلا كوچا دەرۋازىسىنى مۇشتلىغان، تەپكەن، ئاللىقانداق نېمىلەر بىلەن ئۇرغان سادا، قالايمىقان چۇقان ـ سۈرەنلەر ئاڭلاندى. ۋارقىراش ـ جارقىراشلارغا ئوق ئاۋازى قېتىلدى.

ـــ بۇلاڭچىلار كەلدى!

ـــ قاراقچىلار كەلدى!

ھەممە ئېغىزدىن چىقىۋاتقىنى شۇ گەپ. پۈتۈن كوچا تار جىلغىدا قاراقچىغا يولۇققان كارۋان توپىدەك ئەنسىز ـ چىلىك ئىچىدە. بىزمۇ گاڭگىراپ قالدۇق. پۈت ـ قوللىرىمىزدا جان قالمىدى. ھەممىمىز تەڭ دەيتتۇق:

ـــ ئەمدى قانداق قىلىمىز؟

ـــ ئۆلمىگەن جاندا ئۈمىد بار، ـــ دېدى دادىسى ئىككى ئارغامچىنى مەھكەم ئۇلاپ، ـــ جان بىلسا جاھان، ئۆي، مال ـ مۈلۈككە قارىمايلار. ئوغلۇم، تۈت ئارغامچىنى! چۇش، ياردىن چۇش! ـــ ئۇ ئارغامچىنىڭ پىشايۋان تۈۋرۈ ـ

تۇزۇلمەيتتى. ئىككى ئوغۇل، بىر قىزغا ئانا بولدۇم. ئوغۇل تىرىم دادىسى بىلەن بىللە ئاقچىلىق قىلاتتى، ھارۋا چاق لىرىغا تۆمۈر چەمبەر ياسايتتى. تېنىمىز ساق، نېنىمىز پۈتۈن، خاتىرجەم ئىدۇق. ئوغۇللىرىمزنى ئۆيلۈك ـ ئوچاق لىق، قىزىمزنى ياتلىق قىلىپ بولغاندىن كېيىن، خۇدا نەسىپ قىلسا، مەككە مۇنەۋۋەرىنى تاۋاپ قىلىپ كەلسەك دەپ يۈرەتتۇق. شۇ يېغىلىق، ئەس «تۇڭگان يېغىلىقى!» ...

جانقورغان — يەتتە ـ سەككىز تەرەپتىن كىرگىلى بولىدىغان كۆجۈم مەھەللە. ئۇنىڭ ھەر كوچىسى ئاغزىدا مۇستەھكەم دەرۋازىلىرى بار ئىدى. بىر كۈنى سۈبھى يورۇشتىن بۇرۇنلا كوچا دەرۋازىسىنى مۇشتلىغان، تەپكەن، ئاللىقانداق نېمىلەر بىلەن ئۇرغان سادا، قالايمىقان چۇقان ـ سۈرەنلەر ئاڭلاندى. ۋارقىراش ـ جارقىراشلارغا ئوق ئاۋازى قېتىلدى.

— بۇلاڭچىلار كەلدى!

— قاراقچىلار كەلدى!

ھەممە ئېغىزدىن چىقىۋاتقىنى شۇ گەپ. پۈتۈن كوچا تار جىلغىدا قاراقچىغا يولۇققان كارۋان توپىدەك ئەنسىز ـ چىلىك ئىچىدە. بىزمۇ گاڭگىراپ قالدۇق. پۈت ـ قوللىرىمىزدا جان قالمىدى. ھەممىمىز تەڭ دەيتتۇق:

— ئەمدى قانداق قىلىمىز؟

— ئۆلمىگەن جاندا ئۈمىد بار، — دېدى دادىسى ئىككى ئارغامچىنى مەھكەم ئۇلاپ، — جان بىلسا جاھان، ئۆي، مال ـ مۈلۈككە قارىماڭلار. ئوغلۇم، تۈت ئارغامچىنى! چۇش، ياردىن چۇش! — ئۇ ئارغامچىنىڭ پىشايۋان تۈۋرۈ ـ

كىگە باغلانغان ئۇچىنى چىلك تۇتۇپ، تارتىشماقتا چۈشكەنـ دىنمۇ قاتتىقراق تىرەجەپ تۇراتتى، — بالام، يەرگە دەسـ سىدىگىمۇ؟ ھەببەللى، قىزىم ئەمدى سەن چۈش، چىلك تۇت، قورقما!...

چۈشۈپ بولغان ئوغۇل - قىزلىرىمىز بىزگە قاراپ تەقەززالىق بىلەن نىدا قىلماقتا ئىدى:

— ئانا، تېزرەك!

— دادا!...

كوچىمىزدا داد - پەريياد كۆتۈرۈلدى:

— ئوت قويدى!...

— دەرۋازىغا ئوت قويدى!...

ئاچچىق ئىس - تۈتۈن جانقورغان ئاسمىنىدىكى تۈـ مانلارنى قويۇقلاشتۇرماقتا، دىماغلارنى ئېچىشتۇرماقتا ئىدى.

— چۈشۈڭلار! — دەپ بۇيرۇق قىلدى دادىسى، — ماڭا قارىماڭلار، ھە، چىلك تۇتۇڭلار، قورقماڭلار!

بىر غېرىچ، بىر سۈيىمدىن تۆۋەنلەپ چۈشۈپ كېتـ ۋاتاتتىم. يار تۆۋىدىكى باللىرىم «ئانا، تېزرەك - تېزرەك!» دەپ ئالدىراتسا، دادىسى يۇقىرىدا تۇرۇپ ۋارقىرايتتى:

— قورقماڭلار، قولۇڭلارنى چوڭراق يۆتكەڭلار!

— ئانا، قورقما، ئاز قالدى، مۇرەمگە دەسسە! — دەپ ئالدىرىماقتا ئىدى ئاكىسىنىڭ مۇرىسىگە دەسسەپ يۇقىرى كۆتۈرۈلگەن ئوغلۇم. ئىككى پۇتۇم ئۇنىڭ مۇرىسىگە تېگىش بىلەن تەڭ دەرۋازىمىزنىڭ قاتتىق تېپىلگەن، ئۇرۇلـ غان، ئاخىر جالاقلاپ ئېچىلغانلىقى ئايان بولدى. بىسىپ كىرگەن بۇلاڭچىلارنىڭ غەلىتە كالدىرلاشلىرىنى ۋە دادىسى

نىڭ قەھىر ـ غەزەپلىك ئاۋازىنى ئاڭلىدۇق:

ـــ ھە، كىلە، كىلىشە، ئىمانسىز قاراقچىلار!

قىزىم مېنى قولتۇقۇمدىن يۆلەپ يەرگە ئالغان پەيتتە «ئەيياا!» دېگەن ئاۋاز ئاڭلىنىپ قالدى. شۇنداق قارىساق، بىر چىرىك تېنىك موللاق ئېتىپ چۈشۈۋاتامدۇ!

ـــ قېچىڭلار!... سۈگىۈچ بىلەن قېچىڭلار!...

بۇ دادىسى رەھمەتلىكنىڭ ئەڭ ئاخىرقى ئاۋازى بولۇپ قالدى. ھەسرەتلىك ئاھ ـ پەريادىمىزنى، قانلىق كۆز يېشىمىزنى ئىچىمىزگە يۇتماقتىن باشقا ئامالىمىز يوق ئىدى. يېغىۋاتقان ئوق يامغۇرى ئاستىدا بىز ئۆزىمىزنى سېپىل ئاستىدىكى سۈگىۈچكە ئاتتۇق...

مومايىنىڭ دېمى سىقىلدى، جىم بولدى. قىيانلىق ياش دەرياسى ئۇنىڭ زەئىپ ۋۇجۇدىدا، تومۇر ـ تومۇرلىرىدا ئېقىۋاتاتتى. يۈز ـ كۆزلىرىدىكى تەر مونچاقلىرىنى ئاق داكا روملى بىلەن سۈرتتى، شۇ رومال ئۇچى بىلەن يۈزىنى يەلپۈدى.

ـــ مۇشۇ يەر، ـــ دەپ كۆرسەتتى چەكسىز قايغۇ ـ ئازابلىق ئۇلۇغ ـ كىچىك تىنىپ، ـــ مۇشۇ يەرگە قىلىچ تەگكەنىكەن، ـــ ئۇنىڭ كۆرسەتكىنى بۇ چاپانىنىڭ ئىككىلىك يامىقى سېلىنغان گەجگە تەرىپى ئىدى.

ـــ بۇ ئۆي مانا دوزاخ كۆرۈنىدىغان بولۇپ قالدى، ـــ قانلىق سەرگۈزەشتلىرىنى داۋاملاشتۇردى مومايى، ـــ ئېلىشىغا سېپتىپ، ئانا يۈرتۇمغا كەتتىم. ئوغۇللىرىمنى ئۆيلۈك ـ ئوچاق لىق، قىزىمنى ياتلىق قىلدىم. 11 نەۋرە كۆردۈم. قىزىم پولات ـ تۆمۈر تاۋلاش ۋاقتىدا تاغدا قازاغا ئوچرىدى.

چوڭ ئوغلۇم داجەينى كۆرۈپ كېلىمىز دەپ كېتىپ يولدا تۇگىدى. كىچىكى «مەدەنىيەت ئىنقىلابى» دەۋرىدە غايىب بولۇپ زەربىسىدە جان ئۈزدى. ھازىر تۆت ئوغۇل نەۋرەم بار. بەش - ئالتە يىلدىن بۇيان ئۇلارنىڭ ھال - كۈنى ئاسمان - زېمىن پەرق ئېتىپ قالدى. بۇ چاپانىنى كۆزگە ئىلغۇدەك ئەمەس. كېلىنلىرىم «بۇنى يېپىنىپ يېتىۋېرىپ، خەلقى - ئالەم ئالدىدا يۈزىمىزنى چۈشۈرمىسىلە» دەيدۇ. نەۋرىلىرىم «بۇ نەرسەڭنى ئەمدى تاشلىۋەت» دەپ قىستايدۇ. بېشىمغا قويۇپ ياتاي دېسەممۇ ئۇنىمايدۇ. چاڭ - توزانلىرىنى كىرپەكسىم بىلەن سۈپۈرۈپ، چەللىلىرىنى كۆز يېشىم بىلەن يۇيۇپ - تازىلاپ كېلىۋاتقانلىقىمنى بىر خۇدا بىلىدۇ، بىر ئۆزۈم. بىردەم بالىخانىدىكى ئەسكى - تۇسكىلەر ئىچىدىن تاپىمەن، بىردەم چەللە - بىدىش ئۈستىدىن. بىرى تېخى يېڭى تۇغۇلغان موزاينىڭ ئۈستىگە يېپىپ قويۇپتۇ!... بالىلىرىم، بۇ چاپاندىن مەرھۇم بوۋاكلارنىڭ پۇرىقى كېلىدۇ، مومالىلارنىڭ قېشىغا ئەزرائىلنى يېقىن يولاتمايۋاتقان مۇشۇ پۇراق دەپ ئېيتقىلى بولمىسا؛ ئۇنى يېپىنىپ ياتسام، ئۆزۈمنى ئۇنىڭ قوينىدا ياتقاندەك سېزىمەن دېگىلى تېخىمۇ بولمىسا!... بېشىدىن ئىسسىق - سوغۇق ئۆتمىگەن نادان نەمىلەر - دە... ئالتە كۈنلۈكۈم قالدى، تىنىقىم توختىغان ھامان مەرھۇمنىڭ بۇ تەۋەررۈكى خارلىنىپ قالىدىغاندەك تۇرىدۇ. قەدىرگە يەتكۈدەك ئادەم چىقىپ قالسا، بىرئۆيىتەي دېگەنىدىم، تېپىلمىدى. قارىسام، چېھرى ئوچۇق، مېھرى ئىسسىق، بەش ۋاخ نامازنى تەرك ئەتمەيدىغان پەجۋاق خوتۇنىدەك تۇرىدىكەنلا. كۆڭلۈم چۈشۈپ قالدى. بۇنى

ئۆزلىرىگە بېرىۋەتكۈم كەلدى. ئىشلەتسىلمۇ، قەدىرىگە يەتـ
كۈدەك بىر كىشىگە بېرىۋەتسىلمۇ مەيلى...

مومانىنىڭ قانلىق سەرگۈزەشتىسى تۇپەيلىدىن قوزغالـ
غان شىددەتلىك خىيال بورانلىرى ھـــىجـران ـ جۇدالىق،
داغى پەرزەنتلىك ئوتىدا كۆيۈپ ئۆرتەنگەن بىچارە نۇرىمان
ئانىنى ئاشۇ پاجىئەلىك يىللار قوينىغا ئۇچۇرۇپ كەتتى...

2

قاتمۇقات تاغدەك ئىغىر قارا بۇلۇتلار ئاستىدا مۇكچەيـ
گەن ھېيـتـگاھ مۇنارىسـى دەرىدىگە داۋا، رەنجىگە شـىپا
تىلەپ ئۆز ئۇغۇللىرىغا ئىلتىجا قىلمۇاتقان نىمجان مويسـ
پىـتـنى ئەسلىتەتتى. باش ئۇستىدە سېمىزلىكىدىن پەيلىرى
پارقىراپ كەتكەن قارا قاغا ـ ئالا قاغـــلار، ئاستىدا قان
ھىدى پۇراپ تۇرىدىغان تۇپراققا بەھۇزۇر ئىغىناپ ياتـقان
لالما ئىتـلار... ئاھ، بۇ شۇنداق سەھەر ئىدى، ئاسمان ـ
زېمىن ماتەم ـ مۇسىبەت ئاھ ـ زارىغا چۆمۈلگەن پىغانلىق
سەھەر ئىدى!

ئەتىگەنلىك ناشتىدىن كېيىـنـلا ئاتا ـ بالا ئىككى
قاسساپ داتلىشىپ قېلىشقا باشلىغان پىچاق، پالتـىلىرىنى
بىلىگەچ ئاچچىقىنى تۆكۈشمەكتە ئىدى:

— ئەجەبمۇ قۇرىمىدى بۇ نەس يىغىلىق!

— نەگىلا قارىسا غىرىب ـ مىسكىن، يېتىم ـ يېسىر،
مەجرۇھ ـ مېيىپلار، ئىگىسىز مېيىتلار!...

نۇرىمان ئانا ئون ـ ئون ئىككى ياشلىق ئىككى قىزنـ

نىڭ ئېغىز ـ بۇرۇنلىرىغا ياغلىقارا چېپىۋاتاتتى. شاپتۇل مېغىزىنى قوي يېغى بىلەن ئارىلاشتۇرۇپ ياسالغان قاپقارا مەلھەم چىرايلىق قىز ـ چوكانلارنىڭ گۈزەل جامالىنى جاراھەت ـ چاقا بېسىپ كەتكەنىدەك ھالەتكە كەلتۈرۈپ، بىنومۇس چېرىكلەرنىڭ كۆزىگە چېلىقىپ قېلىش خەۋپىدىن ساقلاپ قېلىش رولىنى ئۆتەپمۇ قالاتتى.

دەرۋازا ئۇشتۇمتوت ئۇرۇلدى، تېپىلدى:

ـــ ئاچ! ئىشكىنى ئاچ!

بۇ بالايىئاپەتنىڭ بېشارىتى، ئۆلۈمنىڭ بېشارىتى ئىدى. پۈتۈن ئائىلە تەشۋىشكە چۈشتى:

ـــ ئەمدى قانداق قىلىمىز؟

ـــ خۇدا بەرگەن جانىنى خۇدا ئالىدۇ، ـــ دېدى قاسساپ ئۇستام چوپۇندەك قېتىپ.

ـــ تەلەپمۇ بار، سەۋەبمۇ بار ئەمەسمۇ!

ـــ ئانام راست ئېيتىدۇ، ـــ دېدى ئوغلى، ـــ بۇ ئالىم ـــ سەۋەب ئالىمى دەيتتىڭغۇ ئۆزۈڭ؟

ـــ بالام، ـــ قاسساپ ئۇستام خىتاب قىلدى، ـــ دە ـ تالاش بىھاجەت، سىڭلىڭنى ئال، ئۆگزە بىلەن قاچ!

يىگىت چوڭ سىڭلىسىنى قولتۇقلىغانچە، تاختا شوتىدىن تاراقلاپ چىقىپ كەتتى. جالاتلىقى ئەلپازىدىنلا ئايان بولۇپ تۇرغان ئىككى چېرىك ھەيۋە بىلەن بېسىپ كىردى:

ـــ قىمىرلاشما!

ئەر ـ خوتۇن بىلەن كىچىك قىز ئىشتىكلىك مىلتىق قورشاۋى ئاستىدا قالدى.

— ئالتۇن بارمۇ، ئالتۇن!؟

— ئاختۇرۇۋېلىشسىلا، ئالدىنقى كۈنى كىرگەنلەر ھەممە يەرنى ئوكتەي ـ توكتەي قىلىپ...

— تولا ۋالاقلىما! ـ قانداق ئىشتىكىنى كۆكرەككە توغرىلىدى بىرىنچىسى، ـ جانغا تۇرامسەن، مالغىمۇ؟!

— خۇدا ھەققى، ـ كېيىپ ئېيتتى ئۇستام، ـ بىر مىسقال ئالتۇن، بىر سەر كۈمۈش چىقىپ قالىدىغانلا بولسا، جېنىمىز ئالقانلىرىدا!

ئۆي ـ ھويلىدىكى تىندۇرۇلمىغان ئورمك ـ ئازگالالارغا پېكىباشتىن نەزەر سالغان چېرىك:

— بوپتۇ، ئالتۇن بولمىسا، كۆھەر بار ئىكەن، ـ دېدى ـ دە، قىزىنىك گەجگىسىگە چاكىگال سالدى.

— خوجام، قىزىمىز كىچىك، كېسەل...

— قارا سۇرتۇپ قويغىنىنى تېخى! ئۆت، جادۇگەرنىڭ جاللات جان ـ جەھلى بىلەن تەپتى. «ۋايجان» دەپ يىقىلغان نۇرىمان ئانا چوكقۇر ئورەككە قاپلىشىپ قالدى، بىنۇمۇس چېرىك يىرتقۇچ قارا قۇشنى، قىز ئۇنىڭ چاكىگىلىغا چۈشكەن يۈمران باچكىنى ئەسلىتەتتى. يۈمران باچكا تېپىرلايتتى، نېمە قىلارىنى بىلمەي قالغان بىچارە ئانا ـ ئانىسىغا تەلمۈرۈپ نالە قىلاتتى. قارا قۇشنىڭ ئۆمۈر تىرناقلىرى ئۇنىڭ مەسۇم قەلبىنى داغ، ئىنسانىي غۇرۇرىنى نابۇت قىلىش خەۋپى ئاستىدا تۇراتتى.

— ماڭ، ئۆگزىگە قاراپ باق، ـ دېدى ئۆز ھەمراھىنىڭ بۇ ئولجىغا تەڭ شېرىك بولۇپ قېلىشىدىن قىزغانغان چېرىك، ـ بىرى چىقىپ كەتكەندەك قىلىۋېدى، ساقىمۇ

بىر ئولجا ئۇچراپ قالسا ئەجەب ئەمەس.

ئىككىنچى چېرىك ئۆچمەنلىك نەزىر بىلەن بىر قاراپ قويۇپ، تاختا شوتا تەرەپكە يۈزلەندى. بىرىنچى چېرىك ياردەمىدە قىزنى ئۆيگە سۆرەيتتى، قىز تىرەجەيتتى، ناله قىلاتتى:

ـ دادا!... ئانا!... جېنىم ئانا!

ئەرلىك غۇرۇرى، ئاتىلىق مۇھەببىتى ياۋۇزلۇق ئۈستىدىن غالىب كەلدى، پۈتۈن ۋۇجۇدى قەھەر ـ غەزەپ يالقۇنىغا ئايلانغان ئاتا بىلەپ تاشنى يارار ھالەتكە كەلتۈرۈپ قويغان ئۆتكۈر خەنجەرنى قولىغا ئالدى. قىساس خەنجىرى مەلئۇننىڭ قوۋۇرغىسىنى تېشىپ ئۆتۈپ يۈرىكىدە توختىدى. «ئا!» دېگەن خىرقىراق ئاۋازدىن چۆچۈپ ئارقىغا قارىغان يەنە بىر قاراقچى تاختا شوتىنىڭ ئەڭ ئاخىرقى ۋاخىنىسىدا تۇرۇپ تەلۈلەرچە ئوق ياغدۇردى. قاسساپ يىقىلىپ ئۇنىڭ ئۈستىگە قىزمۇ يىقىلدى. ئارقىدىنلا ھېلىقى مەلئۇنمۇ قاۋاندەك بىر چىرقىراپ، دومىلاپ چۈشتى. جاللاتنىڭ ئىپلاس قەلبى بىلەن بۇلغانغان ئايپالىتىنى كۆتۈرگەن قەھرىلىك يېگىت تاختا شوتا ئۈستىدىن ئۆزىنى ئاتماقتا ئىدى:

ـ دادا!... سىكلىم!..

قىساسكار يېگىت قەھرىمان پىدائىيلار قوشۇنىغا كىرىپ كەتتى. كۆز ـ تۇنلەر ئۇمىد ۋە خۇشاللىق، تەشۋىش ۋە ئازاب ئىچىدە ئۆتمەكتە ئىدى. ھەقىقىي ئەرگە لايىق سۈپەت، ۋىجدانلىق ئاتىغا مۇناسىپ پەزىلىتى بىلەن شېھىتلىك مەرتىۋىسىگە يەتكەن ئارسلان يۈرەك ئىبرىدىن، تۇغما پاكلىقى بويىچە ئالەمدىن ئۆتۈپ، جەننەت ھۇرلىرى قاتارىدىن

ئورۇن ئالغان كەنجى قىزدىن رازى - رىزا بولۇپ يۈرگەن نۇرسمان ئانا ئەمدى شۇنداق بىر يېگىتنى تۇغۇپ، چوڭ قىلىپ، مەردانىلەر سېپىگە قوشقانلىقى بىلەن خۇشاللىناتتى، ئىپتىخارلىناتتى، قىزچاقمۇ ئۆز ئاكىسى بىلەن ماختىناتتى، پەخىرلىنەتتى. غەلىبە خەۋىرى قايسى جەڭ مەيدانىدىن كەلسە، ئوخشاشلا خۇرسەن بولاتتى، سۆيۈنەتتى.

— ئاھ، سىجاڭ! — دەپ ناله - پەريات ئەيلىدى دەھشەتلىك شۇم خەۋەر ئاڭلىغان ئانا، — قەشقەرلىكنىڭ يار - يۆلىكى سىجاڭ، ھايات‌لىق تۇغۇلۇكى سىجاڭ، ئەزىز بېشىڭنى تەندىن جۇدا قىلغان قانداق يامۇز جالالەتتۇ؟ قاۋان ئېمىپ چوڭ بولغان قارا يۈرەك مەلئۇنمىدۇ؟!

— ئانا، ئاكام نېمە بولغاندۇ!

ئانا ئەمدى تۆمۈر سىجاڭ قوشۇنىدا تۇرۇۋاتقان يېگانە ئوغلىنىڭ تەقدىرىدىن تەشۋىشلىنىشكە باشلىدى:

— بالام، غوجام بالام، كۆيۈملۈك ئاتاڭ بىلەن مېھرىبان سىڭلىڭنىڭ قان قېسىنى ئېلىشقا يەل باغلىغانسىدىڭ، جاللاتلار قىلىچى ئاستىدا جان بەرگەن ھەددى - ھېسابسىز قان - قېرىنداشلىرىڭنىڭ ئىنتىقامىنى ئېلىشقا يەل باغلىغانسىدىڭ، ئالىدىغانلىرىڭ تېخى ئالدىڭدا ئىدى، يېشىڭغا نېمە قىسمەتلەر چۈشكەندۇ؟ تىنىقىڭ جايىدىمىدۇ؟ بىر جۇپ كۆزۈڭ مۆلدۈرلەپ تۇرۇۋاتقانمىدۇ؟...

قاپقاراڭغۇ كېچە. قەدىمىي شەھەر قايغۇ - مۇسىبەت، دىشۋارچىلىق ئىچىدە ئېغىر تىنماقتا. نۇرسمان ئانىمۇ ئاچ، ئۇسسۇز، ئۇيقۇسىز. كۆزلىرىدە نەم دىدارى قالمىغۇچە يىغلىغان بۇ ئانا، دەرمانى ئۆزۈلگۈچە ئىلتىجا قىلماقتا: «ياختا

ئۈچىده چوغ ساقلىغۇچى خۇدا، ئۆز يولۇڭدا جەڭگە كىرگەن پالۋان يىگىتلىرىمىزگە تىنچ ـ ئامانلىق، نۇر ـ نۇسرەت ئاتا قىلغايسەن!...»

«گۈپ!» قىلغان ساداً بىلەن تەڭ پۈتۈن تام ـ تورۇس لەرزىلاپ كەتتى. ئانا بىلەن قىزنىڭ يۈرىكىمۇ جىغىلداپ كەتتى: سىمىرەج تامدىن سەكرەپ ئۆگزىمىزگە چۈشكەن كىمدۇ؟! ئانا بىلەن قىز بىر ـ بىرىنى چىڭ قۇچاقلاشتى. تىنىقلىرى توختاپ قالغۇدەك ھالغا چۈشتى.

«گۈپ!» ـ ئۆي ـ ھويلا ئوتتۇرىسىدا ستلكىنىش ـ تەۋرەش ھاسىل قىلغان بۇ ساداً بىر كىمنىڭ ئۆگزىدىن ھويلىغا سەكرىگەنلىكىنىڭ مەھسۇلى ئىدى.

ـ ئانا! ـ قاتتىق ئىھتىيات بىلەن تۆۋەن ئاۋازدا قىيقىلغان بۇ ھاياجانلىق ئاۋاز ئىغىر تەشۋىش ئىسكەنجىسىدىكى ئانا بىلەن قىزنىڭ يۈرىكىنى زىلزىلىگە سالدى:

ـ بالام، جېنىم بالام!

ـ ئاكا!...

ـ تولىمۇ ئىنتىزار قىلدىڭ، بالام، ـ ئانا جىنى چىراغنى يېقىنلاشتۇردى. چىراغ شولىسى يىگىت ھۆسنىنى تاڭ شەپىقىدەك قىزارتتى. ئانا بۇ نۇرلۇق ھۆسنىگە تەشنالىق بىلەن تەلمۈرەتتى.

ـ جېنىم ئانا، ـ دەپ مۇراجىئەت قىلدى يىگىت، ـ ۋەھشىي، مۇغەمبەر دۈشمەنلەر قىرغىز قەبىلىسىدا شىلىرىمىز بىلەن بىزنىڭ ئارىمىزغا بۆلگۈنچىلىك سالدى. شۇ كاۋاكتىن پايدىلىنىپ، باھادىر سەركەردىمىز تۆمۈر سىجاڭنىڭ كاللىسىنى ئالدى! قانلىق قىلىچ ئۇستىمىزدە ئايلانماقتا. جېنم

تۇرساق بېشىمىزنى ئۇزىدۇ، تۆگۈلۈۋالساق يۇلۇنىمىزنى!

— نېمە قىلاي دەيسەن، ئوغلۇم؟ — تەقەززالىق بىلەن تىكىلدى ئانا.

— جان تىكىپ ئىلىشماقچىمىز، هاجى ئاتىمىز① يېتىپ كەلگۈچە بەرداشلىق بەرمەكچىمىز!

— هاجى ئاتىمىز كېلەرمۇ، بالام؟

— كېلىدۇ، جەزمەن يېتىپ كېلىدۇ، ئانا! بۇ قاراقچىلارنىڭ جاجىسىنى بېرىدۇ. ئەلگە ئامانلىق، يۇرتقا خاتىرجەملىك ئاتا قىلىدۇ!

— سىلەر خېلى كۆپمۇ، بالام؟

— خاتىرجەم بول، ئانا، بىرىمىز ئونغا تېتىيمىز، يۈزىمىز مىڭغا!

— خۇدا سىلەرگە مەدەتكار بولغاي.

— ئىجازەت بەرگىن، جېنىم ئانا، دەرهال ئاتلىناي.

— ئالدىرىما، ئوغلۇم، ئۆز قولۇمچە بىر چەينەك چاي دەملەپ بېرەي، قازان نېنى سېلىپ بېرەي.

— ئوبدان ئانا، سەپداشلىرىم يولۇمغىلا قاراپ قالغان.

— كەل، دىدارىڭغا قېنىۋالاي، باغرىمغا تېڭىۋالاي!... ماقۇل، ئەمدى ئىجازەت بېرەي: ئىمانىڭغا سادىق بول، سەپداشلىرىڭغا سادىق بول، نامەرد قاچقۇن بولما!

— ئالدىڭدا قەسەمياد قىلاي، جېنىم ئانا!

— ئۆمۈر بويى سەن بىلەن ماختىنايلى، ئاكا.

---

① خوجەنىياز هاجىم.

— خاتىرجەم بول، سىڭلىم، سىلەرنىڭ شەنىڭلەرگە، ئەجدادىمىزنىڭ شەنىگە داغ چۈشۈرمەيمەن!

— قانداق كېتىسەن، بالام؟

— يەنە ئۆگزە بىلەن.

— دۇرۇس، بىلگەن كىشى ئۆگزە بىلەن پۈتۈن شەھەرنى ئايلىنىپ چىقالايدۇ، ئىسمت، شوتىمىزنى بۇلاپ كەتمىگەن بولسىمۇ...

— غەم قىلما ئانا، مانا بۇ تۈزۈك تۇرمامدۇ؟ قارىغىنا، ئانا! — ئۇ، چەبدەسلىك بىلەن پىشايۋان تۈزۈكىنىگە ياماشتى، ئۆگزىگە چىقتى.

— يامانلىقىڭنى قارا! — ئانا سۆيۈندى، زوقلاندى. چىرايىدا مەمنۇنلۇق، ئىپتىخارلىق كۆلكىسى جىلۋىلەندى.

يىگىت قايرىلىدى، سىرەچ تامدىن سەكرىدى. ئانا بىلەن قىز يېڭىباشتىن قۇچاقلاشتى:

— ئانا!

— جېنىم قىزىم!...

ياۋۇز دۈشمەنلەر بىلەن جان تىكىپ ئېلىشىۋاتقان قەھرىمان خەلق پىدائىلىرى قەشقەر خەلقىنىڭ ئۈمىد يۇلتۇزى، نىجات يۇلتۇزى ئىدى. ئۇلار خەلق سەركەردىسى تۆمۈر ئېلىنىڭ بېشىنى تېنىدىن جۇدا قىلىش بىلەن تەڭ جاھانغا پاتماي قالغان مەلئۇنلارنىڭ ھەيۋىسىنى يەرگە ئۇرماقتا، ئاغزى - بۇرنىنى قان قىلماقتا ئىدى. خۇش خەۋەر- لەر ئەڭ ئىچكىرى كوچىلارغىچە تارقىلىپ تۇراتتى:

— پىدائىيلىرىمىز كېچىچە جەڭ قىلىپ، بىرەر 100 چېرىكنى جەھەننەمگە ئۇزىتىپتۇ!

— كۆزەردىكى پاتقاق ئىچىدە ئون نەچچە چېرىك ياتقۇدەك، بۇلغان تەگكىلەرنى ئاغزى - بۇرنىدىن ياندۇرۇۋاتقۇدەك.

— قورشاپ ھۇجۇم قىلغان چېرىكلەرنىڭ بىرىنىمۇ ئامان قويماپتۇ!

— پىدائىيلىرىمىز سېپىلنى ئىگىلەپتۇ، سىبۇ①نى ئىسسىق كەنجىگە ئاپتۇ!

— پىدائىي قەھرىمانلىرىمىزغا ئاپىرىن!

— ئاپىرىن پىدائىي قەھرىمانلىرىمىزغا!...

قەشقەر كوچىلىرى چىلان دەرىخىنىڭ يىلتىزىدەك ھەر تەرەپكە سوزۇلغان ۋە بىر - بىرى بىلەن گىرەلىشىپ كەتكەن. بۇ يەردە تۇغۇلۇپ ئۆسكەن ئادەملەرنىڭمۇ بەزى كوچىلاردا ئېزىپ قالمايدىغىنى ئاز. خەلق پىدائىلىرى خەلقنىڭ قىساس ئېلىش ئىرادىسىگە كۆچلۈك ئىلھام بەرگەنلىكتىن، ھەربىر كوچا بىر ئاكوپقا ئايلانغانىدى. دۈشمەنلەر بېسىپ كىرگەن ھامان سىرەج تاملار ئۆرۈلەتتى، تاش - كېسەكلەر ياغاتتى، قاينىق سۇ، چۈچۈتۇلگەن ياغلار چېچىلاتتى. ھەرقايسى كوچا، ئائىلىلەردىكى سۇسىز قۇدۇقلار، ئەخلەت ئازگاللىرى دۈشمەن ئۆلۈكلىرى بىلەن تولىماقتا، ئوراق خەلق قولىغا ئۆتمەكتە ئىدى.

دۈشمەنلەر توساتتىنلا ياۋاشلىشىپ كەتتى. قىرغىنچىلىق، بۇلاڭچىلىقنى ئۇشتۇمتۇت تۇختاتتى. شەھەر دەرۋازىلىرىنى ئېچىۋەتتى. «ئەل ئامان، يۇرت ئامان» دېگەن

① دېۋىزىيە شتابى.

جاكار ئاستىدا دۆكانلار ئېچىلىشقا، ئىش ـ ئوقەت ئەسلىگە كېلىشكە باشلىدى. ھەر جۈمە كۈنى سەپ ـ سەپ بولۇپ تەزىلغان نەچچە يۈز چېركەك ھېيتگاھ جامەسىدە نامازغا ئوقۇيدىغان بولدى. جامە ئېچىگە قاتار ـ قاتار داشقازانلار ئېسىلىپ، ئۆلگەنلەرگە نەزىر ـ چىراغ قىلىندى، پاتمە ئوقۇلدى. مەسچىت، خانىقا، جامەلەردە زاراخەتمە، مەۋلۇت شېرىپ، قۇرئان تىلاۋەتلەر باشلىنىپ كەتتى. دىن قېرىنداشلىق تەشۋىقاتى ھەممە يەرنى قاپلىماقتا ئىدى. بۇ جەمئىيەتلەشكەن قانچىلىك داۋاملىشىدىغانلىقى ۋە بۇنىڭ تېگىگە نېمە لەرنىڭ يوشۇرۇنغانلىقىنى بىلىپ بولمايتتى.

بىر قىسىم ئاچكۆز، تەمەگەر داموللا، مۇتەئەسسىپ ئىشان ـ سوپىلار، مال ـ دۇنيا، نام ـ شۆھرەتكە ھېرىس بايلار تۆمۈر سىجاكىغا چىش ـ تىرنىقى بىلەن ئۆچ ئىدى. ئۇلار «توقسۇنلۇق بىر ھارۇبكەش پادىشاھ بولۇۋالىدى» دەپ پىتنە ـ ئىغۋا تارقىتىپ يۈرەتتى. «ئۆرپ ـ ئادەتنىمىزنى بۇزۇۋەتتى، قائىدە ـ يوسۇنىمىزنى ئۆزگەرتىۋەتتى، ياشلارنى يولدىن چىقىرىۋەتتى» دەپ ئېيتقۇلۇق قىلاتتى. خۇدانىڭ مۇقەددەس كالامى بىلەن پەيغەمبىرىمىزنىڭ مۇبارەك ھەدىسلىرى ئېچىگە يۇرتۇازلىق، مىللىي بۆلگۈنچىلىك زەھەرلىرىنى ئارىلاشتۇرۇپ تەپسىر قىلاتتى. ساتقىنلىق، مۇناپىقلىق ئوغىسى بۇزۇلداپ تۇرغان بەتبۇي كاللىسىنى گۈمبەزدەك سەللە ئېچىگە يوشۇرغان بەزى مەلئۇنلار كېچىلىرى يېگىشەھەر سېپىلى ئېچىدىكى خوجايىنلىرىنىڭ ئايىغى ئاستىدا ئۆمىلىسە، كۈندۈزلىرى قۇببىگە چىقىپ، ئەمرى مەرۇپ قىلاتتى. ئۇلار تۆمۈر سىجاكى قازاغا ئۇچرىغاندىن

كېيىن تېخىمۇ زۇۋاندا‌راز، پائالىيەتچان بولۇپ كەتكەندى. مانا ئەمدى ئۇلار ما شاۋۇ ـ ما خۇسەن جاللاتلىرىنىڭ ئەڭ ئۈستا گىرىمچىلىرىگە ئايلىنىپ قالغانىدى. ئىككى قولى قىپقىزىل قانغا بويالغان بۇ جاللاتلارنى «ئىسلامىيەتنىڭ نىجاتچىسى، خەلقنىڭ شەپقەتچىسى» قىلىپ گىرىملەۋاتاتتى. شۇ كۈنلەرنىڭ بىرىدە «پىدائىيلار ئەل بولغانمىش» دېگەن شۇم خەۋەر تارقالدى. خەلقنىڭ يۈرىكىنى ئەزگەن، جېنىنى سىيرقىراتقان بۇ دەھشەتلىك خەۋەر نۇرىمان ئانىنى دەرمانسىزلاندۇرغانىدى.

— ئاھ! نېمە گەپتۇ بۇ؟ راستمىدۇ؟ قاپقانغا چۈشۈپ قالغان بولمىسۇن يەنە. يۈرگىنە قىزىم!...

راست ئۇلار ئالدانغان، قاپقانغا چۈشكەنىدى! زوراۋانلىق كۈچ بىلەن بويسۇندۇرۇشقا كۆزى يەتمىگەن ھېيلىگەر دۈشمەنلەر سۈلھ ئالدامچىلىقىغا كىرىشكەنىدى. ئۇلار ھېلىقى پەرىشتە ـ ئەۋلىيا قىياپەتلىك شەيتانلارنى «تىنچلىق ئەلچىلىرى» قىلىپ ئەۋەتتى، ھال سوراش سۈۋغىلىرى ئىنئام قىلدى. «چېقىلماسلىق، ھايات بىخەتەرلىكىگە دەخلى ـ تەرۇز قىلماسلىق، ئۆز ئىش ـ ئۇقتىنى بىلەن شۇغۇللىنىش ئەركىنلىكى بېرىش» قاتارلىقلارنى ۋەدە قىلدى. پىدائىيلار ئىچىدە 1912 ـ يىلىدىكى قۇمۇل خەلق قوزغىلىڭىغا قاتناشقان مەرھۇم ئىنقىلابچىلارنىڭ پەرزەنتلىرى — تۆمۈر خەلىپە پاجىئەسى گۈۋاھچىلىرىنىڭ ھەقدالىرىمۇ بار ئىدى. ئۇلار ئۆز سەپداشلىرىنى ئېچىنىشلىق تارىخىي ساۋاقلارنى ئۇنتۇپ قالماسلىق، دۈشمەنلىرىنىڭ قاپقىنىغا دەسسەپ سالماسلىققا ئاگاھلاندۇرۇپ تۇراتتى. ئالدامچىلىقتىن ھېچ

قانداق نەتىجە ھاسىل قىلالمىغان دۇشمەنلەر ئاخىر «تىنچلىق - خاتىرجەملىك» نەيرىگىنى ئىشقا سالدى. قىرغىنچىلىق، بۇلاڭ - تالاڭنىڭ توختىتىلىشى، شەھەر دەرۋازىلىرىنىڭ ئېچىۋېتىلىشى، ئىش - ئۇقەتنىڭ ئەسلىگە كەلتۈرۈلۈشى ۋە دىن قېرىنداشلىق تەشۋىقاتلىرى خەلقنى بىخۇدلاشتۇرۇش، غەپلەتتە قالدۇرۇش رولىنى ئويناماقتا ئىدى. بۇ ھال جەڭگىۋار خەلق پىدائىلىرى سېپىگىمۇ ئۆز تەسىرىنى كۆرسەتمەي قالمىدى. بەزى ئاتا - ئانىلار كېچىلىرى خۇپىيانە كېلىپ ياكى خەت ئەۋەتىپ، ئۆز ئوغۇللىرىنى بۇ سەپتىن چېكىنىشكە دەۋەت قىلدى. بەزىلەر «قانىنى قان بىلەن يۇغىلى بولمايدۇ، ئۆتكەنگە سالاۋات» دېسە، بەزىلەر تېخىمۇ ئىلگىرىلىگەن ھالدا مۇنداق دېيىشتى: «ئۆتكەن ئىشلارنىڭ ھەممىسى ھېلىقى ھارۇنكەشنىڭ كاساپىتىدىن بولغانكەن، ئەمدى بىلسەك، ما سلىكىمۇ دىن قېرىنداشمىز ئىكەن، ئىسلامىيەت ئىشلىرىغا كۆيۈنىدىغان ئادالەتپەرۋەر زات ئىكەن. ئەلگە ئامانلىق، خاتىرجەملىك ئاتا قىلدى، يېغىلىقتا بۇزۇلغان مەسچىت، خانىقالىرىمىزنى ئەسلىگە كەلتۈرۈۋېلىشىمىز ئۈچۈن يېتەرلىك ئالتۇن - كۈمۈش ئىنئام قىلدى. ئوغلۇم، قورالنى تاشلاپ، تىنچقىنا ئىش - ئوقىتىڭنى قىلغىن.»

شۇنداق كۆنلەرنىڭ بىر سەھىرىدە پۈتۈن شەھەرگە مۇنداق پەرمان جاكارلاندى:

«بۈگۈن ئالاھىدە تەشكىللەنگەن پەۋقۇلئاددە تولۇق ھوقۇقلۇق ئەلچىلەر ئۆمسكى پىدائىي يىگىتلەر ئالدىغا ئەكە

ئاخىرقى قېتىملىق سۆھبەتكە باردىۇ. قورال تاشلىغان پىدا-ئىلارنىڭ ھەرقاندىق ئارزۇ - تەلەپلىرى قانائەتلەندۈرۈلىدۇ. پىدائىي يېگىتلەرنىڭ ئىختىيار قىلغان ئاتا - ئانا، قوۋم - قېرىنداشلىرىنىڭ بىللە بېرىشى، ئۆز پەرزەنتلىرىنى نەسىھەت بىلەن قايتۇرۇپ كېنىشى قارشى ئېلىنىدۇ.»

ما شاۋۇۋ - ما خۇسەنلەر تەرىپىدىن ئىسمى بېكىتىلگەن ئۇچ نەپەر «مەشھۇر دىنىي زات» باشچىلىقىدىكى 30 كىشىلىك ئەلچىلەر ئۆمىكى يولغا چىقتى. باشتىن - ئاياغ ئاق كېپەنگە ئورالغان بۇ 30 نەپەر تىرىك مېيىتنىڭ كۆرۈنۈشى كىشىلەر كۆڭلىگە قىيامەت تەشۋىشى سالاتتى. تىرىك مېيىتلار قوشۇنىنىڭ ئالدىدىكى ئىككى كىشى جىگەر رەڭ كۆن مۇقاۋىلىق غايەت چوڭ قۇرئاننى باشتىن ئېگىز كۆتۈرگەن. يەنە ئىككى كىشى ئاق دۇخاۋا لەۋھە كۆتۈرگەن بولۇپ، لەۋھەنىڭ يۇقىرى تەرىپىگە «لائىلاھە ئىللاللاھۇ مۇھەممەدۇن روسۇللىلا» دېگەن خەت ئالتۇن رەڭ مەشئەل بىلەن تۆۋەن تەرىپىگە «ئېگىلگەن باشنى قىلىچ كەسمەيتۇ» دېگەن خەت قىزىل مەشئەل بىلەن كەشتىلەنگەنىدى. ئەلچىلەرنىڭ ھەممىسى بىردىن قۇرئاننى كۆكسىگە تاڭغان بولۇپ، ھەر بىرتىنە قەدەمدە بىر توختاپ، تەگبىر ئېيتىپ ماڭاتتى. ئەلچىلەرنىڭ ئارقىسىدا چوڭ - كىچىك ئۈچ ساندۇق ۋە پەۋەس مال بېسىلغان ئىككى ھارۋا، ئېسىل ئېگەر، ئۇزەڭگىلەر بىلەن جابدۇقلانغان 50 نەچچە ئات، ھەربىر ئاتنى بىردىن ئادەم يېتىلگەن. ئاقلارنىڭ كەينىدە كوكۇلىسىدىن تارتىپ، پۇتىنىڭ تىرنىقىغىچە يېپىلغان ئاق پەرىجە - چۈمبەللىك توققۇز بۇۋى، بەش - ئالتە ياشلىق ئوغۇل - قىز-

دىن ئون نەچچىسى، نەچچە يۈزلىگەن ياش ـ قېرى ئەر ـ ئايالالار ئۇلارنىڭ كەينىدىن مەلۇم ئارىلىق قالدۇرۇپ كەلمەكتە ئىدى. بۇلارنىڭ ئىسنتايىسىن ئاز ساندىكىلىرى پىدائىيلارنىڭ ئاتا ـ ئانا، ئۇرۇق ـ تۇغقانلىرى بولسا، مۇتلەق كۆپچىلىكى ئەگىشىپ كەلگۈچىلەر، تاماشا كۆرگۈچى بىكار تەلەپلەر ئىدى. پۇقراچە كىيىنىدۇرۇلگەن قوراللىق باش كېسەرلەرنىڭ، پۇرسەتپەرەس يانچۇقچىلارنىمۇ يوق دېگىلى بولمايتتى، ئەلۋەتتە. ئەلچىلەر ئۆمىكى شىمالىي سېپىلنىڭ ئۇدۇلىدىكى «لىجىڭ يامۇل»① ئالدىدا توختىدى. خەلق پىدائىلىرى سېپىلنىڭ دەل مۇشۇ قىسمى بىلەن غەربىي شىمال تەرىپىنى مۇستەھكەم ئىگىلەپ، دۇشمەن قوشۇنىنىڭ قەشقەر شەھىرىدىكى ئۇۋۇسى ـــ سىبۇنى قاتتىق ئىسكەنجىگە ئالغانىدى. ئەلچىلەر باشلىقى سېپىلنىڭ ئۇدۇلىدىكى ئۆگزىگە چىقىپ، ئۇزاققىچە قۇرئان ـ تىلاۋەت قىلغاندىن كېيىن ئىككى قولىنى كانىي قىلىپ ۋارقىرىدى:

ـــ ئەي ساھىبقىران يىگىتلەر، مەردانە ئوغلانلار، خۇدانىڭ ئىرادىسى بىلەن ئالدىڭلارغا ئەلچىلىككە كەلدۇق. ئەلچىگە ئۆلۈم يوق، ئۆز ئەلچىلىرىڭلارنى چۈشۈرۈڭلار، ھەرقانداق ئارزۇ ـ تەلەپلىرىڭلارنى ئورۇندىشىغا مانا بىز كېپىل!

ـــ مانا بىز كېپىل! ـــ دەپ تەڭ ۋارقىرىدى 29 ئەلچى تۆۋەندە تۇرۇپ. ئۇلاردىن بىر ـ ئىككىسى ئەگىشىپ كەلگۈچى خالايىققا قاراپ دېدى:

ـــ قېنى، تووڭلاڭلار، ۋارقىراڭلار!

---

① «لىجىڭ كوچىسى» «ئەنجان كوچىسى» دەپمۇ ئاتىلىدۇ.

خالايىق ئاڭلىسىق ـ ئاڭسىز هالدا نالە ـ پەريات، يىغا ـ زار باشلىۋەتتى:

— بالام، چۇشكىن، جېنىم بالام، چۇشكىن!

— يۈرىكىمگە تېگىۋالاي، چۇشكىن!...

«باش ئەلچى» تېخىمۇ ئۇنلۇك ۋارقىرىدى:

— ئەي هەزرىتى ئادەم ئاتىمىز بىلەن مۇھتەرەم هاۋا ئانىمىزنىڭ ئەزىز ئەۋلادلىرى، جانابىي روسۇللالانىڭ ئىخلاسكار ئۈممەتلىرى، ئاڭلاۋاتامسىلەر، هالال ئەجرىنى سىڭدۈرگەن دۇنياگۈي ئاتاڭلار مۇراجىئەت قىلمۇاتىدۇ، ئاق سۈت بېرىپ چوڭ قىلغان مېهرىبان ئاناڭلار مۇراجىئەت قىلمۇاتىدۇ! «ئانا رازى ـــ خۇدا رازى» دېگەن هېكمەتنى ئۇنتۇپ قالماڭلار! ئاتا ـ ئانا، قووم ـــ قېرىنداشلىرىڭلارنى مۇنچە تەلمۈرتمەڭلار، مۇنچە تەقەززا قىلماڭلا!... دىن قېرىنداشلىقنى ئەۋزەل، ئەل ـــ يۇرت ئامانلىقنى ئەلا بىلىپ قورال تاشلىغان هەربىر يىگىتكە بىر دانە كالامۇشىرىپ، بىر ئات، بىر دانە تون، ئون سەر ئالتۇن، يۈز سەر كۈمۈش ئىنئام قىلىنىدۇ. هايات بىخەتەرلىكىگە هېچقانداق دەخلى-تەرۇز يەتكۈزۈلمەيدۇ، ئۆز كەسپىي، ئۆز ئىش ـ ئوقىتى بىلەن شۇغۇللىنىش ئەركىنلىكى بىلەن تولۇق تەمىن ئېتىلىدۇ!

هېيتگاه جامەسىدە ئوقۇلغان هېيىت نامىزىدا ئىمام-ئاخۇنۇمنىڭ ئاۋازى ئونلىغان مەزىن ئارقىلىق جامە ئېچى-سىرتىدىكى ئەهلى جامائەتكە يەتكۈزۈلگەندەك، «باش ئەلچى» نىڭ ئاۋازىمۇ ئۆگزىلەرگە ئورۇنلاشقان ئاق كېپەنلىك تېرىك مېيىتلار ئارقىلىق خالايمىقا يەتكۈزۈلمەكتە ئىدى. «ئون سەر ئالتۇن، 100 سەر كۈمۈش» نىڭ گېپى چىقىش بىلەن

تەڭ خالايىق ئوتتۇرىسىدا غۇلغۇلا باشلاندى:
— «ئون سەر ئالتۇن» ئاز گەپمۇ ئۇ؟
— شۇنقەدىرىگە يولۇقتى دېگەن گەپ شۇ ـ دە!
— تەييار خەزىنە!
— ئۆمۈر بويى ياغ چاينايدىغان بولدى ـ دە!
— قايسى تەلەيلىكىڭ بالىلىرىدۇ ئۇ؟ بىزنىڭ لايـ
ھەزەلنىزە!...
— ئاھ، نېمىشقىمۇ پىدائىي بولۇۋالمىغان بولغىيدىم!
— ھازىر قوشۇلۇۋالغىلى بولسىمۇ كاشكى!...
— مىسقاللاپ يېغىپ، جىگىلاپ چېچىۋېتىدىغان ئىشمۇ
بولامدۇ؟
— ئەي، بۇ ئىشنىڭ تېگىدە نېمە سىر بارلىقىنى
خۇدايىم بىلىدۇ.
— .....

پىدائىيلار تەرەپتىن تېخىچە جاۋاب يوق. «باش ئەلـ
چى» نىڭ داغدۇغىلىق ۋەز ـ نەسىھەت، شېرىن ۋەدە ـ ئىنـ
ئاملىرى شامال سوققان توزغاقتەك غايىب بولىماقتا ئىدى.
«باش ئەلچى» نىڭ گېلى قۇرۇپ، تىلى يېرىلغۇدەك ھالغا
كەلگەنىدى. ئاق پەرىجە ـ چۈمبەللىك توققۇز خوتۇن بىر
نەچچە بالىخانىنىڭ ئۆگزىسىدە پەيدا بولدى. 10 ـ 15
ئۇششاق بالا ھەرقايسى سىرەج تاملار داالدىسىدىن ئورۇن
ئالدى. توققۇز خوتۇن تاشنى ئېرىتكۈدەك مۇڭلۇق ئاۋاز
بىلەن نىدا قىلىشقا باشلىدى:
— جېنىم بالام، جاھان مۆمىنلىرىنىڭ ئانىسى خەدىچە

رەزىيەللاھۇ ئەنھانىڭ ھەقىقى - ھۆرمىتى ئۈچۈن قايتىپ چۈشكىن!

— ئائىشە رەزىيەللاھۇ ئەنھانىڭ ھەقىقى - ھۆرمىتى ئۈچۈن قايتىپ چۈشكىن!

— بۈۋى پاتىمەمنىڭ ھەققى - ھۆرمىتى ئۈچۈن...

— ئوبدان بالام، مەندەك بىچارە ئاناڭنى ئۇنتۇپ قالما! داغى پەرزەنتلىك ئوتىغا سالما! ئۇ دۇنيا - بۇ دۇنيا رازى بولاي، قايتىپ چۈش!

— بىر كۆرۈۋالاي، دىدارىڭغا قېنىۋالاي، قايتىپ چۈشكىن!

سەرەج تاملار تۈۋىدىكى بالىلار تەڭ چۇرقىراشتى:

— ئاكا قايتىپ چۈشكىن!

— ئوبدان ئاكا، جېنىم ئاكا، قايتىپ چۈشكىن!...

پىدائىيلارنىڭ قايسىبىرلىرى بۇ ئاۋازلار ئىچىدىن ئۆز ئانىسىنىڭ، ئۆز ئۇكىسى ۋە سىڭىلىسىنىڭ ئاۋازىنى تونۇغان دەك قىلغاندۇ. قايسىبىرلىرى ئۇلارنى ئۆز سەپداشلىرىنىڭ ئانىسى، مومىسى، ئۇكا - سىڭلىسى دەپ پەرەز قىلغاندۇ. قانداقلا بولمىسۇن بۇ ئانا ئاۋازى، ئانا ئىلتىجاسى ئەمەسمۇ؟ مەسۇم - پاك ئىنى - سىڭىللارنىڭ تەقەززاسى ئەمەسمۇ؟ بۇنىڭ ئانىلار بەختى، بالىلار ئىستىقبالى ئۈچۈن جەڭگە كىرگەن مەردانىلەرگە تەسىر قىلماسلىقى مۇمكىنمۇ؟

«باش ئەلچى» نىڭ قايتا - قايتا تەلىپى، نىقابلىق «ئانا» لارنىڭ ئىلتىجاسى، بالىلارنىڭ تەقەززاسى، خالايىق نىڭ چۇقان - ساداسى ئىچىدە پىدائىيلارنىڭ ئەلچىلىرى چۈشتى. «باش ئەلچى» بايىقى ۋەدىلەرنى تەكرارلاپ

تۆتكەندىن كېيىن، ئىشەنچ بىلەن مۇنداق دېدى:

— شەك - شۈبھىسىز يېتىپ كەلگۈسى روزى مەھشەر كۈنلىرىنى كۆز ئالدىمىزغا كەلتۈرۈپ، ئاخىرەتلىك تونىمىزنى كىيىپ، ئالدىڭلارغا كېلىپ تۇرۇپتۇمىزكى، مۇبادا، قىلغان ۋەدىمىزدىن گۇمانلىنىدىغان بولساڭلار، مانا بۇ خۇدا-نىڭ كالامى ئالدىدا قەسەم قىلىپ بېرەيلى.

— قەسەم بېرىمىز! — دەپ تەڭ ۋارقىرىدى 29 ئەلچى.

30 تىرىك مېيىت تەڭ يۆكۈندى، 30 قۇرئانىنى بېشىدىن ئېگىز كۆتۈردى:

— خۇدانىڭ كالامى ئالدىدا قەسەم بېرىمىزكى، قىلغان ۋەدىمىز يالغان بولسا، مانا مۇشۇ قۇرئانىنىڭ ئاسىيسى، ئىسلامىيەتنىڭ ئاسىيسى بولۇپ كېتەيلى، ھەرئىككىلا ئالەمدە قارا يۈز ئىبلىسقا ئايلىنىپ كېتەيلى!

بۇ قەسەم ئالدىدا ھەرقانداق گۇمان بىھاجەت ئىدى.

— بولىدۇ، سەپداشلىرىمىز بىلەن مەسلىھەتلىشىپ چۈشەيلى، — دېدى پىدائىيلار ئەلچىلىرى.

— ئەقلىڭلارغا بارىكاللا! — دېدى ئاق كېپەنلىك ئەلچىلەردىن بىرى ۋە خالايىققا خىتاب قىلدى، — ئامىن دەڭلار، خالايىق، پالۋان يىگىتلەر قايتىپ چۈشىدىغان بولدى، ئامىن!

پۈتۈن كوچىنى «ئامىن - ئامىن!» ساداسى قاپلىدى.

— مانا بۇ چوڭ ساندۇقتىكى قۇرئان ھەر يىگىتكە بىردىن، — دېدى پەرىشتە قىياپەتلىك باش ئەلچى، — ئاتمۇ شۇنداق، تونمۇ شۇنداق. قۇرئان بىلەن تونىنى ھازىر

ئەكىتىۋېرىشكە بولىدۇ. مىلتىق بىزگە ئۆتىدۇ، ئالتۇن ـ كۈمۈش بىلەن ئات ھەربىر لىرىگە.

بىر ھارۋىدىكى تون بىلەن كىتابنى ئاچقىچە كەتكەن پىدائىيلار ئەلچىلىرى قايتىپ چۈشۈپ مۇنداق شەرت قويدى.

— مىلتىقنى تاپشۇرىمىز، قىلىچ بىلەن يان قوراللىرىمىز ئۆزىمىزدە قالىدۇ.

— بولىدۇ. ما سىلىك ھەزرەتلىرىمۇ مىلتىق تاپشۇرسىلا كۈپايە دېگەن.

پىدائىيلار ئەلچىلىرى يەنە چىقىپ كەتتى ۋە خېلىغىچە چۈشمىدى. ئۇلار ئىچىدە كەسكىن بەس ـ مۇنازىرە، تالاش ـ تارتىشلار باشلىنىپ كەتكەنىدى. يېڭىسار قىزىللىق ئاكا ـ ئۇكا پالۋان — سەئىدبەگ بىلەن بەختىبەگ خوجىنىياز ھاجىم يېتىپ كەلگۈچە بەرداشلىق بېرىش تەشەببۇسىدا چىك تۇراتتى. ئۇلار خوجىنىياز ھاجىمنىك قېشىغا كەتكەن ئاكىسى بەختىيارخان پالۋاننىك قايتىپ كېلىشىنى تەقەززالىق بىلەن كۈتەتتى، ھاجى ئاتىمىزنىك يولغا كېچە ـ كۈندۈز تەلمۈرەتتى ۋە جەزمەن كېلىشىگە ئىشىنەتتى. تۆمۈر سىجاك بىلەن بىللە كەلگەن تۇرپان، توقسۇنلۇق ئۇچ ئەزىمەت ئاكا ـ ئۇكا پالۋانلارنىك تەشەببۇسىنى جان ـ دىل بىلەن قوللايتتى. قاپقانغا دەسسىمەسلىك، قوراللىرىنى تاشلىماسلىق پىكرىدە چىك تۇراتتى. ئۇزاق تالاش ـ تارتىشتىن نەتىجە چىقمىغاندىن كېيىن ئۇلار مۇنداق دېدى:

— ئۇنداق بولسا، ئوقلىرىڭلارنى بىزگە قالدۇرۇڭلار، بىز سېپىلدىن چۈشۈۋالغۇچە تەخىر قىلىڭلار!

سەپداشلار ئوقدانلىرىدا بارلىق ھەممىسىنى بەردى، قۇچاقلىشىپ، رازى - رىزالىق ئىپادىسى ۋە ئۇلار ئارىغامچا ئارقىلىق سۆيلىدىن چۈشۈپ بولغۇچە قوغدىدى.

مىلتىق تاپشۇرغان ھەربىر يىگىت ۋەدە قىلسىنغان ئىنئاملارغا ئېرىشتى. يېپيېڭى تون كىيىپ، ئالتۇن - كۈمۈش لەڭگە بەلبېغىغا تۆگۈشتى، ئاتقا مىنىشتى.

— مۇبارەك بولسۇن!

— دۆلىتىڭلار زىيادە بولسۇن، ئامىن!

«ئامىن!» ساداسى كۆكنى قاپلىدى. ھەربىر پىدائىلىك ئېتىنى بىردىن ئادەم يېتىلىگەندى. ئۇلار ئاق كېپەنلىك ئەلچىلەرنىڭ باشلىشى، يۈزلىگەن كىشىنىڭ ئەگىشىشى ۋە «ئامىن - ئامىن!» ساداسى ئىچىدە يولغا چىقتى. كېلىشىم بويىچە ئۇلار ھېيتگاھ سەيناسىنى بىر ئايلىنىپ، دوتەي يامۇل ئالدىدىن ئۆتكەندىن كېيىنلا ئۆز يۇرت - مەھەللىلىرىگە تارقىلىپ كېتەتتى. پىدائىيلار يامۇل ئالدىغا كەلگەندە، ئۇچۇپ چۈشكەنلىكى ياكى ئۇنۇپ چىققانلىقى مەلۇم بولمىغان نەچچە يۈز قورالسىز چېرىك ئالدى - ئارقا تەرەپتىن قورشاۋغا ئالدى. جان قايغۇسىدا قالغان خالايىق ئۆلەر - تىرىلىشىگە قارىماي ھەر تەرەپكە قېچىشماقتا، يىقىلغان، چەيلەنگەنلەر داد - پەريات قىلىشماقتا ئىدى. ئاق كېپەنلىك ئەلچىلەر، ئاق پەرىچە - چۈمبەللىك «ئانا» لارنىڭ نەگە غايىب بولغانلىقىنى بىلىپ بولمايتتى. قاپقانغا چۈشكەنلىكىنى شۇ چاغدىلا بىلگەن پىدائىيلارنىڭ بەزىلىرى يان قورالغا، بەزىلىرى قىلىچىغا قول ئۇزارتتى، ۋاقىت ئۆتكەن، پۇرسەت كەتكەن، ئات يېتىلەپ كېلىۋاتقانلارنىڭ ھەممىسى تاپانچا

ئاغزىنى ئۆزى يېتىلەپ كېلىۋاتقان ئات ئۇستىدىكى يىگىت كۆكسىگە توغرىلاپ بولغانىدى. يولنىڭ ئىككى قاسىنقىدىكى ئۆگزىلەرگە ئورنىتىلغان پىلىموتلارنىڭ قاپقارا ئېغىزلىرىمۇ پىدائىيلار يۈرىكىنى قان قىلىشقا تەييار تۇراتتى. بىر توپ ئاتلىق چېرىكلەر يامۇل دەرۋازىسىدىن ھەيۋە بىلەن چىقتى:

— ئاتتىمن چۇش! قورال تاپشۇر! تونىنى سال، ئالتۇن — كۈمۈشنى تاشلا!

چاڭ — توزانغا مىلەنگەن ئالتۇنلار مۇستەبىت ھۆكۈمرانىنىڭ ھېگىمىپ تۇرغان سېرىق چىشىنى، كۈمۈش تەڭگىلەر ئەپيۇنكەش جاللاتنىڭ خۇنۇك تەلەتىنى ئەسلىتەتتى. بۇ نەرسىلەر گويا ئۆز كارامىتىگە ۋە سېھرىي كۈچ — قۇدرىتىگە تەمەننا قوپۇۋاتقاندەك ھىجىياتتى. خەلق پىدائىلىرىنى مەسخىرە قىلاتتى.

— رەتكە تىزىل! سانا!

رەتكە تىزىلغان پىدائىلار سانىقىنى تۇڭەتتى. ئۇلار توپتوغرا 40 يىگىت ئىدى.

— ئارقىغا بۇرۇل، تۆت قەدەم ئالغا!

ئۇلار سېپىلدەك ئېگىز، ھەيۋەتلىك يامۇل تېمى ئالدىغا كېلىپ توختىدى. 40 دانە مىلتىق ئۇلارنىڭ باش ئومۇرتقىسىغا توغرىلاندى.

— ئات!

40 يىگىت كېلىشۋالغاندەكلا ئارقىغا ئۆرۈلدى، يۈزىنى قىبلە تەرەپكە، ئەزىز ئاتا — ئانا، قوۋم — قېرىنداش لىرى تەرەپكە قىلدى. گەۋدىسىنى كېرىپ، بېشىنى يۇقىرى كۆتۈردى. قىرىق جۈپ جەينەك بىر — بىرىگە كىرەلەشتى،

سەكسەن مۇشت بىردەك تىۋگۈلدى. گويا ئۇلار شىددەتلىك كەلكۈنگە يول بەرمەيۋاتقان قۇدرەتلىك ئادەم سىپىلى ئىدى!

ئانىلىق مېھرىنىڭ كۈچى بىلەن ئادەملەر كەلكۈنىنى يېرىپ چىققان نۇرىمان ئانا ئۆزىنىڭ جانجىگەر ئوغلىنى ئىزدەيتتى، كۆز نۇرىنى ئىزدەيتتى، ئۈمىد يۇلتۇزىنى ئىزدەيتتى. ئەنە، ئەنە ئۇنى كۆردى! مېھرىبان ئانىسىنى ئىزدەۋاتقان نەۋقىران شۇڭقارىنى كۆردى، ئانىلىق قەلبىنىڭ شان - شۆھرىتىنى، ئىززەت - ئىپتىخارىنى كۆردى!

— ئات!

40 مىلىتسىنىڭ قارا تۇمشۇقىدىن ئۇچۇپ چىققان 40 دانە زەھەرلىك نەشتەر 40 يۈرەككە قادالدى، پۈتۈن قەشقەر خەلقىنىڭ يۈرىكىگە قادالدى! ئوق قولى بىلەن سول كۆكسىنى مەھكەم تۇتقان نەۋقىران يىگىت ئۆز مېھرىبانىغا تىكىلدى. ھەۋلىزى بىلىنەر - بىلىنمەس تىترىدى. بەلكى ئۇ دەۋاتقاندۇ؟

— رازى بول، جېنىم ئانا، ئاق سۈتۈڭگە رازى بول، ھالال ئەجرىڭگە رازى بول! قانلىق تارىخىي ساۋاقلارنى ئەستە ساقلاپ ئاداققىي نەچچەسكىچە جەڭ قىلىپ شېھىت بولماي، سېنى - سالا قاپقىنىغا دەسسىگەن گۇناھىمنى كەچۈر!...

39 ئەزىمەت ئارقا - ئارقىدىن يىقىلدى. ئەڭ ئاخىردا ئەنە شۇ يىگىت.

.....

— ئاھ! نۇرىمان ئانا يىقىلدى، ئېتىكىدىكى ئەسكى چاپان ئۈستىگە دۇم يىقىلدى. قولىدىكى قايچا كۆزىگە

كىرىپ كەتكىلى تاس - تاماس قالدى.

— نۇرىمان ئانا!

— نۇرىمان ئانا!...

نۇرىمان ئانىنىڭ ئۆيى بەسلىدە تۆت ئېغىزلىق ئىدى. بۇ ئۆي يېنىدىكى بوريچىلىق كارخانىسى قىلىۋېلىنغان كونا خانىقا بەش - ئالتە يىل ئالدىدا يالىلار يەسلىسى قىلىنىدى. ئۆز ئۆمرىدە بىر ئوغۇل، ئىككى قىز تۇغۇپ، ئۆستۈرۈپ، ئۇلارنىڭ ئېچىنىشلىق مۇسىبەتىدە يۈرەك - باغرى ئېزىلىپ كەتكەن بۇ ئانا يەسلى يالىلىرىغا تولىمۇ ئىچىل - ئامراق بولۇپ كەتكەن، ئىككى ئېغىزلىق ئۆيىنى ئۇلارغا ئىنئام قىلىۋەتكەنىدى. بۇ هويلىنىڭ بىر دېرىزىسى يەسلى تەرەپتە ئىدى. «نۇرىمان ئانا!» دەپ ئۈزلۈكسىز تەكرارلانغان بۇ ئاۋاز — گېپى چۈچۈك، قىلىقى تاتلىق يەسلى يالىلىرىنىڭ يېقىملىق ئاۋازى، ئارزۇلۇق نەۋرىلىرىنىڭ ئىنتىزارلىق سازى ئىدى. نۇرىمان ئانا بېشىنى كۆتۈردى، سۆيۈملۈك نەۋرىلىرىگە تىكىلدى.

— يىغلىدىڭمۇ، نۇرىمان ئانا؟

— نېمە بولدۇڭ، نۇرىمان ئانا؟

— بۇياقتا چىققىنا، نۇرىمان ئانا، لېگىرتاقتاق ئوينايلى!...

بۇ ئانىغا ئۇلار ئاجايىپ ئامراق، يەسلى تەربىيىچىلىرىمۇ ئامراق ئىدى. يەسلىگە سۇ تۇرۇبىسى بېكىتكەنده، بۇ ئۆي - هويلىغىمۇ هەقسىز بېكىتىپ بەرگەن، كىرىالغۇ، توك دەز-مىلىمۇ ئېلىپ بەرگەن. بۇ ئائىلىنىڭ توك پۇلى، سۇ پۇلىنى يەسلى ئۆز زىممىسىگە ئالغانىدى. نۇرىمان ئانا هارغان -

چارچىغان، زېرەككەن، ئەلەملىك سەرگۈزەشتلىرىنى ئەسلەپ قالغان چاغلاردا يەسلىگە كىرەتتى ـ دە، غەمسىز ئوغۇل ـ قىزلارنىڭ تاتلىق سۆز، قىزىقارلىق ئويۇنلىرىغا قاراپ كۆڭۈل ئاچاتتى. «كەل، نۇرىمان ئانا، گۈلەڭگۈچ ئوچىمىز!» دەپ قولىدىن سۆرەيتتى بالىلار ۋە بىللە ئويناپ تەڭ خۇشال بولاتتى. بەزىدە ئۇنىسىغىنىغا قويماي ياغاچ ئاتقا مىندۈرەتتى.

بۇنى كۆرگەن يەسلى ئەرىنىچىلىرى:

— نۇرىمان ئاناڭلارنى ئۇچار دۇلدۇلغا مىنگەن پەرىزات دەڭلار، دېيىشى بىلەن تەڭ ئوغۇل ـ قىزلار چۇرقىرىشىپ كېتەتتى:

— پەرىزات!

— پەرىزات!...

مانا ھازىر ئاشۇ ئوماق بالىلار، سۆيۈملۈك نەۋرىلەر ئامراقلىق بىلەن چاقىرماقتا ئىدى.

— ماقۇل، بالىلىرىم، ھازىرلا چىقاي، ـ ئۇ يېشىنى سۈرتتى، دەردىنى ئىچىگە يۇتتى، چاپاڭ بىلەن قايچىنى ئۆز جايىغا قويدى ـ دە، يېنىككىنە قوزغالدى.

3

چۆلدە يېقىلغان كارۋان گۈلخانىدەك گۈزەل كەچكى شەپەق نۇرى «كەلكۈن» نۇسخىلىق گىلەم سېلىنغان ئېشەك ھارۋىسىدا كېتىۋاتقان نۇرىمان ئانىنىڭ خىيالىچان چىرايىنى مەككە مۇنەۋۋەرىمىنىڭ قىزىل ياقۇتىدەك جۇلالاندۇرماقتا

ئىدى. ئارغىماقتەك ئېگىز، تۇلۇمدەك سېمىز قۇندۇزدەك قارا ھاڭگا قارا تۆكلۈك ئۇزۇن تۈمشۇقىنى يۇقىرى كۆتۈرگەن ھالدا يېقىندىلا قاراماي ياتقۇزۇلغان تۆپتۈز پولدا بىر خىل يورغىلايتتى. ئۇنىڭ باش، بويۇن ۋە ساغرىسىغا ئېسىلغان مىس كولدۇرمىلار تىنىمسىز جىرىڭلايتتى. ھارۋىسىنىڭ ياۋىنىدە ئولتۇرغان شاپ بۇرۇتلۇق ھارۋىكەش يېگىت ئۆز جانۋارىنىڭ يورغىسىدىن مەمنۇن ئىدى. ھەر-بىر ئېشەك ھارۋىسىدىن ئۆتۈپ كەتكەندە بىر ماختانسا، ئات ھارۋىسىدىن ئۆتۈپ كەتكەندە ئون ماختىناتتى. يەل-كىسىگە ئېسىۋالغان يېرىم ئۆتكۈزگۈچ رادىئو ئارقىلىق لەپىلەر بويىچە بېرىلىۋاتقان خەلق ناخشا ـ مۇزىكىلىرىنى ئاڭلىغاچ، ئېشەكىگە مۇراجىئەت قىلىپ قويياتتى:

ـــ ناخشا ـ ساز يولىنى قىسقارتىدۇ. ئاڭلاپ مەززە قىلغاچ يورغىلا، جانۋار!

نۇرىمان ئانا ئۆز خىيالى بىلەن، ھېلىقى چەكمەن چاپان توغرىسىدىكى ئوي ـ خىيال بىلەن بەند ئىدى. بۇ چاپاننى ئۇ ئاللىقاچان سۆكۈپ، يۇيۇپ ـ تازىلاپ، ماز ـ پاختىلىرىنى بىر ياقلىق قىلىپ بولغانمۇ بولاتتى. لېكىن ھەر قېتىم قولىغا قايچا ئالغاندا، ھېلىقى مومايى كۆز ئالدىغا كېلىۋالاتتى. «چاك ـ توزانلىرىنى كىرپىكىم بىلەن سۈپۈرۈپ، داغ ـ چەللىلىرىنى كۆز يېشىم بىلەن تازىلاپ...» ـــ دەيتتى مومايى ھارارەتلىك نەپەس ئېلىپ، ـــ قەدىرىگە يەتكۈدەك بىر كىمگە نېسىپ بولۇپ قالسا...»

نۇرىمان ئانا ئۆز مەھەللىسى ۋە تونۇش ـ بىلىشلىرى ئىچىدىن تۆت كىشىنى كۆز ئالدىغا كەلتۈردى ۋە شۇلارنىڭ

بىرىگە بېرىۋېتىش نىيىتىگە كەلدى. ئۇلارنىڭ بىرى ئۆز ئۆمرىنىڭ تولىسىنى پاختا ـ ماز توزانلىرى ئىچىدە ئۆتكۈزگەنلىكتىن پىشقەدەم ئانتقۇچى، تەقۋادار ئادەم ئىدى. نۇرمان ئانا سۆزنى چاپانىنى تەپسىلىي كۆرۈپ چىققاندىن كېيىن:

ـ تولىمۇ سېپتا تىكىلگەن چاپان، ئىكەن، ـ دەپ ماختاپ قويدى ۋە نۇرمان ئانىنىڭ ئالدىغا ئاستاغىنا سۈرۈپ قويدى. بۇ، قائىدە ـ يوسۇنلۇق رەت قىلىش ئىدى، ئەلۋەتتە. «سەدىقە دەپ ئويلاپ قالدى بولغاي، بوپتۇ، باشقا بىرىگە بېرىۋېتەرمەن.» شۇ خىيال بىلەن قايتىپ كېلىۋېتىپ، ياشانغان بىر ئەپكەش بىلەن ئۇچرىشىپ قالدى. ئۇمۇ ئۆز ئۆمرىنىڭ تەڭدىن تولىسىنى سۇ توشۇش بىلەن ئۆتكۈزگەن بىر جاپاكەش ئىدى. ئۆي ـ هويلىغا سۇ تۇرۇبىسى ئورنىتىشتىن ئىلگىرى نۇرمان ئانىنىڭ سۈيىنى توشۇپ، ئوتۇنىنى يېرىپ بېرەتتى. ماز ـ پازلىرىنى ئاتتۇرۇپ كېلەتتى. هازىر مەلۇم قۇرۇلۇش ئەتىرىتىنىڭ كېچىلىك كۆزەتچىسى ئىدى.

ـ بۇ ئاي، بۇ كۈنلەردە بۇنى كىيىپ يۈرسەڭ قانداق تۇرار؟ ـ دېدى ئۇ چاپانىنى قايتۇرۇپ بېرىۋېتىپ، ـ يۇيۇپ ـ تاراپ يەرلىكىدە قويۇۋەتسىلە ئەمدى.

ئەپكەش بىلەن خەيرلىشىپ، ئۆيىگە تەرەپكە كېلىۋاتقان ئانا ئۆز ـ ئۆزى بىلەن گەپلەشمەكتە ئىدى: شۇنچە ئىسسىق ـ سوغۇقلارنى بېشىدىن ئۆتكۈزگەن بۇ ئەپكەش ئۇنداق دەۋاتقان يەردە، باشقىلار نېمە دەپ «يېڭىنى ئايغان كونا، كېگىزنى ئايغان بورا» دېگەن گەپنى هەممە كىشى ئۇنتۇپ كەتكەنمىدۇ؟ كونىنىڭ قەدرىگە يېتىدىغان كىشىلەر قالمىغان

مىدۇ؟ ئاز قالدى، ناھايىتى ئاز قالدى... ئۆز مەھەللىسىدە يېقىندىلا بولۇپ ئۆتكەن بىر ئىش يادىغا كەلدى:

ئىككى نەپەر چەت ئەل سودىگىرى كونا گىلەم ئىزدەپ كەپتۇ. تۇنجى قېتىم كىرگىنى سۇلايمانىقارى ئىسىملىك تامچى يىگىتنىڭ ئۆيى ئىكەن. يىگىت تامغا ئېسىقلىق يېڭى گىلەملەرنى كۆرسىتىپ ماختىنىپتۇ. ئەجنەبىي سودىگەرلەر يەر بىلەن ئىچقويۇن - تاشقويۇن بولۇپ كەتكەن گىلەمنى ئۆرۈپ - چۆرۈپتۇ. مېترلاپ بېقىپ ئىشارەت قىپتۇ.

— راست، بويى بەش مېتر، ئېنى ئۇچ يېرىم مېتر، — دەپ جاۋاب بېرىپتۇ سۇلايمانقارى. ئەجنەبىي سودىگەرلەر باش بارمىقىنى ھۆللەپ سول ئالقىنىغا سۈركەپتۇ. ياھاسىنى سوراۋاتىدۇ دەپ چۈشەنگەن سۇلايمانقارى ئۇچ قولىنى كۆرسىتىپتۇ، ئەجنەبىيلەر ئىككى قولىنى كۆرسىتىپتۇ، ئىككى يېرىمىنى ئىشارەت قىپتۇ. سۇلايمانقارى باش چايقاۋەرگەندىن كېيىن گىلەمنى ئىنچىكىلىك بىلەن كۆرۈپ چىقىپتۇ ۋە ئىككىسى ئۆزئارا سۆزلىشىۋالغاندىن كېيىن ئۇچ بولاق پۇلنى ئۇزىتىپتۇ. سۇلايمانقارنىڭ ھەيرانلىقتىن چەكچەيگەن كۆزلىرى بارا - بارا غەزەپكە تولۇپتۇ.

— ئالماس ماتا، زورلاپ ساتار نەرسە يوق بۇ يەردە، ئالمىساڭلار قېلىۋېرىدۇ، ئاش - نان دېمەيدۇ، ئېغىرىنى سالمايدۇ. نېمىشقا زاڭلىق قىلىسىلەر! ئېلىڭلار پۇلۇڭلارنى!

ئەجنەبىي سودىگەرلەر ھەيران قاپتۇ ۋە كولدۇرلىشىپتۇ. بىللە كىرگەن ھەقەمسايىلەرمۇ ھاڭ - تاڭ قاپتۇ. ئەجنەبىيلەرنى رەنجىتىپ قويۇش تۈپەيلى بىرەر كۆڭۈلسىزلىكنىڭ

تۇغۇلۇپ قېلىشىدىن ئەنسىرەپتۇ. ئىككى يىلدىن بۇيان چەت ئەل تىلى كەچ كۇرسىدا ئوقۇۋاتقان شۇ مەھەللىلىك سودىگەر يېگىت — ۋاربىسجاننى تېپىپ كىرىپتۇ.

— چىرايلىقچە پۇتۇشكەنسىدۇق. ئۆزىچە ئاچچىقلاپ پۇللىرىمىزنى قايتۇرۇپ بېرىۋاتىدۇ، — دەپتۇ ئەجنەبىلەر دولىسىنى قورۇپ.

— 300 كويغا پۇتۇشسەك، 3000 كوي تەڭلەۋاتىدۇ. ئادەم زادىلىق قىلىپ! — دەپتۇ سۇلايمانقارى.

— 3000 يۇەنگە راست ئالامسىلەر؟

— بەرسىلا ئالىمىز، يېنىۋالمايمىز!

— ئۇنداق بولسا، مانا مەن ساتتىم، — پۇلنى ئاپتۇ ۋاربىسجان، — خاتىرجەم كېتىۋەرسەڭلار بولىدۇ؛ سانىۋالسىلا، سۇلايمانقارى.

ئۇلار گىلەمنى كۆتۈرۈپ چىقىپ كېتىۋاتقاندا، سۇلايمانقارى ئەسكەرتىپتۇ:

— ئېيتىپ قويسىلا، ۋاربىسجان، ئەتە ئەتىگەندىلا قۇرۇلۇش ئەتىرىتىمىز بىلەن بىللە ناھىيىگە كېتىمەن، گىلەمنى قايتۇرۇۋېتىدىغان ئىش بولۇپ قالسا، تاك سۆزلىگۈچە قايتۇرۇپ بەرسۇن، بولمىسا ئاۋارە بولۇپ قالىدۇ.

— خاتىرجەم بولۇڭ، — دەپتۇ ئەجنەبىي سودىگەرلەر، — بۇنىڭ قەدىرىگە سىز يەتمىگەن بىلەن بىز يېتىمىز، سىز قەدىرىگە يەتكۈدەك بولغان چاغدا، 30 مىڭ يۇەنگىمۇ سېتىۋالالمايسىز!...

«شۇنداق، ئالتۇننىڭ قەدىرىگە يېتىدىغان زەرگەرلەر ئاز قالدى، — دەپ ئېغىرغىنا نەپەس ئالدى نۇرىمان

ئانا، — بوپتۇ، بۇ چاپانمۇ تۇرۇۋەرسۇن.» ئۇ، چاپانىنى قايتۇرۇپ كېلىپ، مەرەپتىكى يوتقان ـ كۆرپىلەر قاتارىغا تىزىپ قويغان كۈنى يېرىم كېچىگىچە ئۇخلىيالمىدى، مومايىنىڭ ئېچىنىشلىق سەرگۈزەشتلىرىگە ئۆز بېشىدىن ئۆتكەن پاجىئەلىك قىسمەتلەر قوشۇلۇپ كەتتى. يۈزەك جاراھەتلىرى يېڭىباشتىن ئېچىلدى، بىئارام قىلدى، چۈش كۆردى. مەلئۇنلار ئوقى زەربىدىن يېقىلغان قەدىناس ئىرى، ئارزۇلۇق قىزى، باھادىر ئوغلى... ئاھ! دەپ ئويغىنىپ كەتتى. مۇستەھەپ قىلىپ، جايىنامازغا يۆكۈندى، خۇداغا ئىلتىجا قىلدى، مۇڭلۇق خىيال، قورقۇنچلۇق چۈش كۆنده دېگۈدەك داۋاملىشۇەردى. نۇرىمان ئانىنىڭ كەيپى بۇزۇلدى. ئىشتىهاسى تۇتۇلدى، ھالسىزلاندى. مىڭ يىل ياشىغان لوقمان ھېكىمۇ ھاياتلىق رىزقى ـ نېسىۋىسىدىن ئۈمىد ئۈزمىگەنمىكەن، — دېدى بىر كۈنى تاڭ سەھەردە، — مەن نېمىشقا ئۈمىد ئۈزىدىكەنمەن؟ ئەزرائىلغا باغاق ئەۋەتكەنـ دەك ئىش قىلىپ يۈرگۈچە، ئەپكەشنىڭ دېگىنىدەك قىلسام بولمامدۇ؟ ئۇ، قەتئىي نىيەتكە كەلدى، قايچىنى قولغا ئالدى. تېرىنىڭ مەڭدەك يېرىنى زىدە قىلمايدىغان ئۇستا قاسساپتەك تۆجۈپىلەپ تىغ سالدى. ئاۋايلاپ سۆكتى. تاش ۋە ئەستىرىدىن ئايرىلغان چاپان پاختىسى يەنە بىر قەۋەت ئىچ ئەستەر قوينىدا تۇراتتى. تېز سۈرئەت بىلەن يىپ سۇغۇرۇۋاتقان قايچا ئارقا پەشتىن بىر سويامچە ئېگىزلىككە كەلگەندە توساتتىنلا ئاستىلاپ قالدى. نېمە ئىشتۇ بۇ؟ تۆشۈك تورلىغاندەك تورلىۋېتىپتۇيا؟ بۇ يەرمۇ، بۇ يەرمۇ شۇنداقمۇ؟ قاتتىقلا بىرنېمە تۇرىدۇغۇ؟ ھەيران قالغان

نۇرسمان ئانا قايچىنى قويۇپ، بېگىزنىڭ ئىشقا سالدى. گىرەلىشىپ كەتكەن پىشىشىق يىپ بىر غېرىچ، بىر سويامدىن ئۇزۇلۇپ چىقىشقا باشلىدى. پاختا ئىچىگە شۇنچە مەھكەم يوشۇرۇنۇۋالغان قاتتىق نەرسە ئاخىر ئۆزىنىڭ ئاشكارىلاشقا مەجبۇر بولدى، بۇ پارقىراپ تۇرغان ئالتۇن ئىدى، ئېگىز-لىكى ۋە توغرىسى تۆت تال سەرەڭگە جۇغلانمىسىچىلىك كېلىدىغان ساپ ئالتۇن ئىدى، يەنە كېلىپ، ئۇ يەر، بۇ يەردىن ئارقىمۇئارقا تېپىلغىنى بىر خىل ھەجىملىك بەش زىنجىچە ئالتۇن ئىدى! نۇرسمان ئانا بەك ھەيران بولۇپمۇ كەتمىدى. چۈنكى ئۇ، مۇشۇ كەسىپ بىلەن شۇغۇللىنىپ يۈرگەن يېرىم ئەسىر مابەينىدە مۇنداق ئەسكى - تۈسكىلەر ئىچى-دىن تالاي - تالاي قېتىم ئالتۇن - ئىلا تېپىۋالغان. لېكىن بىر قېتىمدىلا مۇنچىۋالا كۆپ ئەمەس ئىدى، ساپمۇساق بىر جىڭ ئىكەن ئەمەسمۇ بۇ؟

خەلقىمىز ئۇزاق تارىخىي دەۋرلەردىن بۇيانقى يېغىـ لىق، قىرغىنچىلىق، بۇلاڭ - تالاڭلار نەتىجىسىدە ئەزىز جېنىدىن، قان - قېرىنداشلىرىدىن، نەسىل - ئەۋلادلىرىدىن، ئەسلى - ۋەسلىسىدىن ئايرىلىپ كەتتى. ھەرقايسى دەۋرلەر-دىكى مۇستەبىت ھۆكۈمرانلار، ئۇرۇشقاق باندىتلار كاتتىباشلىرىنىڭ ھەممىسى ئالتۇن - گۆھەرگە تولىسمۇ ئامراق، ھېرىس ئىدى. قىسقىغىنا بەش يىل ھۆكۈمرانلىق قىلغان چوڭ ئىستىبداد جىن شۇرېن ئۆلۈم خەۋپى ئاستىدا! تۇرغاندىمۇ، 1274 سەر ئالتە يېرىم مىسقال ئالتۇننى ئېلىپ قېچىشنى ئۇنتۇپ قالمىدى. قان - قېنىغا يۆۋزلۇق سىڭىپ كەتكەن ئىككى يۈزلىمچى

چوڭ باندىت ما جۇڭيىڭ گۇچۇڭدىكى ئۇرۇشتا چاڭگىلىغا كىرگۈزۈۋالغان بىر مىليون سەر كۈمۈش بىلەن قانائەتلەنمىدى. خەلقىمىزنىڭ قىساس ئارغامچىسى بىلەن چەمبەرچاس باغلىنىپ، سوراق سەھنىسىگە ئاچىقىش ئالدىدا ئۇ، 28 تۆگىگە (28 تۆگىگە - ھە!؟) پەۋەس ئالتۇن بېسىپ چەت ئەلگە بەدەر قاچتى! ھەر تۆگىگە يۈكلىگىنى 1000 سەر (100 جىڭ) ئالتۇنمىدۇ ياكى 2000 سەر؟! ھېيلىگەرلىكتە چېكىگە يەتكەن، جالالاتلىقتا بوۋىلىرىدىن ئېشىپ كەتكەن قانخور شىڭ شىسەينىڭ خەلق دۈشمىنى جياڭ جيېشىغا سوۋغا قىلغىنى 50 مىڭ سەر ساپ ئالتۇن، ئۆز چۆنتىكىگە سالغىنى قانچە يۈز مىڭ سەردۇر!؟ تۆگىمەيدىكەن، ھېلىمۇ تۆگىمەيدىكەن بۇ ئالتۇن - گۆھەرلەر!

كىشىلەر ئەڭ ئاخىرقى ئالتۇن - گۆھەرلىرىنى ساقلاپ قېلىشنىڭ كويىدا ئىدى. تامنىڭ ئۈلى، تۆشۈكى، جەگە ئارىلىقى، ئوچاق تېگى، دەرەخنىڭ كاۋىكى قاتارلىقلارغا تىقىپ قويۇلغان ئالتۇن ۋە ئالتۇندىن ياسالغان زىبۇ زىننەت بۇيۇملىرىنىڭ كۆپىنچىسىدىن مەھرۇم قالغان كىشىلەر پاختىلىق چاپان ئىچىدە ساقلاشنى بىرقەدەر ئىشەنچلىك دەپ قارىغان بولسا كېرەك. شۇڭلاشقا ساپ ئالتۇن ۋە ئالتۇن جابدۇقلارنىڭ كۆپىنچىسى مۇشۇنىداق ئەسكى - تۈسمكىلەر ئىچىدىن چىقىپ قالاتتى. مەككە مۇنەۋۋەر رىسنى تاۋاپ قىلىپ كېلىشنىڭ تەييارلىقى بولسا كېرەك، - دەپ پەرەز قىلدى نۇرىمان ئانا ھېلىقى مومانىڭ سۆزلىرىنى

يادىغا ئېلىپ، ــ نېمىشقا بىخەۋەردۇر بۇ ئالتۇندىن؟ بىز خەق ماختىنىشنى ياخشى كۆرىمىز، ئاغزى بوش كېلىمىز، يېغىلىق ۋاقتى ئەمەسمۇ، ھەر نېمە قىلسا ھەق. مومايـ نىڭ ئېتى نېمىدۇ؟ نەدە تۇرىدىغانىدۇ؟ نۇرىمان ئانا ئالقىنىدىكى ئالتۇنغا قاراپ ئويلايتتى، سوئال سورايتتى، جاۋاب بېرەتتى. كېيىنكى سوئالغىمۇ يەنىلا ئۆزى جاۋاب بەردى: جانقورغانلىق ئىدىم، ئۆيىمىزنىڭ ئىشىك ـ دېرىزىـ لىرى مارجانبۇلاق تەرەپكە قاراپ تۇراتتى دېمىگەنمىدى؟ شۇ يەردىن سۈرۈشتۈرۈپ باقاي. مومای قانچە خۇش بولۇپ كېتەر؟ بۇ چاپانىنى كۆزگە ئىلمىغان نەۋرە، كېلىنلىرى ھاڭ ـ تاڭ قالارمۇ؟ خىجىل بولارمۇ؟ بىر ـ بىرىدىن قىزغىنىپ جېدەل ـ ماجىرا چىقىرارمۇ؟ مەيلى، نېمە قىلسا ئۆز ئىختىيارى. ئېغىزىمنى يەر كۆتۈرۈۋاتىدۇ، ھالال رىزقىمنى ئىگەم ئۆزى بېرىۋاتىدۇ. مەن نېمانچە قاراپ ئولتۇرۇپ كېتىمەن بۇنىڭغا؟ كىشىنىڭ ھەققى سىكەمتىنى ماڭا؟ «ماڭغان دەريا، ياتقان بوريا» ئەمەسمۇ؟ ماڭاي، «بىسمىللا» دەپ بوسۇغىدىن پۇتۇمنى ئالاي.

بۇلاقبېشى ــ قەشقەر سېپىلى ئىچىدىكى ئەڭ چوڭقۇر ئويمانلىق. مومای تەرىپلىگەن مارجان بۇلاق ھېلىمۇ جۇش ئۇرۇپ تۇرۇپتۇ. بۇك ـ باراقسان سۆگەت ئورمىنىدا قۇشقاچـ لار ھېلىمۇ سايراۋېتىپتۇ. چەكمەن ـ چوتا، سەگەز ـ ماتا سىيلىقلايدىغانلار كۆرۈنمەيدۇ، توقماق ئاۋازىمۇ يوق. نۇرـ مان ئانا تىك يار ئۈستىگە ئورۇنلاشقان جانقورغان تەۋەسىدىكى ئۆيلەرگە نەزەر سالدى. ھەممىسىنىڭ پېشايۋانـ لىرى بۇلاق تەرەپكە قاراپ تۇرۇپتۇ. مومايىنىڭ قەدەم جايى

قايسىدۇ؟ ئۆيمۇئۆي سۈرۈشتۈرۈپ باقاي.

نۇرىمان ئانا شەرقتىن غەربكە سوزۇلغان داۋاندەك ئېگىز دۆڭدىن مىك تەسلىكتە چىقتى. ئازراق دېمىنى ئېلىۋالغاندىن كېيىن شىمالىي كوچىغا نەزەر تاشلىدى. بۇ كوچا قىرىق بىر پەلەمپەيلىك راۋاقتەك ئېگىز ئىدى، ھەر قەدەمدە بىر توختاپ، ھاسىراپ - ھۆمۈدەپ يۇرۇپ بۇ يەردىنمۇ چىقتى. كۆتۈرمە ئۆيلەر بىر - بىرىگە گىرەلىشىپ كەتكەن، يىل بويى كۈن چۈشمەيدىغان بۇ كوچىنىڭ ئوك تەرىپىدىكى دەرۋازىلارغا سەپسالدى. ئاخىر ئۆزى قىياس قىلغان بىرىنچى دەرۋازىنى قاقتى، بەش - ئالتە ياشلاردىكى ئوماققىنا قىز ئىشىكنى ئاچتى.

— خان قىزىم، دادىلىرى بارمۇ؟

— بار،

— بىر ئېغىز گەپىم بار ئىدى، چاقىرىپ قويسىلا.

ئۇچقاندەك كىرىپ كەتكەن ئوماق قىزنىڭ يېقىملىق ئاۋازى هويلا تەرەپتىن ئاڭلاندى:

— دادا، سېنى بىر خوتۇن ئىزدەپ كەپتۇ!

— قانداق خوتۇن؟

— چىرايلىق قېرى خوتۇن.

— قېرى خوتۇن؟ — تەئەججۇپلەنگىنىچە دەرۋازا بوسۇغىسىغا يېقىنلاشقان كىشى 30 ياشلاردا ئىدى. نۇرىمان ئانا سالام بەجا كەلتۈرگەندىن كېيىن سورىدى:

— خوجام، ئاتىلىرى بارمىدۇ؟

ئۆي ئىگىسىنىڭ چىرايى غەمكىن تۈس ئالدى:

— رەھمەتلىكتە نېمە ئىشلىرى بار ئىدى؟

— بىر ئىشنى سورىماقچىدىم، ئانىلىرى بارمۇ، خوجام؟
— بار، ئۆيگە كىرسىلە.
يىگىتنىڭ ئانىسىمۇ نۇرىمان ئانىغا ئوخشاش پاكىز قېرىغان ئىسسىق چىراي خوتۇن ئىدى. قائىدە بويىچە يۈز يېقىپ كۆرۈشتى، تىنچ ـ ئامانلىق سورىدى، سۈپىدىكى گىلەم ئۈستىگە كۆرپە سالدى. بىر پىيالە چاي سۇنغاندىن كېيىن سوئال نەزەرىدە تىكىلدى.
— خېنىم، ھەربىرلىرى بۇ ئۆينى «تۇڭگان يېغىلىقى» ۋاقتىدا شېھىت كەتكەن بىر تاغىچى ئۇستامنىڭ ئايالىدىن سېتىۋالغانمۇ؟
— يوغسۇ، مىسكەردىن سېتىۋالغان.
— مۇنداق دېسىلە، — نۇرىمان ئانا پىيالىنى داستىخان ئۈستىگە قويدى، — ھەممەت سىلىگە، — باشقا يەردىن سۈرۈشتۈرۈپ باقاي.
— ئاڭلىسام، بۇ مىسكەر تاغىچىنىڭ ئايالىدىن سېتىۋالغانىكەن.
— مۇنداق دېسىلە، خېنىم، — قوزغىلىش نىيىتىدىن يانغان نۇرىمان ئانا قايتىلاپ سورىدى، — مىسكەر ئۇستامنىڭ ئېتى، يۇرتى يادىلىرىدىمۇ، خېنىم؟
— يادىمدا ـ يادىمدا، ئىسمى سەيپۇللاقارىم ئىدى. مەرھۇمنىڭ يەتتە نەزىرسى، قىرىق نەزىرسى، يىل نەزىرلىرىنىڭ ھەممىسىگە چىققانمەن.
— ئۆلۈپ كەتكەن دېسىلە، خېنىم؟
— شۇنداق. ئوبدان ئادەم ئىدى ئۇ ھەممەتلىك. ئوغلىمۇ ئوبدان ئادەم بولدى، ئاڭلىسام، مەكتەپ مۇدىرى

ئىكەن دەيدۇ. ھېيىت ـ ئايەملەردە يوقلاپ تۇرىدۇ.

ـ ئىسمى؟...

ـ ئىسمى ـ سەيدۇللا، سەيدۇللا سەيپۇل دېگەن، پۈتۈن سەمەن ـ چۆيۈنچى تەۋەسىدە تونۇمايدىغان ئادەم يوق ئىمىش، سەيدۇللا مۇدىر دېگىنىمۇ بولىدۇ.

ـ رەھمەت، خېنىم رەھمەت، ـ نۇرىمان ئانا دۆكىدىن چىققۇچە تارتقان جاپاسىنى ئۇنتۇغان، ھاردۇقى چىقىپ بەكگىللەپ قالغاندى. قايتا ـ قايتا مىننەتدارلىق بىلدۈرۈپ خوشلاشتى. شەھەرنىڭ غەربىي دەرۋازىسى ـ نېمە بېشىغچە پىيادە كەلدى ـ ھە، ھارۋا كېرا قىلدى:

ـ بالام، سەمەن ـ چۆيۈنچىگە قاراپ ھەيدىگىلە.

سەيدۇللا مۇدىر راستتىنلا ئۇبدان ئادەم ئىكەن. ئۇنىڭ ئۆز ئانىسىنى ھۆرمەتلىگەندەك ھۆرمەتلەپ قىزغىن كۈتۈۋالدى. نۇرىمان ئانىنىڭ ئىسمى ۋە ئولتۇرۇشلۇق ئورنىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن باشقىچە جانلىنىپ كەتتى:

ـ ئىككى ئېغىز ئۆيىنى بالىلار يەسلىسىگە تەقدىم قىلغان نۇرىمان ئانا ئۆزلىرى ئەمەسمۇ؟ تۆت يىل ئالدىدا ئېچىلغان مۇنەۋۋەر يەسلى تەربىيىچىلىرى يىغىنىنىڭ پەخرىي ھەيئەت ئەزاسى ئەمەسمۇسىلە؟ كۆزۈمدىن قېرىدىمۇ نېمە، تونۇيالماي قالغىنىمنى قارىمامدىغان! «مېھرىبان ئانا» لەۋھەسىنى تاپشۇرۇۋالغان چاغلىرىدا چاۋاك چېلىۋېرىپ، ئالقانلىرىم شەلپەردەك قىزىرىپ كېتىپتىكەن. سىلىمۇ يىغلاپ سالغان، شۇنداقمۇ؟ مەنمۇ ئۆزۈمنى توختىتىۋالالماي قالغان، ھەر كىشىنىڭ بىر ئانىسى بولىدۇ. لېكىن مېنىڭ ئۇچ ئانام

بار، ئۇچىلىسىنىڭ ئىسمى نۇرىمان ئانا، ئاخىرقى ھېسابتا، يەنىلا بىر ئانا!

50 ياشلاردىن ئاشقان خۇش تەبىئەتلىك مۇدىر توختۇ خۇش بولغان ۋە ھايا جاتلانغانىدى. «ئۇچ ئانا» سۆزىنى چەكسىز ھۆرمەت تۇيغۇسى بىلەن شەرھلەشكە باشلىدى:

— ئۆز ئانامنىڭ ئىسمىم — شەرىپىمۇ نۇرىمانخان ئىدى. 12 يېشىمدا ئۆلۈپ كەتكەن. باشتىنراق ئېيتسام، بىزمۇ شەھەرلىك، جانقورغانلىق ئىدۇق. گومىنداڭ غالجىرلىشىپ كەتتى، تاغ ئىنقىلابىنى باستۇرىدىغان، خەلقنى قىرغىن قىلىدىغان ئوق ئېھتىياجى ئۈچۈن مىس، قوغۇشۇن بۇلاڭچىلىققا كىرىشتى. ئىلكىمىزدىكى مىس، تۇنج، قوغۇشۇن لارنىڭ ھەممىسىنى بۇلاپ كەتتى، ئۆي ـ جايىمىزنى سېتىپ، بۇ يەرگە كۆچۈپ چىقتۇق. ئاتا ـ ئانام ئارقا ـ ئارقىدىن قازا قىلدى. يېتىم قالدىم. ئاخىر دارىلئېتامدىن پاناھ تاپتىم. تامىقىمىزنىڭ تايىنى يوق، كىيىملىرىمىز جۇل ـ جۇل، ياتاق شارائىتىمىزمۇ بەك ناچار ئىدى. زەئېپلىشىپ كەتكەنىدۇق. تەكەببۇر باي ـ خوجاملار، مۇتەئەسسىپ موللا ـ ئىشانلار نەزەردە بىز «دارىلئېتام تازلىرى ـ ئەسكى چاپان مازلىرى» ئىدۇق. ئەزرائىل بولسا، «تاز ـ ماز» بولۇشىمىزغا قارىماي ئەكىتىۋېرەتتى. شۇنداق كۈنلەرنىڭ بىرىدە ئۇيغۇر مەدەنىيىتى ئاقارتىش ئۇيۇشمىسى بىزگە قالتىس ئىگىدارچىلىق قىلدى. ھەممىمىزگە بىر قۇردىن يېڭى كىيىم تارقاتتى، تامىقىمىز ۋە ياتاق شارائىتىمىزنى بۆلەكچىلا ياخشىلىۋەتتى. كېسەللىرىمىزنى داۋالاپ ساقايتتى. كېيىن ئۇقساق، نۇرىمانخان

بار، ئۇچىلىسىنىڭ ئىسمى نۇرىمان ئانا، ئاخىرقى ھېسابتا، يەنىلا بىر ئانا!

50 ياشلاردىن ئاشقان خۇش تەبىئەتلىك مۇدىر توختىمۇ خۇش بولغان ۋە ھايا جاكلانغانىدى. «ئۇچ ئانا» سۆزىنى چەكسىز ھارمەت تۇيغۇسى بىلەن شەرھىلەشكە باشلىدى:

— ئۆز ئانامنىڭ ئىسىم - شەرىپىمۇ نۇرىمانخان ئىدى. 12 يېشىمدا ئۆلۈپ كەتكەن. باشتىنراق ئېيتسام، بىزمۇ شەھەرلىك، جانقورغانلىق ئىدۇق. گومىنداڭ غالجىرلىشىپ كەتتى، تاغ ئىنقىلابىنى باستۇرىدىغان، خەلقنى قىرغىن قىلىدىغان ئوق ئېھتىياجى ئۈچۈن مىس، قوغۇشۇن بۇلاڭچىلىققا كىرىشتى. ئىلكىمىزدىكى مىس، تۇنج، قوغۇشۇن لارنىڭ ھەممىسىنى بۇلاپ كەتتى، ئۆي - جايىمىزنى سېتىپ، بۇ يەرگە كۆچۈپ چىقتۇق. ئاتا - ئانام ئارقا - ئارقىدىن قازا قىلدى. يېتىم قالدىم. ئاخىر دارىلئېتامدىن پاناھ تاپتىم. تامىقىمىزنىڭ تايىنى يوق، كىيىملىرىمىز جۇل - جۇل، ياتاق شارائىتىمىزمۇ بەك ناچار ئىدى. ژەئېپلىشىپ كەتكەنىدۇق. تەكەببۇر باي - خوجاملار، مۇتەئەسسىپ موللا - ئىشانلار نەزەرىدە بىز «دارىلئېتام تازلىرى — ئەسكى چاپان مازلىرى» ئىدۇق. ئەزرائىل بولسا، «تاز - ماز» بولۇشىمىزغا قارىماي ئەكشۈھىرەتتىمى. شۇنداق كۆنلەرنىڭ بىرىدە ئۇيغۇر مەدەنىيەت ئاقارتىش ئۇيۇشمىسى بىزگە قالتىس ئىگىدارچىلىق قىلدى. ھەممىمىزگە بىر قۇردىن يېڭى كىيىم تارقاتتى، تامىقىمىز ۋە ياتاق شارائىتىمىزنى بۇلەكچىلا ياخشىلاۋەتتى. كېسەللىرىمىزنى داۋالاپ ساقايتتى. كېيىن ئۇقساق، نۇرىمانخان

ئىسمىلىك بىر باي تۇل خوتۇن ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسىغا گۆھەر تەقدىم قىلغان ۋە گۆھەرنىڭ پۇلىنى دارىلئېتام بالىلىرىغا خىراجەت قىلىپ بېرىشنى ھاۋالە قىلغانىكەن. شۇ چاغدا مېنىڭ قورسىقىمدۇ كۆپىتەك ئىششىپ كەتكەنىدى. شۇ ئانىسى مەزمۇنلۇك خەير - سەدىقىسى بولمىغان بولسا، ھايا تلىق نېسىۋەم شۇ چاغدىلا ئۈزۈلگەن بولاتتى. ئۇ مېنىڭ ئىككىنچى نۇرسىمان ئانام، ئۇچىنچىسى ئۆزلىرى. چۈنكى سىلىمۇ بالىلارنىڭ غەمخورى. كۆيۈمچان ئانىسى!...

دارىلئېتام بالىلىرىغا گۆھەر تەقدىم قىلغان «باي تۇل خوتۇن»نۇ دەل مۇشۇ نۇرسىمان ئانا ئىدى، بۇنىمۇ ئۇ، كىچىك بالىنىڭ پاختىلىق ئىشتانىچا يېپىنقى ئىچىدىن تېپىۋالغان، دارىلئېتام بالىلىرىنىڭ ئېغىر ئەھۋالدا قالغانلىقىنى ئاڭلاپ، شۇلارغا تەسەررۇپ قىلىپ بېرىشنى ھاۋالە قىلىپ، ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسىغا ئىنئام قىلغانىدى.

نۇرسىمان ئانا قەلەم بىلەن ئىزھار قىلىپ بولمىغۇدەك ھارارەتلىك تەسىرات ۋە چەكسىز ئېتىنخارلىنىش تۇيغۇسى ئىچىدە خوشلاشتى، قەلبى ھاياجانغا، ھارۇسى قوغۇن - تاۋۇز، ئەنجۈرگە تولغان ھالدا خوشلاشتى، ئۆزئارا يوقلاپ تۇرۇش ۋەدىلىرى ئىچىدە خوشلاشتى، سۆھبەت جەريانىدا ئۇقتىكى، مومايىنىڭ ئىسمى — شۆكرىخان، يۇرتى «قارا-ساقال» ئىكەن. قاراساقال — شەھەرنىڭ كۈنچىقىش تەرىپىدىكى بىر يۇرت ئىدى. ئۇ تەرەپكە ئۆگۈنلۈك كە چىقىش نىيىتىگە كەلدى: ئەتە ئەتىگەندە بالىلار كەلگەن ھامان، ئاناڭلار سىلەرگە قانداق سوۋغا تەييارلاپ قويدى، بىلەمسىلەر، دەيمەن. چۈرقىرىشىپ كېتىدۇ، ئۇچىرلە-

شەپ كېتىدۇ، تاپالمايدۇ. قاراڭلار، بۇ نېمە؟ دەيسەن. نۇرسمان ئانا، ھەممىنى بىزگە بېرەمسەن؟ دەپ ھەيران بولۇشىدۇ. ھەئە، سىلەرگە، سىلەرنىڭ تەربىيىچىلىرىڭلارغا! دەيمەن. خۇش بولىدۇ. ئەنجۈر بۇزۇلۇپ قالارمۇ؟ ئېسىم قۇرۇسۇن، بۇ زۆھرەخانىمنىڭ توڭلاتقۇسىغا سېلىپ قويسام مۇزدەك تۇرۇۋېرەمدۇ؟

نۇرسمان ئانا بۇگۈن تاڭ سەھەردىلا مۇشۇ ئېشەك ھارۋىسى بىلەن يولغا چىققان، قاراساقاللىق شۇكرىخان مومانىنى ئىزدەپ يولغا چىققانىدى. ئەمدى قايتىپ كىرمەكتە، خىلمۇخىل ئوي - خىيال ئىچىدە قايتىپ كىرمەكتە.

— پەرىشتىدەك مەزلۇم ئىدى رەھمەتلىك، يەنە 100 يىل ياشايدىغاندەك تېمەن ئىدى. بىكۆيۈم نەۋرىلەرنىڭ دەردى - ئەلىمىدە...

— ئاتام زامانىسىدا بىر ساھىبجامال مەلىكىنىڭ جېنى شاھ ۋاربقى ئالدىدىكى ئاسمان - پەلەك چىنارغا ئېسىلغان ئالتۇن قەپەس ئىچىدىكى ياقۇت قۇشىدا ئىكەنمىش. بۇ مومانىنىڭ جېنى بىر ئەسكى چاپان ئىكەن. شۇ چاپاندىن ئايرىلىپلا...

— پوت - پوت مىنگەن بىر نوچى ئالدىلىرىدىن ئۆچۈپ ئۆتتىمۇ؟ شۇكرىخان مومانىنىڭ نەۋرىسى شۇ، ھەممىسىنى تىزگىنلەيدىغان چوڭ نەۋرىسى!

— كىچىكلىرىمۇ تاينىلىق. چاغاندا ئۆلىدىغان قېرى، ھازا كېپەن قېرى، دەپ تىللىشىپلا يۈرەتتى ئۇ نېمىلەرمۇ!

.....

نۇرسمان ئانىنىڭ شۇكرىخان مومای ۋە ئۇنىڭ نەۋرىلىرى توغرىسىدا ئاڭلىغانلىرى ئەنە شۇلار ئىدى. ئۇنىڭ

رایی قایتتی، کۆڭلی سوۋۇدی. شۇنداق بولسىمۇ، ئەۋرىلەرـ
نىڭ بىرەرى بىلەن سۆزلىشىپ بېقىش ئۈمىدىدە يولنى
داۋاملاشتۇرۇۋەردى. «ياشلىق قىلغانلىكەنسىز، قەدىرىگە
يەتمەپتىكەنسىز» دېگەن سۆز ئاغزىدىن چىقىپ قالسىلا...

نۇرىمان ئانا يول چېتىدە زۇۋانى ئۆچكەن موتسىكلىت
بىلەن ھەپىلىشۋاتقان 40 نەچچە ياشلىق بىر كىشىنى
ئۇچراتتى ۋە كىشىلەر ئېيتقان «نوچى شۇ» دەپ مۇئەييەنـ
لەشتۈردى. قائىدە ـ يوسۇنلۇق سالام بەردى ۋە شۇكرىخان
مومانى سۈرۈشتۈردى. «نوچى» زۇۋان سۈرمىدى. نۇرىمان
ئانا ھارۋىدىن چۈشۈپ، ئۇنىڭ قولاق تۈۋىگە كېلىپ توۋلىدى:

ـــ بالام، سىلىگە گەپ قىلىۋاتىمەن. شۇكرىخان
مومانىڭ قاچان، قانداق ۋاپات بولغانلىقىنى سوراۋاتىمەن!

ـــ نېمانداق ۋارقىرايدۇ بۇ خوتۇن؟! ـــ تەلەتىنى تۈرۈپ
چالۋاقىدى ئۇ، ـــ ماز كېسىپەن قېرىنى نېمانچە سېغىنىپ
كەتتىكىنا!

ـــ بالام، سىلە ئۆزلىرى شۇكرىخان ئانىمىزنىڭ نېمىسى
بولىلا؟

ـــ ھېچنېمىسى! ـــ ئەلپازى بۇزۇلغان نوچى سۆزگۈچـ
لۈك پاپىروسىنى بىر تال چىشلىدى، غەزەپ بىلەن چاقماق
چاقتى، بىر قولىنى يانچۇقىغا سالغان ھالدا ئارقىغا قاراپ
تۇرۇۋالدى. نۇرىمان ئانا ھارۋىكەشكە دېدى:

ـــ بالام، ئېشەكىنىڭ بېشىنى شەھەر تەرەپكە توغرىلىسىلا.

ھارۋىكەش ھەيرانلىق بىلەن تىكىلدى. نۇرىمان ئانا
ھارۋىكەشكە:

ـــ ئىشىمىز تۈگىدى، قايتىلى، ـــ دېدى.

«سەندەك تاش يۈرەكلەرگە بېرىدىغان ئالتۇن نەدە تۇرۇپتو؟! — قارا سوكنا پىلاتى ئىچىگە كىيىۋالغان تۆگە يۈكىدىن توقۇلغان تونچە ياقىلىق پوپايكىسىنىك پىششىق يىپ بىلەن تىكىۋېتىلگەن يانچۇقىنى چىك سىقىملاپ تۇرۇپ شۇنداق دەيتتى نۇرىمان ئانا، — دىن يولىدا سەدىقە قىلىۋېتەيمۇ؟ ئىمام ئاخۇنغا بېرىۋېتەيمۇ؟»

ئىمامئاخۇنۇمغىمۇ بەرگەن. 40 نەچچە يىل ئىلگىرى سېيتىۋالغان ئەسكى - تۈسكىلەر ئىچىدىن چىقىپ قالغان ئالتە دانە تىللانى بەرگەن. «ئىنىس - جىنغا تىنىمسىلا» دەپ چۆنتەكە كە سالغان ئىمامئاخۇن ھەيتە - ئون كۈندە بىر قېتىم «ھە، بىر نېمە چىقىۋاتامدۇ؟» دەپ سوراپ تۇرىدىغان بولۇۋالغان. ئالتە - يەتتە ئاي ئۆتكەندىن كېيىن تېپىۋالغان بىر دانە تىللانى بەرسە، ئاتايىن بىر دانە تىللانى تىقىپ قويامدۇ، نۇرىمانخان؟ غايىبنىك ھەققى ھارام! غېرىب - مىسكىنلەرگە سەرپ - تەسەررۇپ قىلىمىز ئەمەسمۇ بىز؟ ئىنساپ قىلسىلا، ئىنساپ؟!» دەپ كايىغان. بىر كۈنى ئۈزۈنلۇقى چىمچىلاقتەك، چوڭلۇقى چوكىنىك قويرۇق تەرىپىدەك كېلىدىغان ئالتۇن تېپىۋېلىپ، ئىمامنىك دەرۋازىسىغا يېقىنلاشقاندا، مۇنداق بىر ئاۋازنى ئاڭلاپ قالغان:

— رىزقىڭنى خۇدادىن تىلىمەي نېمىشقا ئىشىك قاقىسەن، ئەي ۋەيلۇن، دوزاختا تۆتۈرۇق بولىدىغان مەلئۇن!؟ «غېرىب - مىسكىنلەرگە خەيرخاھلىق قىلغۇچى» ئىمامنىك قوغلاۋاتقىنى قېرىپ ھالىدىن كەتكەن ئەما تىلەمچى ئىدى. نۇرىمان ئانىنىك رايى قايتتى. «سەندەك بىرەھىمگە بەرگۈچە، خانىقاغا سەدىقە قىلىۋەتسەم بولمامدۇ؟» تەركە

دۇنيالىقنى ئاغزىدىن چۈشۈرمەيدىغان ئىشان ـ سوپىلار تېخىمۇ ئامراق ئىكەن بۇ پارقىراق نەرسىگە. ئايىمۇئاي كېلىپ، سۈيلەپ ـ سۈرۈشتۈرۈپ تۇرىدىغان بولۇۋالدى. «ئۇ دۇنيالىقىڭزنى ئويلاك، ـ دەپ تەھدىت سېلىشتى تېخى، ـ غايىبنىك بىر تال ھەققى مىك نەشتەرگە ئايلىنىپ، يۈرىكىڭگە سانجىلمىسۇن يەنە!»

«ئاغرىمىغان بېشىمغا ئالتە تاياق» دېگەن شۇ ئىكەن ـ دە؟ خەپ، بىر نەرسە تاپسام، ئۇدۇللا مەھكىمەشەرئىگە يوللاپ بەرمىسەم!» نۇرىمان ئانا شۇ نىيەتكە كەلگەن كۈنلەرنىك بىرىدە «ھەبىبۇللاقارىم بىر كومزەك ئالتۇن تېپىۋاپتۇ» دېگەن خەۋەر تارقالدى. چۈش ـ پېشىنغا يەتمەستىلا كومزەك كۆپكە ئۆزگەردى، نامازشام ـ خۇپتەنگە يەتكەندە، ئىككى ـ ئۈچ كۆپكە تەرەققىي قىلدى. ھەبىبۇللاقارىمنىك بىر كومزەك ئالتۇن تېپىۋالغانلىقى راست ئىدى. بۇ ئالتۇن ئون نەچچە يىل مۇقەددەم سېتىۋالغان ھويلا ـ ئىمارەتنىك ئاتخانىسىنى ئاشخانىغا ئۆزگەرتىش قۇرۇلۇشىنى قىلدۇاتقاندا، ئوقۇر ئاستىدىن چىقىپ قالغانىدى. ئۇنىك ھەقدارلىرىنىك ھەممىسى ھەج سەپىرىدە قازاغا ئۇچراپ تۇگىگەنىدى. ھەبىبۇللاقارىم ئۇنى مەھكىمە شەرئىگە تاپشۇردى. مەھكىمە شەرئىدىكىلەر بىچارە قارىمنى ھەپتە ـ ئون كۈنگىچە ئاۋارە قىلدى، ھەتتا تېپىۋالغان غايىب خەزىنىنىك بارى شۇ ئىكەنلىكىگە قەسەم قىلدۇردى. بىر ـ قانچە كۈنلەردىن كېيىن دوتەي يامۇلنىك قوراللىق چېرىكى لىرى بېسىپ كىردى. «ئاتخانىدىن ئالتۇن چىققان يەردە، مېھمانخانا ـ ساراي‌لاردىن چىقماي قالامدۇ؟» دېيىشىپ،

ھەممىلا يەرنى كۆلاپ قېزىۋەتتى، ساپمۇساق مېھمانخانا ـ سارايلارنى ئۆرۈپ چېقىۋەتتى. بىھۇدە چىقىم، ئاۋارىچىلىك، بەتنام ـ ھاقارەتلەرگە بەرداشلىق بېرەلمىگەن قارىم ئاخىر: «راست گەپ قىلامدىغان، سازايى! سەمىمىيلىك قىلامدىغان، سازايى!» دەپ يىغلاپ كەتكەنىدى. نۇرىمان ئانا شۇنىڭدىن بۇيان مەھكىمە شەرئىنى كۆڭلىدىن چىقىرىۋەتتى. كېيىنكى يىللاردا تېپىۋالغانلىرىنى «بەشتە كاپالەت» ئائىلىلەرگە ئىشلىتەر دېگەن ئۈمىد بىلەن ئاھالە كومىتېت مۇدىرىغا تاپشۇرۇپ بېرىدى. مۇدىرمۇ ئەينى زامانلاردىكى ئىمام، ئىشان ـ سوپىلارغا ئوخشاشلا «ئىنس ـ جىنغا تىنماسلىق»ـ نى جېكىلەپ چۈنتىكىگە سالدى، «نۇرىمان ئاچا، ئانچە ـ مۇنچە ئۇچراپ تۇرۇۋاتقاندۇ ـ ھە؟ تەشكىلىنى ئۇنتۇپ قالمايلى جۇمۇ!» دەپ جېكىلەيدىغان بولۇۋالدى. كېيىنكى كۈنلەردە ئاچچىق چاك ـ توزاندىن باشقا ھېچنېمە چىقمايدىغان بولۇپ قالدى. مۇدىرمۇ مەجلىس، خالىسانە ئەمگەك، لەخمە كولاشلارغا ھەيدەۋەردى.

مانا ئەمدى نەق ئون سەر ئالتۇن ئۆۋز ئالقىنىدا تۇرۇپتۇ. ئالتۇن باھاسىنىڭ قانچىلىك ئۆرلەپ كەتكەنلىكىنى ئوبدان بىلىدۇ. نېمە قىلاي؟ ھەج تاۋاپ قىلىپ كەلسەم، كىشىنىڭ تەرىتىدە ناماز ئوقۇغاندەك بولۇپ قالمامدىمەن؟ ساۋابىنى شۈكرىخان مومايغا ئاتىسامچۇ؟ سالامەتلىكىم شۇنىڭغا يار بېرەرمۇ ـ قانداق؟ مەسچىت قۇرۇلۇشى

ئۇچۇن تەقدىم قىلىۋېتەيمۇيا؟ ھەر مەھەللىدە ئىككى - ئۈچ مەسچىت تۇرسا...

سەيدۇللا مۇدىرنىڭ سۆزلىرى يادىغا كەلدى. «شۇ ئانىمىزنىڭ خەير - سەدىقىسى بولمىغان بولسا، ھايا تلىق نېسىۋەم شۇ چاغدىلا ئۈزۈلگەن بولاتتى...»

— نۇرىمان ئانا!

— نۇرىمان ئانا!...

نۇرىمان ئانىنىڭ قۇلاق تۈۋىدە ئالتۇن قوڭغۇراقتەك جاراڭلىغان بۇ ئاۋاز — ئاق كۆڭۈل، سەمىمىي، كۆيۈمچان يەسلى بالىلىرىنىڭ ئاۋازى ئىدى، «مېھرىبان ئانا» دېگەن شەرەپكە مۇيەسسەر قىلغان ئارزۇلۇق نەۋرە - چەۋرىلىرىنىڭ ئۈمىدلىك ئاۋازى ئىدى. ئونلىغان جۈپ كۆزلەر ئۇنىڭغا تىكىلمەكتە، تەلمۈرمەكتە، تەلپۈنمەكتە ئىدى. نۇرىمان ئانا تېتىكلەشتى. ھەقەمسايىلىرىنىڭ رەڭلىك تېلېۋىزورىدا كۆرگەنلىرىنى كۆز ئالدىغا كەلتۈردى: ئەنە، مەركىزىي شەھەرلەردىكى بەختىيار يەسلى بالىلىرى. ئۇلار شۇنچە كۆركەم، زامانىۋى ئويۇنچۇق ماشىنىلار بىلەن داۋانلار ئاشماقتا، دەريا - ئېقىنلار باغرىنى بېسىپ ئۆتمەكتە. خىلمۇخىل ئايروپىلانلارغا ئولتۇرۇپ، ئاسمان - پەلەككە ئۆرلىمەكتە. ئاي - يۇلتۇزلارغا قاراپ ئۆرلىمەكتە! بىزدىچۇ؟ يەنىلا شۇ قاپاق تېرەڭ شېلىدا ياسالغان كونا لىگىرتاقتاق، ئارغامچىلىرىغا ئۇلاق سېلىنغان ئىلەڭگۈچ، قۇيرۇقسىز قىرچاڭغۇ ئات، ئەبجىقى چىققان ماشىنا - تراكتور... چوڭ شەھەر بالىلىرىنىڭكىدەك ئويۇنچۇقلار بولمىغان بولسا...

نۇرسان ئانا كۆككە ئۇرلەۋاتقان بەختيار ئەۋرە - چەۋرىلەرنى تېلېۋىزور ئېكرانىدا ئەمەس، بەلكى كۆز ئالدىدا كۆرگەندەك بولدى. دەرد - ھەسرەتلىرى ئۇنتۇلدى، ھاردۇقى چىقتى. يۈك پوپايكا يانچۇقىنى چىك سقىسملاپ تۇرۇپ ھارۋىكەش يىگىتكە مۇراجىئەت قىلدى:

— بالام، تېزرەك!

1986 - يىل نويابر. قەشقەر.

مۇناپىقنىڭ ئۆلۈمى

مۇناپىقلار... ئۆزلىرىنىڭ
يالغان قەسەملىرىنى قالغان
قىلىۋالدى،... ئۇلارنىڭ قىلمىشـ
لىرى نېمىدېگەن يامان!

— «سۈرە مۇنافىقۇن» دىن.

مۇقەددىمە

تولۇن ئاي چارىباغلار ئارا ئۇن ـ تىنسىز سەيلە قىلىۋاتقان شاھ سەنەمنى ئەسلىتەتتى. ئۇ، قارا بۇلۇتلار قوينىغا ئۆزىنى ئاتتى. گويا خىيانەتكار ئابدۇللا شاتۇرنىڭ ھاياسىز كۆزلىرىدىن ئۆزىنى قاچۇرغان شاھ سەنەم گۈزەل جامالىغا قارا رومال ياپتى.

مۇشۇ كېچىدە ئاققۇدەك ئاپئاق ئايغىر ئۈستىگە قونـ غان ئاپئاق ساقال پەرىشتە قىياپەتلىك بىر كىشى شەھەر سىرتىدىن قۇمدەرۋازا تەرەپكە يېقىنلاپ كەلمەكتە ئىدى. قاسساپلارنىڭ كانارلىرى باغلىنىدىغان جۇپ ـ جۇپ سېرىق سۆگەتلەر ئەتراپىدا ياتقان لالما ئىتلار قاسقاندەك سەللە ئورىۋالغان ئاق لىباسلىق بۇ زاتقا خىرىس قىلمايتتى،

قاۋسايتتى، بەلكى ئىتائەتمەنلىك بىلەن قۇيرۇق شىپاڭ شتىپ قويماتتى. ئاق ئايغىر، تىزلىنىپ ئىمان ئېيتىش يولى بىلەن ئىسيان قىلىپچىنىڭ زەربىسىدىن ئامان قالغان قېرى گۆرۈكەشنىڭ مەيخانىسىغا يېقىنلاشتى. مەيخانىنىڭ ئىشىك بېشىغا ئېسىلغان ئالتە بۇرجەكلىك قىزىل پانۇس شولىسى پەرىشتە قىياپەتلىك زاتنىڭ چېھرىدە جىلۋىلەندى. ئاشۇ پانۇستەك قىزارغان بۇ چىرايدىن غۇرۇرلۇق كۈلكىسى يېغىپ تۇراتتى. چۈنكى ئۇ، خاسىيەتلىك شۇنقەدىرىگە يولۇققانىدى، تۆگىمەس - پۈتمەس بايلىق، ئالىي ئورۇن - مەرتىۋە، يۈكسەك شان - شەرەپكە مۇيەسسەر بولغانىدى. ئېچ يانچۇقىدا شىنجاڭ پادىشاھى — شىڭ دۇبەن ئالىيلىرىنىڭ مەرھەمەتلىك تەكلىپنامىسى، باش ئۈستىدە دۆلەت قۇشى!...

بۈگۈن ئۇ، جەنەتتۇلپىسردەۋىستەك كاتتا بىر باغ① دا ئۆتكۈزۈلگەن شاھانە زىياپەتكە قەدەم تەشرىپ قىلدى. بۇ — شىڭ دۇبەن ئالىلىرىنىڭ ئالاھىدە دىققەت - ئېتىبارىغا ۋە ئىلتىپاتىغا نائىل بولغان مانا شۇ سەئىد - زادىنى ئورۇمچىگە ئۈزىتىش زىياپىتى ئىدى. قەشقەرنىڭ يۇقىرى دەرىجىلىك ھەربىي - مەمۇرىي ئەمەلدارلىرى ۋە

① بۇ ئەسلىدە مامۇتخان بايۇەچچىنىڭ بېغى بولۇپ، كېيىن تۆمۈر سىجاڭ سېتىۋالغان. تۆمۈر سىجاڭ سۇيىقەست بىلەن ئۆلتۈرۈلگەندىن كېيىن، مەزكۇر ساھىبخان ئورۇنلاشقان. ئازادلىقتىنىڭ دەسلەپكى مەزگىللىدە مىللىي ئارمىيە 13 - شى دوختۇرخانىسى قىلىنغان بۇ جاي ھازىر شىنجاڭ ئىشلەپچىقىرىش - قۇرۇلۇش بىڭتۇەنى 3 - شىسىنىڭ ئىلكىدە.

مۆتىۋەر بايلىرى پۈتكۈل زىيابەت جەريانىدا يۇ كىشىنى بېشىدا كۆتۈرگەندەك ئەتىۋارلىدى. ئۇنىڭ شەرىئىتى ۋە تەرىقەت ھەققىدىكى مۇھاكىمە - بايانلىرىنى چەكسىز ئىخلاس بىلەن ئاڭلىدى. ئۇنىڭ ئاغزىدىن چىققان ھەر كەلىمە سۆزنى خۇش قەلەم نەچچە كاتىپ ئەينەن خاتىرىلىدى. كۆكۈلۈك زىيابەت ئاخىرلىشىش مەزگىلىگە يېقىنلاشقانىدى، بۇ زىيابەتنىڭ پاھىبخانىي ئىززەت - ئىكرام بىلەن مۇراجىئەت قىلدى:

— جانابلىرى خوجا ئەۋلادى، شەرىئەت مەھكىمىمىزنىڭ قازىسى...

— خۇش؟ — سوئال نەزەرىدە تىكىلدى سەئىدزادە. ساھىبخان ئۆز مۇراجىئىتىنى داۋاملاشتۇردى:

— ھەزرەتلىرى خاسىيەتلىك سەپەرگە ئاتلىنىش ئالدىدا تۇرۇپتۇلا. مۆھتەرەم بوۋىلىرى ھىدايىتىلا ئىشان خوجامنىڭ روھ - ئەرۋاھىنىڭ يار - مەدەتكارلىقى نەتىجىسىدە شىمال دۇبەن ئالىيلىرى ھۆزۈرىغا ئامان - ئېسەن يەتكەيلا.

— ئىنشائاللا، — دېدى سەئىدزادە.

— بىزنىڭ سالام ۋە ئىھتىراملىرىمىزنى، ئىخلاس - ئەقىدىمىزنى ئەينەن يەتكۈزگەيلا.

— ئەلۋەتتە.

— دۇبەن ئالىلىرىنىڭ چەكسىز ھىممەت ۋە ئىلتىپاتىغا مۇشەررەپ بولۇپ، ئامەت ۋە پاراغەتنىڭ ئالتۇن سۇمۇرغىنى ئوڭ قوللىرىغا قونىدۇرۇپ، زەپەر ۋە نۇسرەت بىلەن قايتىپ كەلگەيلا.

ـ ئىنشائاللا، ـ تەكرارلىدى سەئىدزادە. ئۇنىڭ چىرايى تېخىمۇ ئېچىلماقتا، ئاۋازى بارغانسېرى يۇقىرى كۆتۈرۈلمەكتە ئىدى.

ـ كەمىنە شاگىرتلىرىنىڭ دىن ـ شەرىئەت ئەھكاملىرى ھەققىدە بىلىدىغانلىرى تولىمۇ چەكلىكتۇر. بىرمۇنچە سۇرە ـ ھەدىس مەزمۇنلىرى ھەققىدىكى چۈشەنچىسى توغرىسىدا سۆز ئېچىشى بەسى مۇشكۈل. بۇلارنى ھەزرەتلىرىنىڭ شېرىن لەۋزى ئارقىلىق بىلىۋېلىش ـ ئايدىڭلاشتۇرۇۋېلىشقا تولىمۇ تەشنا ۋە تەقەززا ئىدى. بىراق، سۇبھى يورۇش بىلەن تەڭلا خاسىيەتلىك سەپەرگە ئاتلىنىپ كەتسىلىرى...

ـ سوراۋەرسىلە، تەقسىر، ـ تاقەتسىزلىك بىلەن گەپنى بۆلدى مۆھتەرەم زات، ـ غەنىيمەت ۋاقتىمنى، ھەتتا ئەزىز ئۆمرۈمنىڭ دىن ـ شەرىئەت ئەھكاملىرىنى قوغداش ۋە مۇستەھكەملەش يولىغا بەخش ئەيلىگەن كىشىمەن. ئەقىل ـ ئىدراك خەزىنەمدىكى ئىلمىي جاۋاھىراتلارنىڭ بارلىقىنى ئوتتۇرىغا تۆكۈشكە رازىمەن. سوراۋەرسىلە، تەقسىر.

شىنجاڭ پادىشاھىنىڭ مەخسۇس تەكلىپنامىسى تۇپەيلىدىن كۆرەڭلەپ كەتكەن كاتتا زات ئۆزىنىڭ دانىشمەن ئۇستاز، باشقىلارنى مەدرىسكە يېڭى كەلگەن سەھرالىق تالىپلار تەرزىدە ھېسابلاشقا باشلىغانىدى. ئوتتۇرىغا چۈشكەن نى ـ نى مۇرەككەپ سوئاللارغا ھېچقانچە ئويلانماستىنلا جاۋاب بېرىۋېرەتتى. مېھمانلار ھەربىر جاۋاب ـ تەبىرلەرگە قايىل بولغانلىقىنى ئىپادىلەپ، «خۇش، ئۇستاز»،

«خۇش، قازىئاخۇنۇم» دەپ قويۇشاتتى، ئۇشبۇ ئىززەت ـ ئىكرام ۋە تەكەللۇپلارنىڭ تېگى ـ تەكتىگە يېتىش قۇدرەتىدىن مەھرۇم بولغان كاتتا زات كىبرى ـ تەمەننانىڭ قانا تسىز دۇلدۇلى بىلەن ئەرش قەلئەسى تامان ئۆرلىمەكتە ئىدى. ئۇنىڭ نەزەرىدە، بۇ زىياپەت ئەھلى گويا بىر ئىلاھىي مۆجىزە تۈپەيلىدىن ئوت ـ ھارارەتلىك دەشت ـ باياۋان ئازابىدىن قۇتۇلۇپ، ھاياتبەخش زەمزەم قۇدۇقى يېنىغا كېلىپ قالغان تەلەيلىك سەييارەتكە راھەتلەنمەكتە، تەشنالىقى قېنىپ، ھاردۇقى چىقىپ، جەننەت ھۇزۇرىنى سۈرمەكتە ئىدى. ساھىبخان يېڭى بىر مەسىلىنى ئوتتۇرىغا قويدى:

— جاناب روسۇللىلانىڭ «ھۇببۇل ۋەتەن مىنەلئىمان» يەنى، «ۋەتەن سۆيۈش ئىماننىڭ جۈملىسىدىندۇر» دېگەن سۆزىنى قانداق چۈشىنىش كېرەك، تەقسىر؟

— ۋەتەن — يەر ـ زېمىن دېمەكتۇر، — شۇنچىلىك ئاددىي مەسىلىنىمۇ چۈشىنەلمىگەن ئەربابلارغا بىر قارىۋېتىپ ئىزاھلاشقا كىرىشتى كاتتا زات، — ئەنە شۇ يەر ـ زېمىنغا كېچە ـ كۈندۈز جاپالىق ئەجىر سىڭدۈرۈش — ۋەتەن سۆيۈش دائىرىسىگە، مېھنەت مەھسۇلىنى دىن ـ شەرىئەت يولىغا بەخشەندە ئەيلەش — ئىمان دائىرىسىگە تەۋەدۇر. خۇشاللىق ۋە رازى ـ رىزالىق بىلەن غەللە ـ پاراق تاپشۇرۇش، باج ـ خىراج تۆلەش، ئۆشرە ـ زاكات بېرىش، مازار ـ ماشايىخلارغا سەدىقە قىلىشلارنىڭ ھەممىسى ئىمان جۈملىسىدىندۇر.

— ئاقىلانە تەبىر! — ماختاپ قويدى ساھىبخان.

— ئۇشبۇ دەقىقىدە ھەربىرلىرىنى ئاگاھلاندۇرۇپ

قويۇش هاجەتكى، — تەئەددى ۋە غەزەپ نەشتىرىنى سانجىشقا باشلىدى ئۇلۇغ زات، — ئەزىزانە شەھىرىمىزدە، دارىلمۇئەللىمىن، دەپ نام بېرىلگەن ئەجنەبىيچە مەكتەپنىڭ قۇرۇلغىنىغا ئۇچ يىلدىن ئاشتى. «خەستىخانە» دەپ ئاتالغان ئەجنەبىيچە شىپاخانىنىڭ قۇرۇلغىنىغىمۇ شۇنداق. بۇلارنىڭ ھەممىسى ۋەخپە زېمىن، دۆككان ـ سارايلارنىڭ كىرىمى بىلەن تەمىن ئېتىلىۋاتىدۇ. بۇ — دىن ـ شەرىئەت يولىغا بەخشەندە قىلىنغان بايلىقنىڭ جەمئىيتلىك، بىدئەتچىلىك يولىغا تەسەررۇپ قىلغانلىق!

— ئۇنداق بولسا، جاناب روسۇللىلانىڭ «بىلىم — دۇنيادا ئىززەت ـ ھۆرمەت ۋە ئاخىرەتتە شەرەپتۇر» دېگەن تەلىمىنى قانداق چۈشىنىش كېرەك، قازىئاخۇنۇم؟

— بىلىم — خۇدانىڭ كالامىنى يادا بىلىش دېمەكتۇر. ئۇنىڭدىن غەيرىي نەرسىلەرنىڭ ھەممىسى ئىمان، دائىرىسىدىن مۇستەسنادۇر. قەيت قىلىپ ئۆتۈش ھاجەتكى، بىلىم — ھەممىگە ئەمەس، پەقەت خۇدانىڭ ئەڭ ئەزىز ئاق ئۇستەخان بەندىلىرىگە بەخش ئېتىلگەن بايلىقتۇر.

بۇ ئۇلۇغ زاتنىڭ ئاغزىدىن بۇنىڭدىن باشقىچىرەك جاۋابنىڭ چىقمايدىغانلىقىنى ئوبدان بىلىدىغان ساھىبخان:

— مۇنداق دېسىلە، قازىئاخۇنۇم، — دەپ قويدى ۋە يېڭى سوئالغا كۆچتى، — جاناب روسۇللىلانىڭ «ئەلجەننەتۇ تەھتى زىلالەسسىيۇف» يەنى، «جەننەت قىلىچنىڭ سايىسى ئاستىدا» دېگەن ھۆكۈمنى قانداق چۈشىنىش كېرەك، تەقسىر؟

— دۇرۇس، جەننەت قىلىچنىڭ سايىسى ئاستىدا،

ئاللا تەرىپىدىن سەلتەنەتلىك تاجۇتەختكە مۇناسىپ ئېتىلگەن ئالەمپاناھ شاھ ـ سۇلتانلارنىڭ ئەدلى ـ ئادالىتى قىلىچىنىڭ سايىسى ئاستىدا، ـــ غۇلىچىنى يېيىپ، داستىخاندىكى مول مەئىشەتلەرنى كۆرسەتتى ئۇ، ـــ شۇڭ دۇبەن ئاللىرىنىڭ ئەدلى ـ ئادالەت قىلىچىنىڭ سايىسى ئاستىدا مانا بۇ جەننەت ھالاۋىتىدىن بەھرىمەن بولۇۋاتقىنىمىز بۇ تەبرىمىزنىڭ روشەن دەللىدۇر.

ـــ ھۇ، مۇناپىق! ـــ بۇ، قەھـر ـ غەزىپى قاينـاپ ـ تاشقان ساھىبخانىنىڭ ئىچكى ئاۋازى ئىدى. ئۇ، ئىختىيارسىز ھالدا يانپېشىغا قول ئۇزارتتى، لېكىن قورالىنى چىقارمىدى. ئىشەنچلىك بىر مويسپىت تارىخچىدىن يېقىندا ئاڭلىغان بۇ ۋەقە توساتتىنلا ئۇنىڭ يادىغا كەلگەنىدى.

قاغىلىق ناھىيىسىنىڭ كۆكيار رايونىغا تەۋە بولغان تىبەت ـ لاداغ يولىدىكى خلۇەت جىلغىدا مانتا قازانچىلىك بىر بۇلاق، بۇلاق ئەتراپىدا بۇك ـ باراقسان يەتتە تۈپ قارىياغاچ بار ئىكەن، مەككە مۇنەۋۋەرىمنى تاۋاپ قىلىش سەپىرىگە ئاتلانغان ئەھلى مۆمىنلەر بىلەن تىبەت ـ ھىند دىستان تەرەپكە ماڭغان سودىگەرلەرنىڭ مۇشۇ بۇلاق شەربىتىدىن ھۇزۇرلانمىغىنى، قارىياغاچ سايىسىدە سەگدەپ، راھەتلەنمىگىنى يوق ئىكەن. بىر يىلى ھاجى كارۋان ئىسىملىك كارۋان يىگىت ئۆز سەپەرداشلىرى بىلەن كەچرەك يېتىپ كەپتۇ ـ دە، قونۇپ قاپتۇ. تاڭ ـ سەھەردە قارىسا، خېلى يىللاردىن بۇيان ئەسقاتقان قارا قېچىرى ئۆلۈك ياتقۇدەك. ھاجى كارۋان قاتتىق ئېچىنىپتۇ. سۆزەپ، دوملىستىپ يۇرۇپ، بۇلاق ئەتراپىدىن خېلى يىراققا

ئاپىرىپتۇ ۋە كۆمۈشكە باشلاپتۇ. سەپەرداشلىرى ئالدىراتقىلى تۇرۇپتۇ:

— ھاجى كارۋان، يولغا چىقايلى!

— مانا ھازىر، — دەپتۇ يىگىت توپا تاشلاشتىن توختىماي.

— يولدى قىلىك، قۇيرۇقلۇق مازارخوجامدىن بىرنى تىكلىمەك يەنە!

— ئېچىلىپ قالسا، ئەتراپنى بەتبۇيلاشتۇرىدۇ، پۇختىراق كۆمۈۋېتەيلى، مېڭىۋېرىشىلە، بىردەمدىلا يېتىشۋالىمەن.

سەپەرداشلىرى ئائىلاج يۇرۇپ كېتىپتۇ. يىگىت ئىشلەۋېرىپتۇ. تۆككەن تەر، سىڭدۈرگەن ئەجرىدىن قانائەت ھاسىل قىلغاندىن كېيىن، يۈز ـ كۆزىنى يۇيۇپتۇ. ئۈزەڭگىمگە پۇتىنى ئالاي دەپ تۇرغاندا، يەنە بىر كارۋان توپى كېلىپ قاپتۇ ۋە سوراپتۇ:

— يىگىت، ئاۋۇ كىمنىڭ قەبرىسى؟

ھاجى كارۋان تولىمۇ خۇش چاقچاق، قىزىقچى يىگىت ئىكەن. ئۇ، سەپەرداشلىرىنىڭ بايىقى مەسخىرىسىنى ئۇلارغا تەقدىم قىپتۇ ـ دە، ئېتىغا قامچا سايتۇ:

— قۇيرۇقلۇق مازارخوجامنىك!

ھاجى كارۋان ئازغىنا كەم 50 يىلنى تۇرۇپ ۋە ئەرەب يۇرتلىرىدا تىجارەت ۋە زىيارەت بىلەن ئۆتكۈزۈپتۇ. بەيتۇللاھقە ددەسىنى تەۋەققۇز قېتىم تاۋاپ قىلىش شەرىپىگە مۇيەسسەر بوپتۇ. يىل ئۆتكەن، ياش كونىرغانسېرى ئانا يۇرت پىراقىدا ئۇرتىنىدىغان بوپتۇ ـ دە، بىر توپ

هاجی ۋە هاجی هەرەمەيىن① له ربىلەن بىللە ئانا يۇرتىغا راۋان بوپتۇ. ھېلىقى جايغا كېلىپ قارىغۇدەك بولسا، كاكىل لاي بىلەن سۇۋالغان ھەشەمەتلىك گۈمبەز تۇرغۇدەك. گۈمبەز ئەتراپىغا قاتار ـ قاتار تىكلىنىپ كەتكەن رەڭگا ـ رەڭ تۇغ ـ ئەلەملەر ئۇستىدە ئات ـ كالا، قوتاز قۇيرۇقلىرى، يەتتە تۇپ قارىياغاچ غوللىرىدىمۇ پەۋەس تۇغ ـ ئەلەم بىلەن قۇيرۇقلار. بىر ـ بىرىگە يانداش سېلىنغان ئالتە ئېغىز ھۇجرا ئالدىدىكى ئوچاققا ئېسىلغان داشقازانلاردا داشقاينىق قاينىۋاتىپتۇ. يىگىرمە ـ ئوتتۇزدەك قېرى ـ ياش، ئەر ـ ئايال دەردەمەن گۈمبەزنى قوچاقلاپ، ناله قىلىپ يىغلاۋاتىپتۇ.

ـــ ئەرز ـ ھالىمىزنى ئول خۇداۋەندە كەرىمگە يەتكۈزۈپ قويسىلا، خوجام.

ـــ دەردىمىزگە داۋا، رەنجىمىزگە شىپا تىلەپ بەرسىلە، خوجام.

ـــ قانىتى سۇنغانغا قانات، بېشىغا كۈن چۈشكەنلەرگە سايەۋەن بولسىلا، خوجام...

هاجی كارۋان هاڭ ـ تاڭ قاپتۇ. زەئىپلىشىپ كەتكەن بىر بوۋايدىن سوراپتۇ:

ـــ قېرىنداشىم، بۇ كىمنىڭ مازىرى؟

ـــ قۇيرۇقلۇق مازارخوجامنىڭ، ـــ دەپ جاۋاب بېرىپتۇ ئالاھىدە ئېتىقاد بىلەن، ـــ بۇ ئۇلۇغ زات ئەسھابۇلـ كەھەب غاردىدىن ئۇچۇپ كەلگەن. ئەنە، ئاۋۇ يەتتە تۇپ قارىياغاچنىڭ ئۇرۇقىنىمۇ ئەسھابۇلكەھەبتىن ئەكىلىپ،

① هاجی هەرەمەيىن ـــ بەيتۇللاۋقەددەس بىلەن مەدىنە مۇنەۋۋەرىنى تاۋاپ قىلغانلار.

ئۆز قولى بىلەن تىككەن. خىسلەتلىك ھاسىسنى بىر سانجىپلا ماۋۇ شپالىق بۇلاقنى بىنا قىلغان...

چاڭگا ساقاللىرى كىندىكىنى، پاخپايغان چاچلىرى يەلكىسىنى ياپقان بەتبەشىرە ئىككى مەخلۇق مەزكۇر «ئۇلۇغ زات» نىڭ ئاجايىپ - غارايىپ «مۆجىزە» لىرى ھەققىدە توقۇپ چىققان چۆچەك - رىۋايەتلىرىنى تەكرار-لاشقا باشلاپتۇ. ئىككى - ئۈچتىن كېلىپ توپلاشقان بىچارە دەردمەنلەر بۇ ئەپسانىلەرگە ئىشىنىپ، يېڭىباشتىن تۆۋە - ئىستىغپار ئېيتقىلى تۇرۇپتۇ. ھاجى كارۋان ھەسرەت - نادامەت ئىچىدە ئويلاپتۇ: «بىر ئېغىز بىھۇدە چاقچاقنىڭ مۇنچە ئېغىر ئاقىۋەتلەرنى تەۋەللۇت قىلىشىنى ئەسلا ئويلا-مىغانسىكەنمەن. ھەقىقەتنى ئاشكارىلىماي ئۆلۈپ كەتسەم، ئاخىرەتتە قانداق جاۋاب بېرىمەن؟» ئاخىر بىر قارارغا كەپتۇ، خالايىققا خىتاب قىپتۇ:

— ئەي ئالدانغان، غەپلەت پاتقىقىغا پېتىپ قالغان دىندىاشلىرىم، قان - قېرىنداشلىرىم، بۇ يەرگە كۆمۈلگىنى قانداقتۇر بىر «ئۇلۇغ زات» نىڭ جەسىتى ئەمەس، ھالال بىلەن ھارام ئوتتۇرىسىدىن ئاپىرىدە بولغان بىر مەخلۇق-نىڭ تاپى!

— نېمىدەپ جۆيلۈۋاتسەن، ئەي سۈرىتى مۇبەددەل مەلئۇن! — دەپ ۋارقىرىغانچە كانىيىدىن ئاپتۇ ساقاللىق مەخلۇقتىن بىرى.

— دىندىن چىقتىڭ، ئىمان ئېيت، مۇناپىق! تۆۋە - ئىستىغپار ئېيت! قول - ئىلكىڭدە بارنىڭ ھەممىسىنى سەدىقە قىلىپ، گۇناھىڭنى تىلە! — دەپ دېۋەيلەپ كەپتۇ

ئىككىنچىسى. ئەتراپتىكىلەر تەڭ ئارقىراپتۇ:

— ئىمان ئېيت، قېرى جوھۇت، تۆۋە ـ ئىستىغپار ئېيت!

ساقاللىق مەخلۇقنىڭ چاڭگىلىدىن ئاران قۇتۇلغان ھاجى كارۋان ھەقىقەت مەيدانىدىن چېكىنمەپتۇ:

— ئۇلۇغ بەيتۇللاھۇقەددەسنى توققۇز قېتىم تاۋاپ قىلغانلىقىمنىڭ ساۋابى بىلەن قەسەم قىلىمەنكى، بۇ يەرگە كۆمۈلگىنى ئادەم جەسىتى ئەمەس، قېچىر! ئىشەنمىسەڭلار، دەرھال ئېچىپ...

— ئۇر كاززاپنى!

— ئۇر مۇناپىقنى!

— ئۆلتۈر قېرى جوھۇتنى!...

قەھر ـ غەزەپلىك چۇقان ـ سۈرەنلەر دەھشەتلىك گۈلدۈرمامىغا، ئەجەللىك مۇشت ـ پەشۋالار مۆلدۈرگە ئايلىنىپتۇ.

— ساراڭغا سوت يوق، ئەپۇ قىلىڭلار، بۇ ساراڭنى ئۆز ئەجىلىدە ئۆلگىلى قويۇڭلار! — دەپ يېلىنىپ ـ يالۋۇرۇپتۇ ئۇنىڭ سەپەرداشلىرى ۋە بىر سەئەم «تۆۋە ـ ئىستىغپار ئالتۇنى» تۆلىگەندىن كېيىن نەمجان ھالەتتە ياتقان ھەمراھىنى ئەكىتىپتۇ...

ساھىبخان يۇقىرىقى ۋەقە بىلەن كۆز ئالدىدىكى رېئاللىق ئوتتۇرىسىدىكى پەرق ۋە ئوخشاشلىق ھەققىدە پىكىر يۈرگۈزەمەكتە ئىدى: ئۇ — «قۇيرۇقلۇق مازارخوجام»، بۇ — ساقاللىق مازارخوجام؛ ئۇ — ھارام بىلەن ھالال ئوتتۇرىسىدىن ئاپىرىدە بولغان مەخلۇق، بۇ بولسا، تېگى ـ

تەكتى نامەلۇم مەخلۇق؛ ئالدىنقىسى ــ ئۆلگەن ھايۋان، كېيىنكىسى ــ تىنىمسىز قۇتراۋاتقان شەيتان. ئۇنىڭغا چو- قۇنىدىغان نادانلار نەچچە يۈز، بۇنىڭغا چوقۇنىدىغان غاپىللار نەچچە مىڭ. ئۇنىڭغا ئاشكارا چېقىلىشقا بولمىغا- نىكەن، بۇنىڭغىمۇ ئەلۋەتتە...

ــ مۇتالىئە قاينىمىغا چۆكۈپ كېتىۋاتاملا، تەقسىر؟ تەبرىمىزگە باشقىچە ئىزاھات ئىزدەۋاتامىلايسە؟ ــ سەئىد- زادىنىڭ سوغۇق نەزەر بىلەن ئوتتۇرىغا قويغان سۇئالى ساھىبخانىمىزنىڭ قەھرىلىك تەپەككۇر ئېقىمىغا سەۋر توغىنى سالغانىدى:

ــ شۇنداق، قازىئاخۇنۇم، ــ دەپ جاۋاب بەردى خۇش چىراي ئېچىپ، ــ يۈكسەك ئىلمىي ۋە قالتىس ئەمە- لىي تەبرىلىرىنىڭ ئارامبەخش قاينىمىدا بەھۇزۇر راھەتلىنىۋاتىمەن.

چوڭ شېشىلىك پانار يورۇقىنى ئۆزىنىڭ قاسقان سەللىسى توسۇۋالمىغان بولسا ئىدى، بۇ سەئىدزادە كۆلۈپ تۇرغان ساھىبخانىنىڭ چىرايىدىكى كۈچلۈك مەسخىرە بىلەن سوغۇق نەپرەتنى كۆرۈپ ھودۇقۇپ كەتكەن، ئەس - ھوشىنى يوقىتىش دەرىجىسىگە بېرىپ يەتكەن بولاتتى. ھازىر ئۇ، تولىمۇ خاتىرجەم، خۇش، مەغرۇر ئىدى.

زىكىر - سۆھبەتاەر ۋايىغە، ساھىبخان ۋە ئۇنىڭ مەسلەكداشلىرى كۆزلىگەن مەقسەتكە يېتىش ئالدىدا تۇراتتى. ساھىبخان ئاخىرقى سۇئالىنى ئوتتۇرىغا قويىدى:

ــ ۋەتەن خەلقىمىزگە چىش - تىرنىقىغچە دۇشمەن بولغان ھۆكۈمرانلارنىڭ قانلىق بوسۇغىسىنى

سەجدىگاھ قىلىۋالغان مۇناپىقلارنى قانداق قىلىش كېرەك، قازى ئاخۇنۇم؟

— پېيىنى قىرقىپ تاشلاش كېرەك!

— مەزكۇر مۇناپىق ئاشۇ ھۆكۈمرانلارنى جانىاب رەسۇلىللا بىلەن تەڭ - باراۋەر ئورۇنغا كۆتۈرۈپ ماختىغان بولسىچۇ؟

— تىلىنى كېسىپ تاشلاش كېرەك! — كەسكىن ھۆكۈم قىلدى، — بىتەخىر كېسىپ تاشلاش كېرەك!

— خوپ، ناھايىتى ياخشى! — ساھىبخانىنىڭ ئاۋازى تولىمۇ جارانلىق ئىدى، — خۇش قەلەم كاتىپلىرىمىز، تولۇق ۋە ئەينەن پۈتۈشكەنلا؟

— تولۇق ۋە ئەينەن پۈتتۇق، — تەڭ جاۋاب بەردى ئۇچ كاتىپ.

— ناھايىتى ياخشى! — دېدى ساھىبخان ۋە بىر نۇسخا زىكىر - سۆھبەت خاتىرىسىنى ئېلىپ، ئىززەت - ئىكرام بىلەن ئۇزارتتى، — ھۆرمەتلىك قازىئاخۇنۇم، جانابلىرى خاسىيەتلىك سەپەرگە ئاتلانغان غەنىيمەت دەمدىن تارتىپ، مۇبارەك قەدەملىرى ئەزىزانە يۇرتىمىز بوسۇغىسىغا يەتكەن خۇش ۋىسال ئەييامىغىچە بىز ئۇشبۇ تەلىملىرى بويىچە پۈرت باشقۇرۇپ تۇرغايمىز ۋە بۇنى زامان - زامانلارغىچە دەستۇر قىلغايمىز. بۇ بىباھا ھۆججەت جانابلىرىنىڭ ئىناۋەتلىك مۆھۈرلىرىنىڭ خاسىيىتى تارقىلقلا ئۆز قۇدرىتىنى نامايان قىلغۇسىدۇر.

— ئەلۋەتتە، — پىيالە چەپچىكى ھەجىمدىكى كۈمۈش مۆھرىنى «پوككىدە» باستى قازىئاخۇنۇم مەغرۇر

هالدا. گۈزاھ بولغۇچى نەچچە كىشى بىلەن كاتىپلارمۇ دەرىجە ـ مەرتىۋىسىگە قاراپ، نۆۋەت بىلەن تامغا باستى، ئىمزا قويدى ياكى قولىنى باستى. شاھانە زىياپەت ئوچۇق چىراي ساھىبخانىنىڭ مۇنۇ سۆزلىرىدىن كېيىن ئاخىرلاشتى:

ـــ جانابلىرىغا تۆتىدىغان يوللۇق، دۇبەن ئالىلىرىغا يوللايدىغان سوۋغا ـ سالاملىرىمىز ئەتىگە ئامانەت. نامازىمادا تىن كېيىن پۈتۈن ئەل ـ جامائەت ئالدىدا تەنتەنىلىك ئۇزىتىپ قويارمىز، ئىنشائاللا.

ئالتە بۇرجەكلىك قىزىل پانۇس شولىسى ئاستىدا قۇمدەرۋازا تەرەپكە كېتىۋاتقان بۇ ئەرباب ئەنە شۇ زىياپەت جەريانىدىكى ھۇرمەت ـ تەكەللۇپلار، ئەتىكى داغدۇغىلىق ئۇزىتىشلار ۋە يېقىن كەلگۈسىدە قولغا كېلىشى مۇقەررەر بولغان دۆلەت ـ پاراغەتلەر ھەققىدە شېرىن خىيال سۈرمەكتە ئىدى. ئېگىلىدۇ، ـــ دەپ جەزمەنلەشتۈرەتتى ئۇ، ـــ دۇبەن ئالىلىرىنىڭ يەنە بىر قېتىملىق ئىلتىپاتىغا نائىل بولۇپ قايتىپ كېلىدىغانلا بولسام، ھەممىسى ئېگىلىدۇ، تىزلىنىدۇ، ئايىغىمغا باش قويىدۇ...

ئۇ، بىر يېرىم يىل ئالدىدا دۇبەن ئالىلىرى تەرىپىدىن تۇنجى قېتىم چاقىرتىلغان ۋە مەخسۇس كۈتۈۋېلىنغانىدى:

ـــ چەكسىز ساداقەتمەنلىكىڭىز ۋە ئۆچمەس تۆھپىڭىز ئۈچۈن ئىچەيلى، ـــ دەپ ئۆز قولى بىلەن شاراب تۇتقانىدى شىڭ شىسەي، ـــ مۇنچە ئىككىلەنمەك، دىلىغۇلدا بولماك. تۆھپىكار بۇۋىڭىز ھىدايىتىللا ئىشان خوجامۇ

1677 - يىلى 10 - ئاينىڭ 8 - كۈنى دالاي لاما V نىڭ لامالىقىغا ئولتۇرغان بىرىنچى كۈنىنى ئەسلەش ئىبادىتىگە ئىشتىراك قىلىپ، مەخسۇس لاما ھاربىقى ئىچكەن. 1678 - يىلىنىڭ باش ئەتىياز پەسلىدە غالدان قۇنتەيجى ھۈزۈرىدىمۇ شاراب ئىچكەن. مۇھتەرەم بوۋىڭىز بىزنىڭ نەزىرىمىزدىكى ئۇلۇغ زات ئىدى. ئۇنىڭ روھى ئەرۋاھى خۇش بولۇپ قالسۇن، ئىچىڭ!

ئالدىدىكى ۋىنو شېشىسىدەك كۆك كۆزلۈك بۇ پادىشاھنىڭ تارىخىي بىلىم - سەۋىيىسىگە چىن دىلىدىن قايىل بولغان سەئىدزادە «مۇھتەرەم بوۋامنىڭ ئەرزىمەس تۆھپىسىگە يۈكسەك باھا بەرگەن ئالىيجانابلىقلىرى ئۈچۈن ئىچەي» دەپ بىراقلا ئىچىۋەتكەن، دورا - دەرمەكلەر بىلەن پىشۇرۇلغان شالغۇت خورازنىڭ سالپاك تاجسىنى ئىشتىھا بىلەن شۇمۇپ كەتكەنىدى. ئۇ ھازىر ھاشۇ ئۇنتۇلماس مىنۇتلارنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرۈپ، ئىچ - ئىچىدىن روھلانماقتا، غۇرۇرلانماقتا ئىدى: يەنە شاراب تۇتسا، رەھمەت - ھەشقاللا دەپ ئىچىۋېرىمەن. ئالدىمغا قويۇلغان نازۇ نېمەتلەرنىڭ ھەرقانداقىنى كۈمۈش چوكىدا قىسىپ يەۋېرىمەن. كۆڭلۈمگە پۈككەنلىرىنىڭ ھەممىنى دەۋېرىمەن. تۈتۈرگە داۋىنىغا سېپىل سوقمىغۇچە، ئالتۇپىلاك، پارا-كەندىچىلىك قۇرۇمايدۇ دەيمەن. ئۆتكەن قېتىم شەرىئەت مەھكىمىسىنىڭ قازىلىق مەرتىۋىسىنى ئىنئام قىلىۋەتكەن. بۇ نۆۋەت ۋالىيلىق مەرتىۋىسىنى ئىلتىپات قىلىۋەتسە...

بۇددىستلار ئۆزى ياسىۋالغان بۇتقا سەجدە قىلغاندەك، بۇ كىشىمۇ ئۆز خىيالىغا چوقۇنماقتا، ئۆزىنى ۋالىيە

لىق بۇرۇنىدۇقىدا، بىەلكى شاھلىق تەختىدە كۆرمەكتە ئىدى: ۋالىيلىق تامغىسى ئىلكىمگە ئۆتكەن مىنۇتتىن ئېتىبارەن...

بۇ كىشى ئالتە بۇرجەكلىك قەزىل پانۇس شولىسى ئاستىدا ئۆز چۈشىنى داۋاملاشتۇرۇپ كېتىۋەرسۇن. بىز ئۇنىڭ تېگى ـ تەكتىنى بىلگەچ تۇرايلى.

شامگۆردىن سادا

قەشقەردە ھەر يىلى ئۇچمە پىشىشقىدىن ئۇرۇم پەسىلىگىچە ئەنئەنىۋى «تاۋاپ سەيلىسى» بولاتتى. ھەر خىل تۇغ ـ ئەلەملەرنى كۆتۈرگەن مىڭلىغان تاۋاپچىلار ئۆزلىرىنىڭ تۇنجى مۇسۇلمان پادىشاھى سۇتۇق بۇغراخان، ئالىب ئارسلانخانلار مازىرىنى، سۆيۈملۈك ئالىمى يۈسۈپ خاس ھاجىپ، مەھمۇت قەشقەرى قەبرىگاھىنى چەكسىز ئىخلاس ـ ئەقىدە، بىلەن تاۋاپ قىلاتتى. دۇئا ـ تىلاۋەت، سودا ـ تىجارەت، بەزمە ـ باراۋەتلەر تەڭ قەزىيتتى. يۇرت ـ يۇرتتىن كەلگەن ئاشپەزلەرنىڭ قازانلىرىدا شورپىلار قاينىپ، لەڭمەنلەر ئويناپ تۇراتتى. گەزمال، مىلىچ مال، تۇرمۇش بۇيۇملىرىنىڭ ھەرقانىدىقىنى تاپقىلى بولاتتى. مەددىاھلار، ئەلنەغمىچىلەر، سېرىكچىلەر، چېلىشچى ـ چامباشچىلارنىڭ ھەممىسى ئۆز ماھارەتلىرىنى كۆرسىتەتتى. قەبرىگاھلار ئەتراپىغا ئونلىغان داشقازانلار ئېسىلاتتى. تاۋاپچىلار ئۆزلىرى ئەكەلگەن يېمەك ـ ئىچمەككە ئائىت ئەرسە

مەرنىك ھەممىسىنى دېگۈدەك بۇ داشقازانلارغا تۆكەتتى. تۆگە، قوتاز گۆشلىرىدىن تارتىپ توخۇ - ئۆردەكىچە، بۇغداي - گۈرۈچتىن نوقۇت - پۇرچاققىچە، سەۋزە - چامغۇردىن تارتىپ گۈلە - قاق، كىشمىش ئۈزۈمگىچە بولغان يېمەكلىكلەرنىڭ بىرىكمىسىدىن تەركىب تاپقان قۇۋۋەتلىك ئەنئەنەۋى غىزا «داشقاينىاق» دېيىلەتتى. كىشىلەر كېچە - كۈندۈز قاينام تۇرغان داشقاينىاقتىن خالىغان چاغدا خالىغانچە ئىچەلەيتتى. يېمەك - ئىچمەكتىن، قونالغۇدىن غەم قىلماي، كۈنلەرنى خۇشال - خۇرام ئۆتكۈزۈپ، ئۆز يۇرتلىرىغا ئامان - ئېسەن قايتىپ كېتەتتى ۋە يازلىق ئورۇم - يىغىم ئىشلىرىغا كىرىشىپ كېتەتتى.

سان - ساناقسىز كىشىلەرنى ماددىي ۋە مەنىۋى زەھەر بىلەن نابۇت قىلغان ھىدايەتتىللا ئىشان خوجا ئۆزى زەھەر يېپ ئۆلۈشتىن بىر يىل بۇرۇن (1693 - يىل) قەشقەرنىڭ ھەزرەت تەۋسىگە ئۆز مازىرىنى تىكلەتكۈزۈپ قويغانىدى. بۇ مازار بەدۆلەت ھاكىمىيىتى دەۋرىدە (1863 — 1877) يېڭىباشتىن قالتىس ھەشەمەتلىك قىلىپ ياسالدى. مازار يېنىغا كاتتا جامە بىنا قىلىندى، چوڭ كۆل چېپىلدى. دالاي لاما ۷ تەرىپىدىن «ئاباخ خوجا» (ئوتتۇرا دەرىجىلىك لاما) ئۇنۋانىغا ئېرىشكەن بۇ ئىسلامىيەت ئاسىيىسىنىڭ روھ - ئەرۋاھى قايتىدىن باش كۆتۈردى. ئاللىقاچان قۇيرۇقىنى قۇم بېسىپ كەتكەن مۇرىت - مۇخلىسلىرى ئەسكى كۈلا، يىرتىق جەندىلىرىنى تىكىپ - ياماپ، دات بېسىپ كەتكەن ساپاياللىرىنى سۈرتۈپ - تازىلاپ مەيدانغا چىقىشتى. «ئاباخ خوجا

جاناب روسۇللانىڭ 27 - نەۋرىسى، ئۇنىڭ مازىرىنى تاۋاپ قىلغۇچىلار يېرىم ھەج قىلغانلىقىنىڭ ساۋابىنى ئالىدۇ» دېگەنگە ئوخشاش ئەپسانىلەر ھەممىلا يەرنى قاپلىدى. «تاۋاپ سەيلىسى» دىن ئىبارەت ئەنئەنىۋى پائالىيەت ئاخىر ھەزرەت تەرەپكە يۈزلىنىشكە، «ھەزرەت سەيلىسى» دەپ ئاتىلىشقا باشلىدى.

«ھەزرەت سەيلىسى داۋاملىشىۋاتقان كۈنلەرنىڭ بىرى، سودا - تىجارەت، دۇئا - تىلاۋەتلەر بىسىقىقان كېچە. ئەڭ چەتتىكى پۇچۇق شامگۆر ئىچىدە بىر ئوغۇل بوۋاق تېپىچەكلەپ يىغلاۋاتاتتى. ئۇنىڭ ئاۋازىنى خوتۇن كىشىنىڭ، خوتۇن كىشىنىڭ ئاۋازىنى ئەر كىشىنىڭ ئاۋازى بېسىپ كەتتى:

— ھوي، يۇڭلۇق ئېيىق، ئەمرىمگە ئالىمەن، بالىغا ئۆزۈم ئىگىدارچىلىق قىلىمەن دېگىنىڭ قېنى؟ بەرگەن ۋەدە، ئىچكەن قەسەملىرىڭ قېنى؟ توقۇقۇز ئاي توقۇقۇز كۈنلۈك قانداق ئەلەم - كۈلپەت ئىچىدە توشقۇزغانلىقىمنى بىلەمسەن؟ تۇغۇپ، ئۆچ ئايلىق قىلدىم. بىرەر قېتىم يوقلاپ چىقتىڭمۇ؟ ئىگىدارچىلىق قىلدىڭمۇ؟

— بۇ — بالا ھاقىدىغان يەر ئەمەس، دۇئا - تىلاۋەت قىلىدىغان يەر! قىلىۋاتقان ئىبادىتىمنى تاشلاپ، يېڭى شەھەرگە چىقسام بولامتى سېنى ئىزدەپ؟

— ئەي، سىڭا كۆز مايمۇن، نېمىشقا بۇرۇنراق دېمىگەن بۇ گەپنى؟ ئال بالاڭنى!

— ئەي، كونا بۇزۇق، مەن بىلەن ئۇچرىشىشتىن

بۇرۇنلا قورسقىڭغا ئۇنۇپ بولغان نېمىنى ماڭا تاڭماقچىمۇ-سەن؟ كۆتۈر قاسقىنىڭنى!

— بالا مېنىڭ ئەمەس دەپ قەسەم قىلالامسەن؟ ھە، زۇۋۇان سۈرەلمەي قالدىڭغۇ؟ قەسەم قىلىپ باققىنا قېنى!

— قەسەم؟... قەسەم قىلساق قىلدۇق.

— ھۇ، تەخمىنى تونۇمايدىغان ئېشەك!

— نېمە دېدىڭ؟ يەنە بىر دەپ باققىنا!

— بىر ئەمەس، مىڭ قېتىم دەيمەن: ئېشەك، ئېشەك، ئېشەك!...

— راست، مەن ئېشەك، مانا شۇنداق تېپىدىغان ئېشەك!

— ئۇرە، قارا زەڭگى، ئۇر، ئۆلتۈرۈۋەت!

— ئۆلگۈڭ كەلگەن بولسا، مانا!...

— ۋايجان!... ئادەم بارمۇ؟!...

— ئۇنۇڭنى ئۆچۈرمەيدىغان بولسا!...

— ئۆچۈرەي، خوجام، ۋايجان...

— مەن — قارا زەڭگى، شۇنداقمۇ؟

— ياق، ئويلىشىپ دەپ قويدۇم، خوجام.

— مەن «يۇڭلۇق ئېيىق»، «سىڭا كۆز مايمۇن» مۇ تېخى؟

— چىرايلىق خوجام، مەيدەم بېسىلىپ كەتتى، تىنالمايۋاتىمەن. مۇنچە تىزلاۋەرمىسلە ئەمدى.

— سايىدەك ئەگىشۈالامسەن؟ رودۇپايدەك چاپلىشىۋالامسەن؟

— ياق، خوجام.

— بالا توغرۇلۇق يەنە ئېغىز ئاچامسەن؟

— ياق، مېنى قويۇۋەتسىلە، ئوبدان خوجام.

— كۆزۈمگە كۆرۈنمىدىغان بولساڭ ياكى بۇ نېمەڭنىڭ تەلەتىنى كۆرسىتمىدىغان بولساڭ ـ ھە!... ئال بۇنى، يوقال كۆزۈمدىن!

ئەزرائىل چاڭگىلىدىن قۇتۇلغان خوتۇن ئىگراۋاتقان بالىنى قۇچاقلىغىنىچە شامگۆردىن چىقتى، بالىنى قويۇپ، بىر پارچە كېسەكنى قولىغا ئالدى:

— ھۇ، قارا ئېشەك، بېشىڭنى چىقىرىپ باقمىنا قېنى! — دەپ ۋارقىرىدى، — ئەي سىڭا كۆز مايمۇن، زۇۋانىڭنى چىقارمايسەنغۇ، ئۆلدۈڭمۇ؟! نېچى بولساڭ، قولۇمدىكى تاشنىڭ تەمىنى تېتىپ باقمىنا! — ئايال بىردەم ساقلاپ تۇرغاندىن كېيىن ئەرۋاھەتكلا غايىب بولدى. بوۋاق توختاۋسىز قىرقىراۋاتاتتى. ئەر كىشى خېلىدىن كېيىن ئېھتىيات بىلەن بېشىنى چىقاردى. تاشلاپ قېچىپ سەن ـ دە، ئالۋاستى! بىر يەردە ماراپ تۇرۇۋاتقانسەن تايىنلىق. پەرۋا قىلماي كېتىۋەرسەمغۇ، قولۇڭغا ئالارسەن. ئۇ، يېرىم چاڭگال ناسنى چىشى بىلەن كالپۇكى ئارىلىقىغا ئاتتى ـ دە، ئۆز يولىغا راۋان بولدى.

«ئىڭە ـ ئىڭە ـ ئىڭە...» — بۇ ئاۋاز ئۇنىڭغا ئەگىشىپ كەلمەكتە ئىدى.

بوۋاق گويا ئۆمىلەپ كەلمەكتە، قوغلاپ كەلمەكتە ئىدى. خۇدادىن پەرزەنت تىلەپ، گۈمبەز ـ مازارلارنى قۇچاقلاپ ناله قىلىۋاتقان كىشىلەر ئۇنىڭ كۆز ئالدىغا كەلدى. «شۇلارنىڭ بىرسىگە بېرىۋېتىپلا قۇتۇلسام بولمىدىمۇ؟» ئۇ،

ئارقىغا يانىدى، بۇۋاقنى قولىغا ئالدى. «ۋاھ، خىلى ئېغىر تۇرىدۇغۇ بۇ، ئاۋازىنىڭ يامانلىقىنى تېخى! مۇنداق بالىنى بىكارغىلا بېرىۋېتەمدىمەن؟»

پاخپايغان چاچ، چاكىگا ساقال ئىچىدە 50 ياش ئەتراپىدا كۆرۈنىدىغان يۈك مەيدىلىك بۇ ئادەم ئەسلىدە 20 نەچچە ياشلىق يىگىت ئىدى. كىچىكىدىنلا چېكىملىك بىلەن قىمارغا بېرىلىپ، ئوغرىلىق يولىغا ماڭغانلىقى ئۈچۈن ئۆز يۇرتداشلىرى تەرىپىدىن قانچە قېتىملاپ تۈتۈۋېلىنغان، مۇشت ـ پەشۋا ئاستىدا چەيلەنگەن ۋە ئاخىر قوغلانىدى قىلىنغانىدى. ئۇ، يىپى ئۈزۈلگەن لەگلەكتەك ئۈچۈپ ـ لەيلەپ يۈرۈپ، بۇ ھەشىمەتلىك گۈمبەز ئەترا-پىغا چۈشۈپ قالغانىدى. دەسلەپ داشقازانلارغا ئوت قالاپ، سۇ تۇشۇدى. ئۆۋەن دەرىجىلىك سوپى ـ دەرۋىشلەرنىڭ يۇگۇر ـ يېتىم ئىشلىرىنى بەجا كەلتۈردى. كېيىنچە بىر داشقازاننىڭ چۆمۈچىگە ئىگىدارچىلىق قىلىش ھوقۇقىغا ئېرىشتى. داشقاينىاق ئىچكەن ـ ئىچمىگەن تاۋاپچىلارنىڭ بىرمۇنچىسى «تۇز پۇلى، ئوتۇن پۇلى» سەدىقە قىلىپ كېتەتتى. بەزىلىرى تېخى «مەن ئۈچۈن بىر چارەك گۈرۈچ سېلىپ قويسىلا»، «بىر ئوغلاق سويۇپ سېلىۋەتسىلە» دېگەنگە ئوخشاش تەلەپلەر بىلەن بەش ـ ئالتە سەر كۆمۈش تاشلاپ كېتەتتى. ئۇ، چاكىگىلى تولغان، ھەمىيىنى ئېغىرلاشقان ھامان قىمارۋاز ئۇلپەتلىرى يېنىغا شاپا شلايتتى.

ئۆتكەن يىلى «ھەزرەت سەيلىسى» مەزگىلىدە ئونىڭ تاپاۋىتى ئوبدان بولدى. ھېلىقى ئايال بىلەن تاسادىپىي

تونۇشۇپ قالدى. ئەمدىلا 20 ياشقا كىرگەن يېڭىشە-
ھەرلىك بۇ ئايال كەسىپىي ھۇنەرلىرىنىڭ ھەممىسىنى
ئىشقا سېلىپ، خوتۇنىسىراپ كەتكەن بويىتاقنى ئەسىر قىلىپ
ۋالدى. 15 - 20 كېچىنى تاشلاندۇق گۈمبەز —
شامگۆرلەر ئىچىدە ئۆتكۈزۈپ، بۇنىڭ تاپقان - تەرگەنلىرىنىڭ
ھەممىنى سىيرىپ - سۈپۈرۈپ بولغاندىن كېيىن، ئۇشتۇمتۇتلا
غايىب بولدى. قۇرسىقى ئېغىرلاشقاندىن كېيىن بازىرى
كاساتلاشتى، ھال - كۈنى قېيىنلاشتى. ئاخىر بالىنىڭ
دادىسىنى تاپتى ۋە يېپىشتى.

ئىگراۋاتقان بوۋاقنى كۆتۈرۈپ كېتىۋاتقان يۈزلۈق
مەخلۇق ئۆز ئىچىدە چوت سوقۇشقا باشلىدى: قوچقاردەك
بىر بالىنى بىكارغىلا بېرىۋېتەمدىمەن؟ پەرزەنت تەلەپ
قىلىپ، مازار - گۈمبەزلەرنى قۇچاقلاپ يىغلاۋاتقانلار شۇنچە
كۆپ تۇرسا؟...

راست دېگەندەك، نامراز بامداتتىن كېيىنلا خېرىدار
چىقتى:

— ئەسلىدە بىر سەئىدەزادە ئىدىم، ئاپئاق خوجامنىڭ
4 - نەۋرىسى ئىدىم، — دەپ ئۆزىنى تونۇشتۇردى بۇ
دەرۋىش، — بەدۆلەت زەھەرلەپ ئۆلتۈرۈلگەندىن كېيىنكى
قەتلىئام، بۇلاڭ - تالاڭلار نەتىجىسىدە بار ۋەسلىمىزدىن
ئايرىلىپ قالغان.

— بالىنىڭ ئانىسىچۇ؟

— خۇدانىڭ دەرگاھىغا كەتكەنىدى رەھمەتلىك.

— بالىنىڭ ئېتى؟

ـــ بالىنىڭ ئېتى، ـــ بالىغا ئات قويۇلغان ـ قويۇل ـ مىغانلىقىدىن بىخەۋەر دەرۋىش كېكەچلەپ قالدى، ـــ ھە، بالىنىڭ ئېتى ـــ خوجىزادە، ياق ـ ياق، خوجىبەگ.

يىراق سەھرادىن كەلگەن ئوتتۇرا ياشلىق مەخدۇمزادە 45 سەر كۆمۈش سانىدى ـ دە، بىۋاقنى ئەكەتتى. ھازىر ئاق ئايغىر ئۇستىدە بەھۇزۇر خىيال سۈرۈپ كېتىۋاتقان ھۈرمەتلىك خوجا ئىشان ئەنە شۇ تاشلاندۇق بىۋاقنىڭ دەل ئۆزى ئىدى.

ئارزۇلۇق ئاسراندى

خوجىبەگ ـــ سەئىدزادىلەرگە ئىخلاس قىلىدىغان دۆلەتمەن ئائىلىنىڭ بىردىنبىر ئارزۇلۇق ئوغلى بولۇپ قالدى. توقۇز ئايدا ئايىغى، ئون ئايدا راۋۇرۇس تىلى چىققان بۇ ئوغۇل، مەخدۇمزادىنىڭ نەزەرىدە، بىۋاقلىق دەۋرىدە تۈرۈۋاتقان بىر كارامەت ئىگىسى ئىدى. بىۋاقنى كۆز قارىچۇقىدەك ئاسراش، پەرۋىش قىلىش ـــ پۈتۈن ئائىلە ئەزالىرىنىڭ باش تارتىپ بولمايدىغان ۋەزىپىسى دەپ بىكىتىلدى. ئۇنىڭ ھەرقانداق يولسىزلىق، بېشەمـ لىكلىرىگە شەرتسىز يول قويۇش شەرت ئىدى. مەخدۇمزادە بۇنىڭ سۈننەت تويىنى قالتىس ھەشىمەتلىك ئۆتكۈزدى. مۇشۇ يېزىدىكى دىنىي مەكتەپكە ئۆز قولى بىلەن يېتىلەپ ئاپىرىپ، خەلىپىتىم ئالدىغا زەر ياقىلىق تون، زەر پوللۇق سەللە قويدى. ساۋاقداشلىرىغا بىر تاغار ياڭاق

ئىنئام قىلدى. خوجىبەگ ئەتىۋار شاگىرت سۈپىتىدە مەكتەپكە قوبۇل قىلىندى. دۆلەتمەن ئائىلىدە، راھەت - پاراغەت ئىچىدە ئۆسكەن ئۆز سۆزلۈك، تەرسا، جىدەلخور بالا ئەستە ساقلاش ئىقتىدارىنىڭ پەۋقۇلئاددە ياخشىلىقى بىلەن ھەممىگە تونۇلدى، ساۋاقداشلىرى ئىچىدە ئالدىنقى قاتارغا ئۆتتى. 15 ياشقا يەتكەندە ئەرەب، پارس تىلىدىكى بىرمۇنچە سۆز - ئاتالغۇلارنىڭ مەنىسىنى چۈشىنەلەيدىغان، قىياسەن تەبىر بېرەلەيدىغان ھالغا يەتتى. سوپىزىمنىڭ ھىدايىتۇللا ئىشان خوجا ۋەكىللىكىدىكى «ئىشقىيە» مەزھىپىگە ئىخلاس قىلىدىغان خەلپىتىم بۇ بالىنى راستتىنلا خوجا ئەۋلادى دەپ بىلەتتى ۋە بۇ بالىدا «بىر خىسلەت بار» دەپ قارايتتى. ئۇنىڭ ئارزۇ - تەلەپلىرىنى شەرتسىز ئورۇندايتتى. ئۆزى نەزىر - چىراغ، تىۋى - تۆكۈنلەرگە كەتكەن كۈنلەردە خەلپەتلىكىنى بۇنىڭغا تاپشۇراتتى. تەكەببۇر خوجىبەگ، خەلپىتىمنىڭ ئورنىغا چىقىقان ھامان ئىككى يېرىم غۇلاچ كەلگۈدەك ئەۋرىشىم سېرىق سۆگەت چۈبىنى قولغا ئالاتتى - دە، ساۋاقداشلىرىنىڭ باش - كۆزىگە ئايماي سالاتتى. بۇ ئىشتىن تولىمۇ ھۇزۇرلىناتتى. خەلپىتىم شاگىرتلارنىڭ بۇ ھەقتىكى ئەرز - شىكايەتلىرىگە قۇلاق سالمايتتى، بەلكى ياۋاشلىق بىلەن ئىتائەت قىلىش توغرىسىدا تەنبىھ بېرەتتى. خوجىبەگ تېخىمۇ كۆرەڭلەيتتى، ھەددىدىن ئاشاتتى. شۇنداق كۈنلەرنىڭ بىرىدە بۇ تاياق ئۆزىدىن ئىككى - ئۈچ ياش چوڭ بولغان قاۋۇل، ئۇستىخانلىق بىر ساۋاقدىشىنىڭ كۆزىنى قۇيۇۋەتكىلى تاس - تاماس قالدى. يۈزىدە

كۆپكۆك ئىز پەيدا قىلدى. بۇمۇ خېلى هاللىق ئائىلىنىڭ ئارزۇلۇق پەرزەنتى ئىدى. ئۇ، زالىم «كىچىك خەلپەت» كە قاراپ ئوقىتەك ئېتىلدى ـ دە، بىر مۇشت بىلەن ئاغزى ـ بۇرنىنى قان قىلدى. ئاستىغا بېسىپ، هەلقۇمىنى ئامبۇر-دەك قىستى:

ـــ يەنە يوغانچىلىق قىلامسەن؟ هەددىڭدىن ئاشامسەن؟

ـــ قويۇۋەت، گېلىمنى قويۇۋەت!

ـــ ئاۋۇال جاۋاب بەر: يەنە يوغانچىلىق قىلامسەن ـــ يوق؟!

ـــ قويۇۋەت دەيمەن، هېلى بىكار...!

ـــ مانا قويۇۋەت دېگەن! ـــ دۇمبىسىگە مىنۋېلىپ، مۇشتلايتتى، نەقتايىتتى، يەرگە ئۇستۇرەتتى. خوجىبەگ يىغلايتتى، زارلايتتى، بالىلار كۆلەتتى، ـــ يەنە يوغانچىلىق قىلامسەن ـــ يوق؟

ـــ ياق، ـــ دېيىشكە مەجبۇر بولدى خوجىبەگ.

ـــ ئاكا دە! دەمسەن ـ دېمەمسەن؟! ـــ بېشىنى تېخىمۇ قاتتىق نەقتىدى ئۇ.

ـــ ئاكا، ـــ دېدى خوجىبەگ يىغا ئارىلاش.

ـــ ئوبدان ئاكا دە!

ـــ ئوبدان ئاكا.

ـــ جېنىم ئاكا دە!

ـــ جېنىم ئاكا.

ـــ هەممىزنىڭ ئاستىدىن ئۆملەيسەن!

ـــ ئۆملەي، ئوبدان ئاكا، ئۆملەي.

— ئاغىنىلەر ، ھەممىڭلار قاتار تۇرۇڭلار. ھە، ئەمدى ئۆمىلە!

خوجىبەگ ئۆمىلىگەنچە ئىشكتىن چىقىۋالدى. «خەپ، قەلەندەر!» دەپلا ئۆزىنى تاشقىرىغا ئالدى. غەلىبە قىلغان بالا ئۆز ساۋاقداشلىرىغا مۇنداق دېدى:

— ئەسلىدە ئۇ، ئاتا ـ ئانىسىنىڭ، يۇرت ـ ماكانىنىڭ تايىنى يوق بىر ئاسراندى، بىر يېتىمئوغلاق كەلگۈدەك تەڭگىگە سېتىۋېلىنغان يېتىمئوغلاق! بۇگۈندىن ئېتىبارەن ئۇنىڭ ئېتى يېتىمئوغلاق؛ كىم شۇنداق دەپ چاقىرمايدىكەن، جاجىسى مۇشت!

— يېتىمئوغلاق! — تەڭ ۋارقىراشتى جىمى ساۋاقداش.

خوجىبەگ ئاغزى ـ بۇرنىدىكى قان داغلىرىنى سۈرتمەي، كىيىم ـ كېچەكلىرىدىكى توپا ـ توزانلارنى قاقمايلا ئۆيىگە كەلدى، ئاتىسىغا ئۆزىنى ئاتتى:

— مەن زادى كىمنىڭ بالىسى، دادا؟

— سەن مېنىڭ بالام، مېنىڭ ئۆز بالام!

مەخدۇمزادە بۇ بالىنى سېتىۋېلىپ كەلگەندىن كېيىنلا، پۈتۈن يۇرتتىكى ئەھلى جامائەتكە ئالاھىدە چاي بېرىپ، بۇ بالىنى ئۆز پەرزەنتى دەپ ئېتىراپ قىلغۇزغانىدى. ئەمدى يەنە چاي بەردى. زىياپەت جەريانىدا دەرسخانىدا تاسادىپىي ئوتتۇرىغا چىققان گەپنى يالغانغا چىقىرىۋېتىش، مۇنداق سۆزنى قايتا ئېغىزغا ئالماسلىق ھەققىدە ئۆز پەرزەنتلىرىگە پەند ـ نەسىھەت قىلىشنى تەلەپ قىلدى. زىياپەت ئەھلى ۋەدە بەردى. خەلپىتىمۇ بۇ مەسىلىنى

ساۋاقداشلارغا قايتا - قايتا چۈشەندۈرىدىغان، ۋەدە ئالدىـ غان بولدى.

قارغا كۆمۈلگەن جەسەت ئاللىقاچان ئېچىلىپ قالغانىـ دى. ئەچچە يىلدىن بۇيان بوزەك قىلىنغان، ئەمدىلىكتە ئىشىنىك ھەقىقىتىنى بىلىپ قالغان باللارنىڭ ئاغزىنى پېچەتلەش مۇمكىن بولمىدى. «يېتىمئوغلاق» دېگەن لەقەم ئۇستىگە «ئانىسى تاشلىۋەتكەن تەخەي»، «كوچىدا قالغان كۆچۈك»، «بالىسىنى يەيدىغان ئوغرى مۇشۇكنىڭ ئاسلىنى» قاتارلىق لەقەملەر قوشۇلۇشقا باشلىدى. ئۇششاق باللار مۇشۇ لەقەملەر بىلەن خوجىبەگنى تەرىكتۈرەتتى. خوجىبەگ ئۇلارنى چېكىدىغانلا بولسا، چوڭ باللار تەرەپ - تەرەپتىن كېلەتتى - دە، پۇخادىن چىققۇدەك سالاتتى. سۆز - چۆچەك، جېدەل - ماجىرالارنىڭ بۇ قەدەر ئۇلغىيىپ كېتىشى سەۋەبـ سىز ئەمەس ئىدى. مەخدۇمزادىنىڭ ئاللىقاچان تۇرمۇشلۇق بولۇپ كەتكەن بەش قىزى بىلەن كۆيئوغۇللىرىنىڭ قۇتراتقۇلۇق رولىنى سەل چاغلىغىلى بولمايتتى. چۈنكى بۇلار ياشىنىپ قالغان بۇ دۆلەتمەن زاتنىڭ يەر - زېمىن، مال - دۇنياسىغا قانداقتۇر بىر يېتىمئوغلاقنىڭ مىراسخور بولۇپ قېلىشىنى خالىمايتتى، ئەلۋەتتە.

— دادام ئۆز بالام دەيدۇ، كىشىلەر بولسا،... — خوجىبەگ ياش تامچىلىرى لىغىرلاپ تۇرغان كۆزلىرىنى ئۆز ئۇستازىغا تىكتى، يىلىندى، يالۋۇردى، — ئوبدان خەلپىتىم، ئۇ دۇنيا - بۇ دۇنيا خۇش بولۇپ كېتەي، راستىنى ئېيتسىلا، ئۆز دادام كىم؟

خەلپىتىم خىلىغچە تەڭقىسچىلىق ئىچىدە قالدى.

ئۇنىڭ بىر تەرىپىدە ئابرويلۇق زات — مەخدۇمزادە، ئىككىنچى تەرەپتە بۇ زاتنىڭ مىراسخورلىرى تۇراتتى. مەخدۇمزادە: «خەلپىتىم، شاگىرتلىرىغا دېسىلە، ئوغلۇمنى خاپا قىلمىدىغان ئىشلارنى دەرھال توختاتسۇن!» دېسە، مىراسخورلار: «خەلپىتىم، بالىلارنى توسمىدىغان ئىشنى قىلمىسىلا، ئۇلار بۇ يېتىمئوغلاقتا بىر كۈنمۇ ئارامچىلىق بەرمەسۇن!» دەپ جېكىلىمەكتە. «بۇ ھارىمى كۆزىمزدىن يىتسە، سىلىگە ئالاھىدە ئىنئام بېرىمىز» دەپ قىزىقتۇرماقتا. «كۆزىمزدىن يىتمەيدىكەن، پېيىنى قىرقىپ تاشلايمىز!» دەپ تەھدىت سالماقتا.

خەلپىتىم ئۇزاق ئويلاندى: مەخدۇمزادە قانچە ئابرويلۇق بولغىنى بىلەن ياشىنىپ قالدى. ماڭا ئوزۇن مۇددەت ئەسقاتمىدىغىنى يەنىلا ئۇنىڭ مىراسخورلىرى. يەنە كېلىپ، ئۇلار ئىنئام بەرمەكچى. بۇلارنىڭ تەلىپى بويىچە جاۋاب بەرسەم، زىيان تارتمىغۇدەكمەن.

— بالام — خوجىبەگ، راستىنى ئېيتمىدىغان بولسام، سەن سەئىدزادە، خوجا ئەۋلادى.

— مەن — سەئىدزادە؟

— مۇنچە ھەيران بولۇپ كەتمىگىن، ئوغلۇم. سېنىڭ ئوز داداڭ بەدۆلەت قازاغا ئوچرىغاندىن كېيىنكى بۇلاڭ — تالاڭلار نەتىجىسىدە ئاز — تولا سۈنۈپ قالغان خوجىزادە.

— دادام ھايا تمۇ؟

— رىزقى — نېسىۋىسى ئۇزۇلمىگەن بولسا...

— ئاتامنىڭ ئىسمى — شەرىپى؟

— ئېنىق بىلسەمەيمەن، ئوغلۇم. قىياسەن ئېيتقاندا،

سەئدىبەگ، سەئدىخوجا، سوپىبەگ، ئىشان خوجا...

— بۇلار ماڭا كۆن بەرمەيدىغان ئوخشايدۇ، پىيىمدىلا يۈرۈشىدۇ.

— ئەقىلىك جايىدا، ئۇلار ساڭا كۆن بەرمەيدۇ! ئۆز داداڭنى تېپىۋالغىنىڭ تۈزۈك.

— نەدىن ئىزدىسەم بولار، خەلپىتىم؟

— خۇدا نېسىپ قىلسا، مۆھتەرەم بوۋىلىرىڭنىڭ قەبرىگاھى ئەتراپىدىن تاپارسەن. شۇنى بىلىشىڭ كېرەككى، بۇ تەلىمۇ مۇشەققەتلىك سەپەر. داداڭنىڭ ۋەسلىگە يېتىش ئۈچۈن پۇل كېرەك، يەتكەندىن كېيىنمۇ پۇل! داداڭنىڭ ھال - ئەھۋالى ئالاھىدە ياخشىدۇ. شۇنداقتىمۇ ھەمىيىنىڭ توم بۆلمىسا، يولغا چىقىشقا ئالدىرىما!

بۇ مەسلىھەت ئۇنىڭغا خام قايماق بىلەن يېيىلگەن قاتلىما نانمەك ياقتى. شۇ كۈندىن ئېتىبارەن مېھمانخانا، قازناق، كارىۋات - ساندۇقلارغا خۇپىيانە تىكىلىدىغان بولدى. ھەرقانچە قىلىپمۇ چوڭ سانـدۇقنىڭ ئاچقۇچىنى قولغا كەلتۈرەلمىدى، چېقىشقا جۈرئەت قىلالمىدى. توساتتىن ئۇنىڭ كۆزى مېھمانخانىنىڭ شەرقىي تېمىدىكى قوزۇق ئۈزلىرىغا چۈشۈپ قالدى. ئېتىۋېتىلگەن، سىيلىق سۈۋىتىلگەن بۇ جايلار ئىسلاشمىغانلىقى بىلەن باشقا جايلاردىن ئاز - تولا پەرقلىنىپ تۇراتتى. مۇشۇ يەردە بىر سىر بارمۇ — قانداق؟ دەپ ئويلاپ قالدى خوجىبەگ. بۇ خىيالنىڭ ئاساسى يوق ئەمەس ئىدى: ئۇنىڭ سۈننەت تويى بولغان كۈنى تام قۇشنىسىنىڭ ئۆيىگە ئوغرى كىرگەن، كارىۋات - ساندۇق، مال - بىساتلارنىڭ ھەممىسىنى دېگۈدەك سىيرىپ -

سۈپۈرۈپ قاچقانىدى. لېكسىن بۇ ئائىلە تېز پۈرسەت ئىچىدىلا ئەسلىگە كېلىۋالدى. ھەتتا بۇرۇنقىدىنمۇ ھاللىقراق تۇرمۇش كەچۈرىدىغان بولۇپ قالدى. شۇ كۈنلەرنىڭ بىرىدە خوجىبەگنىڭ مەخسۇس چاكىرى ئاغزى ـ ئاغزىغا تەگمەي ماختاپ كەتكەنىدى:

ـ قالتىس ئەقىللىق ئادەم ئىكەن جۇمۇ، كارامەت ئادەم ئىكەن! ئالتۇن ـ گۆھەرلىرىنىڭ ھەممىسىنى تورۇس جەگىلىرىنىڭ ئارىلىقلىرىغا، ئۆيى تېمىنىڭ تۆشۈكلىرىگە تىقىپ قويغانىكەن...

خوجىبەگ دەھەلىز، دالانلاردىكى قوزۇق ئىزلىرىغىمۇ سەپسالدى. بۇ جايدىكى تۆشۈكلەر ئۆز ئەينى بويىچە تۇراتتى. «ھېلىقى تۆشۈكلەردە چوقۇم ئالتۇن بار» دەپ جەزملەشتۈردى ئۇ.

ـ ئات يوق!

ـ خوجا بېگىم يوق!

ـ ئاتنى ئوغرىلاپ قېچىپتۇ ـ دە، يېتىمئوغلاق.

ـ ئادەم بالىسى باقساڭ، ئاغزى ـ بۇرنۇڭنى قان ئېتەر دېگەن شۇ ئەمەسمۇ مانا!...

چۇقان ـ سۈرەن، تاپا ـ تەنىلەر باغ ـ ھويلىنى بىر ئالدى. بىردەمدىلا يۇرت ـ مەھەللىگە تارالدى.

ـ ئىزدەڭلار، ئىزچى ـ خەۋەرچى ماڭغۇزۇڭلار! ـ دەپ قويۇپلا مېھمانخانا ـ سارايلارغا ئالدىرىدى مەخدۇمزادە. ئالتۇن جابدۇقلار ساقلىنىدىغان تۆمۈر ساندۇق ئۆز جايىدا تۇرۇپتۇ، قۇلۇپمۇ ساق. پىششىق خىشلار ئارىسىغا سىغداپ كىرگۈزۈۋەتكەن كېسەك ئالتۇنلارمۇ ئۆز جايىدا.

ـ ئاتتىن باشقىغا تەگمەپتۇ ـ دە. شۇكرى، بالا ـ

قازا شۇنىڭ بىلەن كەتكەن بولسىلا.

بەش قىزغا ئاتا بولغان، ئوغۇل پەرزەنت تەشنالىقىدا چاقماق كەتكەن مەخدۇمزادە بۇ ئەقىللىق «سەئىدزادە» گە تولىمۇ ئىجىل - ئامراق بولۇپ كەتكەنىدى. قىزىق - قىزىق تېپىشماق، ھېكايە - چۆچەكلەرنى ئۇيىتىپ بېرەتتى. خوجىبەگ يەتتە ياشقا كىرگەن يىلى رامىزان ئېيىنىڭ بىر كەچقۇرۇنلۇقى سەككىز قىرلىق پىشايۋان تۆۋرۈكىگە يۆلىنىپ ئولتۇرۇپ، «شۇنقەدرى» توغرۇلۇق سۆزلەپ بەرگەنىدى:

— شۇنقەدرى رامىزان ئېيىنىڭ شۇنقەدرى كېچىسىدە ئاسماندىن چۈشىدىغان يورۇقلۇق ئوت. ئۇنى كۆرگەن ھەر-قانداق كىشىنىڭ شۇ دەقىقىدە قۇچاقلىۋالغىنى نەرسىسى ساپ ئالتۇنغا ئايلىنىپ قالىدۇ.

— مۇشۇ يوغان تۆۋرۈكنى قۇچاقلىۋالسىمۇ، ئالتۇن بولۇپ قالامدۇ، دادا؟

— ئالتۇن بولىدۇ.

— ئاۋۇ چوڭ كۆپنى قۇچاقلىۋالسچۇ؟

— ئالتۇن بولىدۇ.

— شۇنقەدرىنى كۆرۈپ قالىدىغان بولسامزە...

— ھە، نېمىنى قۇچاقلىۋالاتتىڭ، بالام؟

— سېنى!

مەختۇمزادە كىنىيىغا قىلتىرىق تۇرۇپ قالغانىدەك «غىققىدە» بولۇپ قالغان ۋە «مېنى - ھە؟» دېيىلگەنىدى تىنىقى كېسىلگەن ھالدا.

— شۇنداق، مەخسۇم دادا، سېنى قۇچاقلىۋالىمەن. سەن ئالتۇنغا ئايلىنىپ قالىدىغان بولساڭزە!...

مەخدۇمزادە بىر مەزگىل تەئەججۇپلەنگەن، تەشۋىش لەنگەن. كېيىنچە «گۆدەك ئەمەسمۇ، نېمە دەۋاتقانلىقىنى بىلگۈچىلىكى يوق» دەپ ئۆزى ـ ئۆزىگە تەسەللى بەرگەنىدى. بالا 12 ياشقا كىرگەن يىلى يەنە بىر سوراپ باقمۇسى كېلىپ قالدى ۋە مۇنداق جاۋاب ئالدى:

— سېنى قۇچاقلىۋالىمەن، مەخسۇم دادا!

مەخدۇمزادە بۇ قېتىمقى ئۆزى ـ ئۆزىگە سەۋر ـ تەسەللى بەردى. «بالىغلىق يېشىغا توشقان بولسىمۇ، ئەقلىي توشمىدى. شۇڭا بۇ جاۋابتىن بىئارام بولۇپ كېتتىش بىمناسىۋەت.» لېكىن بۇ جاۋاب ھەر زامان ئۇنىڭ ئەس ـ يادىدا ئىدى. باشقىلارغا دەپ بېرىپ، تەبىر ئاڭلاپ باقمۇسى كېلەتتى، ئاغزىدىن چىقىرىشقا پېتىنالمايتتى. «بەگچەكسىز 16 ياشقا كىرىپ قالدى. بىر ئائىلىنىڭ ھۆددىسىدىن چىقالمىغۇدەك ھالغا يەتتى، — دەپ پىكىر يۈرگۈزدى ئۆتكەن يىلى، — ئوبدان ئوقۇدى — بىلىم تاپتى، ئەقىل تاپتى، يەنە بىر سوراپ باقايچۇ.»

— ئوغلۇم، يەنە بىر دېگىنە، شۇنىقەدرىنى كۆرۈپ قالساڭ...

— مەخسۇم دادا، گېپىم گەپ: سەندىن باشقا نەرسىنى قۇچاقلاپ قالسام كۆزۈم كۆرمەس، قولۇم تۇتماس بولۇپ قالسۇن!

ئاغزىڭغا تاش ـ تۇپراق! دېگەنىدى مەخدۇمزادە ئۆز ئىچىدە. ئۇ، ئۇچ قېتىملىق جاۋابنى بىر ـ بىرىگە ئۇلاپ

پىكىر يۈرگۈزۈشكە، تەشۋىشلىنىشكە باشلىغانىدى: نېمە ئۇنداق جۆيلۈۋېرىدۇ بۇ بالا؟ ئۆزۈم تاپقان داۋاسى تېپىلماس بالا ـ قازامىدۇ بۇ؟

مەخدۇمزادە ۋەھىمىلىك ئوي ـ خىيال ئىچىدە كۆز يۇمۇپ، قەبمە چۈشلەرنى كۆرىدىغان بولۇپ قالدى: قوتاز قۇيرۇقىدەك قاپقارا كېچە، پۈتۈن ۋۇجۇدىدىن قىپقىزىل يالقۇن چېچىپ تۇرغان غايەت زور قاناتلىق ئەجدىها يەر ـ زېمىنغا قاراپ ئوقتەك شۇڭغۇيدۇ. خوجىبەگ ئۇلۇپ چىققاندەكلا پەيدا بولىدۇ ـ دە، «شۇنقەدرى!» دەپ ۋارقىرىغىنىچە مەختۇمزادىنى مەھكەم قۇچاقلىۋالىدۇ. مەخدۇمزادە ئالتۇنغا ئايلىنىپ قالىدۇ.

ـ ئالتۇن بۇت ـ ئالتۇن بۇت! دەپ قاقاقلاپ كۈلۈپ كېتىدۇ خوجىبەگ، ـ كۆزى گۆھەردىن، چىشى مەرۋايىتتىن، تىرناقلىرى ئالماستىن ياسالغان قالتىس بۇت بولۇپ قاپتۇ. ئەڭ ئاۋۋال كۆزىنى ئويۇۋالاي، ئاندىن چىشىنى سۇغۇراي، تىرناقلىرىنى قومۇراي! ـ تىغلىرى پارقىراپ تۇرىدىغان ئۆتكۈر قۇيۇچ قەلەمنى ئۇنىڭ كۆز چانىقلىرىغا توغرىلايدۇ. بىر پەيتى تۆگە تاپىنىغا، بىر پەيتى بۇركۇت تۇمشۇقىغا ئوخشىشىدىغان يوغان بولقىنى باشتىن ئېگىز كۆتۈرىدۇ.

ـ ئاھا! ـ ئويغىنىپ كېتىدۇ مەخدۇمزادە، ـ خۇدا، نېمە كارامىتىڭ بۇ؟ ـ دەيدۇ قارا تەر ئىچىدە. مۇنداق ئەھۋاللار نەچچە قېتىم تەكرارلانغاندىن كېيىن كۆڭلى پېقىن بىر پەشقەدەم ئۆلىماغا ئىپتقان ۋە جاۋاب ئالغانىدى:

ـ چۈش دېگەن تەتۈرىگە ماڭىدۇ، ـ دەپ تەبىر

بەرگەندى پېشقەدەم ئۆلىما، — بۇ ئوغۇل سىلىنى بويلىرى بىلەن تەڭ ئالتۇنغا ئىگە قىلىدىكەن.

مەخدۇمزادە بۇ تەبىرگە گاھ ئىشىنەتتى، گاھ ئىشەنمەيتتى. بەزىدە ئۈمىدلىنەتتى، بەزىدە تەشۋىشلىنەتتى. ئۇ، ھازىر ئەنە شۇ ئۈمىد ـ ئۈمىدسىزلىك، خاتىرجەملىك ـ دىشۋارچىلىق گىرەلىشىپ كەتكەن ئاي ـ يىللارنى ئەسلەۋاتاتتى. تۆۋە ـ ئىستىخپار ئېيتىپ، خۇداغا ئىلتىجا قىلىۋاتاتتى:

— ئۇ بەتبەختنى ئىز ـ دېرەكسىز غايىب قىلغىنىڭغا ئۆكۈنمەيمەن، بىر ئاتىڭ يوقالغىنىغىمۇ ئەپسۇسلانمايمەن. جېنىمغا چىرماشقان بالا ـ قازانىمۇ شۇ بەتبەخت بىلەن بىللىلا غايىب قىلغايسەن، ئىلاھىم! — دۇئاغا قول كۆتۈرگەن مەخدۇمزادىنىڭ كۆزى توساتتىنلا ھېلىقى تۆشۈكلەرگە چۈشۈپ قالدى، — ئاھ، بەش زىخچە ئالتۇن — 100 سەر ئالتۇن!...

مەخدۇمزادە ئورۇن تۇتۇپ يېتىپ قالدى. بەش قەزى بەش تەرەپتىن سەۋر ـ تەسەللى بېرىشكە باشلىدى:

— ئېگەر ـ يۈگەنلىك بىر ئات — باش ـ كۆزۈڭنىڭ سەدىقىسى. مۇنچە پەرىشان بولۇپ كەتمىگىنە، دادا، ئىچىڭگە ئۇرۇپ كەتمىگىنە!

— بىر ئات دېگەن شۇنچە يوغان نەرسىمىدى؟ كازىۋات ـ ساندۇقلارنىڭ ئامان قالغانلىقىغا شۈكرى دېسەڭچۇ، دادا!

— ئادەم بالىسى باقساڭ، ئاغزى ـ بۇرنۇڭنى قان ئېتەر دېگەندەك، «قان ئەتكەن» بولسا، قانداق قىلار

ئىدۇق، دادا؟ بىر ئات بىلەنلا تۇگمىگەنگە شۈكرى قىل!

— ئىزچى خەۋەرچىلەر دېرىكىنى ئالالماپتۇ، بارىنى ئوغرى ئالدى، يوقىنى رەمبال، دېگەندەك ئىش قىلمايلى. ئىزدەش ـ سۈرۈشتۈرۈشلەرنى توختىتايلى، دادا!

يوقالغان ئالتۇن توغرۇلۇق سۆز ئېچىش مەخدۇمزادىگە تۇغمەس تاپا ـ تەنە، ساقايماس باش ئاغرىقى تېپىپ بېرەتتى. شۇڭلاشقا ئۇ:

— بولدى، ئىزدەشنى توختىتىڭلار، — دېدى دېمى سىقىلغان هالدا. 100 سەر ئالتۇننىڭ مېھرىدىن كەچمەك ئاسان ئەمەس. ئىزدەش يوشۇرۇن داۋاملىشاتتى، ئەلۋەتتە.

تۇتۇلماس ئوغرى

يارىشىملىق كىچىككىنە سەللە ئورىۋالغان بەقەسەم تونلۇق خوجىبەگ مەدرىسكە كېتىۋاتقان دۆلەتمەن تالىپنى ئەسلىتەتتى. ھېچكىم گۇمان قىلمىدى، پول توسمىدى. ئۇ، كۈندۈزى پانا ھلىنىپ، كېچىسى پول مېڭىپ، ئۈچ يېرىم كۈندە قەشقەر شەھرىگە كەلدى. ئاتنى سېتىۋەتتى. ئاباخ خوجا مازىرى تەرەپكە راۋان بولدى. داشقازانلار ئەتراپىدىن، خانىقا بوسۇغىلىرىدىن ئۆز ئاتىسىنى سۈرۈشتۈردى. شەھەر تەۋەسىدىكى چوڭراق خانىقالارنىڭ ھەممىسىنى كېزىپ چىقتى، سۇنۇپ قالغان سەئىدزادە تىپىلمەدى. ئاتىنىڭ پۇلى ۋە پارچە ـ پۇرات تەڭگىلەر ئاخىرلاشقان، نۆۋەت زىخچە ئالتۇنغا كەلگەندى. خوجىبەگ «بۇنى ئوتتۇرىغا چىقارسام، كىشىلەر گۇمانلىنىپ قالارمۇ؟» دەپ تەشۋىشلەنـ

دی. هېيتگاه مەيدانىنىڭ غەربىي تەرىپىگە جايلاشقان «تىللا ساربىي» غا قەدەم قويغاندىن كېيىن كۆڭلى تىندى. چۈنكى، ئالتۇن سودىگەرلىرى — سەرراپلار بۇ يەردە مىسقاللاپ - سەرلەپ ئەھەس، جىگلاپ - چارەكلەپ ئالتۇن ئېلىپ سېتىۋاتاتتى. 12 - 15 ياشلىق بالىلارمۇ بىر سقىم - بىر سقىم تىللانى شاراقلىتىپ، زىخچە ئالتۇنلارنى حىرىكلىتىپ يۈرۈشەتتى. تەڭگە - يامبۇ دېگەن نەرسىلەر ئاۋەتتىكى سەرراپلارنىڭ ئالدىدا گۈلە - قاق، جىگدە - ياڭاقتەك دۆۋىلەكلىك تۇراتتى. خوجىبەگ بىر زىخچە ئالتۇننىڭ تۆتتىن بىرىنى ئۆز باھاسى بويىچە كۈمۈش تەڭگە تېگىشتى. بۇ تەڭگىلەرنى خىراجەت قىلىش ۋە ھەرقايسى بۇلۇڭ - پۇچقاقلاردا ياتقان ئىگە - چاقسىز سوپى - دەرۋىشلەرگە سەدىقە قىلىش يولى بىلەن دادىسىنىڭ دېرىكىنى ئالماقچى بولدى ۋە ئىشقا كىرىشتى. 40 نەچچە كۈندىن بۇيان ئاشكارا - يوشۇرۇن ئىزدەش - سۈرۈشتۈرۈشلەر بىلەن ئاۋارە بولغان خوجىبەگ ئۈمىدسىز - لىنىشكە، روھسىزلىنىشقا باشلىدى. «ئۆلۈپ كەتكەنمىدۇ - يا؟ ئېھتىمال؛ ياق، ھېچ كىشى ئۇنىڭ ئۆلگەنلىكى ھەققىدە ئېغىز ئاچمىسا...» خوجىبەگ ئىرماش - چىرماش ئوي - خىياللار ئىچىدە «خانىقا كوچىسى» نىڭ ئىچكىرىسىدىكى تاشلاندۇق خانىقانىڭ ۋەيرانسە ھۈجرىسىغا قەدەم قويدى. تام - تورۇسلىرى قاپقارا ئىسلىشىپ كەتكەن بۇ ئۆمۈچۈك ئۈۋىسىدا ئىگراپ ياتقان بىر قەبرىنى كۆردى. سەدىقە بېرىپ، دۇئاسىنى ئالدى. «كۆپىنى كۆرگەن قەبرى ئوخشايدۇ،

بۇلىكدىنمۇ بىر سوراپ باقاي» دېگەن قارارغا كەلدى:

ــ بوۋاي، ئۇزاقتىن بۇيان مۇشۇ خانىقادىمۇ سەن؟

ــ ياق، خوجام، كۆپ يىللاردىن بۇيان ئاپئاق خوجامدا ئىدىم.

ــ ئۇنداق بولسا، بۇنىكىدىن 17 - 18 يىل ئىلگىرى ئاپئاق خوجام مازىرى ئەتراپىدىكى داشقازانلارغا ئىگىدارچىلىق قىلغان بىر سەئىدزادىنى بىلىدىكەنسەن - دە؟

ــ داشقازانلارغا ئىگىدارچىلىق قىلىدىغان سەئىدزادە؟

ــ ھەئە، خوجا ئەۋلادى.

ــ ياق، خوجام. داشقازانلارغا سۇ توشۇپ، ئوت قالايدىغان نامرات سوپى - دەرۋىشلەر ئاز ئەمەس ئىدى. داشقازانلارغىمۇ شۇلار ئىگىدارچىلىق قىلاتتى. خوجىزادىلەر نېمە ئىش قىلىدۇ داشقازان قېشىدا؟

ــ بوۋاي، تۈزۈكرەك ئەسلەپ باققىنا، مەن سوراۋاتقان سەئىدزادە بەدۆلەت ۋاپاتىدىن كېيىنكى بۇلاڭ - تالاڭلار ئەتىجىسىدە بىرئاز سۇنۇپ قالغان.

ــ نېمە؟ سۇنۇپ قالغان؟ ــ بوۋاي بېشىنى كۆتۈردى، دەككە - دۈككە ئىچىدە ئۇيان - بۇيانغا قارىۋالغاندىن كېيىن پەس ئاۋاز بىلەن جاۋاب بەردى، ــ خوجام، راستىنى ئېيتسام، مەنمۇ بىر سەئىدزادە ئىدىم.

ــ ئېتىك نېمە؟

ــ ئەسلى ئېتىم، سەئىدخوجا، ھازىرقىسى سىيىت دەرۋىش.

ــ نېمىشقا؟

— ئۆزۈمنىڭ سەئىدزادە، ئېتىمنىڭ سەئىدخوجا ئىكەنلىكىمنى دەيدىغان بولسام، ئۆلگۈچە دۇمبالايدۇ، كۆن بەرمەيدۇ.

— كىم؟ نېمىشقا؟

— ئۆزىنى خوجا ئەۋلادى دېۋېلىپ جان باقىدىغان كاززاپلار كۆپمىپ كەتتى. قول - ئىلكىدە بارلىرى خەقنى ئىشەندۈرۈپ كېتەلىدى. باي بولىدى، يامبۇدا ئىشىك تاقىغۇدەك ھالغا يەتتى. قول - ئىلكىدە يوقلىرى... ئاھ، قويسىلا، خوجام.

— ئۆي - ماكانىڭ، ئېگە - چاقاڭ يوقمۇ سېنىڭ؟

— قوچقاردەك بىر ئوغلۇم بولىدىغان. ئەي، شۇ غېرىبچىلىقتا...

— ئۆلۈپ كەتكەنمۇ؟

— بۇنى سوراپ نېمە قىلىدىغانلا، خوجام؟... دۆلەتمەن بىر مەخدۇمزادە تالىشىپ تۇرۇۋالدى. بەش قىزغا ئاتا بولغان، ئوغۇل پەرزەنىت ۋەسلىگە زار بولغان ئېسىل زات ئىكەن...

خوجىبەگ «سەئىدزادە» دەپ تونۇپ كەلگەن ئۆز ئاتىسىنى مۇنچىلىك زەئىپلىشىپ كەتكەن قەلەندەر ھالىتىدە كۆرەرمەن دەپ ئويلىمىغانىدى. خۇنۈك بەشىرىسىنى قاتمۇ - قات مەينەتچىلىك بېسىپ كەتكەن بۇ يەكچەشمە مەخلۇقنى قانداقمۇ «دادا» دېيەلىسۇن؟ كىيىم - كېچەكلىرى ئاددىي بولسىمۇ، ئۆزى ساق، يېنى توم، مەڭزىدىن قان، پېشانىسىدىن نۇر تېمىپ تۇرغان بولسا، كاشكى!

خوجىبەگ خاتىرجەم ئەمەس ئىدى. شۇنچە نۇرغۇن ئالتۇننى يوقاتقان مەخدۇمزادىنىڭ ھەرتەرەپكە ئىزچى - پايلاقچى ماڭدۇرماي قالمايدىغانلىقىنى بىلەتتى. تۇتۇلۇپ قالغىنىغا ئىلا بولسا، يۈزىگە قارا سۈرتۈلۈپ، ئېشەكتە تەتۈر مىندۈرۈلۈپ سازايى قىلىنىشى، ھەتتا چالما - كېسەك قىلىنىشى مۇقەررەر ئىدى. خوجىبەگ ھازىر پاناھلىنىدىغان جاينى بىلىدىغان تەجرىبىلىك بىر ئادەمگە موھتاج ئىدى. نېمىشقىدۇر، كۆڭلى يەنىلا مۇشۇ ئادەمنى تارتىپ قالدى. «ئۆز ئاتام ئىكەنلىكىنى ئاشكارا قىلىدىكەنمەن، قول - ئىلكىمدىكى مال - دۇنيانىڭ ھەممىسىنى ئۇنىڭ ئىختىيارىغا تاپشۇرۇشۇم كېرەك. ئۇنىڭ گېپىگە كىرىشىم، سىزىقىدىن چىقماسلىقىم شەرت. كىچىكىمدىن تارتىپ ھەممىنى بويسۇندۇرۇپ كېلىپ، ئەمدىلىكتە بىكاردىن - بىكار قانات - قۇيرۇقۇمنى بوغقۇچلاپ بېرەمدىمەن؟ يەنە كېلىپ، ئاشۇ سېسىق قەلەندەرگە - ھە؟ ئۇنىڭدىن كۆرە...»

— بوۋاي، شۇنداق قىلىپ، سېنى نېمىدەپ چاقىرىمەن؟

— سىيىت سوپى دەملا، دەرۋىش دەملا، ئۆز ئىختىيارىلىرى، خوجام.

— خوپ، سىيىت دەرۋىش دەي. ماڭا قارا، سىيىت دەرۋىش!

— خۇش، خوجام.

— بېشىڭنى سىيلىسام قولۇمنى چىشلەمسەن؟ ياخشىلىققا ياماناتلىق بىلەن جاۋاب قايتۇرامسەن؟

— بۇ نېمە دېگەنلىرى، خوجام؟ ئىت چېغىدا ئۆز

ئىگىسىنى خۇدا دەپ بىلىدۇ. مەن غەربىقا ياخشىلىق قىلسىلىرى، ئەلۋەتتە...

— مىدىرلىغۇچىلىك ماغدۇرۇڭ بارمۇ؟

— بولمامدىغان، خوجام، ئەمدىلا 40 نەچچە ياشقا كىرگەن تۇرسام.

راست، زىنا ئۇستىدە تۇتۇلۇپ، مۇشت - پەشۋا ئاستىدا قالغانلىقى تۇپەيلىدىن مۇشۇ ھالغا چۈشۈپ قالغان بۇ ئادەم ئەسلىدە ئوتتۇرا ياشلىق دەۋرىدە تۇرۇۋاتقان كۈچتۈڭگۈر دەرۋىش ئىدى. خوجىسىگ مۇھىم بىر ئىشنى سوراپ قالدى:

— بىرەر ھۈنىرىڭ بارمۇ؟

— ھۈنىرىمۇ؟ — گاڭگىراپ قالدى دەرۋىش، — ھۈنىرىمۇن كىشى مۇنداق كۈنگە قالامدۇ، خوجام؟

— ئىش ئەپلەشتۈرەلەمسەن دېمەكچىمەن.

— بۇ جەھەتتىن تامامەن خاتىرجەم بولسىلا، خوجام. ئالۋاستىغا ئوسما قويۇش، شەيتانغا نوختا تۈگۈش، جىننى ئۇسسۇلغا سېلىشلارنىڭ ھەممىسى...

— خوپ، تۇرۇپ تۇر. مەن ساڭا ئاش - تاماق، كىيىم - كېچەك ئەكىلەي. ئاندىن كېيىن ساتىراش خانىغا، ھاممامغا ئاپىراي.

— رەھمەت، ئىلتىپاتلىرىغا يۈزمىڭ رەھمەت. ئازراق ناسۇال ئالغاچ كېلىشنى ئۇنتۇپ قالمىغايلا، خوجام، مانا ناسۇال قاپاق.

تويۇنغاندىن كېيىن ماغدۇرىغا، يۇيۇنغان، كىيىنگەندىن كېيىن ئادەم سىياقىغا كىرىپ قالغان بۇ مەخلۇق

ئالـقىنى كـەك، مەرد خوجايىننىڭ ئىتـائەتمەن چـاكىرى بولۇشقـا چىن كۆڭـلىدىن رازى بولـدى. بۇلار ئىچكىرى بىر كۆچىدىن ئىكـكـى ئېغىز ئۆي ئـىجـارىسگـە ئېلىپ ئورۇنـلاشتى.

خوجىبـەگ يەنىلا دەككە ـ دۈكـكە ئىچىدە ئۆتمەك تە ئىدى. بازار ـ رەستىلەرگە كەمدىن كەم چىقاتتى. يول يۈرگەنـدە، يـان ـ يېنىغا، ئالـدى ـ كـەينىگـە دىققەت قىلىشنى ئۇنتۇپ قـالـمايتتى. مەخدۇمزادىگە ياكى ئۇنىڭ تۇغقانلىرىغا، ئۆز يۇرتلۇقلارغا ئوخشاپراق كېتىدىغان بىرەر ئادەمـنىڭ قـارىسىنى كۆرگـەن هـامـان ئۆزىـنى دالىدىغا ئالاتتى. كېچىلىرى تىنچقىنا ئۇخـلىيـالمايـتتى. كۆپىنچـە هاللاردا ئارغامچا ـ سىرتـماق چۈشەپ قـالاتتى. بويىنىغا سېلىنغان سىرتماقـتىن قۇتۇلسا، يىلاندەك يۆگىشىۋالـغـان ئارغامچا، ئارغامچىدىن قۇتۇلسا، سىرتـماق... قـارا تەرگە چۆمۈلگەن خوجىبەگ ئېچىنىشلىق ئىڭراپ كېتەتتى. بۇ هال بىرقانچە قېتىم تەكرارلانغاندىن كېيىن سەۋەبىنى سوراپ قالدى سىيىت دەرۋىش:

ـ قـانـداق يـوچـۇن دەردلىرى بـاردۇ، خـوجـام؟ كۆندۈزى خاتىرجەمسىزلىك، كېچىلىرى بىئارامچىلىق ئىچىدە ئۆتىۋاتقانلىقىلىرىغا خېلى كۈنلەر بولۇپ قـالـدى. كەمىنە قۇللىرىغا ئىشەنسىلە، گۇمـان قىلمـىسلا، كۆڭۈللىرىدىكى غەم ـ تەشۋىش تۈگۈنلىرىنى يېشىۋەتسىلە.

خوجىبەگ ئەپچىللىك بىلەن يېڭى چۆچەك توقۇدى:

ـ سەئىد ئەۋلادىـغا مەنسۇپ بولـغـان بىر ئاتىنىڭ قوشكېزەك ئوغۇللىرى ئىدۇق. بالاغەتكە يەتـكۈچە، قوشماق

مېغىزدەك يېقىن ئۆتىتۇق. خۇدا مېنىڭ كۆڭلۈمگە «ئاق تاغلىق» ئەجدادلىرىمنىڭ ئىشتىياقىنى سالغانىكەن، شۇلارنىڭ يولىدا ماڭدىم، ئاكام «قارا تاغلىق» لارنىڭ.

— ئەقىللىرىغە ئاپىرىن، خوجام. «قارا تاغلىق» دېگەنلەر مۆھتەرەم بوۋىمىزنى زەھەرلەپ ئۆلتۈرگەن «ئىسھاقىيە» چىلەرنىڭ دەل ئۆزى ئەمەسمۇ؟

— ئاتام «ئاق تاغلىق» لارغا ئېتىقاد قىلاتتى، مېنى قوللايتتى، بەك ئارزۇلايتتى. شۇڭلاشقا ئۆز ئىلكىدىكى ئالتۇننىڭ ھەممىسىنى ماڭا خۇپىيانە ھالدا مىراس قىلىپ بېرىۋەتكەنىدى، ئاكام بىلىپ قاپتۇ. مېنى يوشۇرۇن ئۆلتۈرۈۋېتىش قەستىگە چۈشۈپتۇ. يۈرتىنى تاشلاپ قېچىپ چىقماقتىن باشقا ئامال بولمىدى.

— يۇرسەتىنى غەنىيمەت بىلگەنلىرى تولىمۇ ئوبدان بوپتۇ، ئالتۇن دېگەن ھاياتلىق يىلتىزى، ئامەت يۇلتۇزى ئەمەسمۇ، خوجام.

— ئۇ، قان - قېرىنداش ئەمەس، ئۆتۈپ كەتكەن قارا نىيەت زىياندىاش، ئۇنىڭ قولىدىن ھەر بالا كېلىدۇ. ئەزچى - چوماقچىلىرىنى ئەگەشتۈرۈپ كېلىپ قالامىدىكىن دېگەن تەشۋىشتە مەن. ئوكۇمدىمۇ شۇ، چۈشۈمدىمۇ شۇ.

— مۇنداق دېسىلە، خوجام، — ئۇشتۇمتۇت ئېرىشكەن شەپقەتچىسىدىن ئايرىلىپ قېلىشتىن تەشۋىشلەنگەن دەرۋىش بىر ھازا ئويلانغاندىن كېيىن دېدى، — شەھدانە خوتەنگە كېتىپ، «ئىمام جەپىرى سادىق مازىرى» دا، ياق، خوجام، خوتەنگە ئەمەس، تۇرپانغا كېتىپ، ئەسھابۇلكەھبتە بىرقانچە يىل تۇرۇپ كەلسەك قانداق؟

— ئەسھابۇلكەھەبتە؟

— شۇنداق، خوجام. بىر تالاي جان - جانۋارلار ئۆچەككە كىرمىسە، قىشتىن چىقالمايدۇ. ئۆچەكتىن بولسا، باشقىچە تۈس - قىياپەت بىلەن چىقتدۇ. ئەسھابۇلكەھەب غارىغا بېرىشىمىزمۇ خۇددى شۇنداق گەپ. بىراق، بىز ئۇ يەردە تېپىنچ ئۇخلىمايمىز.

— نېمە ئىش قىلىمىز؟

— سەيلە - زىيارەت، دۇئا - تىلاۋەت، سودا - تىجارەت، — ھەيىيارلىق بىلەن كۆلۈپ قويدى ئۇ.

— تىجارەت؟

— شۇنداق، خوجام. سىلى مەدداھنى كۆرگەنمۇ؟

— كۆرگەن، جەكنامىمۇ ئاڭلىغان.

— ھەببەللى! مۆھتەرەم بوۋىمىز ھىدايىتتللا ئىشان خوجامۇ يۇرت - يۇرتتا مەدداھلىق قىلىپ، ھەددى - ھىسابسىز مال - دۇنيا تاپقان، ئىززەت - ئىناۋەت تاپقان. بۇ ھۇنەرنى بىزمۇ ئۆگىنىۋالمىدىغان بولساق...

— بىزمۇ مەدداھلىق قىلامدۇق؟— ھەيرانلىق بىلەن سورىدى خوجىبەگ.

— شۇنداق، خوجام. ھەر كۈنى مەدداھلارنىڭ جەكنامە - رىۋايەتلىرىنى ئاڭلايمىز. گېپى كەلسە، ئۆيگە چاقىرىپ مەدداھلىق قىلدۇرىمىز، جىمى ھۇنەرلىرىنىڭ ھەممىنى ئۆگىنىۋالىمىز. سىلى — مەدداھ، مەن «دوست» تارتىپ بەرگۈچى. بىرنەچچە ئادەم يالىنىۋالىمىز، ئۇلارمۇ «دوست» تارتىشىپ بېرىدۇ. دەسلەپ يېڭا - سەھرالاردا، كېيىن شەھەرلەردە تاپاۋەت قىلىمىز. پۇل دېگەننى چويلا

بىلەن ئەمەس، تور بىلەن سۈزىمىز، تور بىلەن!

— ئاكام ئىزدەپ كېلىپ قالسىچۇ؟

— غەم قىلمىسىلا، ئۇنى شۇنداق بابلايمىزكى، — چۈشەندۈرۈشكە باشلىدى سىيىت دەرۋىش، — كارغا يارايدىغان نوچىلاردىن بىرقانچىنى تاپىمەن. گېلى بىلەن ئىچىملىك - چېكىملىكلىرىنىڭ ھۆددىسىدىن چىقىدىغانلا بولساق، بىزنى ھەرقانداق خەۋپ - خەتەر، بالا - قازادىن ساقلايدۇ. سىلىنى تۈتۈشقا جۈرئەت قىلىدىغان ئادەمنىڭ بېشى ئونمىكەن؟!

— ئەسھابۈلكەھەبكە قاچان ماڭىمىز؟

— مۇشۇ تىجارەتنىڭ يولىنى بىلىۋالغاندىن كېيىنلا.

— تېزرەك يولغا چىقساق بولاتتى.

— «سەۋرنىڭ تېگى سېرىق ئالتۇن» دېگەن گەپ بار ئەمەسمۇ، خوجام؟ مۇنچە ئالدىراپ كەتمىسىلە. مەددادھىلىقنى بىلمىسەك، پۇل تاپالمايمىز، يول تاپالمايمىز، ئىناۋەت تاپالمايمىز، مۇرىت - مۇخلىس توپلىيالمايمىز. مۆھتەرەم بوۋىمىز نەچچە 100 يىل ھۆكۈم سۈرگەن شۇنچە قۇدرەتلىك سەئىدىيە خانلىقىنى ئاغدۇرۇش مەقسىتىگە يېتىش ئۈچۈن 300 مىڭ مۇرىت توپلىغانىكەن. ئەسھابۈلكەھەبكە بارغۇچە 300، قايتىپ كەلگۈچە 3000 مۇرىت توپلىيالىساق، نى - نى سوپى - ئىشانلار، ھاكىم - ئەمەلدارلار ئايىغلىرىنى تاۋاپ قىلمامدىغان!...

دۆلەتمەن ئائىلىدە خوجايىنلىق كىبرىسى بىلەن چوڭ بولغان خوجىبەگ ئۇزاقتىن بۇيانقى شېرىن چۈش، لەززەتلىك خىيالىلىرىنىڭ مېغىزىنى چېقىۋاتقاندەك خۇش

بولۇپ كەتتى. ئۇ، هايا جانلىناتتى، ئالدىرايتتى. سىيت دەرۋىش ئۇچار قانات چاپارمەنلەردىن بىرقانچىنى ئۆز خوجايىنىغا تونۇشتۇردى. خوجىبەگ ئۇلارنىڭ هەمراهلىقىدا ئەركىن يۈرەلەيدىغان، هەرقانداق سورۇنلارغا بىمالال بارالايدىغان بولدى.

مەددا‌هلارنىڭ پۇل سۈزۈش هۈنىرى خوجىبەگنى ئەسىر قىلىۋالدى. مەددا‌هلار شۇنداق ئۇستىلىق بىلەن سۆزلەيتتىكى، پۈتۈن سورۇن ئەهلىنىڭ كۆڭلىنى قانداقتۇر بىر سېهرىي كۈچ بىلەن ئۆز چاڭگىلىغا كىرگۈزۋالاتتى. ئۇلار دۇئاغا قول كۆتۈرگەندە بولسا، هەرقانداق كىشى ئۇنىڭ تىلىگەن نەرسىسىنى بەرمەسلىكنىڭ ئامالىنى قىلالمايتتى:

— ئۆز قۇدرەت ـ كامالى بىلەن ئالەم بىنا قىلغان، بىر سىقىم تۇپراقتىن ئادەم بىنا قىلغان ئۇلۇغ قۇدرەت ئىگىسىنىڭ هەققى ـ هۆرمىتى ئۈچۈن، — دەپ باشلايتتى مەددا‌ه، — ئۇشبۇ سورۇنغا جەم بولغان بارلىق ئەركەك زاتنىڭ خىسلەت ۋە پەزىلىتىنى خاس كۆزى بىلەن كۆرۈپ، خاس تارازىسى بىلەن ئۆلچەپ تۇرغۇچى ئۇلۇغ هېكمەت ئىگىسىنىڭ هەققىي ـ هۆرمىتى ئۈچۈن، پانىي ئالەمگە ئىمان بىلەن كېلىپ، باقىي ئالەمگە ئىمان بىلەن كېتىش ئارزۇ ـ ئىستىكىدە يانغان ئىمانى كامىل بىر يىگىتتىن بىر دانە ئون سوملۇق تىللا تىلەيمەن!

— ئامىن! — دەپ تەكشى قول كۆتۈرەتتى ئۆت تەرەپكە ئورۇنلاشتۇرۇلغان سەككىز نەپەر دوست تارتقۇچى شېرىكى

يىغلامسىرىغان ئاۋاز بىلەن. مەددىاھ سەدىقە تىلەش سۆز-لىرىنى داۋاملاشتۇراتتى:

— خۇدا يولىدا سەدىقە قىلىنغان بۇ تىللا ئۇلۇغ روزى مەھشەر كۈنلىرى ئالتۇن لىباسلىق سەككىز پەرىزاتقا ئايلىنىپ، سەككىز جەننەت بوسۇغىسىدا ھازىر بولغاي. چەكسىز ئىززەت - ئىكرام بىلەن سالام - تەزىم بەجا كەلتۈرۈپ، خۇش نەپەسلىرىدىن ئىپار تارقىتىپ، نەزمە - بەيىت چاچقۇسى چاچقاي.

«دوست» تارتقۇچى سەككىز ھەمشىرىكى مەرد - سېخىي يىگىتنى كۆتۈۋېلىش ئۈچۈن سەككىز جەننەت دەرۋازىسى ئالدىغا چىقىقان سەككىز پەرىزاتقا ۋەكالىتەن نەزمە باشلايتتى:

«ئول خۇدادۇر يەتتە ئىقلىم پادىشاھى، قازىسى،
خاس قولىدا - ئىلكىدە گۇناھ - ساۋاب تارازىسى.
تاللىغايسەن، ئەي سېخىي، سەككىز بېھىشتىن قايسىنى،
مەرد - سېخىيلارغا ئوچۇق سەككىز بېھىش دەرۋازىسى.»

سەدىقە تىلىگۈچى مەددىاھ تېخىمۇ يۇقىرى ئاۋاز بىلەن داۋاملاشتۇراتتى:

— ئالتە كۈنلۈك ئالەمنىڭ راھەت - پاراغەتىگە ھەۋەس قىلمايدىغان، مال - دۇنيانى دوست تۇتمايدىغان مەندەك بىر تەركىدۇنيا نەسىھەتچىگە بىر دانە تىللا سەدىقە قىلغان ئىمانى كامىل ئەركەك زاتنى سەككىز جەننەت ھۇرلىرى ئارىسىدا تالاش - تارتىشتا قالغاي:

ئەي يېگىت، ئالدىڭغا چىقتىم، جەننەتۈلمەئۋاغا كىر،
جەننەتۈلپىر دەۋسگە كىر - گۈللىرى بەرناغا كىير.
ئەي يېگىت، شامۇ سەھەر كۈتتۈم سېنى تەشنائى-زار،
جەننەتۈلرىزۋانغا كىرگىن - كەۋسەرى دەريانغا كىر...

مەددادھلار باقي ئالەمدىكى ئازاب - ئوقۇبەت، واھەت - پاراغەتلەرنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرۈپ كەلگەندەك ناھايىتى ئىشەنچلىك سۆزلەيتتى. ئۇلار گويا ئەرش مۇئەللەق ئۇستىدە خۇدا بىلەن پەرىشتىلەر ئوتتۇرىسىدا بولۇپ ئۆتكەن سۆھبەتلەردىن تارتىپ، يەتتە قات زېمىن ئاستىدىكى ۋەيلۇن دوزاختا كۆيۈۋاتقان گۇناھكارنىڭ داد - پەريادىغىچە ھەممىنى بىلەتتى. قازا قىلغۇچىنىڭ قايسى مالائىكە تەرىپىدىن قانداق سوراق قىلىنىدىغانلىقىنى ئېيتىپ بېرەلەيتتى. قىسقىسى، مۇشۇ سوروۇنددىكى ھەرقانداق بەندىنىڭ ئاخىرەتتە كۆرىدىغان جەبىر - جاپا، ھۇزۇر - ھالاۋەتلىرى ئۇنىڭ مەزكۇر مەددادھىقا بولغان ئىخلاس - ئەقىدىسىگە باغلىق ئىدى. مەددادھ ئۇزلۇكسىز سەددىقە قىلەيتتى:

«بىمارلىق ياستۇقىغا باش قويۇپ ياتقان ئاپئاق ساقال پەرىشتە سۈپەت بوۋىسىنىڭ ياكى ئاق چاچلىق پەرىزاتتەك مومىسىنىڭ ياكى قانىتىم بالام، ھاياتىم بالام، مۇرادىم بالام، ھىماتىم بالام، دەپ ئەتىۋارلاپ چوڭ قىلغان كۆيۈمچان دادىسى بىلەن مېھرى - شەپقەتلىك ئانىسىنىڭ لوقمان ھېكىمدەك 1000 يىل ئۆمۈر كۆرۈشىنى

تىلەيدىغان ئىنساپ - دىيانەتلىك تۆت يېگىتتىن تۆت دانە يامبۇ...»

«سەپەرگە ئاتلىنىش ئالدىدا تۇرغان، سەپەرنىڭ جەبرى - جاپاسى، خېيىم - خەتەرلىرىنى خىيالىدىن ساقىت قىلمىغان خەيىر - ساخاۋەتلىك بىر ئەھلى سودىگەردىن بىر دانە ئات...»

«ئاي - كۈنى يېقىنلىشىپ قالغان ئامراق مەھبۇبىنىڭ تىنچ - ئامان يەڭگىشىگە تەقەززا بولغان بىر ئەركەك زائىدىن بەش سەر كۆمۈش...»، «جېنىدىن ئەزىز كۆرگەن يالغۇز پەرزەنتىنىڭ ئاغرىق - سىلاقسىز تۆزگە قۇشۇلۇشىغا تەشنا بولغان توققۇز يېگىتتىن توققۇز دانە تون...»

«ھالال بىلەن ھارامنىڭ چەك - چېگرىسىنى ئېنىق ئايرىغان، ئۆمۈرلۈك جازىتىنى نامەھرەمدىن يىراق تۇتىدىغان، ھەتتا تاجىسى بار خوراز بىلەن بېلى باغلاقلىق سۈپۈرگىدىن كۈنلەيدىغان يەتتە ئەركەكتىن يەتتە دانە بەلباغ...»

سەدىقىنىڭ باھاسىنى پەيدىنپەي تۆۋەنلىتەتتى:

— يانچۇقۇڭلارغا قول سېلىپ بېقىڭلار، — دەيتتى ئەڭ ئاخىردا، — ئاتىغىنىڭلارنىڭ ھەرقانىدىقى سەدىقىگە ھېساب.

تۆت كۈپپاگچىسى «ئامىن!» دەپ تۇراتتى، تۆتى يۇغان داستىخانىنى تۆت تەرەپتىن تۇتۇپ، سورۇنىنى ئايلىناتتى: سەدىقە قىلىنغان ئالتۇن - تىللا، يامبۇ، تەڭگە، مىس داچەن، تون، بەلباغ، پىچاق، نان، تۇخۇم قاتارلىق نەرسىلەرنىڭ ھەممىسى داستىخانغا تاشلىناتتى.

بۇلارنى كۆرگەن خوجىبەگنىڭ كۆزلىرى ئالىچەكسەن بولۇپ كېتەتتى. «قالتىس ھۇنەر ئىكەن! — دەيتتى ئۇ تەقەززالىق بىلەن، — بىر ئۆگىنىۋالسامزە!...»

خوجىيەگ بۇ ھۇنەرنى راسا بىرىلىپ ئۆگىنىۋاتقان كۈنلەرنىڭ بىرىدە سەھرادىن ئادەم كېلىپ قالدى، خوجىبەگنىڭ پېيىگە چۈشتى. ئۇلار ئۇچ كىشى ئىدى. خوجىبەگنىڭ يالالانمىلىرى ئۇلارنى ئۇرۇپ - مۇشتلاپ، تېپىپ - چەيلەپ، پۈتى باسماس، قولى تۇتماس ھالغا كەلتۈردى - دە، ئۆز سەھراسىغا قوغلىۋەتتى. خوجىبەگ يەنە تەشۋىشكە چۈشتى: «ھەمراھلىرىم يوق چاغدا كېلىپ قالسا قانداق قىلىمەن؟ ئۇچ ئەمەس، ئوتتۇزى كېلىپ قالسچۇ؟...»

خوجىبەگ يار - يۆلەكچىلىرىنى كۆپەيتتى. بۇلار ئىچىدە قىزىقچى - ھەزىلكەشلەر، سىركىچى - ھەييارلار، چېكەرمەنلەر، كىچىك قىمارۋازلارمۇ بار ئىدى. ئۇلار خوجىبەگدەك ئالىقىنى ئوچۇق بايۋەچچىنى تاپقىنىغا خۇش، خوجىبەگ ئۆز كۈنىنى زېرىكمىسىز ۋە تەشۋىشسىز ئۆتكۈزگىنىگە خۇش ئىدى. تىنچىق - دېمىق تۇرمۇشىمىزنىڭ قان، سەپەر تەييارلىقى تازا يۈرۈشمەي تۇرۇۋاتقان كۈنلەردە بارات ئېيى كىرىپ قالدى، تۇنەك كەچسى يېقىنلاشتى.

— تۇنەك كەچسى يېقىنلىشىپ قالدى! — دېدى خوجىبەگنىڭ ئالىقانات بۇرادەرلىرىدىن بىرى، — ئۆز ئۇۋۇمىزدا يېتىپ چۈش كۆرەمدۇق ياكى يېگىتلىكىمىزگە لايىق ئىش كۆرەمدۇق؟

بۇرادەرلەر چۇقان سېلىشتى:

— ئاسمانغا ئوت ياقمىز!
— شەھەرنى بېشىمىزغا كىيىمىز!
— ياغلىق قاپاقنى نەدىن تاپىمىز؟
— ئوغرىلايمىز! — تەك ۋارقىراشتى باشقىلار، — بارات ئېيىدا ئوغرىلىق قىلىش گۇناھ ئەمەس، قاپاق ئوغرىلىيالمىغانلار ئوغۇل بالا ئەمەس!

خوجىبەگ سەھرادىكى چاغلىرىدا بارات ئېيى كىرىش بىلەن تەك مەھەللىدىكى بالىلارنىك ھەممىسىنى ياغلىق قاپاق ئوغرىلاشقا سەپەرۋەر قىلاتتى. يولدىن ئۆتكەن ھارۋىكەشلەرنىك كېچىكىنە ياغلىق قاپاقلىرىغىمۇ ئارام بەرمەيتتى. تۇنەك كېچىسى بۇ قاپاقلارنى ئۆزۈن بادىرا ئوچۇغا باغلاپ ئوت ياقاتتى ـ دە، مەشئەلدەك كۆتۈرۈپ، مەخسۇس قوشاقلارنى ئېيتىپ، ئۆيمۇ ئۆي كېزەتتى ياكى مازار ـ ماشايىخلار تەرەپكە راۋان بولاتتى. خوجىبەگ بۇ ئويۇنىنىك تەشكىلاتچىسى، بالىلارنىك سەردارى بولغانلىقى بىلەن پەخىرلىنەتتى. ھازىر ئۇنىك بېشىغا كۈن چۈشتى: قاپاق ئوغرىلىيالمىغان كىشى ئوغۇل بالا ھېسابلانمايدۇ، ئابرويى تۆكۈلىدۇ. نېمە قىلىش كېرەك؟ ئو يان ئويلاپ ـ بۇ يان ئويلاپ، ئاخىر دەك ـ سارايلارنى چارلاپ بېقىش قارارىغا كەلدى. ئىككى ھەمراھىنى ئەگەشتۈرۈپ، تۆشۈك دەرۋازا سىرتىغا راۋان بولدى.

يېرىم كېچە ئىدى. خوجىبەگلەر سۈگۈچتىن كىرگەن كۈچۈكتەك ئۆمىلەپ يۈرۈپ، كارۋان سارىيىدىكى ھارۋىلارنىك تېگىنى ئاختۇرۇشقا باشلىدى. كۆپ يىللاردىن بۇيانقى بارات ئېيىدا ياغلىق قاپاقلىرىدىن ئايرىلىپ قالغان

هارۋدكەشلەر ئېھتىيات قىلغانمۇ ياكى باشقا بالىلار ئاللىقاچان ئوغرىلاپ بولغانمۇ، كۆزلىگەن نەرسە قولىغا چىقمىدى. خوجىبەگ تولىمۇ تىت - تىت بولدى. قۇرۇق قول قايتىش ئابرويىدىن ئايرىلىپ قېلىش بىلەن تەڭ ئىدى. ئۇ، ھەمراھلىرىنى پايلاقچىلىققا ئورۇنلاشتۇرۇۋېتىپ، يەر بېغىرلاپ تىرەجەپ مېڭىپ، ئاختۇرۇشنى داۋاملاشتۇردى. ئەنە، بىر بۇلۇڭغا چۆكتۈرۈلگەن 15 - 20 تۆگە ئىشتىما بىلەن پاخال يەۋېتىپتۇ. ناھايىتى سۈس كولدۇرما ئاۋازى ئاڭلىنىۋېتىپتۇ. «شۇنچە ئاۋارە بولۇپ، قۇرۇق قول قايتقۇچە...» خوجىبەگ كولدۇرمىلىق تۆگە يېنىغا سۈرۈلۈپ كەلدى. چېچىلىپ كەتكەن پاخالنى يېقىنلاشتۇرۇپ قويدى. كېچىككىنە گۈل تاشتىكى ھەجمە لىك بىر كولدۇرما، ئۆردەك تۇخۇمىچىلىك بىر تالاي كولدۇرما ئالقانچە كەلكىتىكى قوش قەۋەت تاسمىغا ئۆتكۈزۈكلۈك تۇرۇپتۇ. «سىيت دەرۋىش تۆگە بىلەن سەپەر قىلىمىز دەۋاتقاندى، مەن مىنگەن تۆگىنىڭ بويىنىغا ئېسىپ قويىدىغان بولسام...» ئۇ، تاسمىنى كېسىپ، كولدۇرمىلارنى يەكتەكىگە يۆگىدى. ھەمراھلىرىدىن يوشۇرۇنچە ئۆمىلەپ، ساراي بوسۇغىسىدىن چىقىۋالدى - دە، يول قاسىنقىدىكى باراقسان سۆگەتلەر سايىسى قويىنىغا سىڭىپ كەتتى.

ھارغان - چارچىغان، ئۇيقۇسىز قالغان خوجىبەگ چاشكا ۋاقتى بىلەن ئويغاندى. ياستۇقى ئاستىغا يوشۇرۇپ قويغان كولدۇرمىلارنى سانىشقا باشلىدى. ئۆردەك تۇخۇمى چوڭلۇقىدىكى كولدۇرمىلار 40 ئىدى. ھەربىرىنىڭ ۋەزنى

بىر سەر - بىر يېرىم سەردىن كەم ئەمەس ئىدى. بىر قاداق ئېغىرلىقتىكى چوڭ كولدۇرمىنىڭ سىرتى تۆمۈردەك، ئىچى مستەك قىلاتتى. بولۇپمۇ ئۇنىڭ يانىڭاق چوڭلۇقىدىكى تېشى بۆلەكچىلا پارقىراپ تۇراتتى. خوجىبەگ ئويلاپ قالدى: «تۇچمىدۇ ياكى مىسمىدۇ؟» چوڭ كولدۇرمىنىڭ ئىچىگە، كىچىك كولدۇرمىلارنىڭ پارقىراق تەرەپلىرىگە چوڭقۇر سەپسالدى. توساتتىنلا «ئالتۇنمىدۇ؟» دېگەن گۇمان تۇغۇلدى - دە، جىددىيلەشتى. ئۆز ئىلكىدىكى زىنجىر ئالتۇنلار ېىلەن سېلىشتۇرۇپ باقتى، چىشلەپ كۆردى، چېكىپ باقتى. ئاخىر ھۆكۈم چىقاردى: ئالتۇن ئىكەن، جىڭ ئالتۇن!

خوجىبەگنىڭ ئەقلى يەتمەيتتى: كولدۇرما دېگەننىمۇ ئالتۇندىن ياسامدۇ؟ شۇنچىۋالا ئالتۇننى تۆگىنىڭ بوينىغا ئېسىپ قويغان قانداق ھاماقەتتۇ ئۇ؟

ياش خوجايىنغا ناشتىلىق ئەكىرگەن سېيىت دەرۋىش ھەيرانلىق ېىلەن سورىدى:

— ۋاھ، بۇ كولدۇرمىلار نەچچە ۋاقىتتىن بۇيان ئەدە ئىدى، خوجام؟

— پىنھان جايغا يوشۇرۇپ قويغانىدىم، كىچىچە ئەكەلدىم.

— قالتىس كولدۇرمىلار ئىكەن. سىلى مىنىدىغان تۆگىنىڭ بوينىغا ئېسىپ قويىدىغان بولساقزە!... — ساناپ، سىلاپ بېقىپ سورىدى، — بوۋىلىرىدىن قالغان ئەۋرۈك ئىكەن - دە؟

— شۇنداق.

— تۇچمۇ، مىسمۇ؟
— ئۆزۈڭ دەپ باققىنا، نېمىدەك تۇرىدۇ؟
— مۆھتەرەم بوۋىلىرىدىن مىراس قالغىنىغا قارىغاندا،...
— ھە، نېمىدەك تۇرىدۇ؟
دەرۋىش توغرىدىن ـ توغرا جاۋاب بېرىش ئورنىغا بىر ۋەقەنى بايان قىلدى:
— تۇچ، مىس كولدۇرما دەپ سېتىۋالغىنى مۇشۇنداق كولدۇرما چىقىپ قېلىپ باي بولۇپ كەتكەن كولدۇرمىچىلار، تۆمۈر ـ تەسەكچىلەر ئاز ئەمەس. يازباغ دەرۋازىسى تەرەپتە ھارۋا جابدۇقلىرىنى ساتىدىغان بىر كىشى بولىدىغان. دۇكىنىدا ئېگەر ـ يۈگەن، نوختىدىن تارتىپ ئۆزۈن ـ قىسقا قامچا، چوڭ ـ كىچىك كولدۇرمىلارنىڭ ھەممىسى بولىدىغان. خېرىدار بىلەن چىقىشالمايدىغان تەرسا، توڭ ئادەم ئىدى. سودىسى يۈرۈشمەي، سېرىقتال تۇرمۇش كەچۈرىدىغان ھالغا چۈشۈپ قالغانىدى. مانا ھازىر پۈتۈن يازباغ تەۋەسىدە ئۇنىڭ ئالدىغا ئۆتىدىغان باي يوق. ئاكلىساق، بۇ ئادەم مۇشۇنداق غايىپ خەزىنىگە ئۇچراپ قالغانكەن. ھەيران بولمىسلا، خوجام، يۈرتىمىز ئەزەلدىن ئالتۇن ـ گۆھەرنىڭ كانى ئىكەن. شاھ ـ سۇلتانلىرىمىزنىڭ لېگەن ـ پەتنۇسلىرىدىن تارتىپ، چىنە ـ قوشۇقلىرىغىچە، ئۆتۈكىنىڭ ناھالىسىدىن تارتىپ، ئاتلىرىنىڭ تاقىسى

غىچە ھەممىسى ئالتۇندىن بولغانمىكەن. ئات ـ تۆگىلىرىنىڭ يۈگەن ـ چۈلۈكلىرى، چوڭ ـ كىچىك كولدۇرمىلىرىمۇ ئالتۇندىن بولىدۇ ـ دە، ئەلۋەتتە. زامانلارنىڭ ئۆتۈشى بىلەن ئۇ نەرسىلەر قولدىن ـ قولغا ئۆتۈپ، ئاخىر ئالتۇن بىلەن مىسنىڭ پەرقىنى ئايرىيالمايدىغان نادانلارنىڭ ئىلكىگە ئۆتۈپ قالىدۇ ـ دە، بېشىغا كۈن چۈشكەن ھامان ئېلىشىغا ساتىدۇ ياكى ئات ـ تۆگىلىرىنىڭ بوينىدا قويۇۋېرىدۇ.

بۇ تەھلىلگە قايىل بولغان خوجىبەگ مەغرۇرانە سوئال قويدى:

ـ مۆھتەرەم بۇۋىنىمۇ پادىشاھ بولغان ئەمەسمۇ؟

ـ شۇنداق، 19 يىل پادىشاھ بولغان، يۈرت سۈرىغان!

ـ مەيلىگە قىلغاندا تۆگىگە مىنگەن؟

ـ ئەلۋەتتە.

ـ مۇشۇ كولدۇرمىلارنى ئۆزى مىنگەن تۆگىگە ئاسقان؟

ـ بۇنىڭدا شەك يوق.

ـ دېمەك، بۇۋىمىزنىڭ بۇ تەۋەررۈكىنىڭ ساپ ئالتۇن ئىكەنلىكىدىمۇ شەك يوق.

ـ شۇنداق، خوجام. بۇ تەۋەررۈك ـ ھەۋزىلىرىنىڭ شەك ـ شۈبھىسىز سەئىدزادە ئىكەنلىكلىرىنىڭ روشەن دەلىلى، شاھىتى! ئەسلىدە بۇلكەھەبكە يۇرۇش يولىمىزدا قالتىس ئەسقاتقىنىمىز بولدى ـ دە، بۇ تەۋەررۈكلارنى

ئالتۇن كولدۇرمىلىق ئىشان

ئۇچقۇر ئاتلارغا مىنگەن بىر توپ «سودىگەر» لەر دەڭ - سارايلارغا چۈشۈر - چۈشمەي تۇرۇپلا «خۇش خەۋەر» يەتكۈزۈشكە باشلايتتى:

— ئالتۇن كولدۇرمىلىق ئىشان كېلىۋاتىدۇ!

— جاناب روسۇللالنىڭ 32 - نەۋرىسى — خوجا ئىشان خوجام كېلىۋاتىدۇ!

— بۇ ئۇلۇغ زات قوش گۈمبەز دېگەن يۇرتتا بىرلا «سۇپ» دەپ، 40 يىلىق ئەمانىڭ كۆزىنى ئېچىۋېتىپتۇ.

— بەشتىۋغراق دېگەن مەھەللىدە بۇ ئۇلۇغ زات راستلاپ بەرگەن دېمىدىنى ئىچكەن يەتتە بىمار سەللىمازا ساقىيىپ كېتىپتۇ.

— كالتە قۇيرۇق دېگەن يۇرتتا ساپساق بىر نائەھلى بۇ ئۇلۇغ زاتنىڭ كارامىتىگە ئىشەنمەپتىكەن، شۇ كېچىسى ئۇشتۇمتۇت ئۆلۈپ قاپتۇ. ئەھلى جامائەت قارا-غۇدەك بولسا، ئۇ بەتبەختىنىڭ ھەلقۇمىدا ئەزرائىل تىرنى-قىنىڭ ئىزى تۇرغۇدەك.

— بۇ ئۇلۇغ زاتنىڭ نەزرىگە يولۇققانلار نۇسرەت تاپىدۇ، غەزىپىگە يولۇققانلار دۇئايىبەتكە كېتىدۇ. بۇ زات-نىڭ مۇبارەك دىدارىنى كۆرگەن ۋە ئىجابەتلىك دۇئاسىنى ئالغاندىن بۇيان سەپىرىمىز بىخەتەر بولماقتا، سودىمىزغا بەرىكەت ياغماقتا. سىلەرمۇ دۇئاسىنى ئېلىۋېلىشقا ئالدىراڭ-لار، بىخۇدلۇق قىلىپ، پۇرسەتنى قولدىن بېرىپ قويماڭلار. بىزمۇ بۇ يۇرتتا بىرقانچە كۈن تۇرۇپ، شۇ ئۇلۇغ زاتنىڭ دۇئاسىنى يەنە بىر قېتىم ئېلىۋالغاندىن كېيىن يولغا چىقماقچىمىز.

— تونۇيالماي قالماڭلار. بۇ نەۋقىران ئۇلۇغ زات مىنگەن نار تۆگىنىڭ بويىنىدا ئالتۇن كولدۇرما بار. بۇ كولدۇرما — ھەزرىتى ئاپئاق خوجامدىن مىراس قالغان تەۋەررۈك!

.....

«ئەسھابۇلكەھەب غارى» — تۇرپان ئويمانلىقىنىڭ تۈيۈق يېزىسى تەۋەسىدىكى غار. موللا موسا بىننى مولا ئەيسا خوجا سايرامى (1917 — 1836) غا ئوخشاش مەشھۇر تارىخچىلىرىمىز تەرىپىدىن «ئەسھابۇلكەھەب تۈيۈقتا دەپ ئېتىقاد قىلىش توغرا ئەمەس، مۇنداق ئېتىقاد قىلغۇچىلار بولسا، خۇددى فىرئەۋن، نەمرۇد، ھامان، قارون ۋە ئۇلاردىن باشقا كاپىرلارغا ئوخشاشلا دوزاخقا كىرىدۇ» دەپ ھۆكۈم قىلىنغان بۇ جايىنىڭ قايسى تارىخىي دەۋردە قانداق سەۋەب بىلەن «ئەسھابۇلكەھەب» ئاتىلىپ قالغانلىقى ھېچكىمگە مەلۇم ئەمەس ئىدى. ھەر خىل سىياسىي سۈيىقەستچىلەر، دىنىي نەيرەڭۋازلار تەرىپىدىن «يېرىم بەيتۇللمۇقەددەس» دەرىجىسىگە كۆتۈرۈۋېتىلگەن بۇ جاي — ئەقىل چىرىغى ئۆچۈرۈۋېتىلگەن نادان خەلقنىڭ مۇقەددەس تاۋاپگاھى ئىدى. قاتمۇ قات كۈلپەت تاغلىرى ئاستىدا يەنچىلگەن جاپاكەش خەلق پۈتۈن يىللىق مېھنەت ھوسۇلىنىڭ كۆپ قىسمىنى سەدىقە قىلىش بەدىلىگە بۇ غارنى بېسىپ ياتقان «ئەسھابۇلكەھەب» ئىسمىلىك ئۇلۇغ زاتتىن خەيرخاھلىق، باشپاناھلىق، نىجاتلىق تىلەيتتى. بۇ يەرنىڭ تەييارتاپ شەيخ، ھارامزادە چىراغچىلىرى — بىچارە خەلقنىڭ پىغانلىق ياشلىرىدىن ھاسىل بولغان قانلىق دېڭىزدا بەھۇزۇر يايراپ، سەمرىپ كەتكەن يىرتقۇچ لەھەڭلەرنىڭ دەل ئۆزى ئىدى! ئۇلار ئىسلامىيەتنىن

ئىلگىرى بىر - بىرىدىن سەت — بەتـەھەيۋەت لاي بۇت، تاش بۇت، تۆمۇر بۇتلارغا ماكان بولۇپ كەلـگەن بۇ كـىچىككىنە غارنى خۇدانىڭ كالامىدا زىكرى قىلىنغان «ئەسـھابۇلكەھەب غارى» قىلىـپ زىـننەتلەش ئۈچۈن ھەر كۈنى ھەر خىل ئەپسانىلەرنى تـوقۇپ چىقىشـاتتى. بۇ جايىنـىڭ ھەقىقىي سىرىنى مۇكەممەل ئىلمىي دەلىللەر بىلەن ئېچىپ تاشلىغۇچى دانىشمەنلەرنىڭ ھاياتلىق يىلتىزىغا پالتا چاپاتتى. تىكلىۋېلىنغىنـىـغا 50 يىـىل توشمىـغان «قۇيرۇق لۇق مازارخـوجام» نىڭ سىرىنى ئېچىش شۇنچە ئېغىر ئىقەۋەتلەرنى تەۋەللۇت قىلغان يەردە، بۇ جايىنـىڭ ھەقىقىي سىرى ھەققىدە سۆز ئېچىش مۇمكىنمۇ؟

بۇ يەرگە كېلىدىغانلارنىڭ مـۇتلەق كۆپـچىلىكىنـىڭ مەقسـىت - مۇددىئاسى تاۋاپ قىلىش، ساۋاب تېپىش ئىدى. ئۇلار ئاتىغانلىرىنى سەدىقە قىلاتتى - دە، دۇئا - تىلاۋەتـلىرىنى تۇغەتكەندىن كېيىنـلا، ئاز - تولا ئۇمىـدلەنـگەن ھالدا كېتىپ قالاتتى. بۇ يەرنىڭ داشقاياناقلىـرىنى سېغـىنىپ كېلىدىغان گال ئاۋارىلىرىمۇ يوق ئەمـەس ئىدى. ئۇلار خالىغانچە داشقاياناق ئېچـىپ، ئۇدۇل كەلـگەن يەردە ئېغىناپ يېتىش بىلەن كۈننى كەچ قىلغىنىغا خۇش ئىدى. بىزنىڭ خوجا ئىشانىنىڭ كېلىش غەرىزى بولسا، ھەممىزگە ئايان.

«ماختانغىلى يات يەر ياخشى» دېگەن گەپنى يادىدا چىڭ ساقلىغان ياش ساختىپەز قەشقـەر شەھىرى تـەۋەسـىدىن ئۆتكەندىن كېيىنلا ئۇزىنى «سـەئىدزادە خوجا ئىشان» دەپ رەسمىي جاكارلىدى. ئۇ مىنگەن ئار تۆگىنىڭ بويىنىغا

ئاشقان توققۇز ئەر، 13 مەزلۇم بار، بىلەمسىلەر؟

ئۆز يۇرتىغا ئەمدىلا ئاياغ باسقان بۇ ئۇلۇغ زاتنىڭ كارامىتىگە ھەيران قالغان سورۇن ئەھلى بىر ھازاغىچە زۇۋان سۆزلەلمەي قالاتتى.

— يۇرتۇڭلاردىكى مۇنچە كۆپ ئادەمنىڭ مۇنچە ئۇزۇن ئۆمۈر كۆرۈشىنىڭ سەۋەبىنى بىلەمسىلەر؟ دۇرۇس، سىلەر بىلمەيسىلەر. چۈشۈمدە زاھىر بولغان ئالامەتلەردىن قارىغاندا، يۇرتۇڭلاردىكى قەدىمىي توغراقلىقتا 1000 ياشلىق توغراقتىن بىرى بار. جىمى ھېكمەت ۋە مۆجىزە — ئەنە شۇ توغراقنىڭ قويىنىدىكى ئەڭگۈشتەردە.

سورۇن ئەھلى تەۋرەيتتى. قېرى توغراق قويىنىدىكى «ئەڭگۈشتەر»نى كۆرۈشكە ئالدىراياتتى.

— تەخىر قىلىڭلار، — دەپ ئاگاھلاندۇراتتى خوجا ئىشان، — بۇ ئەڭگۈشتەرنى رامىزانىڭ 17 - كۈنى ناماز بامداتتىن بۇرۇن ياكى روزى ھېيت، قۇربان ھېيت كۈنلىرى ھېيت نامىزى مەزگىلىدە كۆرۈشكە بولىدۇ.

يۇرت كاتتىلىرىدىن بىرنەچچىسى بۇ «ئەڭگۈشتەر»نىڭ ئۆز ئىلكىدە بولۇشىنى ئارزۇ قىلاتتى. بەزى كىشىلەن كىشىلەر ئۇنىڭ خاسىيىتى بىلەن شىپاھ تېپىپ، ساقىيىپ كېتىشكە ئالدىراياتتى. بەزىلەر ئىشان خوجامنىڭ سۆزىنىڭ راست - يالغانلىقىنى بىلىشكە قىزىقاتتى. شۇ كېچىنى ئۇلار قېرى توغراق ئەتراپىدا تالاش - تارتىش، جېدەل - ماجىرا بىلەن ئۆتكۈزەتتى. تاپقان «ئەڭگۈشتىرى» رەڭلىرى ئۆچۈپ، ئوقۇغۇسىز ھالغا يەتكەن بىر كىتاب بولۇپ

چىقاتتى. ئۇلار ئەجەل ۋەھىمىسى ئىچىدە بۇ ۋەقەنىڭ ئاش-كارا قىلاتتى.

— چۈشۈمدە ئايان بولغان بېشارەتلەردىن قارىغاندا، — تەھدىت تەلەپپۇزى ئارقىلىق ئەزرائىلنىڭ قارا كۆلەڭگىسىنى خەلقنىڭ كۆزىگە كۆرسىتەتتى، خوجا ئىشان، — بۇ كىتاب — خۇدانىڭ مەرھىمىتى ئىدى. بىمەھەل، ناپاك قول تەگكۈزۈلگەنلىكىنىڭ كاساپىتىدىن پۈتۈكلەر ئۆچۈپتۇ. دېمەك، نۇر ۋە نۇسرەت يۇرتتىن كۆچۈپتۇ.

«گۇناھكارلار» تىزلىناتتى، ئاھ ئۇراتتى، يۇرت ئەھلى يالۋۇراتتى:

— بىزنى بۇ ئازاب - كۈلپەتتىن خالاس ئەتسىلە، خوجام.

خوجا ئىشاننىڭ جاۋابى بىر ئېغىزلا ئىدى:

— «سەدىقە بالانى يە، تۆۋە گۇناھنى.»

خوجا ئىشان ئىككىنچى يۇرت تەۋەسىدە ئۇيۇشتۇرغان تۇنجى قېتىملىق مەددىاھلىق سورۇنىدا باشقىچە بىر سوئالنى ئوتتۇرىغا قويياتتى:

— ئەي غاپىللار، گۇناھكار بەندىلەر، يۇرتۇڭلاردا ئۆلۈم - يېتىم، ئاغرىق - سىلاق نېمانچە كۆپ؟ بۇنىڭ سەۋەبىنى بىلەمسىلەر؟

سورۇن ئەھلى بۇ گەپنىڭ راستلىقىغا ئىشىنەتتى. لېكىن ئۇنىڭ سەۋەبى ھەققىدە سۆزلەشكە ئامالسىز ئىدى:

— چۈشۈمدە ئايان بولغان بېشارەتلەرگە قارىغاندا، — خوجا ئىشان خېلىغىچە كۆز يۇمغاندىن كېيىن داۋاملاشتۇراتتى، — ھۆرمەتلىك ئىمامئىلار ئىبلىسنىڭ قولى ئارقىلىق

كۆمۈلگەن قانداقتۇر بىر ھارام مەخلۇقنىڭ ئۇستىخىنى ئۇستىگە سەجدە قىلدىكەن. شۇ سەۋەبتىن نامىزىگلار راۋا ئەمەس، تىلىكىگلار ئىجابەت ئەمەس. سىلەر ئۆلۈم - يېتىم، ئاغرىق - سىلاق، بەختسىزلىكلەردىن خالىي ئەمەس.

كىشىلەر جامە مېھرابى ئاستىدىن بۆرىنىڭ ياكى ئىت-نىڭ قۇيرۇقى ياكى ئېشەكنىڭ پايخىنىنى تاپاتتى. «بالا-قازادىن خالاس بولغان» خەلقلەر بۇ ئاجايىپ كارامەت ئىگىسىنىڭ دۇئاسىنى ئېلىشقا ئالدىرايتتى.

خوجا ئىشان بىر يۇرتنىڭ مەلۇم مازىرىدا خىزىر ئەلەيھىسسالامنىڭ خىسلەتلىك ھاسىسى بارلىقىنى ئېيتسا، يەنە بىر يۇرتنىڭ بەلگىلىك جايىدا ھەزرىتى ئەلى مىنگەن دۇلدۇلنىڭ بىر جۈپ تاقىسى بارلىقىنى ئېيتاتتى. ئىزدەپ كەلگەن كىشىلەر راستىنلا غەلىتە ھاسا، ئاجايىپ يوغان تاقىلارنى تاپاتتى. ئالتۇن كولدۇرمىلىق ئىشاننىڭ شان-شۆھرىتى كۈنسېرى ئۆسەتتى. جۇل - جۇل كىيىملىك يالـ-ئاياغ قەلەندەرگە پۇچۇق نان بېرىشنى ئېغىر ئالىدىغان نى - نى پىخسىقلارمۇ شۆھرىتى ئالەمنى بىر ئالغان، سۆلـ-تىنى ھارۋا تارتالمايدىغان بۇ دەبدەبىلىك تىلەمچىلەر ئالدىغا پەتنۇس - پەتنۇسلاپ ئاق تەكىگە تۆكۈشكە مەجبۇر ئىدى. چۈنكى، بۇ ئالدامچىلار ئۆز خوجىسىنى جەننەتكە يولخېتى كەسكۈچى پەۋقۇلئاددە تولۇق ھوقۇقلۇق پەرىشتە، ئۆزلىرىنى بولسا، جەننەتنىڭ دەرۋازىۋەنلىرى قىياپىتىدە تەسۋىرلەيتتى. جەننەتنىڭ ھۇزۇر - ھالاۋىتى بىلەن ئالـ-داپ، دوزاخنىڭ ئازاب - مۇشەققەتلىرى بىلەن قورقۇتاتتى. ياراملىق ئاتقا مىنىپ كېتىۋاتقان بىرەر ساددا ئىنسانىنى

ئۇچراتقان هامان سىيىت دەرۋىش ئۇنىڭ سىرايىتتى.

— مۆھتەرەم سەئىدزادە ھەزرەتلىرى، بۇگۈن كېچە چۈشلىرىدە ئايان بولغان ئالتۇن قانا تلىق دۇلدۇل مۇشۇ ئەمەسمىكەن؟

— قۇلىقىدىن تارتىپ قۇيرۇقىغىچە دەل ئۆزى شۇ!

— ئەي، مال ئىگىسى، ئاڭلىدىڭمۇ؟ — خىتاب قىلاتتى سىيىت دەرۋىش، — بۇ جانىۋار سەئىدزادە ھەزرەتلىرىنىڭ نەزىرىگە يولۇقتى. بۇ — ساڭا كەلگەن ئامەت. دەرھال سەدىقە قىلىپ، دۇئاسىنى ئال! دېلىغۇلدا بولما، ئىككىلەنمە، دۇئايىتىبەتكە كېتىپ قېلىشتىن ھەزەر ئەيلە!

مال ئىگىسى نېمە قىلارىنى بىلمەي قالاتتى. خوجا ئىشان دۇئاغا قول كۆتۈرەتتى:

— روزى مەھشەر كۈنلىرى ئاسمان ئوتتىن، زېمىن چوغدىن بولغاندا، جانابى ئىمام ھەسەن، ئىمام ھۈسەيىن لەرنى جېنىدىن جۇدا قىلغان كەربالا دەشتىنىڭ ئاتەشلىرى ھەلقۇمىڭدىن بوغۇپ، نەپەس ئېلىش لەززىتىدىن مەھرۇم قىلغانىدا...

30 نەچچە دەرۋىش يۇقىرىقى ۋەقە ـ ھادىسىلەرنى دەل مۇشۇ مىنۇتتا ئۆز كۆزى بىلەن كۆرۈپ تۇرۇشۇۋاتقانىدەك، تۆۋە ـ ئىستىغپار قىلىشىپ تۇراتتى. خوجا ئىشان داۋاملاشتۇراتتى:

— قىلچىتىن ئۆتكۈر، قىلدىن ئىنچىكە پىلسىرات كۆۋرۈكىدىن ئۆتۈپ كېتىشكە ئامالسىز بولۇپ تۇزغىنىڭدا، كەمىنە سەئىدزادىڭگە نەزىر قىلىنغان ئۇشبۇ جانىۋار سېنى تۇمەن مىڭ غۇلاچ چوڭقۇرلۇقتىكى ۋەيلۇن دوزاخ تەكتىگە

چۈشۈپ كېتىش قىسمىتىدىن ئامان - ئېسەن ساقلاپ، جەننەتۈلپىردەۋسنىڭ نازۇنېمەتلىرىگە قۇچقىغا ئۇدۇللا ئەكىرىپ كەتكەي، ئىلاھەئامىن!

— ئامىن - ئامىن! — دەپ تەكشى قول كۆتۈرەتتى 30 نەچچە دەرۋىش. مال ئىگىسى ئۆز جانۋارىنى ئىخ تىيارسىز سەدىقە قىلىشقا مەجبۇر ئىدى. ئۇنداق قىلمايدىكەن، يەتتە كۈن ئېچىدە بىرەر پېشكەللىكە ئۇچرىمايدۇ قالمايتتى. (خوجا ئىشانىڭ يوشۇرۇن قەست قىلغۇچى مەخسۇس ئادەملىرىنىڭ قولىدىن ھەر بالا كېلەتتى!) تىلەم چىلەر قوشۇنى يۇرت كەزگەنسېرى تولۇقلىنىپ، كېڭىيىپ، تېخىمۇ ھەيۋەتلىك تۈس ئالاتتى. خوجا ئىشان ئۇنىڭغا قول كۆتۈرگەندە، سەرلەپ ئالتۇن، جىگلاپ كۈمۈش، جۈپلەپ ئات - تۆگە ھەققىدە ئېغىز ئاچاتتى. ئالتۇن ۋە ئالتۇن جابدۇقلاردىن غەيرىي مولجىلارنىڭ كۆپچىلىكىنى ئۆز ئەگەشكۈچىلىرىگە ئۈلەشتۈرۈپ بېرەتتى. شۇڭلاشقا ئۇ، «ئەسھابۇلكەھەب غازى» ئالدىغا يېتىپ كەلگەندە، ئەگەشكۈچىلىرى يۈزدىن ئېشىپ كەتكەنىدى. خوجا ئىشان يول بويى تاپقان-تەرگەنلىرىنىڭ بىر قىسمىنى بۇ يەرنىڭ شەيخىلىرىگە سۇۋغا قىلدى.

— مۇھتەرەم بۇۋىكىز ھىدايىتىللا ئىشان خوجىمۇ بۇ مۇقەددەس جايىنى تاۋاپ قىلىپ كەتكەن، — خوجايىنلارچە كىبىرى بىلەن قارشى ئالدى ئۇلار، — بىر مەزگىل زىيارەت ۋە تىلاۋەتتە بولۇشىڭىزغا ئىجازەت.

بۇ يەرنىڭ شەيخىلىرى مول تەجرىبىلىك مۇغەمبەرلەردىن ئىدى. ھەرقانداق كىشىنىڭ بۇ يەردە ئىززەت - ئىناۋ

ۋەت تېپىپ كېتىشىگە، ئۆز مەنپەئىتىگە تەڭ شېرىك بو-
لۇۋېلىشىغا يول قويمايتتى. ئۇلار خوجا ئىشان مۇرىتلىرى
ئىچىگە ئۆز ئادەملىرىنى كىرگۈزۈش ئارقىلىق ئۇلارنىڭ
غەرەز - قەستىنى بىلىۋالدى - دە، تەقىب ئاستىغا ئالدى.
ئۆچ - ئاداۋەت ئۇلغايدى. كالتەك - چوماقلار ھەربىكەتكە
كەلدى. مۇرىت - مۇخلىسلىرىنىڭ بىر قىسمىدىن ئايرىلىپ
قالغان خوجا ئىشان قۇمۇل تەرەپكە مېڭىپ، شامەخسۇت
چىڭۋاڭنىڭ ئايىغىغا باش قويۇشقا مەجبۇر بولدى:

— ئەي، ئالەمپاناھ چىڭگاڭ ئاتا، مۆھتەرەم بوۋام
ھىدايىتىللا ئىشان خوجام ئۇشبۇ قۇمۇل دىيارىدا تۇغۇلغان،
جانابلىرىنىڭ شانۇ شەۋكەتلىك ئەجدادلىرىنىڭ چەكسىز
خەيرخاھلىقى ۋە ئاتىدارچىلىقىنىڭ سايىسىدە ئۆسۈپ كاما-
لەتكە يەتكەن. شۇ مۆھتەرەم زاتنىڭ نەسلى بولمىش كەمىنە
قۇللىرىمۇ شۇنداق خەيرخاھلىق ۋە ئاتىدارچىلىققا
موھتاجدۇر.

— بۇڭىز ھىدايىتىللا ئىشان خوجا پۇتۇن ئۇيغۇر
ۋەتىنىنى غالدان قۇنتەيجىنىڭ ئالقىنىغا سېلىپ بېرىش
بەدىلىگە ئاپئاق خوجىلىق مەرتىۋىسىگە ئېرىشكەن...

— شۇنداق، چىڭگاڭ ئاتا.

— تۆمۈر ئىسىملىك قورايلىق ياغاچچى سەلتەنەتلىك
تەختىمگە تەھدىت سېلىۋاتىدۇ، ھايا تىمغا تەھدىت سېلىۋا-
تىدۇ. ئۆز ئابرويىڭىز ۋە تەسىرىڭىز ئارقىلىق پۇتۇن قۇمۇل
تەۋەسىدىكى بەش شەھەر، 12 تاغنى يېڭىباشتىن
ئالقىنىمغا كىرگۈزۈۋېلىشىمغا ياردەم بېرەلىسىڭىز...

— پۇتۇن كۈچ - قۇدرىتىم ۋە ئەقىل - پاراسىتىمنى

ئەسەررۇپ ئەيلىگەيمەن. بارلىق مۇرىت ـ مۇخلىسلىرىمنى بۇ مۇقەددەس ۋەزىپىنى ئورۇنداشقا سەپەرۋەر قىلغايمەن، چىڭگاك خوجام.

ـــ مۇرىت ـ مۇخلىسلىرىڭىزنى قانچىلىك كۆپەيتسىڭىز شۇنچە ياخشى. ئۇلارنىڭ بارلىق خەج ـ خىراجىتى ئورددىمن، ـــ سېخىي ئالقىنىنى كەڭ ئېچىۋەتتى قېيىن ئەھۋالدا قالغان شامەخسۇت، ـــ قېنى، ئىشقا كىرىشىك!

خوجا ئىشان «ئەسھابۇلكەھەب» قەبرىگاھىنى ئەچچە يىل تاۋاپ قىلىپ، ھەددى ـ ھىسابسىز ساۋابقا ئېرىشكەن ئۇلۇغ زات، ئەۋلىيالىق مۇقامىغا يەتكەن سەئىدزادە سۈپىتىدە مەددالىق سورۇنىنى ئىگىلىدى. 70 ـ 80 مۇرىت ھۆكمەت ئېيتىپ، جەزە سېلىپ، ئۆز خوجىسى ئەتراپىنى يەتتە قېتىم ئايلىنىپ بولغۇچە، نەچچە يۈز ئاڭلىغۇچى ـ تاماشىبىن مەيدانغا تولاتتى. مۇرىتلار ئاجايىپ ـ غارايىپ جەڭ نامىلەرنىك بىرەر بۆلىكى ئايالغىشىش بىلەن تەڭ «يائاللا، ياھەزرەت، يارەھىم، ياراززاق» دەپ يىغا ـ زار قىلىشىپ كېتەتتى. خوجا ئىشان دۇئاغا قول كۆتۈرگەندە، شاھ ـ سۇلتانلارغا ياۋاشلىق بىلەن بويسۇنۇشنىك «ۋاجىپ»، قارشى تىغ كۆتۈرۈشنىك «ئېغىر گۇناھ» ئىكەنلىكىنى قايتا ـ قايتا شەرھىلەيتتى. قوزغىلاڭچىلار سېپىگە قاتناشقان پەرزەنت ۋە ئۇرۇق ـ تۇغقانلىرىنى نەسىھەت ئارقىلىق تاغدىن قايتۇرۇپ كېلىشنىك «ساۋابى» ھەققىدە گەپ ساتاتتى. ئۇنىك خەلق قوزغىلاڭچىلىرى ئىچىگە ئاشكارا ـ يوشۇرۇن ھالدا كىرگۈزگەن مۇرىت ـ مۇخلىسلىرىمۇ ئاز ئەمەس ئىدى. ئۇلار زىچ بىرلەشكەن خەلق قوزغىلاڭچى قوشۇنىنى بۆلۈش ـ پارچىلاش،

ئومۇميۈزلۈك سۇلھ تەلەپ قىلىش پىكىر ئېقىمى پەيدا قىلىش قاتارلىق ۋەزىپىلەرنى ئورۇندىتىش بىلەنلا قالماستىن، ئۆز خوجايىنلىرىغا مەخپىي مەلۇمات يەتكۈزۈپ تۇراتتى. پېشقەدەم يازغۇچى ئابدۇرېھىم ئۆتكۈرنىڭ «ئىز» رومانىدا سۈرەتلەنگەن «جاھان كېزەر دەرۋىش» — خوجا ئىشانىنىڭ يەكچەشمە دادىسىنىڭ دەل ئۆزى ئىدى!

سەلتەنەتلىك خەلق قوزغىلىڭىنى قانلىق باستۇرغۇزۇشتا تېگىشلىك خىزمەت كۆرسەتكەن خوجا ئىشان ئۆزى تەمە قىلغاندەك چوڭ ئىلتىپاتقا ئېرىشەلمەي قالدى:

— مالىمانچىلىقلار تۈپەيلىدىن خەزىنىمىز قۇرۇقدىلەپ قالغاچقا، سېنى تولۇق رازى قىلالمىدىم، — دېدى شاھەنشاھ سۆت چوڭ لىپاپىنى ئۆزىتىپ، — ئۇنتۇلماس تۆھپىلىرىڭ ئۈشبۇ مەكتۇپتا ئالاھىدە گەۋدىلەندۈرۈلدى. يېڭى جاڭجۈن ئالىلىرىنىڭ شاھانە ئىلتىپاتىغا مۇشەررەپ بولغايسەن.

چەكسىز ئۈمىد ۋە چوڭ تەمە بىلەن ئۈرۈمچىگە كەلگەن خوجا ئىشان كۆپ قېتىملىق ئۈرۈنۇشلاردىن كېيىن، جاللات ياڭ زىڭشىنىڭ قانلىق تاپىنىنى تاۋاپ قىلىش پۇرسىتىگە مۇيەسسەر بولدى. ئۆز تۆھپەمنى قانچىلىك مۇبالىغە قىلالىسام، شۇنچە چوڭ ئىنئامغا ئېرىشىمەن دەپ خام خىيال قىلغان بۇ بەندە دېيەرلىك ئىلتىپاتقا ئېرىشەلمىدى. چۈنكى، ئۇتىڭ گەپ - سۆزلىرى «غەلبە مېۋىسى» گە ھېچكىمنىڭ يېقىن يولاتمايدىغان تەكەببۇر ياڭ زىڭشىنغا ياقمىغانىدى. يۈڭ قەلەم بىلەن بىرنېمىلەرنى يازدى - دە، خوجا ئىشانغا ئۇزارتتى:

— بۇنى قەشقەردىكى ما فۇشكىغا تاپشۇرساڭ، كاتتا ئىنئام ئالىسەن.

خوجا ئىشان ئۆسمۇرلۈك دەۋرىدە، دۆلەت قۇشى كىمنىڭ بېشىغا قونسا، شۇ كىشىنى ئۆلگەن پادىشاھنىڭ تاجۇتەختىكە ئىگە بولىدىغان ۋەقە تەسۋىرلەنگەن چۆچەكنى كۆپ قېتىم ئاڭلىغان ۋە «شۇ دۆلەتتە بولۇپ قالسام، ئاشۇ قۇش مېنىڭ بېشىمغا قونسا...» دېگەن ئۈمىدىدە خىيالدىمۇ بولغانىدى. مانا ئەمدى ئۇنىڭ قولىدا يېڭى جاڭجۇن ئالىلىرىنىڭ خېتى، ياق، ئالىي ئەمر — پەرمانى تۇرۇپتۇ. دۆلەت قۇشى قونغان دېگەن شۇ ئەمەسمۇ؟...

باشپاناھسىز قۇل

پەيشەنبە — قەشقەر شەھىرىدە بازار بولىدىغان كۈن. توپ — توپ بۇلۇتلار شەھەر سېپىلى ئۈستىدە لەيلەپ يۈرەتتى. يۇرت — يۇرتتىن كەلگەن بازارچىلار بەش چوڭ دەرۋازا ئارقىلىق شەھەرگە قاراپ ئاقماقتا ئىدى. ھەزرەت تەرەپتىن كېلىۋاتقان ئاسمان — پەلەك چاڭ — توزان كەلكۈنى ھەممىنى ھەيران قالدۇرماقتا، تەشۋىشكە سالماقتا ئىدى:

— نېمە كارامەتتۇ بۇ؟

ئاچچىق چاڭ — توزانلار كەلكۈنى ئىچىدە شاۋقۇن-سۈرەن بىلەن كېلىۋاتقانلار خوجا ئىشان ۋە ئۇنىڭ مۇرىت-مۇخلىسلىرى ئىدى. سەپ ئالدىدا ئالتۇن كولدۇرمىلىق نار تۆگىگە مىنگەن خوجا ئىشان، ئارقىسىدا يۈز ئەللىكتەك سوپى — دەرۋىش، ھەربىر سوپى دەرۋىشنىڭ قولىدا بىر-

دىن قەپەس، قوشۇقلۇق ياكى ئۇستىگە تور يېيىلغان سېۋەت. ھەر قەپەس - سېۋەتتە ئون - ئون بەش ئاق قۇشقاچ، سوپى - دەرۋىشلەر بىلەن ئەگەشكۈچى ئامما ئوتتۇرىسىدا چىرايلىق بېزەلگەن ۋە ئالدى تەرىپىگە پەردە تارتىلغان ئوچ دانە مەپە. سوپى - دەرۋىشلەر قەپەس - سېۋەتلەرنى بىردەم باشتىن ئېگىز كۆتۈرسە، بىردەم ئولاق - سولغا ئايلاندۇراتتى. تۇرۇپ - تۇرۇپ قەپەس - سېۋەتلەر بىلەن بىللە چۆگىلەپ جەرە سالاتتى:

ھەزرىتى تىتەي جاناب، ھۇم،
يارلىقى ئايەتكە باب، ھۇم.
بۇ ئۇلۇغ زات باشپاناھ، ھۇم،
بولمىسا ئەل - يۇرت خاراب، ھۇم.
بولمىسۇن ئەل بەختىگە، ھۇم،
بۇ جاناب بىمار - بىتاب ھۇم.
ئەيلىدۇق تەگبىر - دۇئا، ھۇم،
قىبلىگە ھەرئان قاراپ، ھۇم.
ھەزرىتى تىتەيگە خاس، ھۇم،
بۇ دۇئا تەگبىر، ساۋاب، ھۇم.
شۆھرىتى ھاتەم كەبى، ھۇم،
ئەل ئارا كەتسۇن تاراپ، ھۇم.
ھۇۋى ئاللا ھۇم...

ياك زىكشىنىڭ «ئالىي يارلىقى» نى ئېلىپ، مۇرىت - مۇخلىسلىرىنى ئەگەشتۈرۈپ، زور داغدۇغا بىلەن يولغا چىقـ

قان خوجا ئىشان قەشقەرغە يېقىنلاشقاندا، توپ - توپ كىشىلەرنىڭ بۇ ئەزىزانە يۇرت تەۋەسىدىن قېچىپ چىقىپ كېتىۋاتقانلىقىنى كۆردى.

— تۆلۈمچاشقان — ما تىتەي ھەددىدىن ئېشىپ كەتتى، — دەپ شىكايەت قىلىشتى بۇ باشپاناھسىز سەرگەردانلار، — ھايا تلىق كېمىمىزنى تەۋەككۈل دەريياسىغا سېلىپ، رىزقى - نېسىۋىمىز چېچىلغان تەرەپكە قاراپ ئاقماقتىن بۆلەك ئامالىمىز قالمىدى!

ئۇلارنىڭ دېگەنلىرى راست ئىدى. ھەددىدىن زىيادە كۆپ ۋە ئېغىر ئالۋان - ياساق، باج - سېلىقلارنىڭ ھۆددىسىدىن چىقالمايۋاتقان جاپاكەش خەلق ئۈستىگە موم سېمۇلىش مەجبۇرىيىتى تېڭىلغانىدى. موم ما تىتەينىڭ زاۋۇتىدا ئىشلەپ چىقىرىلاتتى ۋە پۇتۇن كىرىمى ئۇنىڭ چۆنتىكىگە كىرەتتى. موزدۇز - ياماقچىدىن تارتىپ، ئاشپەز - ناۋاي، تۆمۈرچى - مىسكەرگىچە، ھەتتا ئىگە - چاقسىز تۇل خوتۇن، يېتىم ئوغۇللارغىچە ھەممە كىشى موم سېتىۋېلىشقا، يەنە كېلىپ، ئايمۇئاي سېتىۋېلىشقا مەجبۇر ئىدى. بۇ ئېغىر چىلىقنى كۆتۈرەلمەيۋاتقان خەلقنىڭ شىللىسىگە «قۇشقاچ ئالۋىنى» ئىسىملىك غەلىتە يۇڭ يۇكلەندى. «قۇشقاچ مېڭىسى جىنسىي زەئىپلىككە داۋا» دەپ ئاڭلىغان ھايۋان تەبىئەتلىك ما تىتەي ئىنسانىيەت ئالىمى ئاڭلاپ باقمىغان بۇ ئالۋاننى خەلقە تاڭغانىدى. بۇ مەجبۇرىيەتنى ئادا قىلالمىغان بىر تالاي كىشىلەرنى مال - بىساتىدىن، پۇت - قولىدىن، ھەتتا جېنىدىن جۇدا قىلغانىدى. بۇ ئىشتىن خەۋەر تاپقان خوجا ئىشاننىڭ ئىچ - ئىچىدە شەيتان قۇتۇرىدى.

بۇگۈن ما تىتەيگە بولغان ساداقىتىنى نامايىش قىلماقچى، ياڭ زىكشىننىڭ «ئالتە يارلىقى» نى تاپشۇرۇپ، ئالاھىدە ئىلتىپات ۋە ئىمتىيازغا ئېرىشمەكچىدى.

كوچىغا پاتماي قالغان سوپى - دەرۋىشلەر ئوردا ئالدى - ئەلچىخانىلارنى چاڭ - توزانغا كۆمۈۋەتكەندىن كېيىن، دوتەي يامۇل تەرەپكە قايرىلدى. نار تۆگىنى خىزمەتكار مۇرىتىغا تاپشۇرۇپ بېرىپ، كۈمۈش قەپەس كۆتۈرگەن ھالدا پىيادە كېلىۋاتقان خوجا ئىشان قوراللىق مۇھاپىزەتچىلەر قورشاۋى ئاستىدىكى قارا دەرۋازىدىن ئۆتۈپ، سەيناغا كىردى. ئۇنىڭ كەينىدىن قەپەس - سېۋەت كۆتۈرگەن سوپى - دەرۋىشلەر بىلەن ياسداق ئۇچ مەپە، دەرۋىشلەر بار ئاۋازى بىلەن جەرە سېلىپ، سەۋدايىلەرچە پىرقىرىماقتا، يامۇل سەيناسىنى چاڭ - توزان قاينىمىغا غەرق قىلماقتا ئىدى. سوغۇق تەلەت، تەكەببۇر ما تىتەي ئوردا پەلەمپىيى ئۈستىدە پەيدا بولدى. قاش - قاپاق، كۆز چاناق، ساقال - بۇرۇتلىرى توپا - تۇپراق ئاستىدا قالغان ئەرۋاھسىمان بۇ ئادەملەرگە مەسخىرىلىك تىكىلدى.

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم ما تىتەي ھەزرەتلىرى، — سەجدە قىلغانىدەك ئېگىلدى خوجا ئىشان.

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم ما تىتەي ھەزرەتلىرى، — جىمى دەرۋىشلەر تەڭ ئېگىلدى. قەپەس - سېۋەتلەر ئېگىز كۆتۈرۈلدى. خوجا ئىشان نەزمە باشلىدى:

ھەزرىتى تىتەي جاناب،
ھۆكمىڭىز ئايەتكە باب.

سەزنى، ئەي شەپقەتچىمەز،
قىلغىلى كەلدۇق تاۋاپ.

پۈتۈن سوپى ـ دەرۋىشلەر بۇ ئىمانسىزلىق ئىقرارنامىسىنىڭ ھەربىر مىسراسىغا «ھۇۋى ئاللا، ھۇم» نى قېتىپ، جەزە سېلىشقا باشلىدى. ئۇلار قاتتىق يەرگە پېتىپ تۇرغان تىزلىرىنى پۈتكىمەستىن ھەر يانغا تولغىناتتى، قەپەس ـ سېۋەتلەرنى گاھ ئېگىز كۆتۈرەتتى، گاھ ئۆز ئەتراپىدا ئايلاندۇراتتى.

ـ خۇش، نېمە گەپ؟ ـ ئورۇق ئىنەكىنىڭ يېلىنىدەك خالتىلىشىپ كەتكەن قاپاقلىرى ئاستىدا قالغان كىچىككىنە كۆزلىرىدىن سوغۇق نۇر تارقاتتى ما تەتەي.

ـ ئۇزۇن يىللاردىن بۇيان ئىخلاسمەن مۇرىت ـ مۇخلىسلىرىم بىلەن بىرلىكتە «ئەسھابۇلكەھەب» ئارامگاھىدا ئىستىقامەتتە، شامەخسۇت چىڭئاق ئالىلىرى بىلەن يالغۇز زىكىشىن جائجۇن ئالىلىرى ھۇزۇرىدا خىزمەتتە بولۇپ كەلگەنىدىم. جانابى ئالىلىرىنىڭ مېھىر ـ شەپقەت ئاپتىپىدا نۇرلىنىپ تۇرغان ئەزىزانە قەشقەر دىيارىغا قەدەم قويغاندىن كېيىنلا، قۇشقاچ تۇتۇش ھەققىدىكى ئەمر ـ پەرمانلىرىدىن ۋاقىپ بولدۇم. چەكسىز ساداقەت ۋە شەرتسىز ئىتائەت كەمىرىنى مەھكەم باغلاپ، ئايىغلىرى ئاستىدا ئېگىلىپ تۇرغان كەمىنە قۇللىرىنىڭ ئەرزىمەس سۆزىنى قوبۇل قىلغايلا، ـ كۆڭۈش قەپەسنى ئۇنىڭ قارا سايىسى چۈشۈپ تۇرغان پەلەمپەينىڭ بىرىنچى باسقۇچىغا قويدى. جىمى قەپەس، سېۋەت، قوشۇقلۇقلار ئۈستى ـ ئۈستىلەپ تىزىل-

دى، — جاناب ئالىلرىنىڭ تەن سەھەتلىكى ۋە ھۇزۇرى— بىزنىڭ بەختىمىز ۋە مۇرادىمىزدۇر. جانابلىرىنىڭ كۆڭۈل خۇشلۇقى ئۈچۈن...، — خوجا ئىشان يادەك ئېگىلگەن بېلىنى تولغاپ، مەپىلەر تەرەپكە ئىشارەت قىلدى. ھەر مەپىدىن ئاق پەرىجىلىك ئىككى خوتۇن بىلەن ئوتقاشتەك قىزىل دۇردۇنغا ئورالغان بىر قىز چۈشتى. ئالتە خوتۇن ئۈچ قىزنى يۆلەپ، سۆرەپ يۇرۇپ، ما تىتەيىنىڭ ئالدىغىراق ئەكەلدى.

— بۇ ئەزىمەس سۆڭىمىز جاناب ئالىلرىغا مەزۇر بولسا...، — خوجا ئىشان نارەسىدە قىزلارنىڭ يۈزىنى بىر-بىرلەپ ئېچىشقا باشلىدى. دۇئا قىلىش، ئالداش، تەھدىت سېلىش، مەجبۇرلاش ۋاستىلىرى ئارقىلىق قولغا كىرگۈزۈۋېلىنغان بۇ مەسۇمە دېھقان قىزلىرىنى ئۆزلىرىنى قانىچىلىك ئېغىر قىسمەتلەرنىڭ كۈتۈۋ تۇرغانلىقىدىن بىخەۋەر ئىدى، ئەلۋەتتە. ئېگىدكلىرى خالتىلىشىپ كەتكەن بەدرەڭ مەخلۇقنىڭ چىرايىغا كۈلكە ياماشتى. «جانلىق سوۋغا» لارنى مەخسۇس ھۇجرىلارغا ئورۇنلاشتۇرۇش ئىشارىتىنى قىلىۋەتكەندىن كېيىن سورىدى:

— خۇش، ئۆزۈڭ كىم؟ نېمە تەلىپىڭ بار؟

خوجايىننىڭ كىچىككىنە كۈلۈمسىرىشىدىن چەكسىز ئۈمىدلەنگەن بۇ مالاي بىچارىلىك - ناتەۋانلىقىنى دەرھال ئۇنتۇدى:

— بۇيرۇڭ تەڭرى ۋادىسىنى ئۆزىگە قاراتقان، پۈتۈن ئىسلامىيەت دۇنياسىغا شان - شەۋكىتىنى تاراتقان، ھەزرەت تەۋسىدە ئاسمان - پەلەك گۈمبەزنى قۇچاقلاپ ياتقان ئاپئاق

خوجا ئۇنۇانلىق ئۇلۇغ زات ئەۋلادىدۇرمەن...

ئۇنىڭ كۆرەڭلىكى، مەمەدانلىقىنى ياقتۇرمىغان ما تىنەينىڭ چىرايىدا كۆلكىنىڭ ئەسىرى قالمىغانىدى. «پۇقرالىق مەجبۇرىيىتىنى ئادا قىلار - قىلماي تۇرۇپلا يوغانچىلىقىنى ئۇنىڭ!»

— مال - دۇنيا، مەنسەپ - ئەمەل دېگەنلەرگە نەزەر -گۈزىرىنى سالمايدىغان، پانىي دۇنيانىڭ راھەت - پاراغەتلىرىگە ھەۋەس قىلمايدىغان تەركىدۇنيا دەرۋىشمەن. مۆھتەرەم بۇۋىلىرىمنىڭ مۇبارەك ئىزلىرىنى تاۋاپ قىلىپ، چىرىغىنى يانداۇرۇپ ئۆتمەكتىن غەيرىي مۇددىئايىم يوق.

— ياخشى مۇددىئا، — تەستىقلىدى ما تىنەي.

— مۇبادا، جاناب ئالىلىرى ئۆز خىزمىتىگە مۇناسىپ تاپسا ۋە مەرھەمەت قىلسا...،— تەمە خالتىسىنى ئاچتى خوجا ئىشان.

خوجا ئىشان قەشقەر تەۋەسىگە قەدەم بېسىشتىن بۇرۇنلا «ئالتۇن كولدۇرمىلىق ئىشان كېلىۋېتىپتۇ، — دەپ ئاڭلىغانىدى ما تىنەي، — مۇرىت - مۇخلىسلىرى بىرەر مىڭغا يېتەر ئىمىش، مال - دۇنياسى ھەددى - ھېسابسىز ئىمىش.» «بىرەر مىڭ مۇرىت - مۇخلىس ئاز كۆچ ئەمەس، — دەپ تەشۋىشلەنگەنىدى ئۇ، — قەشقەرگە كەلگەندىن كېيىن بىرقانچە مىڭغا يېتىپ قالمىغان بولسا!...» ئۇلار ھەزرەت تەۋەسىگە ئورۇنلاشقاندىن كېيىن، ئۇلارنىڭ ھېچقانچە ئەمەلىي كۆچكە ئىگە ئەمەسلىكىنى بىلگەن ۋە خاتىرجەم بولغانىدى. ئۇلارنىڭ بۇگۈن سالام - تەزىمگە كىرىشىغانلىقىدىنمۇ خەۋەر تاپقان ۋە بىرەر مىڭ سەر ئالتۇن تەمە

قىلغاندى. بۇگۈنكى سوۋغىلار ئۇنىڭ نەزىرىدە ھېچنېمىگە ئەرزىمەيتتى. ئەڭ مۇھىمى، قەشقەر — قەدىمىي شەھەر، مۇزەككەپ شەھەر. بىرقانچە چوڭ دۆلەتنىڭ ئەلچىخانا، ۋەكالەتخانا، دوختۇرخانا، سودا - تىجارەت ئورگانلىرى بۇ يەردە قەد كۆتۈرۈپ تۇرۇپتۇ. ئاتاقلىق قەشقەر بايلىرىنىڭ ئالاقە دائىرىسى بىرنەچچە دۆلەتكە چېتىلغان. ئۇلارنىڭ ئىچكى - سىرتقى تەسىرنگە، ئەمەلىي كۈچ - قۇدرىتىگە سەل قارىغان ھەرقانداق ھەربىي - مەمۇرىي ئەمەلدار ئۇزۇن مۇددەت پۈت تىرەپ تۇرالمىغان ئەمەس. يەنە بىر تەرەپتىن، ئۆزلىرىنى «خوجا ئەۋلادى» دەۋالغان «ئۇلۇغ زاتلار» ئاز ئەمەس. بەزىلىرىنىڭ نوپۇز - ئابرويى چوڭ، مۇرىت - مۇخلىسلىرى كۆپ، تەسىر دائىرىسى كەڭ. خوجا ئىشاندەك تېگى - تەكتى مەلۇم بولمىغان بىر شەخسكە ھوقۇق - ئىمتىياز بېرىۋېتىدىغان بولسا ...

ما تىتەي سوغۇققىنا جاۋاب بەردى:

— شاھانە ئوردىدىن قەبرىگاھنى، شاھ خىزمىتىدىن ئىستىقامەتنى ئەلا بىلىدىغان بىر تەركىدۇنيا دەرۋىش ئۈچۈن ئەڭ مۇقەددەس جاي — يەنىلا تىلاۋەتخانىدۇر.

خوجا ئىشاننىڭ ئەمە خالتىسىغا تاش - تۇپراق تولغانىدى، «ھۇ، قەبرى قاقباش! — دەپ غۇدۇرىدى ئىچىدە، — شۇنچە ئىخلاس - ئەقىدەمگە بەرگەن جاۋابىڭ شۇمۇ تېخى؟ ياڭ جاڭجۇن ئالىلىرىنىڭ مەخسۇس مەكتۇپىنى كۆرمىگۈچە ھۆشۇڭنى تاپمايدىكەنسەن - دە!»

مەخسۇس مەكتۇپ، خوجا ئىشاننىڭ نەزىرىدە، قىنىدىن سۇغۇرۇلغان بىر قىلىچ ئىدى. بۇنى كۆرگەن ما تىتەينىڭ

يۇمۇق كۆزلىرى ئالىچەكمەن بولۇپ كېتەتتى. «ئەپۇ قىلىڭ سەئىدزادە، — دەپ يالۇۋراتتى ئۇ، — شەيتىنىم سىزنى كىچىك كۆرسىتىپ قويۇپتۇ. خالىسىڭىز، يېنىمدا قىلىڭ، پېقىرغا باش مەسلىھەتچى بولۇڭ، ئەقىل ئۆگىتىپ تۇرۇڭ.» بىراق، بۇ «قىلىچ» نى ئۇنىڭ مەنىستىمەيدىغانلىقىنى كىم بىلسۇن؟ ئۆزىنى «مۇستەقىل خاقان» ھېسابلايدىغان تەكەبىۋۇر ما تىنتەي ھۆكۈمرانلىق تەختى تەۋرەپ قالغان ئۇرۇمچى جاڭجۈنىسىنىڭ بىر پارچە قۇرۇق خېتىگە پەرۋا قىلىپ كەتمەيتتى، ئەلۋەتتە.

قەھرلىك چاقماق قاتمۇقات بۇلۇت كۆكسىنى يېرىپ ئۆتتى. ھەيۋەتلىك گۈلدۈرماما ساداسى ئاسمان ئۆلكىسىنىڭ بىپايان سۇ ئامبىرىنى چاك ـ چېكىدىن بۆسۈۋەتتى.

— كېتىۋەر، — دېدى ئالدىراپ قالغان ما تىنتەي، — لازىم تېپىلغاندا چاقىرتىمەن.

ئىززەت ـ ئابرويى يەكسان قىلىنغان خوجا ئىشان دېمىسە بولمايدىغان مۇھىم گېپىنى ئەدىلا يادىغا كەلگەندەك، ئالدىغا تەمشەلگەندى، ئىشتىكلىك مىلتىق تۇتقان مۇھاپىز تەچىلەر توسۇۋالدى:

— يەنە نېمىگە قاراپ تۇرىسەن؟ قايت!— ئۆزىنى دالدىغا ئېلىۋالغان دەرۋىشلەرگە ۋارقىردى، — ھەرقايسىڭنىڭ پاناھلىنىدىغان يېرىمىدى بۇ؟ قايتىش!

— خوجام، يېغىۋاتقان يامغۇرنى كۆرۈۋاتقانلا؟

— پۇچۇق گەپنى قىلما، ئوچۇق گۆرلىرىڭنى تېپىشۇالمامسەن تېزرەك!

يواۋاستەك ھەيۋە بىلەن ئوۋغا چىقىپ، ئېچىرقاپ ھالى قالمىغان تەمجان تۆلكىدەك قايىتقان خوجا ئىشان ئۇزاق تۇنىلەرنى ئۆيىقۇ - ئارامسىز ئۆتكۈزمەكتە ئىدى. زىققا كېسىلى ئاخىرقى باسقۇچقا يەتكەن بىمارەك ھاسىرايتتى، تولغىناتتى، ئويلىناتتى: ئاھ، باشپاناھسىز قۇل ھالىغا چۈشۈپ قالدىمغۇ مەن؟ يېقىنلاشقىلى، ئىشەنچىگە، خەيرخاھلىقىغا ئېرىشكىلى بولماسمۇ ئۇ قېرى قاقباشنىك؟ ساتالمىغان ئاق - قارا مومىلىرىدىن 2 - 3 مىڭ تۇۋاق سېتىۋالسامچۇ؟...

سەللە ئىچىدىكى سەلىپ

زاۋال ۋاقتى. ھېيتگاھ جامەسىنىك ھەيۋەتلىك مۇنارى ئۈستىدىكى كۆمۈش رەڭ ئاي - يۇلتۇزلار قان رەڭگىگە كىرگەن. ھەزرەت تەرەپتىن كېلىۋاتقان مىس كولدۇرمىلىق ئات ھارۋا تۈمەن دەريا سىنىك ياغاچ كۆۋرۈكىدىن ۋە ئاۋات بازار - گۈزەردىن ئۆتۈپ، يارباغ تەرەپكە قايرىلدى. چاقىغا قالپاقسىمان تۆمۈر مىخلار قېقىلغان ھارۋا كاتاكلاردا سىلكىنىمەكتە. بورانلىق دېكىزدىكى قولۇاقتەك گاھ ئۇ يانغا، گاھ بۇ يانغا چايقالماقتا.

ھارۋا ئۈستىدە ئىككى كىشى: بىرى، باش - كۆزىگە داكا يېپىلغان، قېلىن يوتقان بىلەن چۆمكۈيتىلگەن. ھارۋا شۇنچە قاتتىق سىلكىنسىمۇ، چايقالسىمۇ ئۇلار - تىن چىقارمىغىنىغا قارىغاندا، سەكرات ئازابى تارتىۋاتقان

بىزۇۋان كىسەل بولسا كىرەك؛ ئاق پەرىجە چۈمبەللىك يەنە بىرى ئۇنىڭ ئانىسى ياكى خوتۇنىمىكىن، مۇسىبەت تەشۋىشى ئىچىدە زۇۋانى تۇتۇلۇپ كەتكەن بولسا كىرەك. ئۇن ـ تىنسىز مۇكچىيىپ. ئولتۇرمىدۇ.

ئات ھارۋا يارباغ دەرۋازىسىنى ئارقىدا قالدۇرۇپ، كۈنپېتىش تەرەپكە قاراپ ئىلگىرىلىمەكتە. سول تەرەپتە سېپىل، ئوڭ تەرەپتە ئىنگىلىز، پەرەڭ، ھىندى، ئافغان سودىگەرلىرىنىڭ پىششىق خىشلىق رەت ـ رەت دۇكانلىرى. ئاق پەرىجە ـ چۈمبەللىك «خوتۇن» بوينىنى تولغاپ، ئۇ يان ـ بۇ يانغا قارىدى. يېقىن ئەتراپتا ئادەم قارىسى كۆرۈنمىگەندىن كېيىن سەل ـ پەل ئېگىلىپ، بەھوش قىياپىتىدە ياتقان «بىمار» غا پىچىرلىدى:

ـــ ئىنگىلىز ـ پەرەڭ ئەلچىخانىسىدىن ئۆتتۇق.

تىلسىز «بىمار» تىلغا كىردى:

ـــ تېزرەك!

ـــ ماقۇل، خوجام، ـــ قامچىسىدىن قاس چىقاردى ھارۋىكەش، ـــ چۇ!...

يوز يورغا سۈۋادان تېرەكلىك سەمەن يولىدا بىردەم يورغىلىغاندىن كېيىن جەنۇب تەرەپكە قايرىلدى ـ دە، يۇمىلاقشەھەر سېپىلىگە يانداش سېلىنغان شۇنىڭ دوختۇرخانىسىغا يۈرۈپ كەتتى.

دوختۇرخانا سەيناسى ئادەمدىن خالىي ئەمەس ئىدى. ئاق پەرىجىلىك «خوتۇن» بىلەن ھارۋىكەش باش ـ كۆزى چۆمكەكلىك «بىمار» نى ھارۋىدىن ئاۋايلاپ چۈشۈردى ۋە قولتۇقىدىن يۆلەپ كاريدورغا ئەكىرىپ كەتتى. ئۇلار

ئۇلۇش ئىشەكنى ئېھتىيات بىلەن چېكىپ، كىرىشكە ئىجازەت ئالغاندىن كېيىن بوسۇغىدىن پۇتىنى ئالدى، يۈزىنى ئاچتى:

— ھا ـ ھا ـ ھا!...— چاقماق يوللۇق شۇم ـ كاسا تۆم كىيىۋالغان پاكار، دوغلاق كىشى بىر ھازاغىچە كۆلۈپ كەتتى، — ۋاھ، قالتىسقۇ! مۇنداق ھۈنىرىمۇ بار دېسىلە، ئىشان خوجام؛ ئاق پەرىجە سىلىگە ئەجەب يارىشىدىكەن، مەزىن ئاخۇنۇم!

— بىزگە تىكىلمىدىغان كۆز كۆپىيىپ كەتتى. پېيىمىزدە يۈرۈۋاتقانلار ئاز ئەمەس، — دېدى ئىشان خوجا يۈمشاق ئورۇندۇق ئۈستىدە يۆكۈنۈپ ئولتۇرغاندىن كېيىن، — شەكىل ـ قىياپىتىمىزنى يېڭىلاپ تۇرماقتىن باشقا ئامال يوق.

— شۇنداق، — دەپ تەستىقلىدى كاستۇملۇق كىشى ئالىچىپار گالىستۇكنى تۇزەشتۈرگەچ، — ئېھتىيات قىلغانلىق زىيانى يوق. كەڭ ـ كۇشادە ئولتۇرۇشلا، ئۇسسۇزلۇق ئىچىشىلە، — كەڭ تاپان، ئىنچىكە بەل رۇمكىلارغا ۋىنو تولدۇردى، — قېنى، ئىچكەچ پاراڭلىشايلى. خۇش، ئىشان خوجام، گەپ باشلىلا.

— قايسىبىرىنى دەپ بولاي، شۇنداق ئەپەندىم، قايسىبىرىنى دەپ بولاي؟— ئاچلىق، موھتاجلىق ئىسكەنجىسىدە ئەجەل گىرۋىكىگە بېرىپ قالغان قېرى تىلەمچىگە ئوخشاش ناله قىلىشقا باشلىدى خوجا ئىشان، — شۇنچە كەڭ قەشقەرغە پاتمايۋاتىمەن. دەرد ـ ئەلەم ئىچىمگە پاتمايۋاتىدۇ! راستىنلا كېسەلگە گىرىپتار بولۇپ قالىدىغان ئوخشايمەن، شۇنداق ئەپەندىم، ساقايماس كېسەلگە!

ئۇستىخىنى قوپال، يوغان باش مەزىن يېغلامسىرىغان

ئاۋاز بىلەن يالۋۇرۇشقا باشلىدى:

— راست، شۇنداق ئەپەندىم، ئەرز ـ ھالىمىزنى پوپ جاناابلىرىغا يەتكۈزمىسىلە بولمايدىغانىدەك تۇرىدۇ، ئۇلۇغ برىتانىيە ئەلچىسى جاناابلىرىغا يەتكۈزمىسىلە بولمايدىغاندەك تۇرىدۇ. ئۇلار خەيرىخاھلىق قىلمىسا، بېشىمىزنى سىيلىمىسا، يانتاياق بولمىسا، بىز ئۆزە بولالمايدىغاندەك تۇرىمىز!..

بۇلارنىڭ دېگەنلىرى راست ئىدى. ئالاھىدە تەييارلىق بىلەن ما تىتەي ئالدىغا كىرگەن خوجا ئىشان يۈقىرىقىدەك ئاقىۋەتكە مۇپتىلا بولغانىدىن كېيىن، ئۆزاق كېچىلەرنى ئۇيقۇ ـ ئارامسىز ئۆتكۈزدى. ئاخىر «ئېنگىلىگەن باشنى قىلىچ كەسمەپتۇ، يەنە بىر كىرىپ باقاي» دېگەن قارارغا كەلدى. ۋەكالىتەن سېپتىپ بېرىش شەرتى بىلەن 1000 تۇۋاق ئاق ـ قارا موم ئاچقىتى. پۇتۇن سوپى ـ دەرۋىشلىرىنى ھەربىكەتلەندۈرۈپ، يۈرتمۇيۇرت ۋەز ئېيتىپ يۈرۈپ، مىڭ مۇشەققەتتە سېپتىپ تۈگەتتى. بۇنىڭ پۈلىنى ئاپشۇرۇپ بېرىش ئۈچۈن كىرىپ، دەرد ـ ئەھۋالىنى بايان قىلدى، ئىلتىپات سورىدى:

— ھەزرەت — مۇھتەرەم بۇۋامنىڭ ھەشمەتلىك مازىرى ئورۇنلاشقان مۇقەددەس تاۋاپگاھ.

— بىلىمەن، — دېدى ما تىتەي قاپىقىنى ئاچماستىن، — ئاشۇ يۇرتقا تەنها ئىگىدارچىلىق قىلسام، كىچىك خاقان بولسام دېمەكچىمۇ سەن؟

— ھەددىم ئەمەس، تىتەي ئالىلىرى، مۇرىت ـ مۇخلىسلىرىم بىلەن تىنچقىنا ئىستىقامەت قىلىپ، بۇۋامنىڭ چىرىغىنى ياندۇرۇپ ئۆتسەملا بولدى.

— مەن ئېيتىپ قويماي، باشقىلار سائا چېقىلمىسۇن!
— رەھمەت ئىلتىپاتلىرىغا، ماتىتەي ئالىلىرى، — خوجا ئىشان ئاز - تولا ئۈمىدلەنگەن، روھلانغان ھالدا چىقىپ كەتتى.

خوجا ئىشان ئۈزۈن يىللاردىن بۇيان قەشقەردە باش كۆتۈرۈپ كەلگەن «سەئىدزادە» لەرنىڭ بېسىم - تەھدىتىدىن يەنىلا خالاس بولالمىدى. ئۇلار ما تىتەينىڭ ھېمداشلىقىغا، بايلارنىڭ مەدەتكارلىقىغا، بىر قىسىم لۇكچەكلەرنىڭ قول لىشىغا ئېگە ئىدى. ئۇلار ھەزرەت تەۋەسىگە ئۇشتۇمتۇت ھۇجۇم قىلاتتى - دە، خوجا ئىشاننىڭ مۇرىت - مۇخلىسلىرىنى ئۇرۇپ ياتقۇزۇپ قويياتتى، داش قازانلارنى ئەكىتەتتى ياكى داشقاينىاق ئۈستىگە قۇم - تۇپراق چېچىۋېتەتتى. خوجا ئىشان ۋە ئۇنىڭ مۇرىتلىرىنى تۈمەن دەريا سىنىڭ كۆۋرۈك - كىدىن ئۆتكۈزمەيتتى، شەھەرگە كىرگۈزمەيتتى. خوجا ئىشان مەددا ھلىق سورۇنلىرىدا موم سېتىۋېلىشنىڭ «خاسىيىتى» ھەققىدە ۋەز ئېيتقان ۋە مۇخلىسلىرى ئارقىلىق موم سېتىشقا كىرىشكەندىن بۇيان خەلقنىڭ نەزىرىدىن تېخىمۇ چۈشۈپ كەتتى. شەھەردىكى «سەئىدزادە» لەر پۈرسەتنى غەنىيمەت بىلدى - دە، شىددەتلىك ھۇجۇمغا ئۆتتى. «خوجا ئىشان ئەسلى زاتى نامەلۇم بىر ھارامزادە، — دەپ چېقىشتۇردى ما تىتەيگە، — موم سېتىش باھانىسى بىلەن ھەر تەرەپكە قۇتراپ، مۇرىت - مۇخلىس كۆپەيتمەكتە. جانابلىرىغا تاقابىل تۇرماقچىمۇ — قانداق؟»

دەل مۇشۇ كۈنلەردە ئۇششاق بالىلار مۇنداق بىر قوشاقنى ئاغزىدىن چۈشۈرمەيدىغان بولۇپ قالدى:

«قوغلاندى نه سەۋەبتىن،
تۇرپاندىكى «كەھەپ» تىن؟
قايسى مەزھەپ، نەسەبتىن،
كولدۇرمىلىق ئىشانەم؟

ھەزرەتتىكى گۈمبەزدە،
يامان نىيەت ـ غەرەزدە.
قۇشقاچ باقار قەپەسدە،
كولدۇرمىلىق ئىشانەم.

مومچى تازنىڭ ھەمراھى،
پىرئون روھىي ـ ئەرۋاھى.
ۋەيلۇن دوزاخ دەرگاھى،
كولدۇرمىلىق ئىشانەم...»

«كولدۇرمىلىق ئىشان» ئاخىر ئۆزىگە «چەكسىز خەيرخاھ، كۆچلۈك يار ـ يۆلەك» تاپتى. بۇ ـــ شۇنداق دوختۇرخانىسى ئىدى. پىشانىسىگە قەزىل كرېست ئېسىۋالغان بۇ جاي ئادەتتىكى بىر «ئەجنەبىي دوختۇرخانىسى» ئەمەس، بەلكى ئىنگلىز ـــ شۇنداق مىسسىئونېرلىرىنىڭ دىن تارقىتىش مەركىزى، ئەپيۇن سېتىش مەركىزى ئىدى. بۇ يەرگە كەلگەن بىمارلار ھەقسىز داۋالىناتتى. داۋالانغۇچىلارغا خرىستىئان دىنىغا ئائىت كىتاب ـ كىتابچىلار، «ئىلاھىي ئانا ـــ مەريەم»، «خۇدانىڭ ئوغلى ئەيسا» نىڭ رەسىملىرى؛ مىس، كۈمۈش سەلىبلەر ـــ كرېست بەلگىلىرى

«ھەدىيە» قىلىناتتى. بەزى شوخ ـ كەپسىز بالىلار دوخ تۇرخانا دەرۋازىسىغا يېقىنلاشقاندىلا كرېست ئېسىۋالاتتى ـ دە، مىسسىئونېرلارنىڭ ئالدىغا كېلىپ، ئۇلۇق قولىنى پېشانىسىگە ۋە ئىككى مۈرىسىگە تەگكۈزۈپ خرىستىئانچە چوقۇناتتى. «ئوقۇيمىز، ئۇرۇغ ـ تۇغقان، دوست ـ ئاداشلىرىمىزغا بېرىمىز» دەپ تالىشىپ يۈرۈپ، بىرمۇنچە كىتاب، سەلىب «ھەدىيە» ئالاتتى. كىتابلارنى دوپپىغا پىلتە بېرىدىغانلارغا، سەلىبلەرنى مىسكەر، سەررافلارغا سېتىپ خەجلىشەتتى. بەزى ئادەملەر مەخسۇس ئەپيۇن سودىسى ئۈچۈن كەلسە، بەزىلىرى تۈرلۈك سىياسىي مەقسەتلەر ئۈچۈن كېلەتتى. ئۇلار مۇشۇ سائەتتە خوجا ئىشان بىلەن ئەمەت مەزىنىنى كۈتۈۋاتقان ئالىچىپار گالستۇكلۇك دوغلاق كىشى (ئىنگلىز ــ شۇيد تەرجىمانى، ئىشەنچلىك ئادىمى ــ ھەسەن شۇيد) ئارقىلىق ئىنگلىز ئەلچىخانىسىنىڭ باش مەسئۇلى بىلەن بۇيۇستە كۆرۈشەلەيتتى، سۆزلىشەلەيتتى. خوجا ئىشاننىڭ بۇگۈنكى مۇددىئاسىمۇ ئىنگلىز باش ئەلچى بىلەن، ھېچ بولمىغاندا، بۇ يەردىكى باش دىن تارقاتقۇچى بىلەن كۆرۈشۈش ئىدى.

ــ بەك كەچ بولۇپ كەتتى. ئۇلۇغ بىرىتانىيە ئەلچىخانىسىغا بىرىپ يۈرمەيلى، ــ دېدى ھەسەن شۇيد بۇلارنىڭ بىر تالاي دەرد ـ ئەھۋالىنى ئاڭلاپ بولغاندىن كېيىن، ــ ئازراق تەخىر قىلىشسىلا، باش مىسسىئونېر جانابلىرىنىڭ قېشىغا چىقىپ باقاي. ۋاقتى يەتسىلا...

ــ ماقۇل، شۇيد ئەپەندىم، شۇنداق قىلسىلا، ــ ئىشان بىلەن مەزىن ياقا ـ پەشلىرىنى تۈزەشتۈرۈپ، ئىشىككە تەلمۈرۈپ تۇراتتى. ھەسەن شۇيد 40 ياشلاردىن ئاشقان

يېشىل كۆز مىسسىئونېرنى باشلاپ كىردى، ــ ئەسسالامۇ-ئەلەيكۇم پوپ ئالىمىرى، ــ يانتاقتا بويۇن سوزغان تۆگىدەك ئېگىلدى بۇلار. ئاندىن كېيىن خرىستىئانچە چوقۇندى.

ــ كرېست؟ــ بوينىدىكى ئالتۇن زەنجىرلىك ئالتۇن كرېستنى ئىشارەت قىلدى چاكىگما ساقال مىسسىئونېر. ھەسەن شۇئىدنىڭ يارىمىنى كۆتمەستىنلا جاۋاب بەردى خوجا ئىشان:

ــ بار ــ بار، بۇ ئەگىگۈشتەردىن ئايرىلامدىغان؟ ئەتىۋارلاپ، بېشىمزدا كۆتۈرۈپ يۈرۈۋاتىمىز دېسىلە، بېشىمزدا، ــ ھەر ئىككىسى ئالدىراشلىق بىلەن سەللىسىنى قولىغا ئالدى. تىنىپ سالسىلا غايىب بولۇپ كېتىدىغان ئاجايىپ ئەتىۋار نەرسىنى ئىزدىگەندەك ناھايىتى ئېھتىيات بىلەن چۈۋۈشقا باشلىدى، ــ مانا! ــ دېدى ئۇلار كىچىككىنە تۈچ كرېستنى ئىككى ئالقىنىغا ئېلىپ، ــ جاناب ئالىمىرى ھەدىيە قىلغان بىباھا ئەگىگۈشتەردىن ئايرىلامدىغان؟ شۇئىد ئەپەندىم، گېپىمىزنى ئەينەن يەتكۈزگەيلا. بىزنىڭمۇ، جاناب ئالىمىرىغا ئوخشاش، بويىنىمىزغا ئېسىۋالغۇمىز بار. ئەپسۇسكى...

ــ ئالدىراشنىڭ ھاجىتى يوق، ــ دېدى مىسسىئونېر ھەسەن شۇئىدنىڭ تەرجىمىسى ئاخىرلاشقاندىن كېيىن، ــ ئولتۇرۇپ سۆزلىشەيلى، قېنى، مەرھەمەت.

قېيىن ئەھۋالدا قالغان خوجا ئىشان تۇنجى قېتىم بۇ يەرگە كىرگەندىلا بۇ كرېستقا ئىگە بولغانىدى.

ــ دىندىن ــ دىنغا، مەزھەپتىن ــ مەزھەپكە ئۆتۈش

ئەجدادلىرىمىز باشتىن كەچۈرگەن نورمال ھادىسە، — دەپ چۈشەندۈرگەندى ھەسەن شۇنداق بىرمۇنچە تارىخىي مە-سىاللار بىلەن، — ئىنگلىز ـ شۇنداق خوجايىنلىرىمىزنىڭ ھىمايىسى ۋە ئاتىدارچىلىقىغا ئېرىشمەكچى بولسىلا، ئالىي مۇراد ـ مەقسەتكە يەتمەكچى بولسىلا، خرىستىئانچە چوقۇنۇشلىرى، سەلىب ئېسىشلىرى شەرت. باش مىسسىئونېر ناھايىتى سەۋرچان جاناب. ئۇ، ھازىردىن باشلاپ چوقۇنۇش، سەلىب ئېسىۋېلىش تەلىپىنى قويمايدۇ. لېكىن بۇ يەرگە كىرگەن، مىسسىئونېر جاناب بىلەن دىدارلاشقان چاغلىرىدا چوقۇنۇشنى ئۇنتۇپ قالمىسىلا، سەلىبنىڭ ئۆز يانلىرىدا ئىكەنلىكىنى بىلدۈرۈپ قويۇشنى ئۇنتۇپ قالمىسىلا. تۇمار ئىچىگە ئېلىپ ئېسىۋالسىلمۇ مەيلى.

ئەۋلىيالىق مۇقامىغا يەتكەن بىر غوجىزادە تۇمار ئېسىۋالسا قاملىشامدۇ؟ دوست ـ دۇشمەنلەر نېمە دەيدۇ؟ ياق، ئەڭ ئاقىلانە چارە تېپىش كېرەك. ئۇ، سەللە ئىچىدە سەلىب ساقلاشتىن ئىبارەت «مۆجىزە» نى كەشپ قىلغانلىقى بىلەن پەخىرلىنەتتى. ئەنە، بۇنى كۆرگەن باش مىسسىئونېر جانابمۇ قايىللىق ۋە رازىمەنلىك بىلەن كۆلۈپ قويدى ئەمەسمۇ؟ مىسسىئونېرنىڭ كۆلۈمسىرەپ تۇرغان چىرايىغا قاراپ ئالاھىدە جانلىنىپ قالغان خوجا ئىشان ماتتەي ئۇستىدىن، شەھەر ئىچىدىكى «يالغان سەئىدزادە» لەر ئۇستىدىن بىر تالاي شىكايەت قىلدى:

— كىشىلەر، ئايرىلغانلىغا ئۆلمەيمەن، ئەقىدەمگە يىغلايمەن، دەپ ناخشا ئېيتسا، چۈشەنمەپتىكەنمەن، تېگى ـ تەكتىگە يەتمەپتىكەنمەن. بېشىمغا كەلگەندە بىلدىم،

چۈشەندىم، ــ ئۇنىڭ ئاۋازى تولىمۇ زەئىپ، قىيابېتى ئېچىنارلىق ئىدى، ــ ما تىتەي دېگەنلا نېمىگە شۇنچە ئەقىدە قىلدىم، ئېگىلدىم، باش ئۇردۇم، قىلمىغانلىرىم قالمىدى. ئەپسۇسكى، ئۇ خەلقى ئالىم ئىچىدە نۇسخىسى تېپىلماس بىۋاپا ـ نامەرد ئىكەن، قورقۇنچلۇق مەخلۇق ئىكەن!...

ــ چوڭقۇرراق ئويلاپ بېقىشسىلا، ما تىتەيدىن قورقۇنچلۇقراق كۆچ يوقمىدۇ بۇ يۈرتتا؟

ــ ھە؟ ــ مىسسىئونېرغا ھەيرانلىق بىلەن تىكىلدى ئىشان بىلەن مۇرىت. پۈتىنى مىنگەشتۈرۈپ ئولتۇرۇپ، پاپىروس ئىسىنى پۈۋلەۋاتقان مىسسىئونېر سوئالىنى داۋاملاشتۇردى:

ــ دىن تارقىتىشىمىز بىلەن كارى بولمىغان، ئەپيۇن سودىسىمزغا چەك قويمىغان بىر ئەمەلدارنى قورقۇنچلۇق دېگىلى بولارمۇ؟ ئەقىل توختاتقان پاش ياكى ئەقىل توختاتمىغان گۆدەك بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، ھەرقانداق يەرلىك پۇقرا «ھىندۇ كالا گۆشى يەمدۇ» دەپ قويىدىغانلا بولسا، ھىندى سودىگەرلىرى تەرىپىدىن ئۇرۇپ چەيلىنىدۇ، نىمجان قىلىنىدۇ.

ــ ئۇنداق قىلمىسا، ئەجنەبىي خوجايىنلىرىمىزغا ئارام بېرەمدىغان بۇ ياۋايىلار؟

ــ شۇ تاياق زەربىدىن ناكار بولۇپ قالغانلارنىڭ ئىگە ـ چاقا، ئۇرۇغ ـ تۇغقانلىرى دەۋا قىلسا، ماتىتەي دەۋاگەرنىڭ ئەدىبىنى بېرىدۇ، ئەجنەبىيگە ناماقۇل بولىدۇ. شۇنداقمۇ؟

— ئۇنچىلىك قىلمامدىغان؟ ھەربىرلىرى ئەزىز مېھمىنىمىز ئەمەسمۇ؟

— بىز — ئەجنەبىيلەرنى شۇنچە قەدىرلەۋاتقان، شۇنچە كەڭ ھوقۇق ـ ئىمتىيازدىن بەھرىمەن قىلىۋاتقان ما تىنەينى قورقۇنچلۇق دەيدىغان بولساق، بىزنى يەكلەۋاتقان، چەكلەۋاتقانلارنى نېمە دېيىش كېرەك، جانابلار؟

— ئابدۇقادىر دامولا! — دېدى خوجا ئىشان سەگەكلىشىپ.

— دەل ئۆزى شۇ! — قۇۋۋەتلىدى ئەمەت مەزمۇن.

— ئۇ قەيەرلىك؟

— ئاتۇشلۇق! — تەڭ جاۋاب بەردى ئىشان بىلەن مەزمۇن.

ئاتۇشلۇق بىر دامولا پۈتۈن قەشقەر شەھرىنى مەھكىمىسىنىڭ قازىلىق ھوقۇقىنى چاڭگىلىغا كىرگۈزۈۋالسا، كۆندىن ـ كۈنگە ئىناۋەت تېپىپ كېتىۋاتسا، بۇ قورقۇنچلۇق ئەمەسمۇ؟ قەشقەرلىك بىلەن ئاتۇشلۇقنىڭ ئەنجانلىقنىڭ بىرلىشىپ كېتىشى قورقۇنچلۇق ئەمەسمۇ؟ ئۇلارنىڭ بىز — ئەجنەبىيلەرگە قارشى بىرلىك سەپكە ئۇيۇشۇۋېلىشىدىن ھەزەر ئەيلەش كېرەك! تۇغرا، ما تىنەي — ئىنتايىن ئاچكۆز، تەكەببۇر، ئىقتىدارسىز، قابىلىيەتسىز مەخلۇق، كۆنى تۆگەپ، جېنى تۇمشۇقىغا كېلىپ قالغان مەخلۇق!...

ئاي ـ يۈلتۈزسىز كېچە. قاسساپلارنىڭ كانارلىرى باغلىنىدىغان سۆگەتلەر ئەتراپىدا سۆڭەك تالىشىپ، بىر ـ بىرىگە خىرىس قىلىشىۋاتقان لالما ئىتلاردىن باشقا جىمى جانلىق ئۇيقۇدا، مىس كولدۇرمىلىق بوز يورغا ھەزرەت

تەرەپكە قاراپ يورغىلىماقتا. ھارۋىنىڭ ياۋىنىڭە قوناۋالغان ئورۇق ھارۋىكەش قىزىل پۇپۇكلۈك ئۇزۇن قامچا دەستىسىنى سىقىملىغان ھالدا مۇگدىمەكتە. يەنىلا ئېغىر كېسەل قىياپىتىدە يېتىۋالغان خوجا ئىشان ئۆز دەردىگە داۋا تاپقاندەك، يۈرەك يارىلىرى بىردىنلا ساقىيىپ كەتكەندەك خۇشال. ئۇ، باش مىسىئونېرنىڭ ما تىتەي ھەققىدىكى سۆزلىرىنى تەكرارلىماقتا، مۇلاھىزە قىلماقتا: مىسىئونېر جاناب يالغان ئېيتمايدۇ، ما تىتەينىڭ ئەجىلى يېقىنلاپ قالغانلىقى مۇقەررەر. بۇ ئىشتا ئەجنەبىي خوجايىنلىرىمىزنىڭ رولى ۋە قولى يوقمىدۇ؟ بار، بولمايدىغان ئىش بولامدۇ؟ تەختتىن غۇلايدىغان مەخلۇقنى بىلگەن يەردە، تەختكە چىقىدىغان ئەربابنى بىلمەي قالامدۇ ئۇلار؟ بىلىشى ئېھتىمال، ياق، جەزمەن بىلىدۇ! ھۆكۈم قىلىش مۇمكىنكى، بۇ ئەرباب ئەجنەبىي خوجايىنلىرىمىزنىڭ نەزەرىگە يولۇققان زات. پېقىرنىڭ تەقدىرى ـ ئىستىقبالى ئەمدى...

باش مىسىئونېر ئۇزاق تارىخنى ئەسلىتىپ مۇنداق دېگەنىدى: «ئۆسمۈرلۈك دەۋرىدىلا مۇسۇلمان بولغان سۇتۇق بۇغراخان پۈتۈن قاراخانىلار دۆلىتىنى ئۆز ئىلكىگە ئېلىپ بولغانغا قەدەر سىر ساقلىغان، ئىمان ئېيتقانلىقىنى ئاشكارىلىمىغانىدى. يوشۇرۇن ھالدا كۆپىست ساقلاپ يۈرگەنلىكلىرى تۈپەيلىدىن ئالدىمىزدا خىجىل بولمىسىلا، قورۇنمىسىلا. ھەر ئىشنىڭ ۋاقتى ـ سائىتى بولىدۇ، سەۋر قىلسىلا، ئىشانەم.» بۇ گەپلەرنى ما تىتەينىڭ ھالاكىتى تۇغرىسىدا بېرىلگەن بېشارەت بىلەن چېتىپ بېقىپ، ئىچ ـ ئىچىدىن جانلىنىپ كەتتى خوجا ئىشان. «سۇلتان سۇتۇق

بۇغراخانـنى ئالاهـده تـلغا ئېلـشددكى مۇددىـئا نېمه؟ ما تىتەي زاۋال تاپقان مەزگـلگه قەدەر سـىر ساقلـسام، سەۋر قىلسام، پېقىرغىمۇ...»ـــ هاياجان ئىچىده ئورنىدىن قوزغالدى ئۇ، ـــ مەزىن ئاخۇنۇم، سەللىمىز ئىچـىده ساقلاـ ۋاتقىنىمىز راستىتىلا ئەگگۈشتەرمۇ ـ نېمە!...»

ھەر بىكەتچان مالاي

ما تىتەي ـــ تۇلۇمچاشقان،
ئالۋاننى تولا چاچقان.
ئەلنى قاقشىتىپ ئاخىر،
دارغا ئېسىلىپ ياتقان!

قەست قىلدىڭ ئاۋام ـ خەلققه،
زۇلۇمىڭدا يۈرەك لەختە.
تويماس ئەجدىها ـ تىتەي،
تويدۇڭمۇ مۇئەللەقتە!؟...

ما تىتەي دارغا ئېسىلغان، ئەزىزانە قەشقەر شادلىق تەنتەنە قاينىمىغا چۆمۈلگەن كۈن. ئۇزۇن يىللىق ئازاب، كۈلپەت جېنىدىن ئۆتۈپ كەتكەن، قەھـر ـ غەزىپى چېكىگه يەتكەن، قانلىق قىساس ئوتلىرى پۈتۈن ۋۇجۇدىغا سىڭىپ كەتكەن جاپاكەش خەلق ئاسمان ـ پەلەكتە لەيلەپ تۇرغان «تۇلۇمچاشقان» غا لەنەت تاشلىرى ياغدۇرماقتا. داڭلىق

پالۋان — مەرھوم سىيت نوچىنىڭ ۋارىسلىرى ئۆز ئۆسۈتازىنىڭ تەۋەررۈك راۋابىغا زەخمەك ئۇرۇپ، گاڭگۇڭ ئۇستازىنىڭ ئەشەددىي قاتىلىنى غەزەپ بىلەن ئەيىبلىمەكتە:

ئاچچىقىم بېسىلغايمۇ
تۆلۈمچە قىلىپ سويسام.
شۇم ئاغزىڭغا، ما تىتەي،
مومنى ئېرىتىپ قۇيسام!

ئاق رومالىلىق ئەما تىلەمچىنىڭ ئۆزگىچە مۇڭلۇق ئاۋاز بىلەن ئېيتقان ناخشىسى كىشىلەرنى جەلپ قىلماقتا، چوڭقۇر ئويغا سالماقتا ئىدى:

ئەلنىڭ كۆڭلى بىر دەپتەر،
دەپتەردە ئەلەم ـ دەردلەر.
نەۋاقتا شىپاھ تاپقاي
قانلىق داغ ـ جاراھەتلەر؟...

چاچ ـ ساقاللىرى چارلاشقان مەدداھ جازا مەيدانىنىڭ بىر تەرىپىدە ما تىتەي ئۇستىدىن شىكايەت قىلماقتا. ئالتە غۇلاچ ئېگىزلىكتە ساڭگىلاپ تۇرغان جەسەتكە قارغىش شۆلگەيلىرىنى چاچراتماقتا ئىدى:

— ئەي، خۇدانىڭ مۆمىنلىرى، ئەلەم چەككەن بەندىلەر، بۈگۈن «تۆلۈمچاشقان» نېمە ئۈچۈن مۇنداق پاجىئەلىك قىسمەتكە مۇپتىلا بولدى، بىلەمسىلەر؟— مەيدانىنى ھالقىـ

سىمان ئوراپ تۇرغان خالايىققا سوئال قويدى ئۇ.

ــ ئەلىنىك ئاھى تۇتتى!ــ تەك جاۋاب بەردى بىرمۇنچە ئادەم. نەقىشلىك راۋاب تۇتقان قەددى ــ قامەتلىك بىر يىگىت خەلق توپىنى يېرىپ ئۆتۈپ،ــ يۇقىرىقى جاۋابنى شەرھلىدى:

ــ بىزدە «ئاھ ئۇرارمەن ــ ئاھ ئۇرارمەن، ئاھلىرىم تۇتقاي سېنى؛ كۆز يېشىم دەريا بولۇپ، بېلىقلىرىم يۇتقاي سېنى» دېگەن ناخشا بار. بۇ زالىمنى جاپاكەش خەلقنىك ئاھى تۇتتى، ئۇستازىمىز تاشباينىك قىساسى، سىيىت نو-چىنىك قىساسى، بارلىق بىگۇناھ قۇربانلارنىك قان قىساسى تۇتتى!

ــ راست!ــ دېدى پۈتۈن خالايىق.

ــ توغرا، ــ دەپ قوشۇلدى مەددا‌ھ، ــ بۇ، تۇلۇم-چاشقان ئۇلۇغ زاتلارنىك نەزەرىدىن چۈشۈپ كەتتى، دۇنيايىبەتكە كەتتى. روھ ــ ئەرۋاھلارنىك مەدەتكارلىقىدىن مەھرۇم قالدى. يۇرت ئۇلۇغلىرى ــ خۇدانىك ئەزىزلىرىدۇر. خۇدانىك ئەزىزلىرىنى چەتكە قاققان ھەرقانداق ھۆكۈمران روھ ــ ئەرۋاھلارنىك مەدەتكارلىقىدىن مەھرۇم بولىدۇ، قار-غىشقا ئۇچرايدۇ. مانا شۇنداق پاجىئەلىك قىسمەتكە مۇپتىلا بولىدۇ! ــ ئالقىنى بىلەن قولىقىنى يېپىۋېلىپ، بار ئاۋازى بىلەن نەزمە ئوقۇشقا باشلىدى:

شۇنچە يىل تىنتەي بولۇپ دەۋران سۈرۈپسەن، مومچى تاز،
پاك نەسەپ ــ زاتى ئۇلۇغنى پەس كۆرۈپسەن، مومچى تاز،

روھ - ئەرۋاھلار غەزەپ - قەھرىگە ئۇچراپ ئاخىرى،
ئۆگزىگە يايغان گۈلە - قاقتەك قۇرۇپسەن، مومچى تاز!

تەۋرىمەيدۇ دەر ئىدىك كەلكۈندىمۇ ئورنۇڭنى سەن،
جىك گۆھەر، ئالتۇنغا تولدۇرغانىدىك قوينۇڭنى سەن،
ئەمدى كۆر ئاسمان - پەلەك سىرتماقتا ئۆز بوينۇڭنى سەن،
دوزىخى ۋەيلۇنغا تەخىرسىز يۇرۇپسەن، مومچى تاز!

تۆت تەرەپكە ئورۇنلاشتۇرۇپ قويۇلغان «دوست» تارتقۇچىلار ھەر مىسرادىن كېيىن ئۇزۇپ - ئۇزۇپ «دوست - دوست!» دېيىشىسە، تۆت مىسرادىن كېيىن «ھەق دوست» دەپ توۋلىشاتتى سوزۇق ئاۋاز بىلەن.

قۇيرۇقى ئۇزۇلمەس جەڭنامىلەرنىڭ بىر قىسمىنى سۆزلەپ تۈگەتكەن، ۋەز - نەسىھەت، ئەمر - مەرۇپلىرىنى ئايىغلاشتۇرغان ۋە تىلەمچىلىك خالتىسىنى يېغىشتۇرغان مەددىاھ، دوتەي يامۇل تەرەپكە راۋان بولدى. بىرقانچە يىللار ئىلگىرى تەكەببۇر ما تىتەي ئالدىدا قۇرتتەك ئۆمىلىگەن، ما تىتەينىڭ جىنسىي زەئىپلىك كېسىلىگە داۋا ئىزدەش ئۈچۈن ئۆز مۇرىت - مۇخلىسلىرى بىلەن بىرلىكتە ئېكسىزار دالا - ئېتىزلارنى چەيلەپ، ئەسكى تاملىقلاردا يىقىلىپ - مۇدۇرۇپ قۇشقاچ قوغلاپ يۈرگەن بۇ «سەئىدزادە» ئەمدى يېڭى خوجايىنى ما شاۋۇنىڭ ئايىغىغا يىقىلماقچى، ئۇنىڭ بۇگۈنكى «ئۇلۇغ غەلىبىسى» نى مۇبارەكلىمەكچىدى. ئۇنىڭغا ئەگەشكەن ئىككى يۈزدىن ئوشۇقراق سوپى -

دەرۋىش چاك - توزان كەلكۈنى ئىچىدە چۆگىلەيتتى، پىرقىرايتتى. ئاغزىدىن كۆپۈك چاچرىتىپ، جەرە سالاتتى:

نەپسى بالا مومچى تاز، ھۇم،
بىزگە باقماي قىش ۋە ياز، ھۇم.
كۈنسىزنى تەس قىلغان، ھۇم،
بەرمەي ھوقۇق - ئىمتىياز، ھۇم....

ئۇلار دوتەي يامۇل سەيناسىغا كىرگەندىن كېيىنمۇ يەنە شۇنداق چۆگىلەپ، تىنىمسىز جەرە سېلىشقا باشلىدى. نەچچە يىللار ئىلگىرى توقۇپ چىققان نەزمىلىرى ئىچىدىكى «تىنتەي» دېگەن سۆزنى «دوتەي» گە ئۆزگەرتكەندى بۇلار:

ھەزرىتى دوتەي جاناب، ھۇم،
ھۆكمىڭىز ئايەتكە باب، ھۇم.
سىزنى، ئەي شەپقەتچىمىز، ھۇم،
قىلغىلى كەلدۇق تاۋاپ، ھۇم...

ھۆكۈمرانلىق تەختىگە چىقىقان جاھىل بۇقا، ياۋا قوتازمۇ دەسلەپكى ئاي - يەسىللەردە مۇڭگۈزىنى يوشۇرۇشقا ئۇرۇنار ئىمىش. مافۇشىڭنىڭ ئورنىغا دەسسىگىنىگە بىرنەچچە ھەپتە بولغان ما شاۋۇمۇ «مۇڭگۈزى»نى يوشۇرماقتا. ئۆزىنى قەشقەر خەلقىنىڭ غەمگۈزارى، باشپاناھى قىلىپ كۆرسەتمەكتە ئىدى. موم سېتىۋېلىش مەجبۇرىيىتى، قۇشقاچ

ئالۇدىنى قاتارلىق يۇكنى خەلقنىڭ شاللىسىدىن ئېلىپ تاشلىغان بۇ «ئادالەتسىزلىكنى يوقىتىش» ھەر جۈمە كۈنى نەچچە 100 ئۇيغۇر ـ تۇڭگان ئەسكەرنىڭ قوراللىق مۇھاپىزىتى ئاستىدا ھېيتگاھ جامەسىگە كېلىپ، نامازغا داخىل بولاتتى. نامازدىن كېيىن، جامە دەرۋازىسىنىڭ ئىككى تەرىپىدە قىستىلىشىپ تۇرغان ھاجەتمەنلەرنىڭ قەدەن، ناۋات، نان قاتارلىق نەرسىلىرىنى «سۇپ» دەپلا شىپاھلىق «دېمىدە» گەپ ئايلانىدۇرۇپ بېرەتتى. ئەسكەرلەرنىڭ قىشلىق، يازلىق ئەسكى چاپان، يىرتىق ئىشتانلىرىنى كوچىلاردىكى يېتىم ـ يېسىرلارغا تارقىتىپ بەردى. نەچچە يىللاردىن بۇيان ساقاڭ ئاستىدا بېسىلىپ تۇرۇۋېرىپ كۆكۈرۈپ كەتكەن بۇغداي ـ قوناقلارنى شەرىئەت مەھكىمىسىنىڭ ئىختىيارىغا تاپشۇردى. بۇ نەرسىلەر ھېيتگاھ جامەسىنىڭ ئەچى ـ تېشىغا ئېسىلغان داش قازانلاردا پىتىقلاپ قايناپ تۇرىدىغان بولدى.

ـــ دىنداشلىرىم، نەچچە يىللاردىن بۇيان كۆپ جاپا چەكتىڭلار، ـــ دېگەنىدى دوتەيلىك تەختىگە ئولتۇرغانلىقىنى مۇبارەكلەش ئۈچۈن كىرگەن يۇرت كاتتىلىرىغا، ـــ خۇدانىڭ مەرھىمىتى ۋە ھەربىرىڭلارنىڭ مەدەتكارلىقى ئارقىسىدا پۈتۈن قەشقەرنى ئەدلى ـ ئادالەت ئاپىتىپى بىلەن نۇرلىنىپ تۇرغان ھەقىقىي ئەزىزانە يۇرتقا ئايلاندۇرغايمەن، ـــ خوجا ئىشاننى ئايرىم قوبۇل قىلغانىدا يەنە مۇنداق دېگەنىدى، ـــ قۇمۇلدا كۆتۈرۈلگەن تۆمۈر ئىسيانىنى باستۇرۇشتا تېگىشلىك تۆھپە قوشقانىكەنسىز. ھۆكۈمەتكە قارشى ئۇيۇشقان كۈچلەرنى بۆلۈپ ـ پارچىلاپ تاشلاش جەھەتتىمۇ مول تەجرىبىگە ئىگە ئىكەنسىز. پېقىر-

غىمۇ يېقىندىن يار - يۆلەكتە بولغايسىز.

ئارتۇقچە ھاياجانلىنىشتىن ئەس - ھوشىنى يوقاتقان خوجا ئىشان:

— پېقىرغا شۇنچە ئىشەنگەنلىكلىرىگە يۈزمىڭ رەھمەت، ما تىنتەي ئالىلىرى، — دەپ سالغان ۋە ئەجەل تەشۋىشى ئىچىدە ئۆز ئاغزىغا ئۇرۇپ كەتكەندى.

— كېرەك يوق، كۆنۈپ كەتكەن ئېغىز ئەمەسمۇ؟ — دېگەندى ما شاۋۇ ئەپۇچان، كىمىڭ كۆڭۈل ئەرباب ئىكەنلىكىنى نامايان قىلىپ، — مۇنچە قورقۇپ كەتمەك. سىز بىزگە ئەسقاتمىدىغان ئادەم...

بۇ «ئەسقاتمىدىغان ئادەم» ما دوتەينىڭ ئىشىكىگە تەقەززالىق بىلەن تەلمۈرمەكتە، ئۇنىڭ شەنىگە توقۇغان يېڭى قەسىدىسىنى يادلىماقتا ئىدى:

ما تىنتەيگە ئابى ئەجەل يۇتقۇزدىكىز سىز،
-بىزنى كۈلپەت دوزىخىدىن قۇتقۇزدىكىز سىز.
دوتەي جاناب، دەۋران سۈرۈڭ مىڭ يىللار ئامان،
بىزگە تەلەي ئەگگۈشتىرى تۇتقۇزدىكىز سىز.

شۇ كېچە. سېپىلغا يانداش سېلىنغان شۇنىڭ دوختۇرخانىسىنىڭ مەخپىي بۆلۈمىدە ئۇچ كىشى كەڭ - كۇشادە سۆزلەشمەكتە، ما تىنتەي دارغا ئېسىلغاندىن كېيىنكى قەشـ

قەر ۋەزىيىتى ھەققىدە تەھلىل يۈرگۈزمەكتە. ئۇلار ئۆت-كەندە بىز كۆرگەن تۆت كىشىنىڭ ئۇچى — باش مىسسىئو-نېر، ھەسەن شۆيد، خوجا ئىشان. بولۇپمۇ خوجا ئىشانىڭ خۇشلۇقىغا گەپ توغرا كەلمەيتتى:

— دىن تارقاتقۇچى ئۇستاز - ئەۋلىيالىق مۇقامىغا يەتكەن ئۇلۇغ زات ئىكەن، ئاي - يىللاردىن كېيىن يۈز بېرىدىغان ئىشلارنى ئالدىنئالا بىلەلەيدىكەن، — دەيتتى كۆز ئالدىدا ئولتۇرغان باش مىسسىئونېرغا كۆچۈكلەر-نىپ، — ما تىنتەينىڭ ھالاكىتى ھەققىدە بەرگەن بېشارىتى مانا بۈگۈن راست بولۇپ چىقتى. بۇ جانابنىڭ قەشقەردىكى «ئاساسىي خەۋپ» توغرىسىدىكى ھۆكۈمى بىلەن ما دوتەي ئالبلىرىنىڭ گېپىي بىر يەردىن چىقتى، — ما شاۋۇ ئۇنىڭغا مۇنداق دېگەنىدى، — ياڭ جاڭجۇن ئالىلارى ھەمىشە ئۇخلىغانىنى باشقۇرماق ئاسان، دەيدىغان. بۇ سۆزنىڭ تېگى - تەكتىگە ۋە قەدىرىگە يېتىشمىز كېرەك، خەۋەر تېپىشمىچە، بەزى ئىسيانكارلار قانداقتۇر «ئويغىنىش ھەرىكىتى» بىلەن شۇغۇللىنىۋاتقانمىش. قەشقەرلىك بىلەن ئاتۇشلۇق. خوتەنلىك، ھەتتا ئەنجانلىقلار ئوتتۇرىسىدا تىل بىرلىكى ۋە دىل بىرلىكى مەۋجۇت ئىمىش. قۇمۇلدىكى بەش شەھەر، 12 تاغدا مۇگدەپ ياتقان گادايلار ئويغاندى. ئۇيۇشتى، ئاخىردا نېمە بولدى؟ قەشقەر «ئويغىنىش - ئۇيۇشۇش» تىن ئىبارەت بالا - قازانىڭ ئالدىنى ئېلىش كېرەك! — يېڭى خوجايىنىڭ ئالىي ئەمر - پەرمانىنى سۆزدەك يادلىۋالغان خوجا ئىشان

شۇنچە كۆتۈرەڭگۈ باشلىغان گېپىنى ھەسرەتلىك ئۇلۇغ ـ كىچىك تىنىش بىلەن ئاخىرلاشتۇردى، ـ ياك جاڭجۈن ئالىلىرى ئەينى زاماندا قەشقەر بىلەن ئاتۇش ئوتتۇرىسىدىكى تۈتۈرگە داۋىنىغا سېپىل سوقۇش تەسەۋۋۇرىنى ئوتتۇرىغا قويغانىكەن. ئەپسۇسكى...

باش مىنىستىر ئونېر چۈشەندۈردى، تەسەللى بەردى، رىغبەتلەندۈردى:

ـ تۈتۈرگىگە سېپىل سوقۇش يىاك جاڭجۈننىڭلا ئەمەس، ئۇلۇغ بىرىتانىيە باش ئەلچىسى جانابلىرىنىڭ ۋە بىزنىڭمۇ تەسەۋۋۇرىمىز ئىدى. ئەپسۇسكى، بۈ ـ XX ئەسىر، لاي ـ تۈپراق بىلەن تۇرغۇزۇلغان سېپىلنىڭ ۋاقتى ئۆتكەن دەۋر. بىزگە ئاك ئەسقاتىدىغىنى ـ مەنىۋى سېپىل!

بۇلار ئۇزاقتىن ـ ئۇزاق پىكىرلەشتى، ۋەزىيەتنى ھەر تەرەپلىمە تەھلىل قىلىشتى. ما فۇشاك دارغا ئېسىلغان، ما شاۋۇ ھەربىي ـ مەمۇرىي خادىملارنى تەلتۆكۈس تىزگىنلەپ كېتەلمەيۋاتقان مۇشۇ پەيت ـ دىن تارقىتىش قەدىمىزنى تېزلىتىشنىڭ ئەپلىك پەيتى، ئەپيۇن سودىسىغا كەڭ يول ئېچىۋېلىشنىڭ ياخشى پۇرسىتى دەپ قاراشتى؛ ئەجنەبىيلەرنىڭ پائالىيەت ئەركىنلىكى ھېچقانداق دەخلى ـ تەرۇزغا ئۇچرىمايدىغان ھالەتنى شەكىللەندۈرۈش كېرەك، دەپ قاراشتى. ئۇلارنىڭ يەكرى يەنىلا «ئاساسىي خەۋپ» دەپ مۇقىملاشتۇرۇلغان «ئويغىنىش ھەرىكىتى» ئۈستىگە، بۇ ھەرىكەتنىڭ ئابرويلۇق يېتەكچىسى ئابدۇقادىر

داموللا بىننى ئاپدۇۋاپىس ئۇستىگە مەركەزلەشتى.

.....

ھەرقايسى گەزەرمىلەردە تۇرۇۋاتقان ھەربىي ئاتلىرى تۈمەن دەريا سىدا سۇغىرىلاتتى. ياۋداق ئاتقا مىنگەن ئۇچ - تۆت چېرىك بىرەر - ئىككى يۈز ياۋداق ئاتنى تۆشۈك دەرۋازا ياكى ياربا غ كۆۋرۈكى تەرەپكە قوغلايتتى. ئانچە كەڭ بولمىغان يول - رەستىلەرنى ئاچچىق چاڭ - توزان قايغا نىمىغا غەرق قىلىۋەتكەن يۈگەنسىز بۇ ئاتلار ئالدىغا ئۇچىرىغانلا نەرسىنى ئامان قويمايتتى. ئۇششاق تىجارەتچىلەرنىڭ تەنزىلىرى، ناۋايلارنىڭ تەۋەككۈلىرى، سۈت - قايماقچىلارنىڭ تاۋاق - كۇمزەكلىرى، ئەپكەشىلەرنىڭ سوغىلىرى، باقالارنىڭ قوغۇن - تاۋۇزلىرى، قىزىل - سېرىق بويالغان پىششىق تۇخۇملار... ئات تۇياقلىرى ئاستىدا ئېزىلەتتى، يانجىلاتتى، لاي - پاتقاق قوينىغا پېتىپ كېتەتتى. ئاتلارنىڭ ئارىسىدا قالغان ئاق پەرىجىلىك ئايالار، ھاسا تاياقلىق بوۋايلار، ئۇششاق بالىلار جارانھەتلىنەتتى، ھەتتا ئۆمۈرلۈك ھېۋىناق بولۇپ قالاتتى. خەلقنىڭ بۇ ھەقتىكى ئەرز - شىكايەتلىرىگە ما تىتەي قۇلاق سالمىغان، ما شاۋۇۋۇنىڭمۇ كارى بولمايۋاتاتتى.

شىللىسىگە ئېغىر يەشكىلەر يۈكلەنگەن يەتتە ھاممال ئىنگلىز ئەلچىخانىسى ئورۇنلاشقان چىنەباغ تەرەپتىن يارباغ دەرۋازىسى تەرەپكە كېلىۋاتاتتى. ئۇلار ھەر قەدەمدە نەچچە ھاسىرايتتى. بىگىزدەك ئۇچلۇق پولات ھاسا تۇتۇۋالغان ئىككى ئەجنەبىي يول قاسىنقىدىكى سۇۋادان

ئېرەكلەر سايىسى ئاستىدا مەغرۇر قەدەم تاشلاپ شاتتى. ھاممالار ياربۇغ دەرۋازىسى تەرەپكە قايرىلدى. تۆمەن دەريا سى تەرەپتىن يانغان بىرەر - ئىككى يۈز ئات تاغ كەلكۈندەك باستۇرۇپ كەلدى - دە، يول چېتىدىكى كىشلەرنىڭ يۈز - كۆز، كىيىم - كېچەكلىرىگە، دۇكانلارنىڭ قاتلىما قاناتلىق ئىشىكلىرىگە لاي چاچرىتىپ ئۆتۈپ كەتتى. قويۇق چاڭ - توزان سۈلاشتى. سۈنغان ساندۇق، توپا - تۇپراق، لاي - پاتقاق ئىچىگە مىلىنىپ ياتقان ماللىرىنى كۆرگەن ئىككى ئەجنەبىي ئورنىدىن تۇرغان - تۇرمىغان ھاممالارغا قاراپ ئىيىقتەك ئېتىلدى. ئۇلار جان - جەھلى بىلەن تېپەتتى، ئۇراتتى. ئۇچلۇق پولات ھاسا بىچارە ھاممالارنىڭ باش، يەلكىلىرىدە قانلىق ئىقىن پەيدا قىلماقتا ئىدى. قۇلىقىدىن قان ئېقىۋاتقان قېرى ھاممال بىر تېپىك بىلەن دۈم يىقىلدى. ئوتتۇرا ياشلىق، ئورۇققىنا بىر ھاممال ئۇنىڭ بېشىنى يۆلىدى. «تۆمۈر ئاكا، تۆمۈر ئاكا!» دەپ ۋارقىرىدى. غەزەپ بىلەن ئۇرۇلغان پولات ھاسا ئۇنىڭ بېشىغا تەگدى. يىگىتنىڭ قاڭشىرىنى بويلاپ ئاققان ئىسسىق قان قېرى ھاممالنىڭ قېنى ئۈستىگە تامچىلىدى.

تەكەببۇر ئەجنەبىي پولات ھاسىسىنى يەنە كۆتۈردى. مۇتتەھەملىككە، زوراۋانلىققا سۈكۈت قىلىش — مەنىۋى قۇل لۇقنىڭ ئىپادىسى، تېز پۈكۈش — كىشىلىك غۇرۇرىنى يوقاتقانلىق ئەمەسمۇ؟ ھاممال يىگىت مۇتتەھەم ئەجنەبىي شىلتىغان ھاسىنى سول قولى بىلەن تۇتۇۋالدى ۋە ئالدىغا تارتتى:

— هۇ، ئادەمگەرچىلىكنى بىلمىگەن ھايۋان!

كۆرەڭ ئەجنەبىي يىلتىزى كېسىلگەن قاقشال توغراق تەك «گۈپپىدە» يىقىلدى. يىگىتنىڭ ئالقىنىدىكى قانلار بىرنېمىلەرنى دەپ ئىڭراپ ياتقان بۇ زوراۋاننىڭ سول قۇلىقى ئەتراپىغا كۆچكەنىدى.

— باركاللا، يىگىت، ياشاپ كەت!

— ئاتاڭغا رەھمەت، ۋىجدانلىق يىگىت!

— ھالى شۇنچىلىك ئىكەنغۇ بۇ ئەجنەبىي مايمۇنلارنىڭ!

ئەتراپىنى چەمبەرسىمان ئورىۋالغان ھۆپىگەرلەر، يولۇچىلار شۇنداق دەيىتتى. خۇشاللىناتتى، غەزەپلىنەتتى، زەخىملەنگەن ھامال قېرىنداشلىرىنى يۆلەيتتى، ما دوتەينىڭ قېرىللىق چىرىكلىرى ھەيۋەت بىلەن باستۇرۇپ كەلگەندە قېرى ھامال نەپەستىن توختىغان، بىر ئەجنەبىي نەگدۇر يوقالغان، ئىڭراۋاتقان ئەجنەبىي لايغا پاتقان كاسىسىنى ئۇۋۇلاۋاتقانىدى.

— جەدەل چىقارغان قايسىڭ؟ ئەجنەبىي خوجايىنلارغا مۇشت كۆتۈرگەن قايسىڭ؟

نىمجان ئەجنەبىي دەرھال جانلاندى. ئۇچلۇق ھاسىسىنى ھامال يىگىتكە ئۇدۇل قاراتتى. چىرىكلەر قاتىل ئەجنەبىينى قولتۇقىدىن يۆلەپ، گىلەم سېلىنغان ئات ھارۋىغا چىقىرىشتى. ھامال يىگىتنىڭ قوللىرىنى چەمبەرچاس باغلاشتى - دە، دوتەي يامۇل تەرەپكە ئەكىتىشتى، چېكىدىن ئاشقان بۇ ئادالەتسىزلىكنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرگەن كىشىلەر ئىختىيارسىز ھالدا مۇشت تۈگۈشتى، بۇ

ئۆز غورۇرى ـ ئىپتىخارىنى، ئىززەت ـ ئەتىۋارىنى جان تىكىپ قوغداش ئۈچۈن تۈگۈلگەن قىساسكار مۇشت ئىدى.

.....

شۇ ئاخشام ـــ نامازشام ۋاقتى. قىساسكار مۇشت، غەزەپلىك چۇقان ـ سۈرەنلەر قورشاۋى ئاستىدا قالغان ئىنگلىز ئەلچىخانىسىنىڭ ئارقا ئىشكىنى قىيا ئېچىلدى. بىر قانات تىلىق تارغىنا ئىشكىتىن قىستىلىپ چىققان بىر ئادەم ئىككى ئالقىنىنى يەرگە تىرەپ، تۆۋەنگە، يىراقلارغا نەزەر سالدى. ئىككى ـ ئۈچ غۇلاچ چوڭقۇرلۇقتىكى بۇ زېمىن ئەسلىدە مۇنبەت شالىلىق بولۇپ، ئۇمەن دەريياسىغا كەلگەن كەلكۈن نەتىجىسىدە لاي ـ لاتقا ئاستىدا قالغانىدى. ھازىر ئۇ يەر ـ بۇ يەردە غۇجمەك ـ غۇجمەك كۆرۈنۈپ تۇرغان قارا سۆگەت، سېرىق سۆگەتتىن باشقا نەرسە يوق ئىدى. ھېلىقى ئادەم ئوك ـ سولغا، سۆگەتلەر ئەتراپىغا بىر ھازا ـ غىچە كۆز تىكىكەن ۋە قۇلاق سالغاندىن كېيىن، ئىشىك تەرەپكە قاراپ قول شىلتىدى. بىر گەۋدە ئىككى بولدى. بىردەمدىن كېيىن تۆۋەنگە قاراپ سىيرىلدى. ئاق پوستەك ئۆرلەپ تۇرغان شور تۇپراققا پېتىپ قالغان پۇتلىرىنى تەستە يۆتكەپ، زەي سۇ يىغىلىپ قالغان ئازگالارغا يىقىلىپ ـ قوپۇپ، مىڭبىر مۇشەققەت ئېچىدە ئەگرى ـ بۈگرى يالغۇز ئاياغ يولغا چىقىۋالدى. يارباغ كۆۋرۈكىنىڭ غەربىي جەنۇب تەرىپىدىكى جەينەكسىمان بوشلۇق «سامان بازىرى» دەپ ئاتىلاتتى، خېرىدارسىز قالغان بىر ھارۋىكەش ئۆيگە قايتىشقا تەمشىلىپ تۇراتتى. ھېلىقى ئىككى ئادەم ھاسىراپ ـ ھۆمۈدەپ يېتىپ كەلدى ـ دە، «ھارۋىكەش، ھەز-

رەتـكە!» دېدى. «كافكازچە ئۆتۈك»، ئادەتتىكىچە نىل رەڭ چەكمەن تون كـىيـگەن، لاي - پـاتقاقتا مىلەنگەن بۇ ئادەملەرگە ھـەيـرانلـىق بىلەن قاراپ قالغان ھارۇنـكەش ئالقىنىغا چۈشكەن تەڭگىنى كـۆرگەندىن كېيىن مـاقۇللۇق بىلدۈردى.

— تېزرەك! — ئۇنـىڭ يانچۇقـىغا يەنە بـىر سەر تەڭگە تاشلىدى ئۇلار.

— چۇ، نان قېپى! — ساغـرىسىغا قـامـچـا يېگەن ئات تۇمەن دەريـاسـىنىڭ تۆشۈك دەرۋازا تەرەپتىكى كۆۋرۈ- كىدىن تاراقلاپ ئۆتكىنىچە، دۆڭگە قاراپ چاپتى.

.....

شۇ مەزگىل. توققۇزاق دەرۋازىسى تەرەپتىن ئالدىراش كېلىۋاتقان ئىخچام سەللىلىك كىشى ئامبارچىنىڭ دوقمۇشـ دىن ئىتتىك قايرىلدى. بىر - بىرىگە يانداش سېلىـنغان «قازان مەدرىس» بىلەن «خانلىق مەدرىس» ئالـدىغا كەلـ گەندە، سەل - پەل دېمىنى ئېلىۋالدى - دە، كـونا ئوردا كوچـىسىغا راۋان بـولـدى. كۆتۈرمە ئۆيلەر بىر - بىرىگە يانداشىپ كەتكەن بۇ كوچا دېرىزە - تۆشۈكسىز ھۇجرـ دەك قاراڭغۇ ئىدى. بۇ كىشى كوچىنىڭ ئوي - چوڭقۇرىنى ناھايىتى ئوبدان بىلسە كېرەك، ھېچقانداق تەمتىرىمەيتتى، مۇدۇرۇپ يىقىلمايتتى. ئۇ، قـەدىمىنى ئاسـتـىلاتـمايـتـتى. ئۇ، قوش قاناتلىق تونۇش دەرۋازا ئالدىغا كېلىش بىلەن تەڭ تۆمۈر ھالقىغا قول ئۇزارتتى. «جاڭ - جاڭ - جاڭ!...»

— كىم؟ — ھويلا تەرەپتىن ئوغۇل بالىنىڭ ئاۋازى ئاڭلاندى. چىراغ يورۇقى يېقىنلاشتى.

— مەن، دامولالام جانابلىرى ئۆيدىمۇ؟

تۇغۇل بالا جاۋاب بېرىپ بولغۇچە، هويلا تەرەپتىن بىر ئايالنىڭ ئاۋازى ئاڭلاندى:

— موللا ساۋۇت، كىم ئىكەن؟

— قۇتلۇق هاجىم جانابلىرى! — ئوغۇلىنىڭ كۆتۈرەڭگۈ ئاۋازىدىن چوڭقۇر هۆرمەت ۋە ئىنتىزارلىق ئەكس ئېتىپ تۇراتتى. ئىشىك ئېچىلدى، — كىرسىلە، ئۇستاز.

ساقال ـ بۇرۇتلىرى چىرايلىق ياستىلغان بۇ هۆرمەت ئىگىسى ئۆز سوئالىنى تەكرارلىدى:

— دامۇللام جانابلىرى ئۆيدىمىكىن؟

— «لاي پەشتاق» قا كەتكەنىدى، كېلەر ۋاقتى بولۇپ قالدى. ئۆيگە كىرىپ تۇرسىلا، قۇتلۇق هاجىم، — دالاندا تۇرۇۋاتقان ئايال جاۋاب بەردى.

— رەهمەت، نائىلە خېنىم، ئالدىغا باراي، — قۇتلۇق هاجىم ئارقىغا يانىدى. بەشىنچىدىق كوچىسىغا راۋان بولدى. پەشتاق ۋە مۇنارلىرى خام خىشتىن ياسالغانلىقى ئۈچۈن «لايپەشتاق» دەپ ئاتالغان مەدرىس شۇ كوچىدا ئىدى.

شۇنچە ئالدىراش كېرگەن قۇتلۇق هاجىم مەدرىس سەيناسىدا «شىپپىدە» توختىدى. چۈنكى، ئۇيغۇر خەلقىنىڭ مەشهۇر ئالىمى، مەزكۇر ۋەتەنپەرۋەر شائىرنىڭ قەدىرلىك ئۇستازى ئابدۇقادىر دامولا بىننى ئابدۇۋاھىس جانابلىرىنىڭ مۇبارەك ئاۋازى جارانلاۋاتاتتى:

— «سۈرە هەج» — ئۇلۇغ «قۇرئان كەرىم» ئىچىدىكى 22 - سۈرە. 78 ئايەتنىڭ بىرىنكىسىدىن تۇزۇلگەن بۇ

مۇرەنىڭ 39 - ئايىتىنى ئۇنلۇك ئوقۇڭلار! — بىرەر يۇز كىشى يېقىملىق تەلەپپۇز بىلەن ئەرەبچە ئوقۇشتىن توختىغاندىن كېيىن مەنىسىنى يېشىپ چۈشەندۈردى ئابدۇقادىر داموللام، — «ھۇجۇم قىلىنغۇچىلارغا، زۇلۇمغا ئۇچرىغانلىقىمىزى ئۈچۈن (قارشىلىق كۆرسىتىشكە) رۇخسەت قىلىندى. ئاللا ئۇلارغا ياردەم بېرىشكە ئەلۋەتتە قادىر.» مانا بۇ — خۇدانىڭ سۆزى، خۇدانىڭ ۋەدىسى. ئالىلاتائالا زۇلۇمغا ئۇچرىغان، ئېزىلگەن، خورلانغان خەلقنىڭ تەڭ قوزغىلىپ، بىردەك ئۈيۈشۈپ، زالىملارغا قارشى ئاتلىنىشىغا ئەنە شۇنداق ئىجازەت بەرگەن؛ مەلۇم كىشى ياكى مەلۇم مىللەتنىڭ پېشانىسىگە ئەبەدىي قۇللۇق - مەھكۇملۇقنى پۈتۈپ قويدۇم دېگەن ئەمەس؛ ھاقارەتكە سەۋر، ئاسارەتكە شۈكرى قىلىڭلار دېگەن ئەمەس!...

پۈتۈن ئەقىل - زېھنى ۋە جان - دىلى بىلەن بېرىلىپ ئاڭلاۋاتقانلار «خانلىق مەدرىسى»، «قازان مەدرىسى»، «ساقىيە مەدرىسى» «ساچ مەدرىسى» قاتارلىق مەشھۇر بىلىم يۇرتلىرىدا تەلىم ئېلىۋاتقان تالىپلار ئىچىدىكى يۇرەكلىك، تەرەققىيپەرۋەرلەر ئىدى. ئۇلار ئابدۇقادىر داموللامغا ساداقەتمەنلىك بىلەن ئەگىشەتتى. ئۇلارنىڭ تەسىرى يېزا - سەھرالارغىچە كېڭەيمەكتە ۋە چوڭقۇرلاشماقتا ئىدى.

ئابدۇقادىر داموللام بۈگۈن ياراباغ دەرۋازىسى سىرتىدا يۈز بەرگەن پاجىئەدىن خەۋەردار ئىدى. بۇ پاجىئە مۇناسىۋىتى بىلەن قوزغالغان ئاممىۋى قارشىلىق كۆرسىتىش ھەرىكىتىدىنمۇ بىخەۋەر ئەمەس ئىدى. شۇ تاپتا ساداقەتمەن تالىپلارنىڭ بۇ ھەقتە سورىغان سوئاللىرىغا جاۋاب

بىرىڭاتاتتى، بۇ ئەھۋالنى ئېنىق چۈشەنگەن قۇتلۇق ھاجىم قىرلىق تۇڭرۇكلەر دالدىسى بىلەن شەپسىز مېڭىپ، تالىپلار قاتاردىن ئورۇن ئالدى. ئوچۇق ۋە ئىسسىق چېھرى بىر جۈپ قىزىل شام يورۇقىدا تېخىمۇ قىزىرىپ ۋە نۇرلىنىپ كەتكەن ئابدۇقادىر دامولىلام ئىلمىي نۇتۇقىنى داۋاملاشتۇرماقتا ئىدى:

— «زالىملارغا ھېچقانداق مەدەتكار يوق»، بۇ — خۇدانىڭ سۆزى، ئەپسۇسكى، خۇدانىڭ كالامىنى قوبۇل قىلىدىغان «ئەلھەمدۇلىللا مۇسۇلمانمەن» دېگەن سۆزنى ئاغزىدىن چۈشۈرمەيدىغان بەزى «ئۇلۇغزادە» لىرىمىز مەزلۇملارغا رەقىب، زالىملارغا رەپىق بولماقتا، مەدەتكار بولماقتا!...

ئابدۇقادىر دامولىلامنىڭ سۆزى دەل مۇشۇ يەردىلا ئۈزۈلدى.

سۆزنى ئۈزگەن — لاتا خەي كىيگەن ماۋزىرلىق چېرىك ئىدى. ئۇ، ئۇن - تىنسىز يېقىنلاپ كېلىپ:

— قازىئاخۇنۇم، ئۆزلىرىنى ما دوتەي جانابلىرى چاقىرىۋاتىدۇ، — دېدى ۋە قوشۇمچە قىلدى، — ئات ئىشىك ئالدىدا.

— بولىدۇ، سىز چىقىپ تۇرۇڭ!

قۇتلۇق ھاجىم ئىتتىك ئورنىدىن تۇردى ۋە سالام بەردى.

— ھاجىم، ئۆزلىرى؟...— ھەيرانلىق بىلەن تەكىلدى ئابدۇقادىر دامولىلام.

— جانابلىرىنى يوقلاپ كەلگەنىدىم، — قۇتلۇق ھاجىم ئاۋازىنى پەسەيتىپ سورىدى، — يەنە نېمىدەپ كەلگەندۇ بۇلار؟

— باش ئاغرىقىغا مۇپتىلا بولغان ئامبالىلىرىمىزنىڭ هاجىتى چۈشكەن بولسا كېرەك.

ما تىتەي ئەسكەرلىرى ۋە ئەمەلدارلىرىنىڭ هەددىدىن ئاشقان يولسىزلىقى ۋە زوراۋانلىقى كۆپىنچە هاللاردا ئۆلۈم هادىسىسى كەلتۈرۈپ چىقىراتتى. قازاغا ئۇچرىغۇچىنىڭ دەۋاگەرلىرى كۆپ ۋە كۈچلۈك بولسا، تەهدىت يا كى قورال كۈچى بىلەن باستۇرۇشنىڭ ئاقىۋىتى خەتەرلىك بولىدىغان بولسا، بۇ دەۋانى سۈلە ـ سالا بىلەن بىر تەرەپ قىلىش مەجبۇرىيىتى ئابرويلۇق دىنىي زاتلارغا ياكى شەرىئەت مەھكىمىسىگە يۈكلىنەتتى. ما شاۋۇنىڭمۇ بۇگۈنكى «ماجىرا»ـنى ئەنە شۇ كونا ئۇسۇل بويىچە بىر تەرەپ قىلماقچى بولغانلىقى ئېنىق ئىدى. نېمە قىلىش كېرەك؟ پۈچەك پۈلغا ئىمانىنى ساتقان بەزى مولىلارغا ئوخشاش «هەر كىشىنىڭ تەقدىر قىسمىتى لەۋھۇلمەھپۇز① غا پۈتۈلگەنـ دۇر. مەرھۇم قېرىندىشىڭلارنىڭ ۋاپاتىمۇ بۇنىڭدىن مۇستەسنا ئەمەستۇر؛ قازاغا رىزا بولماق — مۆمىنلىكنىڭ ئەقەللىي ئۆلچىمىدۇر» دەپ ۋەز ئېيتسۇنمۇ؟ جىنايى جاۋابكارلىقىنى خۇدانىڭ ئۈستىگە يۈكلەپ قويۇشتەك قەبىھ ۋاستە ئارقىلىق قارام قاتىلىنى قوغداپ قالسۇنمۇ؟ زوراۋانلارنىڭ خالىغانچە قان تۆكۈشى، قاتىللىق قىلىشى ئۈچۈن يول ئېچىپ بەرسۇنـمۇ؟!... سۆيۈملۈك ئالىمىنىڭ كۆڭلىدىكى سان ناهايىتى ئېنىق ئىدى. شۇڭلاشقا ئۇ، قۇتلۇق هاجىمنىڭ بۇ هەقتە سورىغان سوئالىغا مۇنداق جاۋاب بەردى:

---

① ئىنسانلارنىڭ تەقدىر ـ قىسمىتى پوتولگەن مەخسۇس دەپتەر.

ـــ ئاللا ـــ زۇلۇمغا ئۇچرىغۇچىلارنىڭ خەيرخاھىدۇر، قارشىلىق كۆرسەتكۈچىلەرنىڭ مەدەتكارىدۇر. ئاللا قوللىغانىنى قوللاش، ئاللا ياردەم بەرگەنگە ياردەم بېرىش ـــ ھەربىر مۇسۇلمان ئۈچۈن پەرز ۋە قەرزدۇر.

ـــ ئەلۋەتتە.

ـــ بەزىلەر، دەھشەتلىك زۇلۇمغا ئۇچرىغان خەلقنىڭ قەھىر ـ غەزەپ كەلكۈنىنى سەۋر ـ تاقەت ۋە شۈكۈر ـ قانائەتنىڭ قۇملۇق چۆلىگە سىڭدۈرۈۋېتىش كويىدا بولۇۋاتقۇدەك. بۇ كەلكۈن ھەددىدىن ئاشقان ئەجنەبىلەرنىڭ كىبىر مۇنارىنى غەرق قىلىۋېتىشى، ئەپيۇن ـ مەنسۈى ئەپيۇنلىرىنى لاي ـ لاتقا ئاستىغا كۆمۈۋېتىشى لازىم ئىدى...

.....

تۈمەن دەريا سىنىڭ تۆشۈك دەرۋازا كۆۋرۈكىدىن تاراقلاپ ئۆتكەن ئات ھارۋىدىكى ئىككى كىشى ھەددىدىن زىيادە خۇش بولۇپ كەتتى، چۈنكى، ئۇلارنىڭ ئىزدەپ تاپماقچى بولغان كىشىسى ئۈچ يۈزدىن ئوشۇقراق مۇرىت ـ مۇخلىسىنى ئەگەشتۈرگەن ھالدا ئالدىراش كېلىۋاتاتتى.

ـــ بۇ مۇتتەھەملەر تاڭ ئېتىشتىن بۇرۇن تىنچىتىلمىسا، ئىش چوڭىيىپ كېتىدۇ، ـــ دېدى ئەنگلىيە ئەلچىخانىسىنىڭ مەخپىي خىزمەت خادىملىرى، ـــ سوۋېت ئەلچىخانىسىنىڭ ئادەملىرى ئۈچ پۇتلۇق ئاپپارات جازىلىرىنى كۆتۈرۈپ كېلىشىدۇ، تارتقان سۈرەتلىرىنى دۇنياغا تارقىتىدۇ. ئۇلۇغ بېرىتانىيە ھۆكۈمىتىنىڭ خەلقئارا ئىناۋىتىگە تەسىر يەتكۈزىدۇ.

— باش ئەلچى ئالىلرى خاتىرجەم بولسۇن، — خوجا ئىشان ناھايىتى ئىشەنچىلىك جاۋاب بەردى، — بىزمۇ ئالاھىدە تەييارلىق بىلەن يولغا چىقتۇق.

بۇلار ياربا‌غ دەرۋازىسىغا يېقىنلىشىش بىلەن تەڭ جەرە باشلىدى:

يېگانە ئاللا ئالەم ياراتتى،
خاكى زېمىندىن ئادەم ياراتتى.
ھەركىمگە لايىق ئۆمۈر ـ ھاياتلىق،
رىزقى ـ نېسىۋە چاچتى ـ تاراتتى...

ئەلچىخانا دەرۋازىسى ئەتراپىنى قورشۇۋالغانلار مىڭغا يېقىن ئادەم ئىدى. ئۆلگۈچىنىڭ ئوغۇل پەرزەنتلىرى، ئەر ئۇرۇق ـ تۇغقانلىرى ۋە قېيامەتلىك دوستلىرى بۇ ناماياپش چىلار قوشۇنىنىڭ زەربىدار گۈرۈپپىسى ئىدى. ئۇلار «قانغا قان ئالايلى!»، «قاتىلنى قانات ئاستىغا ئالغانلارغا ياخشى كۈن يوق!» دەپ توۋلىشاتتى، كۆپچىلىك قوشۇلاتتى. ئەلچىخانا ئىچىگە تاش ـ كېسەك ياغدۇراتتى. سوپى ـ ئىشانلارنىڭ قەدىمى يېتىش بىلەن تەڭ ھەربىكەت توختىدى، قەھر ـ غەزەپلىك چۇقان ـ سۈرەنلەر بېسىقتى. ھەتتا ئويۇن ـ تاماشا كۆرۈش ئۈچۈن كەلگەن بىر توپ كەپسىز باللار سوپىلارنى دوراپ جەرە سېلىشقا، قەھر ـ غەزەپنى ئويۇن ـ كۈلكىگە ئايلاندۇرۇشقا باشلىدى.

— ئاھ، قېرىنداشلىرىم، دۇئاگۇي ئاتىسىدىن، خەيرخاھىدىن، مېھرىبانىدىن بىمەھەل ئايرىلىپ قالغان پەرزەنتە

لىرىم، مۇسىبەتداشلىرىم! — غۇلىچىنى كەك ئاچقىنىچە ھازىدارلار ئالدىغا كەلدى خوجا ئىشان، — مەرھۇم — ئىمانى كامىل مۇسۇلمان ئىدى. بەش ۋاخ نامازنى 30 كۈن روزىنى قازا قىلمايدىغان تەقۋادار كىشى ئىدى. ئۇنىڭ ۋاپاتىغا چەكسىز ئېچىنغانلىقىم تۈپەيلىدىن كېچە دېمەي، يولىنى يىراق كۆرمەي، ھەزرىتى ئاپئاق خوجام ئارامگاھىدىن بۇ يەرگە كەلدىم.

مۇسىبەتدارلارچە تەلەپپۇز بىلەن ئېيتىلغان بۇ گەپلەر توپ ئىچىدىكى بەزى سادىدا ئادەملەرنىڭ كۆڭلىنى ئېرىتىۋەتتى.

— رەھمەت، ئىشان خوجام، جاپاكەش بىر ھامماڭنىڭ ۋاپاتىغا شۇنچە ئېچىنغانلىقلىرىغا مىڭ رەھمەت، — دېيىشتى ئۇلار تەسىرلەنگەن ھالدا، — غېرىبنىڭ بېشىنى سىيلىغانلارنىڭ بېشىنى خۇدايىم ئۆزى سىيلايدۇ. دۆلەت ـ مەرتىۋىلىرى زىيادە بولۇپ كەتكەي، خوجام.

خوجا ئىشان ئەمر ـ مەرۇپقا كىرىشتى:

— ئات — خۇدانىڭ شىرى، تۆت چاھارياڭنىڭ بىرى — ھەزرىتى ئەلى شاھى مەردان پىرىم مىنگەن ئەزىز جانىۋار. مەزكۇرنىڭ ئۇلۇغ جۇمە كۈنىدە ئەزىز جانىۋار تۇيىقى ئاستىدا جان بەرگەنلىكى ئۈنىڭ شېھىتلىك مەرتىۋىسىگە يەتكەنلىكىنىڭ ئالامىتىدۇر، جەننەت ئەھلى قاتارىدىن ئورۇن ئالغانلىقىنىڭ دەلىلىدۇر... ھەركىمنىڭ ھايات ـ ماماتلىق قىسمىتى ئۆز پېشانىسىگە پۈتۈلگەن بولىدۇ. تەقدىرگە تەن بەرمەسلىك، قازاغا رىزا بولماسلىق — كۈپۈر ـ لۇقنىڭ كاساپىتىدۇر... ئەزىز قېرىنداشلىرىم، ئەجنەبىيلەر

ئالدىدا ئۆزىمىزنى خار قىلمايلى، «ئۆلۈكىنى ساتىدىكەن» دېگەن ئاھانەتكە قالمايلى. مەرھۇمنىڭ ئاخىرەتلىكى ۋە نەزىر ـ چىراغلىرى ئۈچۈن كېتەرلىك نەرسىلەرنىڭ ھەممىسى پېقىر ئەكىرگەن ئەنە ئاۋۇ ھارۋىدا تەييار تۇرۇپتۇ. ۋۇجۇدى سوۋۇپ بولغۇچە يەرلىكىدە يېتىپ بولغان مېيىت بىر ھەسسە ئارتۇق ساۋابقا مۇيەسسەر بولغاي. دەرھال تۇتۇش قىلىپ، بامدات نامىزىغا ئۈلگۈرتەيلى!

ئۇنۇپ چىقىقانىدەكلا پەيدا بولغان ئەمەت مەزمۇن سۇئال ـ سالاغا كېرىشتى:

ـ ئىشان خوجام ـ خۇدانىڭ نەزەرىگە يولۇققان ئۆلۈغ زات. بۇ ئۆلۈغ زاتنىڭ لەۋزىنى يەردە قويۇش گۇناھ. خوجامنىڭ قەدەم تەشرىپ قىلىشى بىلەن مېيىتنىڭ يۈزى تېخىمۇ يورۇق بولدى، قىممەت ـ ئەتىۋارى يۈكسەلدى. يۈرۈشسىلە، تېزرەك تۇتۇش قىلىپ، دەرھال يەرلىكىدە قويايلى!

بىرقانچە مويسىپىت بۇ پىكرىنى قوللىدى. قارشىلىق كۆرسەتكۈچىلەرنىڭ ئالدىنقى رېتىدىكىلەر تەۋرەنمەكتە، ئىككىلەنمەكتە ئىدى. مۇرىت ـ مۇخلىسلار يەنە جەرە سېلىپ مەجنۇنلارچە ئايلىنىشقا، كىشىلەرنىمۇ مەجنۇنغا ئايلاندۇرۇشقا باشلىدى:

بەرھەق تۇغۇلماق، ئۆلمەكمۇ بەرھەق،
نى ـ نى ئۆلۈغلار تۇپراققا پاتتى.
كىم ناربزاكى تەقدىر قازاغا،
شەك ـ شۈبھىسىز ئۇ دوزاختا پاتتى...

خوجا ئىشاننىڭ قولدىن بەرگىنى — ئىككى تاغار ئۇن - گۈرۈچ، 30 جىڭ سۇ يېغى، بىر كالا. قولغا كەلتۈرگىنى — جىرىڭلاپ تۇرغان ئالتۇن ئىدى. ئۇنىڭدىنمۇ مۇھىمراقى، ئەجنەبىي خوجايىنلىرى ئالدىدىكى يۈز - ئابرۇي ئىدى. ئىككى كۈندىن كېيىن ئالاھىدە يوقلاپ چىققان ھەسەن شۆھرەت باش مەسئۇنىرنىڭ رەھمەت - تەشەككۈرنى يەتكۈزۈپ مۇنداق دېدى:

— ئۇلۇغ برىتانىيە باش ئەلچىسى جانابلىرى بىلەن باش مەسئۇنىر جانابلىرى سىلىدىن تولىمۇ مىننەتدار. ئۇلار ئۆزلىرىنى قالتىس ئەقىل - ئىدراكلىق، چارە - تەدبىرلىك زات ئىكەن دەپ ماختاشتى. جانابلىرىنىڭ دەرىجە ۋە مەرتىۋىسىنى يۇقىرى كۆتۈرۈش ھەقىقىدە ما دوتەيگە تەكلىپ بەرمەكچى. جېدەل - ماجىرانى تىنچىتىش، قېرى ھاممالنىڭ جەستىنى يەرلىكىدە قويۇش جەريانىدا چەككەن جاپا، تارتقان چىقىملىرى ھېسابىغا مانا بۇ ئالتۇننى ئىنئام قىلدى!

ئالقىنىغا چۈشكەن تۆت قىرلىق قۇيما ئالتۇننىڭ ئون سەردىن كەم ئەمەسلىكىنى پەملىگەن خوجا ئىشان قىلغىلى قىلىق تاپالماي قالدى:

— رەھمەت، خەير - ساخاۋەتلىك خوجايىنلىرىمىزنىڭ ئالىي ھىممىتىگە يۈزمىڭ رەھمەت. ھۆرمەتلىك ھەسەن ئەپەندىم، خوجايىنلىرىمىزغا يەتكۈزۈپ قويسىلا: ئەقىل - ئىدراك يولتۇزىنى، نۇسرەت ۋە شۆھرەت ئەگىشتىرىنى، — سەللىسى ئىچىدىكى كىرىستنى ئېھتىيات بىلەن سىيلاپ قويدى ئۇ، — ئۆز قولى بىلەن تەقدىم قىلغان ئىلتى-

يات ئىگىسىنىڭ سادىق قۇلىمەن، ھەرقاتداق ۋەزىپە - تاپشۇرۇقلىرىنىڭ ھۆددىسىدىن چىقىشقا تەييارمەن!

دوتەي ما شاۋۇ ئەجنەبىي خوجايىنلارنىڭ «تەكلىپىنى» بىلەن ئاپتاق خوجا مازىرىنىڭ جىمى ۋەخپىلىرىگە ئېگە دارچىلىق قىلىشتەك ئالىي ھوقۇقنى خوجا ئىشانغا ئىنئام قىلىۋەتتى. پۈتۈن ناھىيە - شەھەرلەردىكى نەچچە مىڭ مو ۋەخپە يەر، يۈزلىگەن دۇكان - سارايلارنىڭ كىرىسى ھېچ قانداق دەخلى - تەرۇزغا ئۇچرىماستىنلا ئۇنىڭ چۆنتىكىگە كىرىدىغان بولدى. بۇ ھەددى - ھېسابسىز بايلىق ئىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە، شۇ يەر - زېمىن، باغ - ھويلا، دۇكان - سارايلارنى ئىجارىگە ئالغۇچى ھەرقانداق شەخس خوجا ئىشانغا «قول بېرىشى» (مۇرىت - مۇخلىس بولۇشى) شەرت ئىدى. بۇ ھال ئۇنىڭ ئەگەشكۈچىلىرىنى ھەسسىلەپ كۆپەيتىۋەتتى!

.....

تۈن قانچە قاراڭغۇ بولسا، ئوغرى - قاراقچىلار شۇنچە قۇترايدۇ. ئوغرى - قاراقچىلار قانچە قۇترىسا، خەلقىمۇ شۇنچە سەگەكلىشىدۇ، بىرلىشىدۇ، ئۈيۈشىدۇ. قەشقەردىمۇ ئەھۋال شۇنداق بولماقتا ئىدى.

قىساسكار خەلقنىڭ ئۆتكەن قېتىمقى غەزەپ كەلكۈنى «تەقدىر» توغىنى بىلەن توسۇلۇپ، «شۈكۈر - قانائەت» بايا‌ۋىنىغا باشلىۋېتىلگەندىن كېيىن، ئەجنەبىيلەرنىڭ خورىكى ئۆسۈپ كەتتى. دىن تارقىتىش قەدىمىنى تېزلەتتى. دوختۇرخانىسى ئىچىدىلا ئەمەس، ھەرقايسى تىجارەت ئورۇنلىرىدىمۇ ئوچۇق - ئاشكارا ھالدا كىتاب - كىتابچە، تەش-

ۇنقات ۋەرەقلىرىنى تارقىتىدىغان ھالەتكە يەتتى. شۇ كۈنى ئەتىگەن بىر ئەجنەبىي سودىگەرنىڭ ئەپيۇن يەشكىلىرى ئارتىلغان 40 قېچىرى قىزىل دەريا سىنىڭ ياغاچ كۆۋرۈكىدىن ئىمالال ئۆتۈپ، سېپىلنىڭ سىرتىنى بويلاپ مېڭىپ، شۇنىڭ دوختۇرخانىسى① ئالدىغا كېرىپ كەلدى!...

ئابدۇقادىر دامۇللام بىئارام بولماقتا، قۇتلۇق ھاجىم شەۋقى بىئارام بولماقتا، ۋەتەنپەرۋەر سودىگەرلەر، ئىمانى كامىل دىنىي زاتلار ۋە پۈتۈن قەشقەر خەلقى بىئارام بولماقتا ئىدى.

ــ ما دوتەينگە گەپ قىلسىلا، قازىئاخۇنۇم، ــ سالامدىن كېيىنلا شۇنداق دەيدىغان ئۇيغۇرلار، ئابرويلۇق ئۆلىمالار، يۈرت مۆتىۋەرلىرى، ــ ما دوتەيمۇ بىر مۇسۇلمان بولغاندىن كېيىن، دىنسىزنىڭ پاكلىقىنى قوغدىسۇن، ئۆز دىنداشلىرىنىڭ مەنپەئىتىنى قوغدىسۇن. ئەجنەبىلەرنىڭ دىن تارقىتىشىنى چەكلىسۇن، ئەپيۇن سودىسىنى چەكلىسۇن!

ئابدۇقادىر دامۇللام بۇ گەپلەرنى دېمىگەن ئەمەس، بەلكى قايتا ــ قايتىلاپ دېگەن ۋە مۇنداق جاۋاب ئالغانىدى:

ــ مەن ــ كىشىلىك ھوقۇقىغا ھۆرمەت قىلىدىغان ئادەمەمەن، ھۆرىيەتپەرۋەر زاتمەن. كىشىلەر ئەيسالغا چوقۇنامدۇ-

---

① ھازىرقى قەشقەر شەھەرلىك قورالللىق بۆلۈم ئورۇنلاشقان جاي.

مۇساغمۇ، ئەپيۇن چېكەمدۇ - نەشمۇ، ئۆز ئىختىيارى، ئۆز ئەركىنلىكى!...

ئاخشام — ناماز خۇپتەندىن كېيىن تارقىلىشقا باشلىغان خەۋەر بامدات ۋاقتىغىچە پۈتۈن شەھەرنىڭ بۇلۇڭ - بۇرجەكلىرىگىچە يېتىپ بارغانىدى:

— يەنە ئەپيۇن كەپتۇ!

— 40 قېچىردا ئەپيۇن كەپتۇ! — «خانلىق مەدرىس» تە شۇ گەپ، «قازان مەدرىس»، «ساقىيە مەدرىس»، «ساچ مەدرىس»، «لايپەشتاق» مەدرىسىتىمۇ شۇ گەپ؛ تىللا سارىيى، پىچاق سارىيى، ياڭاق سارىيىدا شۇ گەپ، ئەنجان رەستە، قاراڭغۇ رەستە، ئۇرەۋۇ ئالدى - ئەلچىخانىلاردىمۇ شۇ گەپ ئىدى:

— بېرىۋاتقىنى ئوغا - زەھەر، ئېلىۋاتقىنى ئالتۇن - گۆھەر! — دەيتتى كىشىلەر قەھەر - غەزەپىنى باسالماي، — نېمانچە بوزەك قىلىشىدۇ بىزنى ئۇ ئورا كۆز مايمۇنلار!

ئۇشبۇ سائەتتە «لايپەشتاق» مەدرىسىنىڭ ئىچكىرى ھۇجرىسىدا يەتتە كىشى جىددىي ۋە ئەستايىدىل سۆزلەشمەكتە، قەشقەرنىڭ تەقدىرى — ئىستىقبالى ھەققىدە يۈكسەك مەسئۇلىيەتچانلىق بىلەن تەھلىل يۈرگۈزمەكتە ئىدى. ئۇلارنىڭ بىرى، ئابدۇقادىر داموللا بىننى ئابدۇ ۋارىس جانابلىرى؛ يەنە بىرى، قۇتلۇق ھاجىم شەۋقى ئىدى.

— ئەجنەبىيلەرنىڭ ئەكىلىۋاتقىنى يىلان بىلەن چايان، ئەكىتىۋاتقىنى قان بىلەن جان! بۇ — خەلقنىڭ سۆزى، خەلقنىڭ باھاسى. زۇلۇم - كۈلپەت جەنىدىن ئۆتە-

كەن، سەۋز - تاقىتى چېكىگە يەتكەن خەلقنە نىجاتلىق يولى كۆرسىتىپ بېرىش — باش تارتىپ بولمايدىغان مەجبۇرىيىتىمىز، — ئابدۇقادىر داموللامنىڭ سۆزى قۇتلۇق شەۋقى قاتارلىق ئالتە كىشىنىڭ قىزغىن قوللىشىغا ئىگە ئىدى. ئۇلار پۈتۈن قەشقەر خەلقىنى ئويغىتىش، زىچ ئىتتىپاقلاشتۇرۇش، قۇدرەتلىك خەلق نامايىشى ئۇيۇشتۇرۇش ھەققىدە كېڭىشىۋاتقانىدى.

— ما دوتەينى ئەپيۇن كۆيدۈرۈشكە مەجبۇرلاش، چەت ئەل مىسسىئونېرلىرى ۋە ئەپيۇن سودىگەرلىرىنى چېگرىدىن قوغلاپ چىقىرىشقا مەجبۇرلاش كېرەك! شۇنداق قىلغاندىلا، ھەددىدىن ئاشقان ئەجنەبىلەرنىڭ ھەيۋىسىنى يەر بىلەن يەكسان قىلغىلى، ۋەتەننىڭ ئىززەت - ھۆرمىتى ۋە مىللەتنىڭ غۇرۇر - ئېھتىخارىنى قوغدىغىلى بولىدۇ، — بۇ — يەتتە كىشىلىك كېڭەشمىنىڭ قارارى ئىدى.

ھېيتگاھ — دولقۇنلۇق دېڭىز، ھەرقايسى كوچىلار — شاۋقۇنلۇق ئېقىن ئىدى. سېپىلنىڭ ئىچى - سىرتىدىكى بارلىق دۇكان - سارايلار تاقالغان، سودا - تىجارەت توختىتىلغانىدى. تەرەپ - تەرەپتىن كەلگەن ھۇنەرۋەن - كاسىپلار، يايمىچى - تىجارەتچىلەر، ھەتتا «تىللا ساربىي» تەۋەسىدە كۆزگە كۆرۈنگەن سەرراپلار، ئەنجان رەستىسىدە نامى چىققان ھەتتالار، ئابرويلۇق دىنىي زاتلار، يۇرت مۆتىۋەرلىرىمۇ شۇ قاينامدا ئىدى. كۆتۈرەڭگۈ روھلۇق تالىپلار غەزەپلىك مۇشتلىرىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ، بار ئاۋازى بىلەن ۋارقىرايتتى، نەچچە مىڭ ئادەم بىردەك قوشۇلاتتى:

— ئەجنەبىيلەرنىڭ زوراۋانلىقىغا قارشى تۇرايلى!

— قارشى تۇرايلى!
— ئەپيۇن سودىسىغا قارشى تۇرايلى!
— دىن تارقىتىشىغا قارشى تۇرايلى!...
بارغانسېرى ئۇلغىيىۋاتقان قۇدرەتلىك ئېقىن دوتەي يامۇل تەرەپكە قاراپ ئاقتى ۋە يامۇل دەرۋازىسى ئالدىدا شىددەتلىك شاۋقۇن كۆتۈردى:
— چەت ئەل مىسسىئونېرلىرىنى قوغلاپ چىقرايلى!
— چەت ئەل ئەپيۇن سودىگەرلىرىنى قوغلاپ چىقرايلى!
— يەرلىك ئەپيۇن بېدىكلىرىنى قاتتىق جازالايلى!
— ئەپيۇن كۆيدۈرەيلى!...
خەلقنىڭ قەھر قىيانىدىن قۇرقۇپ كەتكەن ما شاۋۇۋ يامۇل مۇھاپىزىتىنى ھەسسىلەپ كۈچەيتىۋەتكەن ۋە مۆكۈۋالغانىدى.
— ما دوتەي ئالىيلىرى بۇ يەردە، ئەمەس، بېيجىڭدا، — دەپ جاۋاب بەردى يامۇل خادىملىرى، — ھەر- بىر ئىلارنىڭ تەلىپىگە بىز جاۋاب بېرەلمەيمىز. ما دوتەي ئالىلىرىنىڭ سۆزى بويىچە ئېيتقاندا، قايسى دىن، قايسى مەزھەپتە بولۇش، نېمىنى چېكىش ۋە ئىچىش، نېمىنى چەكمەسلىك ۋە ئىچمەسلىك — ھەر كىمنىڭ ئۆز ئىختىيارى، ئۆز ئەركىنلىكى!
— ئەپيۇن كۆيدۈرەيلى! — بۇ سادا گۈلدۈرمامىدەك يانگىرىدى.
— ئەجنەبىيلەرنىڭ بارلىق زەھەرلىرىنى ئۆرتەپ تاشلايلى!

— ئۆرتەپ تاشلايلى! — شاۋقۇنلۇق ئېقىن ئاق ئوردا مەھەللىسىنى ئارقىدا قالدۇرۇپ، قۇمدەۋازا سىرتىغا راۋان بولدى.

.....

شۇ مەزگىل. قارا تەرگە چۆمگەن ئىككى دەرۋىش خوجا ئىشاننىڭ پىنھان ھۇجرىسىدا كېڭەشلىمەكتە، پىچىرلىماقتا:

— تەلىم - تىلىم قۇرۇپ - قۇرۇپ كەتتى. بىر يۇتۇم...

— جېنىڭ قۇرۇپ كەتسۇن، ئىلاھىم! جاۋاب بەر: سەپ ئېچىدە ئابدۇقادىر داموللا بارمۇ — يوق؟

— يوق.

— قۇتلۇق شەۋقىچۇ؟

— يوق.

— يوق - ھە؟!

— نۆزەمبىللا.

— مېكىش، ئەمدى پۈتۈن «شەرىئەت كۆل» نى دەم تارتىشىڭمۇ مەيلىڭ!

كۆلگە نۆزىنى ئاتقۇدەك ھالغا كەلگەن بۇ ئادەملەر خوجا ئىشاننىڭ «كۆز - قۇلاق» لىرى ئىدى. ئۇلار بۈگۈن چۈشە نامىزىدىن كېيىنلا باشلانغان سەلتەنەتلىك خەلق ناماياپىشىنىڭ بىر قىسىم ئەھۋالىدىن دوكلات بېرىپ تۇرغاتكەنىدى. ئۇلار ناماياپىشچىلار قوشۇنى دوتەي يامۇل تەرەپكە راۋان بولغاندىلا، بۇياققا قاراپ چېپىشقان، باشقا «كۆز - قۇلاق» لار تېخىچە يېتىپ كېلەلمىگەنىدى. «دوتەي يامۇل غا قاراپ ماڭغىنىغا قارىغاندا، — جىددىيلىك ئېچىدە خىيال سۈرەتتى خوجا ئىشان، — ما دوتەي ئاللىبۇرۇنلا پاراكەندە

قىلىدۇ، يولسىز تەلەپلىرىنى ئورۇنداشقا مەجبۇرلايدۇ. كۆڭ مىسە، يامۇل ئەتراپىنى قورشاپ يېتىشىدۇ. دوتەي ئالىلىرىغا، بەلكى تىل ـ ئاھانەتمۇ ياغدۇرىشار. ئاجايىپ بىر پەيتتە ئەسقاتتىدىغان بولدۇم ـ دە!...» ئۇنىڭ ۋۇجۇدىدىكى جىددىيلىك تۇيغۇسىنى ئىنئام تەمەسى ئېگىلدى. ئۇ، يالغۇز سېدە سايىسىگە كۆمۈلگەن تار هويلىغا چىقتى. دېهقان، هۇنەرۋەن، لۈكچەك ـ قىمارۋاز قىياپىتىدە ياساۋۇلغان 20 نەچچە دەرۋىش بۇيرۇق كۈتۈپ ئولتۇراتتى. بۇلارنىڭ ۋەزىپىسى نامايىشچىلار قوشۇنىنى ئۇرۇش ـ چېقىش، بۇلاش ـ تالاش يولىغا سۆرەپ كىرىش، «توپىلاڭدىن توقاچ ئوغرىلاش» ئىدى.

ـــ تەييارلىق پۈتتىمۇ؟

ـــ پۈتتى! ـــ قوينىدىن تاش ـ توقماق، يەڭ ئىچىدىن چوماق، قونچىدىن پىچاق ئېلىشتى ئۇلار.

ـــ ئاتلىنىڭلار!

خوجا ئىشان ئۆز ئىچىدە چوت سوقاتتى: «چاتاق چىقماي قالمايدۇ، قان تۆكۈلمەي قالمايدۇ. ئابدۇقادىر دامولا، سەن ئۆزۈڭنى هەرقانچە يوشۇرساڭمۇ، جاۋابكارلىقتىن قۇتۇلالمايسەن! مەھكىمە شەرئەتنىڭ كۈمۈش مۆھرىنى ساقلاپ قالالمايسەن! ئەمدى ئۇ...» ئوڭ ئالقىنىنى سىيلاپ قويدى. كۈمۈش مۆھۈرنى، ئۇنىڭ ئارقىسىدىن ئۇچۇپ كېلىۋاتقان هەددى ـ هېسابسىز بايلىقنى كۆرۈۋاتقاندەك هۇزۇرلاندى. سەينىغا چىقتى. تەييار هالەتتە تۇرغان ئۇچ يۈزدەك مۇرتنى كۆزدىن كەچۈردى. بايىقى «كۆز ـ قۇلاق»لار سەپ ئالدىدا ئولتۇرۇشاتتى.

ـــ هەممەيلەن ئاڭلىسۇن، يەنە بىر دېگىنە! ـــ بىرىنى ئورنىدىن تۇرغۇزۇپ سوربىدى خوجا ئىشان، ـــ جېدەلخور ئىسيانچىلار كىملەر؟

ـــ شەھەرلىكلەر ـ سەھرالىقلار.

بەش دەقىقىلىق سېپىلنىڭ سىرتى، ئۇلارنىڭ نەزىرىدە، سەھرا ھېسابلىناتتى. ئۇمۇرلۈك جاپا ـ مۇشەققەت ئۈچۈن يارالغان بۇ سەھرالىقلارنىڭ نامايىشچىلار سېپىگە قاتنىششى خوجا ئىشاننى ئەجەبلەندۈرەتتى، تېرىكتۈرەتتى.

ـــ يەنىچۇ؟ـــ تەنە ـ تەئەددى بىلەن سوئال قويدى ئۇ.

ـــ ئاتۇشلۇقلار!

ـــ يەنىچۇ؟

ـــ خوتەنلىكلەر، ئەنجانلىقلار!

ـــ ئاڭلىدىڭلارمۇ؟ ـــ ھەممىگە بىر قاراپ چىقىقاندىن كېيىن ئەمر ـ مەرۇپ قىلىشقا كىرىشتى، ـــ خۇدا ئىنسانلارنى بىر ـ بىرلەپ ياراتقان. ئېتىزلىققا دان چاچقاندەك، ئون سەككىز مىڭ ئالەمنىڭ ھەممە يېرىگە تاراتقان. نېمە ئۈچۈن ئۇلار جەم بولۇۋالىدۇ؟ بىرلىشۋالىدۇ؟ پېقىر كۆرگەن ۋە بېسىقتۇرۇشقا ئىشتىراك قىلغان قۇمۇلدىكى چوڭ توپىلاڭ ـــ مانا شۇنداق بىرلىشۋېلىشنىڭ مەھسۇلى ئىدى. بۈگۈن ئاتۇشلۇقلار، ياركەنت ـ خوتەنلىكلەر، ھەتتا ئەنجانلىقلار بىرلىشۋېلىپ، بىزنىڭ ئەزىزانە قەشقىرىمىزنى ئاپەت ۋە ھالاكەت غارىغا ئىتتىرمەكچى! قەشقەر ـــ قەشقەرلىكنىڭ قەشقىرى! ئاتۇشلۇقلار ئاتۇشقا، خوتەنلىكلەر خوتەنگە، ئەنجانلىقلار ئەنجانغا كېتىشى شەرت!

.....

هەرقانداق كىشىنىڭ ئەپيۇن ۋە مەنسۇى ئەپيۇندىن باشقا نەرسىگە قول تەگكۈزۈشىگە قەتئىي يول قويمىغان قۇدرەتلىك ۋە تەرتىپ - ئىنتىزاملىق نامايىشچىلار قوشۇنى ئەپيۇن يەشكىلىرى بىلەن تولغان هارۋىلارنى ئالدىغا سالغان هالدا قۇمدەرۋازا تەرەپتىن كىرىۋاتاتتى. ئۇلار شۇنداق دوختۇرخانىسىنىڭ ئامبىرىدىن تاپقان مەنسۇى تاجاۋۇزچىلىق قوللانمىلىرىنىڭ هەممىسىنى شۇ جايدىلا كۆيدۈرۈۋەتكەن، بۇ ئەپيۇنلارنى بولسا، هېيتگاھ جامەسى ئالدىدا ئۆرتەپ تاشلىماقچىدى. ياڭراق شوئار سادالىرى ئۆستەڭ بويى مەھەللىسى تەۋەسىدىكى بارلىق كوچىلارنى لەرزىگە كەلتۈرمەكتە ئىدى:

— چەت ئەل دىن تاراتقۇچىلىرى چىقىپ كەتسۇن!

— ئەپيۇن سودىگەرلىرى چىقىپ كەتسۇن!

يول ياقىسىدىكى ئۆگزىلەرگە چىقىشۇالغان ئوغۇل - قىزلار، چوكان - جۈۋانلار، بوۋاي - موماىلار بىردەك تەنە تەنە قىلماقتا، هۈرمەت چاچقۇسى چاچماقتا ئىدى:

— ئاتاڭغا رەهمەت، ئوغلانلار!

— مۇرادىڭغا يەت، ئارسلانلار!

نامايىشچىلار قوشۇنى ئۆستەڭ بويىنىڭ دوقمۇشىغا يېقىنلاشقاندا، قارشى تەرەپتىن بىر تالاي ئادەم باستۇرۇپ كەلدى. كوچىغا پاتماي قالغان بۇ بەتپەيل مەخلۇقلار سەركىسىز پادىغا ئوخشىماتتى. ياۋا كالىدەك مۆرەيتتى، سەھرا ئېشىكىدەك هاڭرايىتتى:

— ئاتۇشلۇقلار ئاتۇشقا كەتسۇن! خوتەنلىكلەر خوتەنگە كەتسۇن!...

نامايىشچىلار يەر - جاھاننى زىلزىلىگە كەلتۈرگۈدەك توۋلايتتى:

— ئويغىنايلى، بىرلىشەيلى، زۇلۇم ئىتتىپاقلىشايلى!

يولنى تورىۋالغان بەتپەيل مەخلۇقلارنىڭ «قەشقەر— قەشقەرلىكنىڭ قەشقىرى!...» دەپ ۋارقىرىغىنى - ۋارقىرىغانىدى. جېدەل - ماجىرا چىقىش، قان تۆكۈلۈش خەۋپى يېقىنلاشماقتا ئىدى. شاپ بۇرۇتلۇق، قەددى - قامەتلىك بىر يىگىت ناۋاينىڭ پەشخۇنى ئاستىغا قويىدىغان ئۇزۇن پۇتلۇق ئورۇندۇق ئۈستىگە چىقتى - دە، نامايىشچىلار تەرەپكە مۇراجىئەت قىلدى:

— مەرھۇم ئۇستازىمىز سىيىست نوچى:

ئائىناقلىق، نادانلىق —
يۇقۇملۇق كېسەل.
ئەقلى بارلار بولمىغاي
ئۇنىڭغا سەزمەك — دەپ قوشاق قېتىپ ئالەمدىن ئۆتكەنىدى. بىزنى يەنە مۇنداق ئاگاھلاندۇرغانىدى:

ئائىناقلىق - نادانلىق —
داغ - ھەسرەتتە قالغانلىق.
بارسا كەلمەس بىر يولغا
ئات - ھارۇنى سالغانلىق!

ـــ ئۇستازىمىزنىڭ ئاشۇ تەلىمىنى ئۇنتۇپ قالمىغان ئەزىمەتلەر، كۆكرەك كېرىپ ئالدىغا چىقىڭلار، بۇ ياۋايىلار بىلەن بەل تۇتۇشۇپ باقايلى!

بىر - بىرىدىن قاۋۇل 30 نەچچە يىگىت سەپراس بولۇپ تىزىلدى. بېلىنى مەھكەم باغلىغان، مۇشتۇمىنى قاتتىق تۈگىگەن بۇ ئەزىمەتلەر ـــ مەرھۇم سىيىت نوچىنىڭ ئىخلاسمەن شاگىرتلىرى ئىدى. ئابدۇقادىر دامۇللامنىڭ كۆپ قېتىملىق سۆز - نۇتۇقلىرىنى ئاڭلىغان ۋە يادىدا تۇتقان بۇ يىگىتلەر ـــ ياۋاشنى بوزەك ئەتمەيدىغان، يامانغا يول قويمايدىغان ھەقىقىي نوچىلار ئىدى. ناماينىشچىلار قوشۇنىنىڭ تەرتىپ - ئىنتىزامىغا مەسئۇل بولۇۋاتقان، خوجا ئىشان مۇرىتلىرىنىڭ «توپىلاڭدىن تۇراچ ئوغرىلاش» قەسىمىگە قەتئىي يول قويمىغانلار ـــ دەل مۇشۇلار ئىدى. بۇلارنىڭ ھەيۋىسىنى كۆرگەن بەتپەيل مەخلۇقلارنىڭ پېيى سىيرقىرىغان، زۇۋانى تۇتۇلغانىدى. غەييۇر يىگىت ئۇلارغا قاراپ ۋارقىرىدى:

ـــ ئەي سەۋدايىلەر، ئېيتىشقىنا، كىم قەيەرگە كېتىشى كېرەك؟ قان - قېرىنداش، دىنداش خوتەنلىكلەر خوتەنگە، ئاتۇشلۇقلار ئاتۇشقا كېتىشى شەرت ئىكەن، ئۇنداق بولسا، دىنسىزغا قەست قىلىۋاتقان ئەجنەبىسلەرچۇ؟ مىلىسزغا، ئىنسانىي غۇرۇرسىزغا، جېنىسزغا قەست قىلىۋاتقان ئەجنەبىلەرچۇ؟ ئۇلار كەتمەي تۇرىۋېرەمدۇ؟ ئەركىن يايراپ يۈرىۋېرەمدۇ؟ شىللىمزگە مىنىۋېرەمدۇ؟ خالىغانچە زورلۇق - زومبۇلۇق قىلىۋېرەمدۇ!؟ ـــ يىگىتنىڭ ھەققانىي سۆز - سوئاللىرى ئەسەبىيلەشكەن بەتپەيل مەخلۇقلارنىڭ

زۇۋانىنى پېچەتلىۋەتكەنىدى، — بەزى بىنومۇسىلار زوراۋان ئەجنەبىلەرنى، مېھمان، ئەزىز مېھمان، دېيىشىدۇ تېخى! غۇرۇر - ئىپتىخارىنى قەدىرلەيدىغان قەشقەرلىكنىڭ قايسى بىرى باغاق يېزىپتىكەن ئۇ نېمىلەرگە؟! — يىگىت مەغرۇرانە خىتاب قىلىشقا باشلىدى، — ئويغىنىش، بىرلىشىش — نىجاتلىق يولى، يۇرتۇازلىق، مەزھەپچىلىك، ئىناقسىزلىق — نادانلىقنىڭ مەھسۇلى. بۆلگۈنچىلەر — ئەجنەبىي ئىشغالىيەتچىلەرنىڭ قامچىسى، ئارغامچىسى! ئۇلار بۇ ئارغامچا بىلەن پۇت - قولىمىزنى باغلايدۇ، بۇ قامچا بىلەن باش - كۆزىمىزنى يارىدۇ! بۆلگۈنچىلەر — ئەڭ قەبىھ دۈشمىنىمىز!

— ياشىسۇن خەلقىمىزنىڭ بۈيۈك بىرلىكى!

— ياشىسۇن! — مىڭلىغان خەلقنىڭ تەكشى ساداسى گۈلدۈرماما‌مدەك ياڭرىدى. خوجا ئىشاننىڭ يالىلانما قوشۇنى يول بېرىشكە، ھالسىزلانغان ھالدا چېكىنىشكە مەجبۇر بولدى.

قەشقەر خەلقى مۇتتەھەم ئەجنەبىلەرنىڭ يەشمەك - يەشمەك ئەپيۇنلىرىغا ئۆز قولى بىلەن ئوت يېقتى. XX ئەسىرنىڭ بىرىنچى چارىكىدە ئومۇمىي ئېقىمغا ئايلانىشقا باشلىغان ئويغىنىش ھەرىكىتىنىڭ تۇنجى مېغىزىنى چاقتى!

.....

قاراڭغۇ كېچە، ھېيتگاھ جامەسى ئالدىدا ئوت يېقىلغان ئەپيۇنلار تېخىچە بۇزۇلداپ كۆيمەكتە، چەت ئەل ئەپيۇن سودىگەرلىرى بىلەن يەرلىك ئەپيۇن بېدىكلىرىنىڭ ئىچ - باغرى كۆيمەكتە ئىدى. بىئارامىلىق، دىشۋارچىلىق

ئىچىده تۇنىنى تاڭغا ئۇلىغان ئەنگلىيە باش ئەلچىسى بىلەن شۇئىد مىسسىئونېرى مايمۇن كاسسىدەك قىزارغان كۆزلىرىنى يۇمغان هالدا ئۇن - تىنسىز ئولتۇرۇشماقتا. چىرايىنى هارغىنلىق، ۋۇجۇدىنى زەئىپلىك چىرمىۋالغان بۇ ئادەملەر تەنهالىق ۋە جىمجىتلىققا نەقەدەر موهتاج ئىدى - هە! بۇلارنىڭ پۈتۈن كۈنى «هال سوراش»، «ناماقۇلۇق بىلدۇرۇش» ئۈچۈن كەلگەن بايلارنى كۈتۈش - ئۇزىتىش بىلەن ئۆتتى. ئەنگلىيە ئىشغالىيىتىدىكى هەرقايسى دۆلەت - رايونلار بىلەن ئىقتىسادىي چېتىشلىقى بولغان بۇ بايلار يۈزلىگەن تۈگە - قېچىرلاردا ماڭدۇرغان قىممەت باهالىق نەرسىنىڭ تەقدىرىدىن ئەندىشە قىلاتتى: «ئۇلۇغ بىرىتانىيە پادىشاهى ئالىلىرى تۇنۇگۈنكى كۆڭۈلسىز ۋەقەدىن ۋاقىپ بولغان هامان سودا مۇناسىۋىتىنى ئىزگۈچىتىدىغان بولسا، ئاه، تۇگەشكىنىمىز شۇ!...» مال - دۇنيا ۋەسۋەسىسى ئىچىده هوش - كاللىسىدىن ئايرىلغان بۇ كاتتا بايلار ئۆز ئورنى ۋە رولىغا يېتەرلىك باها بېرەلمەيتتى. ئەجنەبىي خوجايىنلارنىڭ بۇ زېمىندا پۈت تىرەپ تۇرالىشىدىكى هەل قىلغۇچ ئامىللارنىڭ بىرى — دەل ئۆزلىرى ئىكەنلىكىنى بىلمەيتتى. «تۇنۇگۈنكى كۆڭۈلسىز ۋەقە بىلەن هېچقانداق مۇناسىۋىتىمىز يوق، چېتىشلىقىمىز يوق، باش ئەلچى جانابلىرى، — دەپ يالۇۇراتتى، قەسەم قىلاتتى ئۇلار، — كۆڭلىمىزنى چۈشەنگەيلا، بىزگە ئىشەنگەيلا. هەربىرلىرى بىزنىڭ ئەزىز مېهمىنىمىز، خەيرخاهىمىز، شەپقەتچىمىز...»

چەت ئەل ئەپيۇن سودىگەرلىرى ۋە يەرلىك ئەپيۇن بېدىكلىرىنىڭ هال - ئەهۋالى تولىمۇ ئېچىنىشلىق ئىدى.

ئۇلار باش ئەلچى ئالدىدا ھۆكۈرەپ يىغلايتتى. «كۆيۈۋاتقىنى ئەپيۇن ئەمەس، مېنىڭ يۈرىكىم، ئاھ، يۈرەك!» دەپ ئۆز مەيدىسىگە مۇشتلايتتى، تامغا، تاختايلىق پولغا ئۇسۇيتتى، دەرمانسىزلىنىپ ياكى ھوشسىزلىنىپ يېتىپ كېتەتتى. مەلۇم مەزگىل ئۆتكەندىن كېيىنلا داد ـ پەريات كۆتۈرەتتى. پۈتۈن زىيانىنى پەرلىك ھۆكۈمەت قورال كۈچى ئارقىلىق بۇ «قەبىھ ئىسيانچىلار» دىن تۆلىتىپ ئېلىپ بەرسۇن دېگەن سۆزىدە چىڭ تۇراتتى. شۇنداقلارنىڭ بىرى ـ ئەلچىخانىنىڭ قوبۇلخانىسىدا ئىگراپ ياتقان قارىمۇتۇق، قاگشارلىق يىگىت ئىدى. يېقىندىلا 40 قېچىر ئەپيۇن ئەكەلگەن قالتىس باي سودىگەر دەل مۇشۇ كىشى ئىدى. (ئەنگلىيە ئىشغالىيىتىدىكى مەلۇم قوشنا دۆلەتتىن كەلگەن بۇ مۇسۇلمان سودىگەر ئۆز دەۋاسىنىڭ ئاقمايدىغانلىقىنى چۈشەنمەيتتى. ئاخىر ئۇ، قەشقەر شەھىرىنىڭ قۇمدەرۋازا رايونىغا قاراشلىق پاختا بازىرى مەھەللىسىدە ماكانلىشىپ قالدى. تۇپتۇغرا 51 يىلنى دەۋا، ئۇمىد ۋە تەمە بىلەن ئۆتكۈزگەن بۇ كىشى 1985 ـ يىلىنىڭ ياز پەسلىدە ھەسرەت ـ نادامەت بىلەن ئاخىرەتكە سەپەر قىلدى. تارىخ تىن بىخەۋەر مۇمىن بەندىلەر خۇددى بىر دانىشمەن ـ ئەۋلىيانى ئۇزاتقاندەك داغدۇغىلىق ئۇزىتىپ قويغان بۇ ئۆمۈرلۈك بويتاقنىڭ روھىي قورۇنمىسۇن ئۈچۈن، نام ـ شەرىپىنى ئاشكارىلاش مۇددىئايىسىزدىن ۋاز كېچىشكە تۇغرا كەلدى.)

.....

بىر زامانلاردا كۆزىمىزگە چېلىققان ئاق پەرىجە ـ

چۈمبەللىك «خوتۇن» يېقىندىلا يەنە بىر نۆۋەت غىل - پالغىنا كۆرۈنۈپ ئۆتۈپ كەتكەنىدى. ئەمەت ئىسمىلىك بۇ ئادەم ئەسلىدە بىر پوكانچى ئىدى. قاسساپلىق قىلغۇدەك قۇربىتى— سەرمايىسى بولمىغان، قاسساپلار ۋە ھاجەتمەنلەرنىڭ مال - چارۋىلىرىنى سويۇپ بېرىش ئارقىلىق تاپقان ئازغىنا تاپا- ۋەت بىلەن يېرىم قەلەندەر ھالىتىدە كۈن كەچۈرىدىغان كىشىلەر «پوكانچى» دەيىلەتتى. خوجا ئىشانغا «قول بەر- گەن»، سەللىسى ئېچىدە سەلىب ساقلاپ يۈرگەن بۇ پوكان- چى ھەرقانداق ياماق بۇقىنى كۆتۈرۈپ يېقىتالايدىغان كۈچتۈكگۈر، قارام ئادەم ئىدى. قارامىلىق، تەلۈلۈك، مۇتتە- ھەملىكى تۈپەيلىدىن بىر مەسچىتنىڭ مەزىنلىك ھوقۇقىنى چاكىلىغا كىرگۈزۈۋالغانىدى. ئۆز مەھەللىسى تەۋەسىدە بولۇپ ئۆتكەن كاتتا بىر دەۋادا ئۇ، مۇتتەھەم دەۋاگەر تەرەپنىڭ شاھىتى ۋە يۆلەنچۈكى بولغانىدى. ئومۇمىي قىمە- مىتى 150 سەر ئالتۇنغا باراۋەر بولغان بۇ دەۋا مۇتتەھەم دەۋاگەرنىڭ پايدىسىغا ھەل بولدىغان بولسا، پايدىنىڭ ئوندىن ئۈچ ئۈلۈشى بۇلارنىڭ چاكىلىغا كىرىپ قالاتتى! دەۋا بۇلارنىڭ غەرەز - قەستى بويىچە يەكۈنلە- نىپ كېتىش ئالدىدا تۇرغان ھالقىلىق پەيتتە، ئابدۇقادىر داموللام چەت ئەلدىكى زىيارىتىنى ئاخىرلاشتۇرغان ۋە قەشقەر مەھكىمە شەرئىنىڭ قازىلىق مۆھرىنى قوبۇلغا ئالغانىدى. ئالقىنغا كىرىشى مۇقەررەر بولغان 15 سەر ساپ ئالتۇن (قالغان 30 سەر ئالتۇن پەردە ئارقە سىدىكى قوماندان — خوجا ئىشانغا تەئەللۇق بولاتتى، ئەلۋەتتە!) دىن قۇرۇق قالغان ۋە خەلقى ئالەم ئالدىدا

شەرمەندە بولغان بۇ قارا يۈز، ئابدۇقادىر داموللامغا چىش-
تىرنىقى بىلەن ئۆچ ئىدى. خوجا ئىشاننىڭ ئۆچمەنلىكى
ئۇنىڭدىنمۇ كۈچلۈك ئىدى. ئۇ، ئابدۇقادىر داموللامنىڭ
ئارىلىششى تۈپەيلىدىن تارتقان ماددىي زىيانلىرىنىڭ ھەم-
مىنى ئۇنتۇپ كېتىشى مۇمكىن ئىدىكى، بۇ مەنىۋى زىيانىنى
ئۆلسىمۇ ئۇنتۇمايتتى: خوجا ئىشان ھەمىشە ھىدايىتىللا
ئىشان ئىسمىلنىڭ ئىسلامىيەت ئاسىيسىنى جاناب روسۇللالا
بىلەن تەڭ - باراۋەر ئورۇندا، ھەتتا يۇقىرىراق ئورۇندا
قويا تتى. مۇنداق ماختاش — مەدھىيىلەشلەرنى ئۆز ئابرويى-
نى يۇكسەلدۈرۈشنىڭ دەستىكىگە ئايلاندۇرۇۋالغانىدى. بىر
كۈنى نەچچە 100 كىشىلىك سوروندا ھېچقانداق تەپ -
تارتماستىنلا مۇنداق دېگەنىدى:

— جاناب روسۇللالا ئۇلۇغ رامىزان ئېيىنىڭ 17 -
كۈنى جۈمە نامىزىغا ئەزان ئېيتىلىۋاتقان خاسىيەتلىك
دەمدە دۇنياغا كۆز ئېچىپ، ساپمۇساق 64 يىل ئۆمۈر
كۆرۈپ، يەنىلا ئۇلۇغ رامىزان ئېيىنىڭ 17 - كۈنى جۈمە
نامىزىغا ئەزان ئېيتىلىۋاتقان دەقىقىدە ئەبەدىي كۆز يۇ-
مغان. مۆھتەرەم بوۋىمىز ھىدايىتىللا ئىشان خوجام ھەزرەت-
لىرى دۇنياغا كۆز ئاچقان كۈنمۇ رامىزانىنىڭ ئون يەتتىسى—
ئۇلۇغ جۈمە، ئەبەدىي كۆز يۇمغان كۈنىمۇ يەنىلا رامىزان
نىڭ ئون يەتتىسى — جۈمە؛ بۇ ئۇلۇغ زاتمۇ جاناب روسۇ-
للالاغا ئوخشاشلا 64 يىل ئۆمۈر سۈرگەن، بەيتۇلمۇقەددەسته
تۇغۇلۇپ، بەيتۇلمۇقەددەس يولىدا قازا تاپقان...

— بەس! تىللىرىنى يىغىۋالسىلا، تەقسىر! — دەپ
ئوتتۇرىغا چىققانىدى ئابدۇقادىر داموللام، — كەلسە -

كەلمەس بىلجىرلاش ــ ئەقىل ئىگىسىگە مۇناسىپ ئەمەس. خەلقنى ئازدۇرۇش ــ ئىبلىسنىڭ كەسپى!

ــ ئاغزىلىرىغا بېقىپراق سۆزلىسىلە، ئاتۇشلۇق موللام، ــ دېگەندى خوجا ئىشانمۇ ئەلپازىنى بۇزۇپ، ــ مەن بىلگەننى ھېچكىم بىلمەيدۇ دەپ كۆرەڭلەپ كەتمىسىلە مۇنچە!

ــ خۇش، ئۇنداق بولسا، بۇ سوئالىمغا جاۋاب بەرسىلە، تەقسىر.

ــ مۇنكىر ــ نەكىرلەرگىمۇ تەمتىرىمەي جاۋاب بەرگۈچىلىكىمىز بار، سوراۋەرسىلە قېنى!

ــ «جاناب روسۇللالا ئۇلۇغ رامىزان ئېيىنىڭ 17 ــ كۈنى جۈمە نامىزىغا ئەزان ئېيتىلىۋاتقان خاسىيەتلىك دەمدە دۇنياغا كۆز ئاچقان» دېدىلە. شۇنداقمۇ، تەقسىر؟

ــ ئەلۋەتتە! ــ ئۆزىگە تەمەننا قويغان ھالدا جاۋاب بەردى خوجا ئىشان.

ــ ئۇنداقتا، جاناب روسۇللالا بۇ دۇنياغا كۆز ئېچىشتىن بۇرۇنلا ئىسلام دىنى مەۋجۇتمىدى؟ كىشىلەر ئەزان ئېيتىپ نامازغا ئوقۇمتى، روزا تۇتامتى، تەقسىر؟

ــ كۆپۈرلۈق قىلمىسىلا، دامموللام!

ــ كۆپۈرلۈق قىلىۋاتقان كىم؟ جاناب روسۇللالانى ئىنكار قىلىش دەرىجىسىگە بېرىپ يەتكەن كىم؟! ــ جاراڭلىق، ھەققانىي سوئاللار بىلەن خوجا ئىشاننى ئۇجۇقتۇرۇۋەتكەندىن كېيىن ئەھلى جامائەتكە يېقىملىق تەلەپپۇز بىلەن چۈشەندۈرگەندى دامموللام، ــ جاناب روسۇللالا، قانداقتۇر، «رامىزان ئېيىنىڭ ئون يەتتىسى» دە ئەمەس، رەببىيەلئەۋۋەلنىڭ 9 ــ كۈنى بۇ ئالەمگە كۆز ئاچقان. بۇ كۈن، قانداقتۇر،

«جۇمە نامىزىغا ئەزان ئېيتىلىۋاتقان چاغ» ئەمەس، دۇشەنـ
بە سەھەر ئىدى. بۇ ئالەم بىلەن مەڭگۈ ۋىدالاشقان كۈنىمۇ
رەببىيەلىئەۋۋەلنىڭ 13 - كۈنى — دۇشەنبە چۈشتىن
بۇرۇن. جاناب رەسۇلىللا ھىجرىيە يىلى ھېسابىدا، 63 يىل
ئۆچ كۈن، شەمسىيە يىلى ھېسابىدا، 61 يىل 84 كۈن
ئۆمۈر سۈرگەن. ھىدايىتىللا ئىشان خوجىغا كەلسەك، بۇ
كىشى مىلادىنىڭ 1626 - يىلى بەيتۇلمۇقەددەستە ئەمەس،
قۇمۇل شەھەر سېپىلى ئىچىدە تۇغۇلغان. 64 يىل ئەمەس،
68 يىل ئۆمۈر سۈرگەن. بەيتۇلمۇقەددەس يولىدا ئەمەس،
يەكەن شەھەر سېپىلى ئىچىدە خوجا جەمەتلىرى تەرىپىدىن
زەھەرلەپ ئۆلتۈرۈلگەن. مانا بۇلار — يىمىرىلمەس پاكىتتۇر،
تارىخىي ھەقىقەتتۇر! تارىخىي پاكىتلارنى خالىغانچە بۇرـ
مىلاش، ئاستىن - ئۈستۈن قىلىش بەدىلىگە شەخسىي تاپاـ
ۋەتكە ئېرىشمەكنى كۆزلەش — ئىنسانىي خىسلەت ئەمەس،
شەيتانىي قىلمىشتۇر!...

خەلقىئالەم ئالدىدا زۇۋانى تۇتۇلغان، ئابرويى
تۆكۈلگەن خوجا ئىشانغا سەۋر - تەسەللىي بەرگەن ۋە
ئۇنىڭ ئەنتىنى ئېلىپ بېرىشنى ئەھدە قىلغان بىردىنبىر
ئادەم مانا شۇ بەتپىشىل پوكانچى ئىدى. يوشۇرۇن سۈيـ
قەستنى كۆڭلىگە پۈككەن خوجا ئىشان ئۇنى كەمدىن كەم
ئىزدەيتتى، يوشۇرۇن كۆرۈشەتتى. پۇل - پۈچەك، ئاشلىق -
ئوزۇق كىرگۈزۈپ تۇراتتى. ھازىر ئۇنىمۇ بۇ ئەلچىخانىغا
ئارقا يول، ئارقا ئىشىك ئارقىلىق باشلاپ كىرگەنىدى.
ئوچۇق چىراي بىلەن كۆتۈۋالغان ھەسەن شۇنداق:

— باش ئەلچى جانابلىرى بىر سوتكىنى ئۈيقۇ -

ئارامسىز ئۆتكۈزدى. ئۇ، جىمجىتلىققا تولىمۇ موھتاج. ئازراق تەخىر قىلىشقايلا، — دەپ قويۇپ چىقىپ كەتكەنچە كىرمىدى.

— باش ئەلچى ئالىلىرىنىڭ ئارامىنى بۇزۇشقا پېتىنالمايۋاتقان بولسا كېرەك، — دېدى خوجا ئىشان خىيلىدىن كېيىن، — مەيلى خوجايىنلىرىمىز قانغۇدەك ئارام ئىلىۋالسۇن. بىزمۇ ئۆز سودىمىزنى پىشۇرغاچ تۇرايلى.

قارام پوكانچى يېرىم چاكىگال ناسۋالىنى ئاغزىغا ئاتقاندىدى، تۆۋەن كالپۇكى سۆسەر تۇماقنىڭ قاسقىنىدەك پۇلتىيىپ چىقتى. خوجا ئىشان سۆزىنى داۋاملاشتۇردى:

— دىن تاراتقۇچى ئۇستاز سىلىنى چۈشىنىدۇ، سىلىگە ئىشىنىدۇ. باش ئەلچى جانابقىمۇ تونۇشتۇرۇپتۇ. مەنمۇ شۇنچە ماختىۋەتتىم دېسىلە، مەزىن ئاخۇنۇم. باش ئەلچى جاناب سىلىنى بىر كۆرۈشكە تەقەززا.

— كۆرسۇن! — دېدى مەزىن ئۆزىگە تەمەننا قويغان ھالدا.

— كۆرىدۇ، پېقىر تالىلغان ئادەمنىڭ قانداقلىقىنى كۆرىدۇ! ئالاھىدە ئىنئامىمۇ بېرىدۇ تېخى! مەندىن 300 سەر ئاق تەڭگە، باش ئەلچى جانابتىن ئالاھىدە ئىنئام؛ تويلىرى بولۇپ كېتىدىغان بولدى، مەزىن ئاخۇنۇم، قوش تويلىرى! — ئاۋازىنى پەسەيتتى خوجا ئىشان، — مەزىن ئاخۇنۇم، ئالىمادىس...

— «ئالىمادىس؟» — جىددىي تەكىلدى مەزىن.

— مەزكۇر كونا رەقىبلىرىنى خۇدانىڭ دەرگاھىغا ھەر يالىسز ئۆزىتىۋېتىشلىرىگە ئىشەنچىم كامىل. بىراق، ھەر

ئېھتىمالغا قارشى... ــ خوجا ئىشان تىلىنى چاينا شىقىنا باشلىدى.

ــ مېنى مۇنچە تىت ــ تىت قىلماي، دەۋەرسىلە، خوجام.

ــ ئالمادىس، ئۆزلىرى ئاشكارا بولۇپ قالىدىغان بولسىلا...

ــ خاتىرجەم بولسىلا، جىن ــ شەيتانغىمۇ سايەمنى كۆرسەتمەيمەن، قۇيرۇقۇمنى تۇتقۇزمايمەن!

ــ دېگەنلىرىدەك بولار، ئەلۋەتتە. ئالمادىس، مەن دېگەندەك بولۇپ قالسىچۇ؟

ــ جانابلىرى بار، خوجايىنلىرىمز بار، نېمىدىن قورقاتتىم؟

ــ سەۋەبىنى سوراپ، قىيىن ــ قىستاققا ئالسىچۇ؟

ــ زۇۋان سۈرمەي تۇرۇۋالسام نېمە قىلالايتتى؟

خوجا ئىشان كۆز يۇمۇپ، بىرھازاغىچە خىيال سۈرگەندىن كېيىن:

ــ تاپتىم، بىر ئەقىل تاپتىم! ــ دېدى تەلۋىلەرچە خۇشاللىق بىلەن، ــ ئەنت ئىبلىش ئۈچۈن شۇنداق قىلدىم، دېگەن سۆزدە تاقا مىخدەك چىلك تۇرىدىغان بولسىلا...

ــ «ئەنت ئىبلىش»؟ ــ ئەجەبلىنىش بىلەن تەكىلدى مەزىن.

ــ ئۇ كىشى ماڭا، ــ تۇمشۇقىنى مەزىننىك قۇلىقىغا ياقتى، ــ چېپىلغانىدى، ئەرلىك نومۇسۇمنى يۇيۇش ئۈچۈن...

ــ تۆۋى! ــ مەزىننىك ئاغزىدىن چىققان ناسۋال ئا-

رىلاش خەپرۇك ۋاڭا كېسىلگە يولۇققان توخۇنىڭ سۆيۈق گەندىسىگىلا ئوخشىشاتتى، — نېمە دەۋاتىلا خوجام؟ — چاڭگا ساقىلىغا چاپلىشىپ قالغان ناسۋال يۇقۇندىسىنى غەزەپ بىلەن سۇرتتى ئۇ، — يەتتە باشلىق دۇنيانى ئېتىپ ئۇرغۇدەك كۈچى بار مەلدەك بىر ئادەم 64 ياشلىق قېرىنىڭ خورلىشىغا ئۇچراپتۇ دېسە، كىم ئىشىنىدۇ؟ بۆشۈكتىكى بوۋاقمۇ ئىشەنمەس بۇ گەپكە!

— ھەممە يەرگە تارقىتىۋەتسەك، ئۇمۇ دېسە، بۇمۇ دېسە،...

— خوجام، مەن سىلىگە قول بەردىم، ئەگەشتىم. بۇ ئىشقىمۇ ئىرادە باغلىدىم. مەن دېمىگەن شۇ گەپ قالغانمىدى ئەمدى؟! «خاۋارىچ، جوھۇت، مۇناپىق، قاتىل» دېگەندەك ئاھانەتلەرنى كۆتۈرۈپ كەتكۈچىلىكىم بار. «ئەر سۆزەتلىك خوتۇن» دېگەن گەپنى بولسا،... ياق، خوجام، ياق! قاۋان نامىنى ئېلىپ، ۋەيلۇن دوزاختا كۆيۈشكە رازىمەنكى، مېكىجىن ئاتىلىپ، جەننەتۇل - پىردەۋسىدە يۈرۈشكە رازى ئەمەسمەن! ...

مەزىن سۆزىنىڭ ئاخىرىغا ئۇلگۈرۈپ كىرگەن ھەسەن شۇئىد ھەيرانلىق بىلەن سوئال قويدى:

— «رازى ئەمەس؟» بەللى!! «ئىشەنگەن تاغدا كىيىك ياتماپتۇ» دېگەن شۇ ئىكەن - دە؟ يۈرەكلىرى پوكۇلداۋاتامدۇ؟ تېشىلگەن تۇلۇمدەك بوشاپ كەتمىسىلە، مەزىن ئاخۇنۇم!

— ئانام مېنى ئوغۇل بالا دەپ تۇغقان، ئوغۇل بالىغىڭ شۇمىكىنى سېلىپ چوڭ قىلغان!

مۇزدەك سوغۇق، چويۇندەك قاتتىق جاۋاب ھەسەن

شۇندىنى ئوڭايسىز ئەھۋالدا قالدۇرغانىدى. خوجا ئىشانىنىڭ ئەۋرىشىم تىلى بۇ قاتمال ھالەتنى دەرھال يۇمشاتتى:

— بەس، ئوينىشىپ دەپ قويغان كىچىككىنە گەپكە مۇنچە تەنە - تەئەددى قىلىشىپ كەتمەيلى، مەزىن ئاخۇنۇم. خۇش، ھەسەن ئەپەندىم، باش ئەلچى جانابلىرىنىڭ ۋاقتى؟...

— ھەربىرلىرىنىڭ يولىغا قاراپلا قالدى، قېنى، مەرھەمەت قىلىشسىلا.

— مانا - مانا، ئىشمىزنىڭ ئوڭ كەلگىنى شۇ! ياقا - پەشلىرىنى تۈزەشتۈرسىلە، مەزىن ئاخۇنۇم، چىرايلىرىنى ئاچسىلا. ھەببەللى، يۈرسىلە ئەمدى، — ئۇلار ھەسەن شۇندىنىڭ ئارقىسىدىن يورغىلاشتى.

بىرقانچە كۈن - تۈنلەردىن كېيىن، قەشقەر خەلقى ئۆزىنىڭ سۆيۈملۈك ئوستازى ئابدۇقادىر داموللا بىننى ئابدۇۋارىسنىڭ چەت ئەل ئىشغالىيەتچىلىرىنىڭ قوينىغا ئۆزىنى ئاتقان بىر مىللىي مۇناپىق تەرىپىدىن قەتل قىلىنغانلىقىدىن خەۋەر تاپتى. كېچىسى ئادەم ئۆلتۈرۈپ، كۈندۈزى ھازا تۇتۇشقا ئادەتلىنىپ كەتكەن قېرى مەككار خوجا ئىشان ھەسرەت - نادامەت ئىچىدە ھېيىت ئۆزىتىۋاتقان ئونىسكىلىغان ھازىدارلارنىڭ ئالدىنقى رېتىدە ئىدى. بېشىدىن - ئايىغىنىچە ماتەم لىباسىغا ئورالغان ۋە ئارىلاپ - ئارىلاپ «ئاھ، قېرىندىشىم!» دەپ نىدا قىلىپ قويۇۋاتقان بۇ «ھازىدار» شەخسىنىڭ ئەقىبەم جىنايەتكار باش قاتىل ئىكەنلىكىنى كىمۇ خىيالىغا كەلتۈرەلىسۇن؟!...

ئاق لىباسلىق شەيتان

مش، مش، مش،
هاجى ئاتام كېلىۋاتىمش،
شەھەر - قەلئە ئىلىۋاتىمش،
ئەلىنىڭ بەختى كۈلۈۋاتىمش...

1931 - يىلى 3 - ئاينىڭ 11 - كۈنى ئىسيانكار قۇمۇل دىيارىنىڭ شۆپۈل تاغلىق رايونى ئىنتىقام زۇلپىقار رىنى قىستىدىن سۇغاردى. تۇنجى قېتىمدىلا مۇستەبىت جىن شۇرېنىنىڭ بىر تۇغقىنى، چېكىدىن ئاشقان زومىگەر — جاڭ گوخۇانىڭ كاللىسىنى تېنىدىن جۇدا قىلغان بۇ زۇلپىقار — تىز پۈكمەس خەلقىمىز ئارزۇ - ئىرادىسىنىڭ سىمۋولى ئىدى. بۇ زۇلپىقار 1912 - يىلى تۇمۇر خەلىپە باشچىلىقىدا قوزغالغان سەلتەنەتلىك خەلق قوزغىلىڭىنىڭ سىناقلىرىدىن ئۆتكەن پىشقەدەم ئىنقىلابچى خوجىنىياز هاجىمنىڭ قولىدا چاقناۋاتاتتى. ئۇنىڭ ئىلهامبەخش شولىسى ئاسمان - پەلەك خانتەڭرى چوققىسىدىن هالقىپ ئۆتۈپ، جاپاكەش جەنۇب خەلقىنىڭ سولغۇن كۆڭلىنى يورۇتماقتا ئىدى. كىشىلەر غەلىبە خەۋەرلىرىگە تەشنا، جەڭ ئاتلىرىنىڭ تۇياق ئاۋازىغا تەقەززا ئىدى. ئىككى يىل، مانا شۇنداق تەشنالىق ۋە تەقەززالىق ئىچىدە، يۈكسەك ئۈمىد، چەكسىز ئىنتىزارلىق ئىچىدە ئۆتۈپ كەتتى!

1933 - يىلىنىڭ باھارى — نىجاتلىق ئۈمىدى بىلەن تولغان خاسىيەتلىك باھار باشلانىدى! جەنۇبقا يۆرۈش قىلغان جەڭ كارۋانلىرىنىڭ ئۇلۇغ غەلىبىسى توغرىسىدىكى خۇش خەۋەرلەر بۇ يىلقى «نوروز قوشاقلىرى»غا يېڭى مەزمۇن بەخش ئەتتى. بالىلارنىڭ «قارا - قارا قۇشلارىم» ماۋزۇلۇق ناخشىلىق ئويۇنىغا يېڭى مەزمۇن بەخش ئەتتى. مەھكەم قول تۇتۇشۇپ، قاينام شەكلىدە پىرقىراۋاتقان توپ - توپ سەبىي بالىلار ئەنە شۇ قوشاقنى جارانلىتاتتى.

قۇندۇزدەك قارا ئايغىرىنى ئىككى مۇرىتىغا يېتىلىتىپ كېلىۋاتقان خوجا ئىشان بۇ قوشاقنى بۈگۈن بەش يەردە ئاڭلىدى. بەش دانە تىكەن بېقىنىغا پاتقاندەك ئازابلاندى، بىئارام بولدى. قورغان تەۋەسىدىن سېتىۋالغان كاتتا باغ - ھويلىسىغا قاراپ كېتىۋاتقان بۇ ئەرباب ئاچچىق خىيال پاتقىقىدا تىپىرلىماقتا ئىدى: خەلق ئارىسىدا «قازىنىڭنىڭ قاينىشىغا باق، بالانىڭ ئوينىشىغا» دېگەن سۆز بار. بۇ شۇم ئېغىز تەنتەكلەرنىڭ ئويۇنىغا بېپەرۋالىق قىلغىلى بولارمۇ؟ خوجىنىياز ھاجى راستىنلا بۇ تەرەپكە ئاتلىنىدىغان بولسا...

تۆرە ياربېغ تەرەپتىن چىققان بىر توپ ئوغۇل - قىزلارنىڭ ۋاراقلا - چۇرۇقى خوجا ئىشانىنى چۆچۈتۈۋەتتى. سۆيۈنچە ئېلىشقا ئالدىرىغان بالا يەتكۈزمەكچى بولغان خۇش خەۋەرنى يول بويى يادلاپ ماڭغاندەك، بۇلارمۇ بىر قوشاقنى تەڭ يادلىشاتتى:

مش - مش - مش،
هاجی ئاتام كېلىۋاتىمش،
شەھەر - قەلئە ئېلىۋاتىمش.
ئىقبالىمىز يولىغا
ئالتۇن كۆۋرۈك سېلىۋاتىمش...

— خوتۇن نالاقلار! — سەبىي گۆدەكلەر ئۇستىگە قارغىش مۆلدۈرى ياغدۇردى خوجا ئىشان، — تىلىڭغا كۆيدۈرگە چىقسۇن، ئىلاھىم! — ئۇ، كۆۋرۈككە يېقىنلاشتى. ئۇلغايغان تۈمەن دەريا سۈيى بۆلەكچىلا كۈچلۈك شاۋقۇنلىماقتا، گويا ھېلىقى بالىلارنىڭ جاراڭلىق قوشاقلىرىغا تەڭكەش بولماقتا ئىدى. سان - ساناقسىز قارلىغاچ دولقۇن ئۈستىدە ئەركىن پەرۋاز قىلماقتا، تىنىمسىز ۋېچىرلىماقتا. ئۇلارنىڭ ئاۋازىمۇ، ھېلىقى قوشاقنى ئېيتىۋاتقاندەكلا يېقىملىق ۋە رىتىملىق ئىدى. خوجا ئىشان بۇ ئاۋازدىنمۇ بىزار بولدى. ئۇ: «ھەزرىتى ئاپئاق غوجا خىسلەتلىك ھاسسىنى بىر شىلتىپلا پۈتۈن تەڭرىتاغنىڭ جەنۇبىي ۋادىسىدىكى بۆلبۇل لارنىڭ ھەممىسىنى شىمالغا قوغلىۋەتكەن» دەپ ئاڭلىغان ۋە بۇ گەپكە ئىشىنەتتى. «بۇ چەرەندە - پەرەندىلەرنىمۇ قوغلىۋەتكەن بولسىچۇ! — دەپ ھەسرەتلەندى خوجا ئىشان، — ۋېچىرلاۋېرىپ، ئىمانىمنى ئېزىقتۇردىغۇ!»

«مش، مش، مش، ...» قوشاق ئوقۇۋاتقانلار — چاڭ توزىتىپ، چېپىپ كېتىۋاتقان ياۋىداق ئېشەكلەرنىڭ ساغرىسىغا قونۇۋالغان دېھقان بالىلىرى ئىدى.

— زۇۋانىڭ قۇرۇپ كەتسۇن، — خوتۇن تالاقلار! —

دېمى سقىلغان خوجا ئىشان ئەلەم ئىچىدە ئۆز - ئۆزىگە سوئال قويدى، — بۇ يالىڭاياغ ياۋايىلار نەدىن ئۆگىنىپ گەپ‌ندۇ؟ كىم توقۇۋاتقاندۇ؟ كىم تارقىتىۋاتقاندۇ زادى؟ ما دوتەي جانابلىرى خەۋەر تاپقانمىدۇ؟ قانداق تەدبىر قوللانماقچى بولۇۋاتقاندۇ؟ قۇتراتقۇلۇق قىلىۋاتقانلاردىن بىرقانچىسىنىڭ كاللىسىنى ئالمايدىغان بولسا!...

خوجا ئىشان ئاتنىڭ تىزگىنىنى تارتتى، ھاڭ - تاڭ قالغان ئىككى مۇرىتىنى تەڭ تىكىلدى:

— خوجام؟...

— دوتەي يامۇلغا!

بايىلا جىددىي تېلېگراممىا تاپشۇرۇۋالغان ما شاۋۇۋ تولىمۇ خۇشال ۋە خاتىرجەم ئىدى.

— خۇش خەۋەر، — دېدى ئۇ ئاغزى - قۇلىقىغا يەتكەن ھالدا، — شىڭ زىخۇي تەختكە چىقىپتۇ، شىڭ زىخۇي!

— شىڭ زىخۇي؟ — دېدى خوجا ئىشان ھودۇقۇش ئىچىدە، — جىن شۇرېن ھەزرەتلىرىچۇ؟ بۇ زات خېيىم - خەتەرگە يولۇقمىغاندۇ؟

— ھەربىي مەسلىھەتچىلەر باشقارما مۇدىرى چېن جۇڭ بىلەن ئاۋئاتسىيە ئەترىتىنىڭ باشلىقى لى شياۋتيەن، تاۋ مىگيۇ قاتارلىقلار ھەربىي - سىياسىي ئۆزگىرىش قوزغاپ، جىن شۇرېننى ئاغدۇرۇپ تاشلاپتۇ!

خوجا ئىشان شىڭ، لى، تاۋ دېگەنلەرنىڭ ھېچقايسىسىنى بىلمەيتتى.

— جىن شۇرېن ھەزرەتلىرى زىيان - زەخمەتكە ئۇچراپ قالمىغاندۇ؟ — دېدى ئالاقزادىلىك ئىچىدە.

— ياق، 1274 سەر ئالته يېرىم مىسقال ساپ ئالتۇننى ئېلىپ، سوۋېت زېمىنى ئارقىلىق تېەنجىنگە بېرىۋاپتۇ.

— ئۇھ ...، — ئۆز ئاتىسىنىڭ يېنىغا مەزگىلگە ساق - سالامەت يەتكەنلىك خەۋىرىنى ئاڭلىغاندىنمۇ بەكرەك خاتىرجەملىك بىلەن پېشكەشنە تىندى خوجا ئىشان، — ياڭ جاڭجۇن ئالىلىرى سۈيىقەست بىلەن ئۆلتۈرۈلگەندىن بۇيانقى بەش يىل مابەينىدە ئەل - يۇرتنى ئەدلى - ئادالەت قىلىچى بىلەن تىنچلاندۇرۇپ كەلگەنىدى.

— شۇڭ شىسەي — قالتىس قابىلىيەتلىك زات! — ھەۋەس بىلەن تونۇشتۇردى ما شاۋۇ، — لياۋنىڭ ئۆلكىسىنىڭ كەيپىۋەن ناھىيىسىدىن. ياپونىيە قۇرۇقلۇق ئارمىيە ئالىي مەكتېپىنى پۈتتۈرگەن، ياپون تىلىغا كامىل.

— شۇنداق - شۇنداق، سۈرەڭ بىلىدۇ، ھەممىنى بىلىدۇ، — يېڭى پادىشاھنى قانداق ماختاش لازىملىقىنى بىلەلمىگەن خوجا ئىشان — تىلىنى چاينا شقا باشلىدى.

— جياڭ جېيشىنىڭ ھەربىي قىسمىدا مەسلىھەتچى، ئۇرۇش قىلىش بۆلۈمىدە كېچىك بولغان. جىن شۇرېننىڭ تەكلىپى بىلەن شىنجاڭغا كەلگەن.

— شۇنداق - شۇنداق، تەكلىپ بويىچە كەلگەن، ئالاھىدە تەكلىپ بويىچە ...

— مانا ئەمدى جىن شۇرېننى قوغلىۋەتكەنلەرنى بىر پەشۋا بىلەن يەقتىپ، پۈتۈن تەختىنى تەنھا ئىگىلەپتۇ!

— تولىمۇ خاسىيەتلىك ئىش بوپتۇ!

— بىلەمسىز، خوجىنىياز ھاجى دېگەن تۆمۈر خەلىپە

قوزغىلىڭى ۋاقتىدىلا ياڭ جاڭجۇن ئالىلىرىنىڭ دامىغا چۈشمىگەن.

— شۇنداق، ئەل بولۇشقا ئۇنىماي، ئەگەشكۈچىلىرىنى باشلاپ، تاغقا چىقىپ كەتكەن.

— كېيىن مەككىنى تاۋاپ قىلدى. بىرمۇنچە مەملىكەتلەردە زىيارەتتە بولدى. كۆپنى كۆردى. ئىشنىڭ يولىنى، تەدبىرىنى بىلىۋالدى.

— ئۇ تۇتاشتۇرغان كىچىككىنە ئوت مانا ئەمدى چوڭ يانغىنغا ئايلاندى!

— بۇ يانغىنىنى ئۆچۈرۈش جەن شۇرىننىڭ قولىدىن كەلمەيتتى. شۇڭ زىخۇينىڭ تەختكە چىققىنى ناھايىتى ئوبدان بولدى. غەم - تەشۋىشتىن خالاس بولدۇم، كۆڭلۈم ئىز - جايىغا چۈشتى.

— مۇنداق دېسىلە، ما دوتەي ئالىلىرى، — غەم - تەشۋىش جۇدۇنلىرى ئىچىدە توڭلاشقا باشلىغان ۋۇجۇدى ئىللىماقتا ئىدى. ئۇ، چوڭ - كىچىكلەر ئاغزىدىن ئاڭلىغان بېيىت - قوشاقلار ۋە ھەرخىل گەپ - سۆزلەرنى ئوتتۇرىغا قويدى. ئەمدى تامامەن خاتىرجەم بولغانلىقىنى قايتا - قايتا ئىزھار قىلدى، — شۇڭ زىخۇي ئالىلىرىغا نامە يوللايدىغان بولسىلا، كەمىنە قوللىرىنىڭ ئىسمىنىمۇ قېتىپ قويغايلا، دوتەي ئالىلىرى، ئۇ ئاتىمزنى مەن چىن قەلبىمدىن ھىمايە قىلىمەن، ئۆمۈر بويى خىزمەتتە بولۇشقا تەييارمەن!

— ئورۇنلۇق تەلەپ، — دېدى ما شاۋۇ، — «12 - ئاپرىل — سىياسىي ئۆزگىرىشى» نى قىزغىن قوللىغان ھەر

ساھە ئەربابلىرى ئىسملىكىنىڭ بىرىنچى رېتىگە تىزىپ يوللايمەن.

— ئالىي ھىممەتلىرىگە يۈزمىڭ رەھمەت، خەيرخاھ ئاتا! — يەرگىچە ئېگىلگەن پېتى ئارقىچە مېڭىپ، ئىشىك تىن چىقىپ كېتىۋاتقان خوجا ئىشانىنى چاقىردى ما شاۋۇ:

— سەل - پەل تەخىر قىلىڭ، خوجا.

— خۇش، دوتەي ئالىلىرى، خىزمەت بارمىكىن؟ — بۇتقا چوقۇنغان راھىبتەك تىزلاندى ئۇ.

— مۇرىتلىرىڭىز ئىچىدە قۇمۇللۇق، تۇرپان - توقسۇن لۇقلار بار - ھە؟

— بار - بار، قۇمۇللۇقتىن ئۇچى بار. يەنە كېلىپ، بىرى خوجىنىياز ھاجى بىلەن بىر يۇرتلۇق — تاراتىيلىق؛ تۇرپان - توقسۇنلۇقتىن تۆققۇزى بار.

— ياخشى، ناھايىتى ياخشى! بۈگۈندىن باشلاپ ئايرىم ھۈجرىلارغا ئورۇنلاشتۇرۇڭ، ئالاھىدە كۈتۈڭ.

— خۇش، دوتەي ئالىلىرى.

— ئۇلار يەرلىك تىل تەلەپپۇزىنى تېزلىكتە ئەسلىگە كەلتۈرسۇن!

— خۇش، دوتەي ئالىلىرى، — دېدى خوجا ئىشان سەۋەبىنى سوراشقا پېتىنالماي.

— چىقىڭ، دەرھال ئورۇنلاشتۇرۇڭ!

— خۇش، ئورۇنلاشتۇراي، دەرھال ئورۇنلاشتۇراي.

.....

ئېتىز - ئېرىقلار ساپسېرىق كاككۇك گۈلىگە، باغ - ۋارانلار رەڭگا رەڭ چېچەكلەرگە پۈركەنگەن چاغ. نىجات

لىق ۋەسلىگە تەشنا بولغان يۈزمىڭلىغان خەلقنىڭ كۆڭ
لىدىمۇ ئۈمىد چېچەكلىرى بەرق ئۇرۇپ ئېچىلماقتا.

قۇمۇل خەلق ئىنقىلابىنىڭ ئىلهامى بىلەن كارۋانلار
باشلىقى تۆمۈر پالۋاننىڭ يېتەكچىلىكىدە قوزغالغان تۇرپان -
توقسۇن كۈرەشچىلىرى جەنۇبقا قاراپ غەلبىلىك يۈرۈش
قىلىپ، قەشقەر تەۋەسىگە قەدەم قويدى. ئەجەل ۋەھىمىسى
ئىچىدە قالغان جىن شۇجى (ئۆلكە ئارمىيىسىنىڭ قەشقەردە
تۇرۇشلۇق دىۋىزىيە باشلىقى، جىن شۇرېنىڭ 4 - ئۇكىسى)
دورا يەپ ئۆلۈۋېلىشقا مەجبۇر بولدى. دوتەيلىك ھەم
سجاڭلىقتىن ئىبارەت قوش مەنسەپكە ئېرىشكەن ما شاۋۇ-
نىڭ ئالدىنقى سەپ ــ مارالبېشىغا ئەۋەتكەن ئەسكەرلىرى
ئارقا - ئارقىدىن مەغلۇپ بولماقتا. 40 نەچچە كىۋىنگە
سوزۇلغان شىددەتلىك ئۇرۇشقا بەرداشلىق بېرەلمىگەن
تۈۋەنجاڭ ياڭ چىكمەن، لى دېرۇڭ قاتارلىقلار
ئاقساق - چولاق ھالدا قېچىپ كەلمەكتە، داد - پەريات
كۆتۈرمەكتە: «ئۇلارغا تەڭ كەلگىلى بولمىدى. ئەسكەرلىرى
مىڭنىڭ جەسەتلىرى چۆل - جەزىرىلەردە قالدى!...»

دەل شۇ كۈنلەردە ما شاۋۇنىڭ سۇغۇن① چازىدا
تۇرۇۋاتقان ئەسكەرلىرى لىيەنجاڭ ئوسمان ئېلى يېتەكچى-
لىكىدە قوزغىلاڭ كۆتۈردى. ئۆز يېڭجاڭى چىڭ تۇڭلىڭنى
ۋە ئونىڭ سادىق قوللىرىنى بىر كېچىدىلا ئوجۇقتۇ-
رۇپ، 400 تال مىلتىقنى قولغا چۈشۈرگەن بۇ ئەسكەرلەر

---

① سۇغۇن ــ ئاتوشتىن ئوچتۇرپانغا بارىدىغان تار جىلغىنىڭ ئاغزىغا
جايلاشقان مۇھىم چازا.

تۆمۈر سجاڭ تەرىپىدىن تەقدىم قىلىنغان جەڭ بايرىقىنى كۆكتە جەۋلان قىلدۇرغان ھالدا ئاتۇشقا يېتىپ كەلدى. بايراق ئۈستىگە يېزىلغان «فى سەبىللىلا» (خالىس پىدائى) دېگەن خەت ــ سان ـ ساناقسىز نەۋقىرانلارنىڭ ئۆزىگە جەلپ قىلماقتا ئىدى. ئاستىن ئاتۇش ـ ئۈستۈن ئاتۇش ياشلىرى شۇ بايراق ئاستىغا توپلانماقتا؛ بەشكېرەم، قورغان، سەمەن، دۆلەتباغ ... ياشلىرى ئاتۇش تەرەپكە ئاقماقتا؛ ئاشلىق ـ ئۇزۇق، بېدە ـ بوغۇز يۈكلەنگەن ئات، كالا، ئېشەك ھارۋىلىرى شۇ تەرەپكە راۋان بولماقتا ئىدى. تۈتۈرگە داۋىنىدا بولۇپ ئۆتكەن تۈنجى قېتىملىق سوقۇشتا ئەجەللىك زەربىگە يولۇققان ما شاۋۇ چېرىكلىرىنىڭ نىمجان قىياپىتىنى كۆرگەن كىشىلەر ئىچ ـ ئىچىدىن كۈلمەكتە، بىر ـ بىرىگە خۇش خەۋەر يەتكۈزمەكتە، پىدائىي ئوغلانلارنىڭ غەلىبىسىگە تەنتەنە قىلماقتا ئىدى.

ئىشتىھاسى تۇتۇلغان، چاچقۇنلۇق كېسىلىگە مۇپتىلا بولغان خوجا ئىشاننىڭ كۈن ـ تۈنلىرى تىت ـ تىتچىلىق، بىئارام‌لىق ئىچىدە ئۆتمەكتە ئىدى. تەرەپ ـ تەرەپكە تارقىتىۋەتكەن «كۆز ـ قۇلاق»لىرىنى خەۋەر يەتكۈزۈشكە مەجبۇر قىلاتتى.

ــ كۆرگەن ـ ئاڭلىغانلىرىڭنىڭ ھەممىنى ئېيت! ــ دەپ قىستايىتتى ئۇ، ــ راستىنى يوشۇرماي، يالغانىنى قوشماي، ئەينەن سۆزلە!

«كۆز ـ قۇلاق»لار يالغان سۆزلەشكە پېتىنالمايتتى، راستىنى ئېيتىشقىمۇ جۈرئەت قىلالمايتتى. راست ـ يالغان سۆزلىگەنىنىڭ ھېچبىرى تىل ـ ئاھانەتتىن قۇتۇلالمايتتى.

— خوجام!... — دېگىنىچە يىقىلدى ھاسراپ - ھۆ-
مۈدەپ كىرگەن «كۆز - قۇلاق»تىن بىرى، — ئوسمان
قىرغىز شەھەرگە ھۇجۇم قىلغۇدەك!

— نېمىدەپ جۆيلۈۋاتسەن، خوتۇن تالاق! — غەزەپ
بىلەن بىر كاچات سالدى خوجا ئىشان.

— يالغان سۆزلىگەن بولسام، تىلىم قۇرۇپ كەتسۇن!
ئۇ دۇنيا - بۇ دۇنيا قارا يۇز بولۇپ كېتەي! — ئوتتەك
قىزارغان مەڭزىنى سىيلاپ تۇرۇپ قەسەم قىلدى
«كۆز - قۇلاق».

— قاچان ھۇجۇم قىلغۇدەك؟ — خوجا ئىشاننىڭ
ئاۋازى تىترىمەكتە ئىدى.

— بۈگۈن كېچىدە!

— ھە!؟ — دەرمانسىزلىنىپ، «لاسسىدە» ئولتۇرۇپ
قالدى. ئەكىرىپ قويۇلغان پېتى تۇرغان بىر تەخسە لەڭمەن
دۈم كۆمتۇرۇلدى، — كىمدىن ئاڭلىدىڭ؟ قانداق بىلدىڭ؟ —
دېدى بىر ھازادىن كېيىن.

— ھەممە ئادەمنىڭ ئاغزىدا شۇ گەپ. بەش دەرۋا-
زىنىڭ ھەممىسى تاقىلىپتۇ، سىپىل ئۈستىدىكى ئەسكەرلەر
ئۈۋىسى بۈزۈلغان چۈمۈلىدىنمۇ كۆپ!

— ياستۇقنى يۆلەپ قوي، يەنە بىرنى. ئۇھ...،
بولدى، چىقىپ كېتىۋەر، — قوش ياستۇقنى ئوڭ قولتۇقىغا
قىسقان ھالدا پىكىر يۈرگۈزۈشكە باشلىدى، — تۆمۈر ھارۋە-
كەش بۇنىڭغا شەھەرگە تەگمەي تۇرۇشنى تەۋسىيە قىلغان
ئىكەنمىشقۇ؟ نېمىشقا ئۆز بېشىمچىلىق قىلىدىغاندۇ بۇ

قىرغىز؟ شەھەرگە تەنها ئىگىدارچىلىق قىلغۇسى بار ئىكەن - ده؟ ئەمدى بىر قىرغىزنىڭ قولىغا قالارمۇ بۇ شەھەر؟...

ئوسمان ئىلىنىڭ تۆمۈر سىجاڭ بىلەن پەيزىۋاتتا كۆرۈشكەن ۋاقتى — 4 - ئاينىڭ 30 - كۈنى ئىدى. تۆمۈر سىجاڭنىڭ: «قەشقەر شەھىرىدە ئادەم كۆپ، ئۇرۇش بولۇپ قالسا، كۆپ ئادەم قىرىلىپ كېتىدۇ. مۇمكىن قەدەر ئۇرۇش قىلماي، تىنچلىق بىلەن كىرگىنىمىز تۈزۈك» دېگەنلىكى، ئوسمان ئىلىنىڭمۇ بۇ پىكىرگە قوشۇلغانلىقى راست ئىدى. لېكىن ئوسمان ئىلىنىڭ پالۋانلىرى شەھەرگە ھۇجۇم قىلىشقا، تېز غەلىبە قىلىشقا ئالدىرايتتى. ئۇلار تۆمۈر سىجاڭنىڭ كەينىدىن كېلىۋاتقان ماجەنسالغا ئىشەنمەيتتى، ما شاۋۇنىڭ ما جەنسالڭ بىلەن بىرلىشىۋېلىشىدىن ئەنسىرەيتتى. شۇڭلاشقا «تۆمۈرنى قىزىقىدا سوقۇش» قارارىغا كەلگەنىدى.

خوجا ئىشان كىرپىك قاقماي تاڭنى ئاتقۇزدى. قورغان تەۋەسىدىكى مۇشۇ باغنىڭ بوسۇغىسىدىن تارتىپ، دوتەي يامۇل ئالدىغىچە ئووۇنلاشتۇرۇپ قويۇلغان «كۆز - قۇلاق»لار ئۈزمەي خەۋەر يەتكۈزۈپ تۇراتتى:

— ئوسمان قىرغىزنىڭ 1500 دىن ئوشۇقراق ئاتلىق - پىيادە قوشۇنى ياربىاغ كۆۋرۈكىدىن ئۆتتى! پالتا، قىلىچ، كالتەك - چوماق كۆتۈرگەن ئىككى - ئۈچ يۈزدەك ئادەم قوزغىلاڭچىلارغا قېتىلدى. سىپىل سىرتىدىكى يېزا - مەھەللىلەردىن كەلگەن بىرەر مىڭغا يېقىن ئادەم ئۇلارغا غەلىبە - نۇسرەت تىلىمەكتە. ھەممىلا يەردە «ئامىن - ئامىن!» سادالىسى...

— ما دوتەي ئەسكەرلىرى سىپىل ئۈستىدە قارشىلىق

كۆرستۈاتىدۇ. «ئەيىيا!» دەپ چىرقىرىغان ئاۋازلارمۇ ئاڭلىنىۋاتىدۇ.

— توپىلاڭچىلار ياربا‌غ دەرۋازىسىغا ئوت قويدى!

— تۆشۈك دەرۋازىسىغا ئوت قويدى!

— بېسىپ كىردى، توپىلاڭچىلار شەھەرگە بېسىپ كىردى! ئوردا ئالدىدىكى قازىخانىغا كىرىۋالغان 200 مۇسۇلمان ئەسكەر قورالسىزلاندۇرۇلدى، ئىختىيار قىلىغانلىرى توپىلاڭچىلار سېپىگە قوشۇلۇپ كەتتى!

— «يۇمىلاقشەھەر» قەلئەسى قوزغىلاڭچىلارنىڭ قولىغا ئۆتۈپ كەتتى، پۈتۈن قورال - ياراغ، ئوق - دورىلارنىڭ ھەممىسى شۇلارنىڭ قولىغا ئۆتۈپ كەتتى!

— دوتەي يامۇلدىن باشقا ھەممە يەر ئىسيانچىلارنىڭ قولىغا ئۆتۈپ بولدى. پۈتۈن شەھەر «ئامىن!» سادالىرى ئىچىدە!...

خوجا ئىشان ئەمر قىلدى:

— ھەزرەت تەۋسىدىكىلەرنىڭ ھەممىسىگە يەتكۈزۈڭلار: نامازنى بامداتتىن بۇرۇن ياربا‌غ دەرۋازىسى ئالدىغا ھازىر بولسۇن. مەن بۇنى ئالغاچ چىقىپ كەتمەيلەن تولۇق يادلاپ كىرسۇن!

— لەببەي، خوجام! — دېگەن چاپارمەن مىڭگەن قارا-شەھەر ئىچىگە ئاپئاق غوجا مازىرى تەرەپكە قاراپ ئۇچتى.

خوجا ئىشانلىقنىڭ چىرايىدا پەرىشانلىق، ۋۇجۇدىدا ماغدۇرسىزلىقتىن ئەسەر يوق ئىدى. بىر پىيالە قايماق بىلەن بىرنەچە قاتلىمىنى بەخۇدۇك سوقۇۋەتكەندىن كېيىن

راۋۇرۇس كىيىندى، تىكلىمە ئەينەكىكە قاراپ ئۆزىنى تۈزەشتۈردى:

— ئات تەييار بولدىمۇ؟

— تەييار بولدى، خوجام.

— يۈرۈڭلار!

ئات يېتىلىگۈچى ۋە ئەگەشكۈچىلەرنىڭ ھەممىسى تەئەجـ خۈپلىنەتتى: «ئۇزاقتىن بۇيان شۇنچە يىتىم بولۇپ يۈرگەن خوجامنىڭ بۇگۈن مۇنچە خاتىرجەم، خۇشال بولۇپ كېتىشىدىكى سەۋەب نېمىدۇ؟»

تۆت يۈزگە يېقىن مۇرىت ـ مۇخلىس ياربىاغ دەرۋازىسى ئالدىغا ئۆنۈپ بولغانىدى. قوزغىلاڭچى قوشۇن تەرىپىدىن يېقىلغان ئوت تۇتىشىپ بولغۇچە، شەھەر ئىچىدىكى پىدائىـ كارلار تەرىپىدىن ئېچىۋېتىلگەن بۇ دەرۋازا ھېلىمۇ داغدام ئوچۇق ئىدى. ئەنجانىدىكى ھەرقاچانقىدەكلا پاكىز، ھاۋالىق ئىدى. رەستىنىڭ غەربىي قاسىنقىدىكى ئېرىق سۈيى تىنىمسىز شاۋقۇنلايتتى. تەكشى بوي تارتقان سۇۋادان تېرەكلەرنىڭ كۆمۈش يوپۇرماقلىرى سەھەر سەلكىنىدە يېقىمـ لىق شۇرلايتتى. خوجا ئىشان ھېيتگاھ جامەسى ئالدىغا كەلگەندە، بامدات نامىزى ئوقۇلۇپ تۈگىگەن، ئەھلى جامائەت قايتىپ چىقىۋاتقانىدى. خوجا ئىشان مۇرىت ـ مۇخلىسلار سېپىنىڭ ئالدىنقى رېتىدە كېلىۋاتقانلارغا قاراپ باش لىڭـ شىتتى. ببردىنلا جەرە ـ ساما باشلاندى:

بۇگۈن ئايەم مۇبارەك، ھۇم،
قۇتلۇق قەدەم مۇبارەك، ھۇم.

پەھلىۋانلار كۆتۈرگەن، ھۇم،
غالىب ئەلەم مۇبارەك، ھۇم.
ھۇۋى ئاللا، ھۇم...
«فىسەبىللا» خېتى، ھۇم،
بۇ ئەلەمنىڭ شۆھرىتى، ھۇم،
ئۆسسۇن، يەنە ئۇلغايسۇن، ھۇم،
بۇ قوشۇننىڭ قۇدرىتى، ھۇم،
ھۇۋى ئاللا، ھۇم...

سوپى ـ دەرۋىشلەر ھېيتگاھ مەيدانىنى يەتتە ئۆۋەت ئايلىنىپ بولغۇچە، جەرە ـ ساما سالغۇچىلار سانى مىڭدىن ئېشىپ كەتكەنىدى. چۈنكى، ئۇلارنىڭ ئېيتىۋاتقىنى نىجات لىق ۋەسلىگە تەشنا بولغان يۈزمىڭلىغان خەلقنىڭ يۈرەك سۆزى ئىدى. كىشىلەر قەھرىمان قوزغىلاڭچى قوشۇنغا ئېيتماقچى بولغان زەممەت ـ ھەشقاللىسىنى پەقەت مۇشۇ قوشاقنى ھايجان بىلەن ئوقۇپ، تەرلەپ ـ پىشىپ ساما سىلىش ئارقىلىقلا ئىپادىلىيەلەيتتى. جەرە ـ ساما سالغۇچىلار ئۆستەڭبويى مەھەللىسى بىلەن يۇمىلاق شەھەر كۆلى ئەتراپىنى ئايلىنىپ ئۆتۈپ، قەلئە دەرۋازىسىغا يېقىنلاشقاندا، ئوچ ـ تۆت مىڭ كىشىلىك چوڭ قوشۇنغا ئايلىنىپ قالغانىدى. خوجا ئىشان ئۇلارغا قاراپ كۆلۈمسىرەيتتى. ئۆز تەدبىرىنىڭ ئۇنۇمى توغرىسىدا خىيال سۈرەتتى: ئوسمان ئىلىنىڭ مەلىىسىگە ئەڭ دەسلەپ ئەڭ قىزغىن تەنتەنە قىلغان كىشى كىم؟ نەچچە مىڭ ئادەمنى ئۇلاردىن ھال سوراش، ئۇلارغا رەھمەت ـ ئاپىرىن ئېيتىشقا تەشكىللىگەن ئىقتىدار ئىگىسى

گىم؟ پېقىرنىڭ بۇ ئەجرى ۋە ئەقىدىسى بەدىلىگە قەلغا كەلتۈرىدىغىنى نېمە؟ ئىچەنچ، ئەلۋەتتە!

.....

گۈلدۈرماما — چاقماقلىق كېچە سالقىن شامالىلىق سۈيىمگە ئورۇن بوغاتقانىدى. نامازشام ۋاقتىدىن بىرمەزگىلگىچە ياغقان يامغۇر سۈيىنى ئۆز قوينىغا سىڭدۈرۈپ بولغان ئىسسىق تۈپراقتىن سۇسقىنا هور كۆتۈرۈلەتتى. يول بويىدىكى قاپاق تېرەك، ھۇۋادان تېرەك، قارا سۆگەت، سېرىق سۆگەت يوپۇرماقلىرى ئۈستىدىكى يامغۇر تامچىلىرى سىمابتەك لىغىرلاپتتى. كۈنچىقىش تەرەپكە قاراپ سەلدەك ئېقىۋاتقانلاردىن بىرىنىڭ يەلكىسى تېگىپ كەتكەن هامان ئۈچمە تۆكۈلگەندەك تۆكۈلەتتى. دەرەخنى لىكشىتىقۇچىنى ئەيىبلەيدىغان، هەتتا ئۇنىڭغا قاراپ قويىدىغان كىشى يوق ئىدى. تۆشۈكدەرۋازىغا تۇتىشىدىغان كوچىلارنىڭ هەممىسىدە ئالدىراش ئادەملەر، بىر - بىرىدىن ئىتتىنىڭ تاشلىنىۋاتقان قەدەملەر.

دەرۋازا سىرتىدىكىلەر تۈمەن دەريانىڭ بويلاپ شىرقتە ئىلگىرىلىمەكتە، داۋاندەك ئېگىز دۆڭ ئاستىگە ئۆرلىمەكتە، دۆلەتباغ، ئاراباغ① تەرەپلەرگە ئۇمتۇلمەكتە. چۈنكى يۈگۈن (1933 - يىلى 5 - ئاينىڭ 4 - كۈنى) خەلق داهىسى خوجىنىياز هاجىمنىڭ يېقىن سەپدىشى، ئىشەنچلىك ۋەكىلى — تۆمۈر سىجاڭ كەلمەكچى، ئەركىنلىك جەڭچىلىرى كەلمەكچى!

① ئاراباغ — يېگىشەھەر تەۋەسىدىكى گۈزەل، كۆچۈم مەھەللە، ئەينى زاماندىكى يۇھىم ئۆتەڭ.

تۆمۈر سىجاڭنىڭ ئارام ئېلىپ ئۆتۈشى ئۈچۈن ئالاھىدە واسلانغان چېدىر ئەتراپىدا تىۇرۇپ كەتكەن ئادەمنىڭ ھەددى ـ ھېسابى يوق. ئۆگزە ـ ئۆگزىدىكى قىز ـ ئاياللار، تېرەك شاخلىرىدىكى ئوغۇل بالىلارنىڭ كۆپلىكىچۇ تېخى. ئۇلارنىڭ ھەممىسى بىرلا تەرەپكە ـــ تۆمۈر سىجاڭنىڭ يولىغا كۆز تىكمەكتە، تەلپۈنمەكتە. قانچىلىگەن كىشىلەر كالا، قوي ـ قوزا يېتىلىۋاپتۇ. «ئەپسۇسلىنارلىق ئىش، تولىمۇ ئەپسۇسلىنارلىق ئىش! ـــ ھەسەتخورلۇق ئوغىسى مىڭ يېرىدىن تېشىپ چىقىۋاتقان خوجا ئىشان غۇدۇرىماقتا ئىدى، ـــ شۇنچە ئۇلۇغ مازار ـ ماشايىخلارغا سەدىقە ـ نەزىر قىلىشقا كۆزى قىيمىغان سەرخىل مالىلىرىنى بىر توپىلاڭچى ھارۋىكەشنىڭ شەرىپىگە قۇربانلىق قىلماقچى بولۇشقىنى نېمىسى؟ شۇنچىۋالا مالنى ھارام قىلىشىدىغان بولدى ـ دە، ئىمانى سۇسلىشىپ كەتكەن بۇ خوتۇن تالاقلار! ـــ خوجا ئىشان ئەندىكىپ كەتتى، ـــ تېشىمغا چىقىپ كەتە كەنمىدۇ ئاۋازىم؟... شۇكرى، ھەركىم ئۆز يولى، ئۆز ئويى بىلەن بەند ئىكەن. ناغرا ـ سۇناي، داپ ـ دۇمباقلار ساداسى ئاسمان ـ زېمىننى لەرزىگە سالىتۇ. تەشۋىش بىھاجەت... ھە؟ ئوسمان قىرغىزنىڭ قارىسى كۆرۈنمەيدۇغۇ؟ شۇنچە ئۆزاپ كەتكەنمىدۇ؟ ئىككىسىنىڭ قانداق كۆرۈشىدىغانلىقىنى دېمىسەم نېمە قىلاتتىم مۇنچە ئاۋارە بولۇپ؟... چۇ!» ساغرىسىغا قامچا يېگەن ئات يولۇچىلار سېپىنى ۋە مىس رەڭلىك دولقۇن ياساپ ئېقىۋاتقان قىزىل دەريانى باغرىنى يېرىپ ئۆتۈپ، ئارابا ـ ئاغقا يەتتى.

ئارامبەخش باھار شامىلى «فى سەبىلىلا» دېگەن

خەت يېزىلغان بايراقنى تىنىمسىز لەپىلدەتمەكتە. ئالتۇن قۇياش گويا جىمى نۇر ۋە ھارارىتىنى شۇ بايراق ئۈستىگە تۆكمەكتە. ئوسمان تۇەنجاق يېراقلارغا تىكىلمەكتە. تىكىلگەنچە بويى ئۆسمەكتە، بويىنى ئۈزارماقتا. ئۇ يېتەكلەپ چىققان 400 جەڭچىسىنى ئۆز سەركەردىسىگە ئوخشاشلا ئىنتىزارلىق ئىچىدە. ئاتاقلىق باي ـ بايۇەچچىلەر، مەشھۇر موللا ـ ئۆلىمالار، ھەرقايسى يۇرت ۋە ھەرساھە مۆتىۋەرلىرى، ھۈنەرۋەن ـ كاسىپلار، دېھقانلار تۆمۈر سىجاڭنىڭ يولىغا كۆز تىكمەكتە.

«تۆمۈر بىلەن ئوسمان قانداقراق كۆرۈشەركىن؟» خوجا ئىشاننىڭ ئويلايدىغىنى پەقەت شۇ ئىدى.

— كەلدى!... — ئاسمان ـ پەلەك سۈزادان تېرەكنىڭ ئەڭ ئۇچىغا قونۇۋالغان ئوغۇل بار ئاۋاز بىلەن ۋارقىرىدى.

— كەلدى! — تەڭ ۋارقىراشتى تېرەك، سۆگەتلەرگە يامىشىۋالغان بالىلار، — تۆمۈر سىجاڭ كەلدى!

كانىاي ـ سۈناي، داپ ـ دۇمباق ساداسى كۆككە كۆتۈرۈلدى. ئوقتەك ئۇچۇپ كېلىۋاتقىنى — بىر ئاتلىق يىگىت ئىدى.

— راست، كەپتۇ! — ئوسمان تۇەنجاق ئۆز خەۋەرچىسىنى يېراقتىن تونۇپلا ئاتتىن چۈشتى. ئۇ، چوڭ قەدەم بىلەن ئالغا ئىلگىرىلىمەكتە، تەرتىپ ـ ئىنتىزاملىق قوشۇن ئۆز سېپى بويىچە ئىلگىرىلىمەكتە. ھەر ساھە كىشىلىرى يورغىلىماقتا، خوجا ئىشان پايپاسلىماقتا: «ئىككىسى قانداقراق كۆرۈشەركىن؟»

— ئەنە، كەلدى!

— بىرىنچى بولۇپ ئاتتىن چۈشكەن كىشى — شۇ!

تۆمۈر بىلەن ئوسمان ھىجران - جۇدالىق دەردىنى ئۇزۇن يىل تارتقان قان - قېرىنداشلاردەك مەھكەم قۇچاقلاشتى، ئىككى قوشۇن مەھكەم قوچاقلاشتى. ئىككى ئېقىن بىر ئەزم دەريانى ھاسىل قىلدى!

— ئامىن!

— ئامىن!...

«رەھمەت - باركاللا»، «ياشىسۇن - كامال تاپسۇن» «ئۇرراا!» قاتارلىق مەدھىيە، چاقىرىق - خىتابلارنىڭ ھەممىنى ئۆزىگە مۇجەسسەملەشتۈرگەن بۇ «ئامىن» سادالىسى ئاسمان - زېمىننى لەرزىگە كەلتۈرمەكتە ئىدى.

— قىزىق ئىش، — دېدى ئوسماننىڭ ئوڭ قولىنى ئىككى ئالقىنىدا سىقىپ تۇرۇپ، — مېنىڭ ئېتىم — تۆمۈر ئېلى، سېنىڭ — ئوسمان ئېلى، خۇددى بىر ئاتنىڭ بالىسىدەك.

— دېمىسىمۇ، بىر ئاتنىڭ بالىسى ئەمەسمۇ بىز، تۆمۈر ئاكا؟

— يارايسەن، ئۇكام!

— ئاكا! — بۇلار قايتىدىن قۇچاقلاشتى، بىر جان، بىر تەن بولۇپ كەتتى. كۆزىگە ئىسسىق ياش ئالغان سان - سانا قىسىز كىشىلەر ئىختىيارسىز قول كۆتۈردى:

— ئامىن، قان - قېرىنداشلار ئىناقلىقىغا كۆز تەگمىسۇن، ئىلاھا ئامىن!

.....

شۇ كېچە. ھېيتگاھ جامە پەشتىقىدا ناغرا - سۇناي

ساداسی، تۆمۈر سجاك ئورۇنلاشقان قۇمدەرۋازا سرتىدىگى ھەشسەتلىك باغ ئالدىدا ناغرا ـ سۇناي ساداسى، ھەممە جايدا شادلىق ناۋاسى...

دېرىزە، تۆكلۈكسىز كىچىككىنە تىلاۋەتخانىسىغا بىر كىشى ئىمۇالغان خوجا ئىشان ئىككى ئالقىنى بىلەن قۇلىقىنى مەھكەم ئېتىۋالغىنىچە، كىرپىدەك تۆگۈلۈپ ياتماقتا. سۇنايچىلار گويا ئۇنىڭ قۇلىقىغا پۈۋلىمەكتە، ناغرا ـ دۇمباقچىلار ئۇنىڭ قۇلىقىغا ئۇرماقتا، يۈرەك بېغىشىغا ئۇرماقتا! كۆز ئالدىدا چۈشتىن بۇرۇنقى ئاجايىپ كۆرۈنۈش ـــ ئىككى پالۋاننىڭ قۇچاقلىشىشى. گويا يۈكسەك ئىككى قىيا بىر ـ بىرىگە قوشۇلۇپ كەتمەكتە، قىيا ئۈستىگە يامىشىش قەستىدە بولۇۋاتقان چوڭ يىلان ئەجەل ۋەھىمىسى ئىچىدە تىپىرلىماقتا، كىچىككىنە يوچۇق ئىزدىمەكتە: ئاھ، قاچانغىچە داۋاملىشار بۇ قۇچاقلىشىش!؟...

ـــ خوجام، ئىشان خوجام! بۇ ئاۋاز گويا قورقۇنچلۇق چۈش كۆرۈۋاتقان بۇ ئادەمنى چۆچۈتۈپ ئويغىتۋەتكەندى.

ـــ ھە، نېمە دەيسەن؟! ـــ دېدى جۆيلۈگەندەك.

ـــ بىر قەلەندەر جانابلىرىنى ئىزدەپ كەپتۇ.

ـــ قەلەندەر؟!

ـــ ئىمان ئېيتقان ھېلىقى...

ـــ قوغلا ئۇ خوتۇن تالاقنى!

ـــ ساغرىسىغا تەپسەمۇ كەتكىلى ئۇنىمايۋاتىدۇ!

ـــ نېمە دېدىڭ؟ ئىشكىنى ئىتتەر، كىرىپ سۆزلە، ئالدىمغا كىرىپ! خۇش، نېمە تەلىپى بار ئىكەن ئۇ قەلەندەرنىڭ؟

— بلمىدىم، خوجام. چۈشتە ئېشىپ قالغان ئاشنى بەرسەم يېمىدى، نان بەرسەم ئالمىدى. گەجگىسىگە مۇشت لىسا مۇ، تەپسەمۇ كەتمەيۋاتىدۇ. «سەندە خوجا مەندە گەپ» دېگىنى دېگەن.

— «گەپ»؟ — خوجا ئىشان ئويلىنىپ قالدى، — ئەجدادىدىن مىراس قالغان ياكى تېپىۋالغان قىممەت باھا بىر نېمىنى ئەكەلگەن بولمىسۇن يەنە. بىرمۇنچە ھاللاردا، ئەگەر ياخشى سوۋغىلار مۇشۇنداق جۇلدۇر كېپەنلەر-دىن چىقىپ قالىدۇ ئەمەسمۇ؟ — مال - دۇنيا تەمەسى ئېسىلزادىلىك كىبىر - تەمەننا سى ئۇستىدىن غالىب كەلدى، — چاقىر، ھويلىغا كىرسۇن. مانا، مەنمۇ ماڭدىم.

جىنچىراغ كۆتۈرگەن خىزمەتكار دەرۋىشنىڭ باشلىشى بىلەن پېشايۋان تۈۋرۈكى يېنىغا كەلگەن بۇ دۇئانىڭ قەشقەردە پەيدا بولۇپ، غايىب بولۇپ يۇرگىنىگە ئىككى يىلدىن ئاشقانىدى. بېشىدا يېشىل تاۋارسەللە، ئۇچىسىدا پاختىلىق ئۇزۇن قارا نىمچا، قولىدا ئەجدىھا باشلىق ئەگرى - دونايى ھاسا. ھاسىغا بولسا، يەتتە - سەككىز خىل تاۋار لېنتا ئېسىلغان، يەلكىسىدە ئالا خۇرجۇن. ئاغزىدىن چۈشۈرمەيدىغىنى «لا يىلاخە يىللالاخو مۇخەممەدۇك رېسۇللىلا». خەلق ئارىسىدا، ئىمان ئېيتقان كۆپپارغا خەيرخاھلىق قىلىشنىڭ «خاسىيىتى ئۇلۇغ، ساۋابى چوڭ» دېگەن ئەقىدە بولغانلىقى ئۈچۈن نى - نى پىخسىق - بېخىل ئادەملەرمۇ بۇ «دۇئانە»گە ئالاھىدە سەدىقە بېرەتتى. ئۇ بولسا «بى كۈندە بى ناڭ بېدى - ما، مەندە شۈكە» دەيتتى - دە، تاپقان - تەر-

گەنلىرىنىڭ ھەممىنى دېگۈدەك ھەر خىل مېيىپ - مەجرۇھ تىلەمچىلەرگە بېرىۋېتەتتى.

— بىر كۈندە بىرنان يېسەم شۈكرى قىلىمەن دەۋاتىدۇ! — تەرجىمە قىلاتتى تونۇش تىلەمچىلەر، — غېرىب - مىسكىن لەرگە ئاجايىپ كۆيۈنىدىغان ئىنسان - دېيانەتلىك دېۋانە بۇ!

ئۇن - تىنسىز غايىب بولۇپ كېتىپ، ئۇشتۇمتۇت پەيدا بولۇپ قالغان چاغلىرىدا تونۇش تىلەمچىلەرنىڭ بۇ ھەقتىكى سوئاللىرىغا «خېتەن يىمامۇ سادىكى جاپەي مازادىما نامازى» دەپ جاۋاب بېرەتتى. بەزىدە «تۇلۇپان ئەسابۇكەبۇدىما...» دەيتتى - دە، دەرھال يۇگۈنەتتى، سەجدە قىلاتتى، دۇئا قىلغان ھالەتتىنى شەكىلىندۇرەتتى.

— ۋاي، خوتەندىكى ئىمام سادىق جەففەر خوجام مازىرىنى تاۋاپ قىلىپ كەپتۇ تەمەسمۇ؟ بۇ تاۋاپ قىلمىغان تۇرپاندىكى ئەسھابۇلكەھەب ئارامگاھىمۇ قالماپتۇ! — دەيتتى كىشىلەر قايىللىق بىلەن، — «ماڭغان - دەريا، ياتقان - بوريا» دېگەن گەپ ئەجەب راستكىنا! بەش دەرۋازىنىڭ سىرتىغا چىقىپ باقماي يېتۈپېتىپسىز چاچ - ساقاللىرىمىز ئاقارغۇچە!

خوجا ئىشان بۇ تىلەمچىنى نەچچە قېتىم كۆرگەن، ئۇنىڭ قولىدىكى ئەجدىھا باشلىق ھاسىغا چەكچەيگەن ھالدا تىكىلگەنىدى. ئەنە ئۇ، كۆز ئالدىدا تۇرۇپتۇ، قولىدا يەنە شۇ ھاسا. «نېمە گېپى، قانداق سوۋغىسى بارکىنە؟ ئېتىشۋازلىق بولغان جايلارنىڭ بىرىدىن غايىب خەۋىنە تېپىۋالغاندىمۇيا؟ ئېھتىمال، شۇنداقمۇ بولغاندۇ. مۇنچەۋالا

لەرسىنى كوچىدىكى قەلەندەرلەرگە بېرىۋەتكىلى بولمايدۇ ـ دە! ئېغىز ئاچمايدۇغۇ تېخىچە؟ بۇتتەك تۇرغىنى نېمىتىنى؟ قۇرۇق قول كېلىپ قالغان بولسا، خىجالەت بولۇۋاتقاندىمۇ ـ يا؟ ھېچ بولمىسا، ئاشۇ ھاسىنى قويۇپ كەتمەيدىغان بولسا! ئاھ، ئەجدىھا باشلىق ھاسا، ئادەمنى خەزىرگە ئايلاندۇرۇۋېتىدىغان خىسلەتلىك ھاسا!...» قەلەندەر ئاخىر ئېغىز ئاچتى، چىراغ تۇتۇپ تۇرغان دەرۋىشكە قاراپ ئېغىز ئاچتى:

— سەندە خوجا، مەندە گەپ؛ سەندە كېتە!

— مەن نەگە كېتەتتىم؟ سەن كەت! — دېدى دەرۋىش ئاچچىقى بىلەن.

— سەندە كېتە! — ھاسىنى شىلتىدى ۋە جىنچىراغنى يۇلۇۋالدى، — كېتە ـ كېتە!

خوجا ئىشان بىردەملىك تېڭىرقاشتىن كېيىن ئېسىنى يىغدى. «ئۇنىڭدىن سىر تۇتۇۋاتقىنىغا قارىغاندا، سۇۋۇغىسىنىڭ ۋەزنى ئېغىر ئىكەن ـ دە؟»

— سەن كېتىۋەر، — دەرۋىشنىڭ قارىسى يېتىكەندىن كېيىن تەكلىپ قىلدى، — قېنى، ئۆيگە كىرەيلى.

چىراغ كۆتۈرگەن قەلەندەر بايا بىز كۆرگەن دېرىزە ـ تۆشۈلۈكسىز كىچىككىنە تىلاۋەتخانىغا كىردى. ئىشىكتى زەنجىرلىدى. خوجا ئىشاننى سۈر باستى:

— سەن... سەن زادى... سەن!...

— مۇنچە ھولۇقۇپ كەتمىسىلە، تەقسىر؛ قورقمىسىلا، تەشۋىشلەنمىسىلە، — شۇنچە ئېنىق ئۇيغۇر تىلى بىلەن سۆزلەيتتى ئۇ، — «ئۆلۈك دۇئاغا تۇيماپتۇ، تىرىك دۇنياغا»، دېگەن سۆزنى رەت قىلماسلىقلىرىغا ئىشەنچىم كامىل. مانا

بۇ 15 سەر ئالتۇن — دەسلەپكى سوۋغا! — قاپقارا پاتقاق ئىچىدىن سۇغۇرۇۋالغان بىر جۈپ لاتا جېيى بىلەنلا ئەيتىللا يېكەندار ئۇستىدە بەخىرامان ئولتۇردى، — نېمانچە قەيزان بولۇپ كېتىلا، تەقسىر؟ بۇ پېقىرنىڭ ئىلتىپاتى ئەمەس، بىراۋنىڭ سوۋغىسى.

— «بىراۋنىڭ»؟

— بۇ — سىر، ئۇزاققىچە ئاشكارىلاشقا بولمايدىغان سىر. كەلسىلە، ئولتۇرسىلا، يۈزتۇرا سۆزلىشەيلى. ھەببەللى!

— خۇش؟

— سىلى - ئۆزلىرى تۆمۈر خەلىچە توپىلىڭنى باستۇ- رۇشتا ئالاھىدە خىزمەت كۆرسەتكەن ئۇلۇغ زات. ئابدۇقادىر داموللىنى ئۇيغۇقتۇرۇپ...

— ياق - ياق، ئۇ كىشىنىڭ ۋاپاتى بىلەن پېقىر- نىڭ، — سەللىنىي ئاستىدىن ئېقىۋاتقان تەرنى سۈرتتى. ئۇ، — پېقىرنىڭ ھېچقانداق...

— بۇ تۆھپىلىرى ئەرھۇم ياڭ جاڭجۇن ئالىلىرىنىڭ دەپتىرىدىن شۇنىڭ دۇبەن جانابلىرىنىڭ خاتىرىسىگە ئەينەن كۆچۈرۈلگەن.

— نېمە؟ — تېخىمۇ چەكچەيدى، — سىلى، سىلى - ئۆزلىرى؟

— «قەلەندەر» — سىيقتىدا كۈلۈپ قويۇپ، گەپنى يۆتكىدى، — تۆمۈرنى قارشى ئېلىش ئۈچۈن ئارابا غەقىچە چىقتىلا، شۇنداقمۇ؟

— نېمە ئىلاج؟

— «ئاكا - ئۇكا» قۇچاقلاشتى، شۇنداقمۇ؟

— شۇنداق.

— كېيىنچۇ؟

— ئىككىسى قايتا قۇچاقلاشقان هامان كۆز ئالدىم قاراڭغۇلىشىپ كېتىپ... راستىنى ئېيتسام، قانداق سۆز — هەرىكەتنىك بولۇپ ئۆتكەنلىكىدىن پۈتۈنلەي بىخەۋەرمەن.

— شۇنداق، سىلە بىخەۋەر، پېقىر بولسا، تولۇق خەۋەردار!

— هە؟!

— قۇرۇق تەخسىدىن بىرنى ئەكەلسىلە.

— قۇرۇق تەخسە؟

— هەئە، — غاڭزىغا ئاچچىق تاماكا تولدۇردى «قەلەندەر» — بۇنىڭ كۆلىنى قاققىلى.

جىنچىراغ بىلەن غاڭزىدىن تەڭ چىققان ئاچچىق ئىس — تۈتۈن كىچىككىنە تىلاۋەتخانىنى بۇلۇتتەك قاپلىدى. «قەلەندەر» سۆزىنى داۋاملاشتۇردى:

— «ئاكا — ئۇكا» قۇچاقلاشقاندىن كېيىنكى ئەھۋال زادى قانداق؟ قۇلاق سالسىلا ئىشان خوجام.

— قۇلىقىم سىلىدە، — ئىتائەتمەنلىك بىلەن ئۇنىڭ ئاغزىغا تىكىلدى ئىشان.

— ئۇلار ئاراباغدىن دۆلەتباغقا راۋان بولدى. ئوسمان شەھەرنى قانداق ئالغانلىقىنى زوق — هەۋەس بىلەن سۆزلىدى. تۆمۈر جىمجىت قۇلاق سالدى. ئاخىر «ئىككى كۈن تەخىر قىلىشقا بولماسمىدى؟» دېگەن سوئالنى ئوتتۇرىغا قويدى.

— ئوسمانچۇ؟

— گەپ - سۆز قىلمىدى. جەزمەنلەشتۈرۈش كېرەككى، بۇ — قايىل بولماسلىق، ھەتتا نارازىلىقنىڭ ئىپادىسى!

— شۇنداق دېگىلى بولارمۇ؟ ئوسمان قىرغىزنىڭ تۆمۈر ھارۋىكەشكە بولغان ئىخلاس - ئەقىدىسى بەك كۈچلۈك قىلاتتى.

— ئوسمان قىرغىز سۇغۇن چازىدا توپىلاڭ كۆتۈرۈشتىن بۇرۇن مەخپىي ۋەكىللىرى ئارقىلىق تۆمۈرگە خەت ئەۋەتكەن. خېتىدە: «سىلى — ئاتا، بىز — بالا؛ بىز سىلى ئارقىلىق خوجىنىياز ھاجىمغا بەيئەت قىلىمىز» دېگەن.

—خەۋىرىم بار، ئوسماننىڭ ئۆزى دەپ بەرگەن.

— تۆمۈر پەيزىۋاتقا كەلگەن چاغدا، ئوسمان سالام - تەزىمگە بارغان. تۆمۈر ئۇنىڭغا «شەھەرگە تەگمەي تۇرۇڭلار» دېگەن.

— راست، شۇنداق دېگەنىكەن.

— ئوسمان ئىسىملىك بۇ «بالا» نېمە ئۈچۈن تۆمۈر ئاتلىق «ئاتىسى» نىڭ سۆزىنى ئاڭلىمايدۇ؟ مۇنداق «بەڭباش بالا» نى قايسى «ئاتا» ياخشى كۆرىدۇ؟ يەنە بىر تەرەپتىن ئېيتقاندا، ئوسمان — شەھەر ئالغان پالۋان، تۆمۈر — تەييار تەختكە چىققان پادىشاھ.

— بىراق، ئوسمان مۇنداق قارىمايدىكەن. تۆمۈر سىڭلىك مارالبېشى — تۇمشۇقتىكى 40 نەچچە كۈنلۈك قاتتىق جەڭ ئارقىلىق دۈشمەننىڭ ئاساسىي كۈچىنى يوقاتمىغان بولسا، شەھەر ئالالىشىم قىيىن ئىدى، دەيدۇ.

— ئۇيغۇرلاردا، چاۋاك ئىككى قولدىن چىقىدۇ، دېگەن ماقال بارغۇ؟ بىرىنىڭ ئىشەنچى سۇسلاشسا، ئىككىنچىسىنىڭ

ئىخلاس ـ ئەقىدىسى سۇسلاشماي قالارمۇ؟ خۇش، ئەمدى يېڭى مەسىلىگە كۆچەيلى: سىلى ـ ئۆزلىرى ئوسمانىنىڭ غەلىبىسىنى مەدھىيىلىگەن نەزمىلىرىدە «فى سەبىلىللا خېتى ـ بۇ ئەلەمنىڭ شۆھرىتى» دەپ يازغان.

خوجا ئىشان ئاغزىنى ئېچىپلا قالدى:

ـ شۇنچىلىك ئىنچىكە يەرلىرىگىچە بىلىدىكەنلا ـ ھە؟ ئۇ نەزمىنى پېقىر مەقسەتلىك ھالدا شۇنداق تۈزگەن.

ـ بۇنىڭ تېگى ـ تەكتىگە يەتكۈچىلىكىم بار. تۆمۈر ـ نىڭ ئالدىغا مۇرىت ـ مۇخلىسلىرىنى ئەگەشتۈرۈپ چىقىغانلىقـ لىرىنىڭ سەۋەبىنىمۇ بىلگۈچىلىكىم بار.

ـ خىزىرنىڭ ئالدىدا تۈرۈپتۇمەن ـ دە، خىزىرنىڭ!

ـ ياق، قەلەندەر ئالدىدا، ـ دېدى ھەجىيەپ، ـ ئىشان خوجام، ما دوتەينىڭ ئۆتكەنكى يولىورۇقى يادىلىرىـ دىن چىقمىغاندۇ ـ ھە؟

ـ ئاتامنىڭ ۋەسىيىتىنى ئۇنتۇسام ـ ئۇنتۇغايمەنكى،... خاتىرجەم بولسىلا، قۇمۇللۇق، تۈرپان ـ توقسۇنلۇق مۇرىت ـ مۇخلىسلىرىم تەييار ھالەتتە.

ـ ياخشى! بۇ ئىككى شۇڭقارنى بىر ـ بىرىنىڭ كۆزىنى چوقۇيدىغان ھالەتكە كەلتۈرۈش ئۈچۈن،... ـ ئىككىسىنىڭ تىنىقى تېخىمۇ يېقىنلىشىشقا، سۆھبىتى يەنىمۇ چوڭقۇرلىشىشقا باشلىدى.

.....

تۆمۈر سىجاڭغا «ھەمكارلىشىۋاتقان» ما جەنسالڭ قوشۇنى ئىككى كۈندىن كېيىن يېتىپ كەلدى. يېڭى مىلتىق، يېڭى كىيىملىك بۇ قوشۇن 300 ئاتلىقتىن تەشكىل تاپقانىدى. تۆمۈر سىجاڭ 200 ئەسكەر بىلەن، ئوسمان تۆەنجاڭمۇ

200 ئەسكەر بىلەن دۆلەتباغقىچە چىقتى. تۆمۈر سىجاڭ نىڭ ئالدىغا ۋەكىل چىقارمىغان ما شاۋۇۋۇ، ما جەنسانىڭ ئالدىغا ئالاھىدە ۋەكىل چىقارغاندى. ما شاۋۇۋۇ ۋەكىلى نىڭ ما جەنساڭ بىلەن قىزغىن قۇچاقلىشىپ كېتىشى ئوسمان تۆەنجاڭنى غەلىتە ھېس - تۇيغۇغا سالدى. ئۇ: «قارىسىلا، تۆمۈر سىجاڭ» دېگەنىدى، تۆمۈر سىجاڭ: «ھېچ گەپ يوق، قېرىنداش ئەمەسمۇ؟» دەپ جاۋاب بەردى. ما جەنساڭ - ما شاۋۇۋۇ قوشۇنلىرى دوتەي يامۇل بىلەن ئامبال يامۇلغا ۋە يامۇل ئالدىدىكى ساراي بىلەن بۇتخانا ئارقىسىدىكى مالىيە ئىدارىسى قاتارلىقلارغا ئورۇنلاشتى. ئوسمان تۆەنجاڭ تېخىمۇ ھەيران بولدى:

— تۆمۈر سىجاڭ! — دېدى ئاگاھلاندۇرۇش تەرىقىسىدە، — ما شاۋۇۋۇ بىلەن ما جەنساڭ بىرلىشىۋالىدىغان بولسا...

— تۆمۈر تېخى ھايات، سەن خاتىرجەم بولغىن.

ئوسمان تۆەنجاڭ ئوي - خىيال ئىچىدە گەۋدىمىگە — يۇمىلاق شەھەر قەلئەسىگە قايتىپ كەلدى. ئۇنىڭ تۇنۇگۈنىدىن بۇيان ئويلايدىغىنى مۇنۇ ئىدى: «ھالسىزلانغان، چۈشكۈنلەشكەن 200 ئەسكەر بىلەنلا قالغان ئۆلۈمتۇك قېرى ئەمدى... ئىسسىت بىر ھۇجۇم بىلەنلا ئېلىۋەتكەن بولسامچۇ!...»

— تۆەنجاڭ، خوجا ئىشان تەزىمگە كەپتۇ!

خىيالىدىن ئويغانغان تۆەنجاڭ ھەربىيچە سالام بېرىپ، تىك تۇرغان خەۋەرچى يېگىتكە قاراپ بىر دەقىقە تۇرۇۋالغاندىن كېيىن ئىجازەت بەردى:

— كىرسۇن.

— خوپ! — يىگىت چىقىپ كەتكەندىن كېيىنلا خوجا ئىشان كىرىدى:

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم ئوسمان باتۇر ھەزرەتلىرى، ھارماي - ئاچماي قايتىپ كىرىشكەنلا؟ خەۋەر تېپىشمىچە، ما زىخۇي① دوتەي يامۇلغا ئورۇنلىشىپتۇ. ما شاۋۇ بىلەن ئالاھازەل بىر - ئىككى سائەتتەك قۇچاقلىشىپ كەتكەنمىش. ما شاۋۇ «تولىمۇ قىيىن كۈنگە قالغانىدىم، دەل ۋاقتىدا كەلدىڭ؛ جېنىمغا جان، تېنىمگە دەرمان قوشۇلدى!» دەپ يىغلاپ كەتكەنمىش...

— مۇنداق دېسىلە، — ئۇنىڭ ئىككىلا جەينىكى تىرىدا، ئىككىلا قولى چېكىسىدە ئىدى. بۇ قوللار سېكۈنتسېرى چىڭىۋاتقان ئامبۇرنى ئەسلىتەتتى. خوجا ئىشان دەل پەيتىدە كىرگەنلىكىدىن ۋە سۆزىنىڭ دەرھاللا تەسىر كۆرسەتكەنلىكىدىن مەمنۇن ئىدى. ئۇ، پۈرسەتنى قولدىن بەرمەي، تېخىمۇ ئىچكىرىلەپ كىرىش تەييارلىقىدا تۇرغاندا، پەتنۇس كۆتۈرگەن جەڭچى يىگىت بوسۇغىدىن ئاتلىغىنىچە تۇرۇپ قالدى.

— ھە، كىرىۋەرسىلە، خوجام، كىرىۋەرسىلە، — ئىتتىك ئورنىدىن تۇرۇپ پەتنۇسنى ئالدى، — چاينى ئۆزۈم قۇياي، قايتىۋەرسىلە، خوجام. پالۋان، قىزىققىنا بىر پىيالە چاي ئىچسىلە، دورا - دەرمەكلىرى راسا تەڭشەلگەندەك تۇرىدۇ. ھەببەللى! — ئۇنىڭ ئاغزى خۇسۇمەت تومىسىنىڭ قاپقىقى ئىدى. بۇ قاپقاق يەنە ئېچىلدى. ئۆچ - ئاداۋەت لاتقىلىرى

① مازىخۇي — ماجەنسائ.

لۆمشىپ ئېقىشقا باشلىدى، ــ سلى ـ ئۆزلىرى، «بىر ھۇجۇم بىلەنلا شەھەر ئالالىغانلىقىمنى تۆمۈر سىجاڭنىڭ مارالبېشى ـ تۈمشۇقتىكى چوڭ غەلىبىسىدىن ئايرىپ قارىغىلى بولمايدۇ» دېگەن گەپنى تەكرار ـ تەكرار ئېيتتىلا، يەنە بىر تەرەپنى نېمە ئۈچۈن ئېغىزغا ئالمايلا، پالۋان؟ سلى ـ ئۆزلىرى سۈغۈن چازىدا ئىسيان كۆتۈرۈپ، ماشاۋۇڭ-نىڭ بىر قانىتىنى سۈندۇرمىغان بولسىلا، مارالبېشى ـ تۈمۈشۇقتىكى جەڭدە ئۇتۇپ چىقالىشى مۇمكىنمىدى تۆمۈر سىجاڭنىڭ؟ بۇ ئەھمىيەتلىك پاكىتنى نېمە ئۈچۈن ئېتىراپ قىلمايدۇ ئۇ كىشى؟ پەيزىۋاتقا يېتىپ كەلگەندە، سالام ـ تەزىمگە باردىلا، شەھەرگە يېقىنلاپ كەلگەندە، ئارىباغقىچە ئالدىغا چىقتىلا. «ئاتام ـ ئاكام» دەپ ھارمەت قىلدىلا، يول قويدىلا. ئىخلاس ـ ئەقىدىلىرىگە لايىقراق جاۋاب بەرسە بولمامدۇ؟ قان تۆكۈش، قۇربان بېرىشلەردىن قورقماي شەھەر ئېلىپ، تازىلاپ، ھەممىنى تەل قىلىپ تۇرغان سىلەدەك بىر ساداقەتمەن پالۋانغىمۇ شۇنداق مۇئامىلە قىلامدۇ؟ «ئىككى كۈن تەخىر قىلساڭلار بولماسمىدى؟» دەپ دوق قىلغىنى نېمىسى ئۇنىڭ؟ بۈگۈن يەنە...

ئوسمان تۇەنجاڭ بېشىنى كۆتۈردى. مويسىپىت «ناتىق»-قا ئاستىن نەزەر سالغاندىن كېيىن مۇنداق دېدى:

ــ ئىشان خوجام ھەزرەتلىرى، پېقىرنىڭ شۇنچە ياخشى كۆرگەن، قەدىرلىگەنلىكلىرىگە يۈزمىڭ رەھمەت.

ــ ئۆز نىجاتچىسىنى قەدىرلىمىگەن نادانلارنىڭ ئادەم دېگىلى بولامدۇ، پالۋان؟

ــ ھەزرەتلىرى ــ پېشقەدەم ئۆلىما، يۇرت مۆتىۋىرى،

بىزنىڭ دۇئاگۇي ئاتىمىز، — سەمىمىيەت بىلەن مۇراجىئەت قىلدى، — ئاقىل ئاتىنىڭ ئەڭ مۇھىم ۋەزىپىسى — ئۆز پەرزەنتلىرىنى ئۈيۈلتاشتەك ئىتتىپاقلاشتۇرۇش. دۇئاگۇي ئاتىمىز ئورنىدا تۇرۇۋاتقان جانابلىرىدەك بىر ئۇلۇغ زاتنىڭ ۋەزىپىسىمۇ ئۇنىڭدىن باشقىچە بولمىسا كېرەك. گېپىم توغرىمۇ، ئىشان خوجام؟

— توغرا - توغرا، — دېدى ئىشان چىرايىغا كۈلكە يۈگۈرتۈشكە تىرىشىپ.

— قان - قېرىنداشلارچە ئىناقلىقىمىزنىڭ كۈندىن - كۈنگە مۇستەھكەملىنىشى ئۈچۈن دۇئا قىلىپ تۇرغايلا ۋە شۇ يولدا ماڭغايلا.

— ئەلۋەتتە، ئەلۋەتتە، — ئۇ، يەنە نېمىلەرنىدۇر دېمەكچى ئىدى. ئوسمان تۇەنجاڭنىڭ كۆزى يۇمۇلغان ۋە قوشۇمىسى تۇرۇلگەنلىكىنى كۆرۈپ، ئىچكى تىلىنى ئىشقا سالدى، — ئىشەنچ ۋە ساداقەت بۆشۈكىدە شېرىن چۈش كۆرۈپ يېتىۋەر، ئىسيانچى قىرغىز!...

يۇمىلاق شەھەر قەلئەسىنىڭ قوش قەۋەت قارا دەرۋازىسىدىن چىققان قارا ئايغىر ئۆز ئوقۇرى جايلاشقان شىمال تەرەپكە قاراپ يورغىلىغانىدى، خوجايىنى ئۇنىڭ تىزگىنىنى تارتتى:

— تۆمۈر سىجاڭ بېغىنىڭ نەدىلىكىنى بىلمەمسەن؟ كۈنپېتىش تەرەپكە قاراپ يورغىلا، جانۋار! — ئات ئۈستىدىكى زات تۆمۈر سىجاڭغا ئېيتماقچى بولغانلىرىنى يادلاشقا كىرىشتى، — ئوسمان تۇەنجاڭ نېمە ئۈچۈن جانابلىرىنىڭ پەرمانى بويىچە ئىش قىلماي، شەھەر ئېلىشقا ئالدىراپ

كېتىدۇ؟ شەھەرنى ئېلىش جەريانىدا بىرمۇنچە قان تۆكۈلدى، قۇربان بېرىلدى. جانابلىرى يېتىپ كەلگۈچە تەخىر قىلغان بولسا، مۇنداق بېھۇدە چىقىم بولمايتتى ئەمەسمۇ؟ قۇدرەتلىك ۋە غالىب قوشۇنلىرىنىڭ قارىسى كۆرۈنگەن ھامان بەش دەرۋازىنى داغدام ئېچىۋەتمەسمىدى ما دوتەي دېگەن تۇخۇ يۇرەك؟ مۇنداق بولۇشنىڭ مۇقەررەرلىكىنى ئوسمان تۇەنجاڭ مۇ ئوبدان بىلەتتىغۇ؟ شەھەر ئېلىش ئارقىلىق ئۆزىنى كۆرسەتمەكچىمۇ؟ جانابلىرى بىلەن ئۇزەكگە سوقۇشتۇرماقچىمۇ؟... كىمنىڭ ئەسكىرىنى قەيەرگە ئورۇنلاشتۇرۇش — جانابلىرىنىڭ ئىشى. ما شاۋۇ — ما جەنسالىڭ ئەسكەرلىرىنىڭ دوتەي يامۇلنىڭ ئىچى — تېشىدا تۇرۇشىنى سىلى — ئۆزلىرى قارار قىلغان ئەمەسمۇ؟ بۇ دانا قارارغا نارازى بولۇشقا نېمە ھەققى ئۇنىڭ؟ ھەربىر قارار، ئەمر — پەرمانلىرىنى ئۇنىڭ ماقۇللۇقى ۋە تەستىقىدىن ئۆتكۈزۈش شەرتمىكىن؟ تۆمۈر سىجاڭ جانابلىرى، ئۇنىڭ مەقسەت — مۇددىئاسىنىڭ تېگى — تەكتىنى تەھلىل قىلىپ كۆرگەيلا....

تۆمۈر سىجاڭنىڭ مۇئامىلىسى، جاۋابى، تەۋسىيىسىمۇ ئوسمان تۇەنجاڭنىڭكىدىن پەرقلەنمىدى. ئوسمان تۇەنجاڭنىڭ سۇغۇن چازىدا قوزغىلاڭ كۆتۈرگەن تۆھپىسىگە يۇقىرى باھا بەردى. «مېنىڭ مارالبېشى — تۇمشۇق ئۇرۇشىدا غەلىبە قازىنىشىمغا ئالاھىدە ياردەم بەردى» دەپ ماختىدى. ئاخىرىدا. قان — قېرىنداش ئىككى سەركەردە بىلەن قان — قېرىنداش ئىككى قوشۇنىنىڭ بىرلىك — ئىناقلىقى ئۈچۈن دۇئا قىلىپ تۇرۇشنى تەۋسىيە قىلدى.

.....

ئەجدىها باشلىق ھاسا تۇتقان «قەلەندەر» ھالقىلىق پەيتلەردە يوقلاپ تۇراتتى. بۇلار ئىككى سەركەردىنىڭ ئەھۋالى ۋە روھىي ھالىتىدىكى ئۆزگىرىشلەرنى تەھلىل قىلاتتى.

— بىزدە «يەتتە چى قېلىنلىقتىكى مۇز بىر كۈندىلا توڭلىمايدۇ» دېگەن ماقال بار، — دېدى «قەلەندەر» خوجا ئىشانىنى رىغبەتلەندۈرۈپ، — قەلئە بىلەن باغ ئوتتۇرىسىغا تۆككەن تەرلىرى مېۋە بەرمەي قالمايدۇ.

— بەخ سۈرۈشكە باشلىدى! — دېدى خوجا ئىشان غۇرۇرلانغان ھالدا.

— قايسى تەرەپتە؟

— باغ تەرەپتە! — خوجا ئىشان تەپسىلىي بايان قىلدى.

خوجا ئىشان، تۆمۈر سىجاق قەشقەرغە يېتىپ كەلگەن كۈنىنىڭ ئەتىسى تاڭ ـ سەھەردىلا تۇرپان ـ توقسۇنلۇق مۇرتىدىن يەتتىنى ئەگەشتۇرگەن ھالدا سالام ـ تەزىمگە كىردى. ھۇرمەت ـ تەكەللۇپ سۆزلىرىنى تۈگەتكەندىن كېيىن ئۇلارنى تونۇشتۇردى:

— بۇلار — سەركەردە ئالبىلىرىنىڭ ئۆز يۇرتداشلىرى، چەكسىز ساداقەتمەن كىشىلىرى. نەچچە ئايدىن بۇيان، كەمىنە قۇللىرىغا ئوخشاشلا، نۇسرەتلىك يوللىرىغا مۇنتەزىر، مۇبارەك قەدەملىرىگە ئىنتىزار ئىدى. جانابلىرىنىڭ مەرالبېشىغا يېتىپ كەلگەنلىكلىرى توغرىسىدىكى خۇشخەۋەرنى ئاڭلاش بىلەنلا سەركەردە ئاتىسىزنىڭ ئالدىغا بارساق، ئايىغىنى تاۋاپ قىلساق، خىزمەتىدە بولساق، دېگەن تەلەپنى قايتا ـ

قايتا ئىزھار قىلىشقانىدى.

— شۇنداق، سەركەردە ئاتا! — دېدى يەتتىسى تەڭ ئېگىلىپ. خوجا ئىشان سۆزىنى داۋاملاشتۇردى:

— بۇگۈنمۇ ئەنە شۇنداق تەشنالىق ۋە تەقەززالىق ئىچىدە تۇنجى تاڭغا ئۇلاپتۇ، تۇنجى خوراز چىللاش بىلەن تەڭلا ئالدىمغا كەپتۇ. سەركەردە ئاتىمىزنىڭ نۇرانە دىدارىنى بىر كۆرۈۋالساق...

— مۇبارەك ئىياغلىرىنى تاۋاپ قىلساق.... — تۆمۈر سىجاڭنىڭ پۇتىنى تەڭ قۇچاقلاشتى، يۈز - كۆزىگە سۈرۈشتى يەتتە مۇرىت، — سەركەردە ئاتا، خىزمەتلىرى ئۇچۇن جەمئىمىز پىدا!

— نېمە قىلغىنىڭلار بۇ؟ تۇرۇڭلار، يۇرتداشلىرىم، ئۇرنۇڭلاردىن تۇرۇڭلار! — دېدى تۆمۈر سىجاڭ ۋە بۇقۇلداپ يىغلاپ كېتىۋاتقان بۇ كىشىلەرنى بىر - بىرلەپ ئورنىدىن تۇرغۇزدى، — مېنى مۇنچە خىجىل قىلماڭلار: مەن خىزمەتىمنى ئەمەس، ھاجى ئاتىمىزنىڭ بىر ئەسكىرى، سىلەرگە ئوخشاشلا بىر بەندە.

بۇ يەتتە ئادەمنىڭ تىزلىنىپ تۇرغىنى تۇرغان، «سەركەردە ئاتا، خىزمەتلىرىدە بولۇشىمىزغا ئىجازەت بەرگەيلا» دەپ يالۋۇرغىنى يالۋۇرغانىدى. خوجا ئىشان تونۇشتۇرۇشنى داۋاملاشتۇرۇپ مۇنداق دېدى:

— بۇلار، كەمتىلىرى ئەسھابۇلكەھەپ ئارامگاھىنى تاۋاپ قىلىۋاتقان مەزگىللەردە قانات ئاستىمغا كىرگەن يېتىم چوجىلەر ئىدى. دۇنياغا تۆرەلگەندىن بۇيان ئاتا راھىتى، ئانا مېھرىنى كۆرەلمىگەن بۇ بىچارىلەرنىڭ كۆڭلىنى قايتۇر-

مىغايلا. ھەممىسلا ئىشنىڭ ئېپىنى، بۇ شەھەرنىڭ ئوي - چوڭقۇرىنى بىلىدۇ، يۈگۈر - يېتىملىرىنىڭ ھۆددىسىدىن چىقالايدۇ. بىرقانچە كۈنلۈك ئۈيقۇسىزلىققا بەرداشلىق بېرەلەيدۇ...

تۆمۈر سىجاڭ پاكىز يۇيۇنغان، رەتلىك كىيىنگەن، چاچ - ساقاللىرى چىرايلىق ياسىتىلغان بۇ ساداقەتمەن يۈرتداشلىرىغا قاراپ ئويلىنىپ قالدى: بۇ شەھەرگە ئەمدىلا چۈشتۈم. ھەر ساھە، ھەر تەبىقە مۆتىۋەرلىرى بىلەن زىچ ئالاقە ئورناتمىسام بولمايدۇ. شەھەرنىڭ ئوي - چوڭ قۇرىنى پىششىق بىلىدىغان مۇنداق ئىخلاسمەن كىشىلەرنىڭ يېنىمدىراق تۇرغىنى تۈزۈك. يەنە كېلىپ، ھەممىسى ئۆز يۇرتلۇق ئىكەن.

شۇنداق قىلىپ، بۇ يەتتە كىشى تۆمۈر سىجاڭنىڭ يېنىدا قالدى. ھەتتا تىلىنىڭ ئەۋرىشىملىكى، ئايىغىنىڭ ئىتتىكلىكى، ئۈيقۇسىنىڭ سەگەكلىكى قاتارلىق ئالاھىدىلىكلىرى بىلەن تۆمۈر سىجاڭغىمۇ يېقىپ قالدى.

— ئېيتقىنا، خوجا ئىشان قانداقراق ئادەم؟ — دەپ سوراپتۇ ئاخشام ئۇچىسىنى تۈتۈپ قويۇۋاتقان گايىت ئىسمىلىك مۇرىتتىن، — ئوسمان تۇەنجاڭ بىلەن مۇناسىۋىتى ئوبدانمۇ؟

— ئىمانى كامىل، ئابرويلۇق زات! — دەپ ماختاپتۇ ئۇ، — جانابلىرى تۇرپان - توقسۇندا باش كۆتۈرگەن چاغدىلا بىزگە خۇش‌خەۋەر يەتكۈزگەن. قۇمۇلدىن قۇياش كۆتۈرۈلدى، توقسۇندىن ئاي — 15 كۈنلۈك تولۇن ئاي! دەپ بار ئۈلۈزى بىلەن ۋارقىراپ كەتكەن. ئوسمان تۇەنجاڭ

شەھەر ئالغاندىمۇ شۇنداق خۇش بولۇپ كەتكەن. نەچچە مىڭ ئادەمنى ئەگەشتۈرۈپ سالام ـ تەزىمگە بارغان. بىراق ئوسمان تۇەنجاڭ... سىجاڭ ئاتا، بۇ ئىشلارنى سوراپ نېمە قىلىدىغانلا؟ سۆزلىسە تىل كۆيىدۇ، سۆزلىمىسە يۈرەك.

ـــ گايىت، سۆزلە، قورقماي، قورۇنماي سۆزلەۋەرگىن!

ـــ ئوسمان تۇەنجاڭ شەھەر ئالغان كۈنى ئىشان خۇجام ھەزرەتلىرى ناھايىتى خۇش بولۇپ كېتىپ، بىر نەزمە تۈزگەن. ئۇنى بىز ـــ بىرقانچە يۈز ئادەم ئوسمان تۇەنجاڭ مىڭ ئالدىدا تەكرار ـ تەكرار ئوقۇغان. ئوسمان تۇەنجاڭنىڭ خاپا بولۇشى ۋە ئاداۋەت ساقلىشىنى خىيالىمىزغا كەلتۈرمەگەنىكەنمىز.

ـــ ئېيتقىنا، نېمىدەپ يېزىلغان نەزمە ئىدى ئۇ؟

ـــ «فى سەبىللا خېتى ـــ بۇ قوشۇننىڭ شۆھرىتى» دەپ.

ـــ مۇنداق دە؟ ـــ دەپتۇ تۆمۈر سىجاڭ.

ـــ سىجاڭ ئاتا، ـــ دەپتۇ گايىت خىلىدىن كېيىن، ـــ ئوسمان تۇەنجاڭ سىلى بىلەن ئۈزەڭگە سوقۇشتۇرامدۇ نېمە؟

ـــ قانداق دەيسەن؟

ـــ ما زىخۇي ئالدىغا سىلى 200 ئەسكەر بىلەن چىقسىلا، ئۇمۇ 200 ئەسكەر بىلەن چىقىپتۇ. ئاڭلىسام، ئىككى مۇھاپىزەتچىسى بىلەنلا چىقماقچىكەن. سىلىنىڭ 200 ئەسكەر بىلەن چىقىدىغانلىقلىرىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن...

ـــ مۇنداق دە؟ـــ دەپتۇ سىجاڭ يەنە بىر قېتىم...

خوجا ئىشاننىڭ بايانىنى پۈتۈن زېھنى بىلەن ئاڭلاپ ئولتۇرغان «قەلەندەر» ئىنتايىن خۇش بولۇپ كەتتى:

— راست، بىخ سۈرۈپتۇ، تۆككەن تەرلىرى راستتىنلا بىخ سۈرۈپتۇ! «مۇنداق دە؟» دېگەن سۆزنىڭ ئىككى نۆۋەت ئېغىزدىن چىققانلىقى — خۇشاللىنارلىق نەتىجىمىز!

— شۇنداق، ئەلۋەتتە!

— ئەمدىلىكتە بىز...

تاك ئاتتى. خوجا ئىشان يۇمىلاقشەھەر قەلئەسىگە راۋان بولدى. ئۇ كىرگەندە، ئەسكەرلەر تەرلەپ - پىشىپ كەتكەن ھالدا ئېتىشۈازلىق، نەيزىۋازلىق مەشقىنى قىلىۋاتاتتى. يەڭلىرىنى جەينەككىچە تۈرۈۋالغان ئوسمان تۆمۈر جاك يەر بېغىرلاپ ئىلگىرىلەش ئۇلىگىسىنى كۆرسىتىپ بېرىۋاتاتتى.

— قالتىس ئىش بوپتۇ! — دەپ ماختاپ كەتتى خوجا ئىشان، — ئەزىمەتلەر مانا شۇنداق چىنىقتۇرۇلىدىغان بولسا!... — ئوسمان تۆمۈرنجاڭنىڭ ما شاۋۇ - ما جەڭ ساڭلارنى دوتەي يامۇلدىن ۋە پۈتۈن شەھەر تەۋەسىدىن قوغلاپ چىقىرىۋېتىش مەقسىتىنىڭ بارلىقىنى ئېيتىپ بىلدۈغان بۇ كىشى گۈپپاڭچىلىققا كىرىشتى، — شەھەرنىڭ جان تومۇرى ئۇ ئىككىسىنىڭ قولىدا تۇرسا، بىز خاتىرجەم بولالمايدىكەنمىز. شەھەر ئاھالىسى ھېلىمۇ تەشۋىش ئىچىدە تۆمۈر سىجاڭغا ئېيتايلى دېسەك، ئۇ كىشى شۇنچە ئۇزۇن مۇساپىنى بېسىپ، نۇرغۇن جەڭ قىلىپ، ھېرىپ - ئېچىپ ئاران كەلدى. ئەسكەرلىرى ئىچىدە ئاغرىق - سىلاق، مېيىپ - مەجرۇھلارمۇ يوق ئەمەس. مەلۇم مەزگىل ئارام ئالمىسىمۇ بولماس، جانابلىرىنىڭ رەھبەرلىكىدىكى بۇ ئەزىمەتلەر بولسا، تۈتۈركە ئۇرۇشى بىلەن شەھەر ئىلىش ئۇرۇشى

مىڭ سىناقلىرىدىن ئۆتكەن. غەيرىتى يۈكسەك، روھىي جۈشقۇن، ئىرادىسى مۇستەھكەم. بىر ھۇجۇم بىلەنلا دوتەي يامۇلىنى ئالالىشىدا گەپ يوق. بۇ ئىش تېز پۈرسەتتە ۋۇجۇدقا چىقىدىغان بولسا، پۈتۈن شەھەر خەلقىنىڭ كۆڭلى ئارام تاپقان بولار ئىدى، تۆمۈر سىجاڭمۇ جانابلىرىنىڭ قوماندانلىق تالانتىغا ۋە كۈچ - قۇدرىتىگە تەلتۆكۈس قايىل بولغان بولار ئىدى.

بۇ تەلەپنى ئۇ، بىرمۇنچىلىگەن شەھەر بايلىرى، ئەل - جامائەت مۆتىۋەرلىرى ئاغزى ئارقىلىقمۇ ئوتتۇرىغا قويىدى. ئادەتتىكى ھۇنەرۋەن - كاسىپ، سودا - سېتىقچىلار «ۋەكىللىرى» ئارقىلىقمۇ دېگۈزدى. ھۇجۇمغا ئاتلىنىش پىكىر بەرمەكچى ئەسكەر باشلىقلىرى بىلەن مەسلىھەتلەشتى - دە، تۆمۈر سىجاڭدىن ئىجازەت ئالماستىنلا ئوت ئېچىشنى قارار قىلدى.

ئۇرۇش تاڭ سەھەردە باشلاندى. ئوسمان تۇەنجاڭ-نىڭ يىگىتلىرى بەش تەرەپتىن تەڭ ھۇجۇمغا ئۆتتى. دوتەي يامۇل سىرتىدىكى ئورۇن ۋە ئىستىھكاملار بىر سائەت ئىچىدىلا ئىشغال قىلىندى. ياۋاشلىق بىلەن شەرتسىز قورال تاپشۇرغان چېرىكلەر ئامان قالدى، تەرسالىق قىلغانلىرى بېشىنى يېدى.

ئوق ئاۋازىنى ئاڭلاش بىلەن تەڭ يېتىپ كەلگىلى تۇرغان خەلق ئېقىنى بىردەمدىلا چوڭ كەلكۈنگە ئايلانغانىدى. بۇ كەلكۈن قۇدرەتلىك شاۋقۇنلايىتتى «ئامىن!.. ئامىن!...»

جەڭگە قوماندانلىق قىلىۋاتقان ئوسمان ئېلى ھايا-

جانلانماقتا، كۆچ ـ قۇدرەتكە تولماقتا ئىدى: تۆمۇر سىڭ جاڭ ئۆز كۆزى بىلەن بىر كۆرسە ئىدى بۇ ھالەتنى، ئۆز قۇلىغى بىلەن بىر ئاڭلىسا ئىدى خەلق ساداسىنى!...

ـــ تۆمۇر سىجاڭدىن بۇيرۇق: ھۇجۇم دەرھال توختىتىلسۇن!

«ئاھ، چارەڭ سائەت ئىچىدىلا ئىلكىمدىكە ئۆتمەسمىدى بۇ قارا چۈمۈلە ئۇۋىسى!؟ ئامال قانچە بۇيرۇق دېگەن بۇيرۇق ـ دە!...»

ـــ ئۇرۇش توختىتىلسۇن!

ئېتىشۋازلىق توختىدى، شاۋقۇن تىنچىدى. ھاڭ ـ تاڭ قالغان ئەسكەرلەر بىلەن خالايىقنىڭ كۆڭلىدە بىرلا سوئال: نېمە ئىشتۇ بۇ؟

ئۇچار پىكاپ ئامبال يامۇل دەرۋازىسى ئالدىغا قوندى. ئىككى مۇھاپىزەتچىسى بىلەن بىللە يېتىپ كەلگەن تۆمۇر سىجاڭنىڭ بىرىنچى سوئالى مۇنۇ ئىدى:

ـــ ئوسمان تۇەنجاڭ، نېمە ئىش بۇ؟!

ـــ تۆمۇر سىجاڭ، خەلقنىڭ ساداسىغا...

ـــ بەس، چېكىنىڭلار!

ـــ شەرتىمىز بار! ـــ ئوسمان تۇەنجاڭنىڭ تەلەپپۇزىمۇ قاتتىق ئىدى. ئۇنىڭ ئەتراپىدىكى لىيەنجاڭلارنىڭ چىرايىدىنمۇ بىر خىل جىددىيلىك ئالامەتلىرى ئەكس ئېتىپ تۇراتتى.

ـــ قېنى، شەرتىڭلارنى ئوتتۇرىغا قويۇڭلار، ـــ دېدى تۆمۇر سىجاڭ بىرئاز يېمۇشاپ.

ـــ ما جەنسىاڭ ـ ما شاۋۇۇ ئەسكەرلىرى شەھەردىن

چىقىپ كەتسۇن، ما شاۋقۇنسىڭ ئۆزى شەھەرده قالىدۇ! دوتەي يامۇل ئىچىدىكى قورال - ياراغ، ئوق - دورا ۋە باشقا مەنقۇلاتلارنىڭ ھەممىسىنى قالدۇرۇپ چىقىپ كېتىدۇ. يېڭىشەھەردە ساقلىنىۋاتقان قورال - ياراغلارنىڭ يېرىمىنى ئۇلار ئالىدۇ، يېرىمىنى بىز.

— شەرتىمىزگە كۆنمەيدىغان بولسا...، — ئاخىرغىچە ئۇرۇشۇش ئىرادىسىنى نامايان قىلىشتى لېيەنجاڭلار.

ما جەنسالڭ - ما شاۋقۇ چېرىكلىرىنى شەھەردىن قوغلىۋېتىش — كەڭ خەلق ئاممىسىنىڭ كۆچلۈك تەلىپى ئىكەنلىكىنى تۆمۈر سىجاڭمۇ بىلەتتى. ما جەنسالڭ بىلەن زىتلىشىپ قېلىشنىمۇ خالىمايتتى.

— خوپ، مەن سۆزلىشىپ چىقاي! — تۆمۈر سىجاڭ دوتەي يامۇل تەرەپكە قاراپ دادىل قەدەم تاشلىدى.

— ئامىن! — مىڭلىغان خەلق ئۆز سەركەردىسىنىڭ تىنچ - ئامانلىقى، مۇۋەپپەقىيىتى ئۈچۈن دۇئاغا قول كۆتۈردى.

تۆمۈر سىجاڭ تۆت سائەتلىك بەس - مۇنازىرە ئۇرۇشنى غەلىبىلىك ئايىغلاشتۇرۇپ، خەلق قوينىغا ساق - سالامەت قايتىپ كەلدى!

— شەرتىمىزنى قوبۇل قىلىشقا مەجبۇر بولدى. ئۇلار مۇشۇ سائەتتىن ئېتىبارەن يۆتكىلىشكە باشلايدۇ. قالغان گەپنى كەچتە دېيىشەيلى! — تۆمۈر سىجاڭنىڭ پىكاپى سۇسقىنا چاڭ كۆتۈرۈپ يۈرۈپ كەتتى.

باغدا ئۆتكۈزۈلگەن ئىچكى يىغىن يېرىم كېچىگىچە داۋاملاشتى. ھەر ئىككى تەرەپ ئۆز گېپى، ئۆز مەۋقەسىدە

مەھكەم تۇرۇشتى. كەسكىن بەس - مۇنازىرە قىلىشتى، ئاچچىقلاشتى، قاينىشتى. ئاخىر پەسكويىغا چۈشتى، ئىتتىپاقلىق - بىرلىكنىڭ ھەممىدىن ئەۋزەللىكىنى تەكىتلەشتى.

— ما جەنسائىنىڭ قانداق نېمىلىكىنى ئانچە - مۇنچە بىلىمەن، — تۆمۈر سىجاڭ ئۇنىڭ خىلىدىن بۇيان تەييارغا ھەييار بولۇپ كېلىۋاتقان ھارامزادىلىكلىرىنى بىر قۇر ئەسلەپ ئۆتكەندىن كېيىن مۇنداق دېدى، — بۇگۈنمۇ يەنە ئۆزى قول قويغان كېلىشىمنىڭ سىياسى قۇرۇماي تۇرۇپلا بۇزۇلۇپ، نامەردلىك، خىيانەتكارلىق قىلدى. قالدۇرۇپ كېتىشكە تېگىشلىك قورال - ياراغ، ئوق - دورىلارنى ئوغرىلىقچە يۆتكەپ، ئاخىر تۈتۈلدى، رەسۋا بولدى! ئۇسمان تۇەنجاڭ يېگىتلىرىنىڭ سەگەكلىك بىلەن نازارەت قىلىپ، 200 تال يېڭى مىلتىق، 17 سانىدۇق ئوقنى قولغا چۈشۈرگەنلىكى — ئالاھىدە نەتىجە!... شۇنىمۇ ئۇنتۇماسلىقىمىز شەرتكى، باش قوماندانىمىز خوجىنىياز ھاجىم جانابلىرى بىلەن ما جۇڭيىك بىر سەپتە جەڭ قىلىۋاتىدۇ. ما جەنسائى — ما جۇڭيىڭنىڭ ئادىمى. مۇنداق سۈركىلىش ۋە كۆڭۈلسىزلىكلەر داۋاملىشىۋېرىدىغان بولسا، ھاجى ئاتىمىز بىلەن ما جۇڭيىڭنىڭ بىرلىكىگە تەسىر يېتىپ قالىدۇ، ئىنقىلابىمىزنىڭ ئومۇمىي مەنپەئىتىگە تەسىر يېتىپ قالىدۇ... مەن ما رالبېشىدىكى چېغىمدىلا ھاجى ئاتىمىزغا مەكتۇپ ئەۋەتكەن. سىلەر كۆڭۈل بۆلۈۋاتقان، ئەندىشە قىلىۋاتقان ۋە ئالدىراۋاتقان مەسىلىلەر ھەققىدىمۇ يولىورۇق سوربغان، ئالاقىچىلىرىمىز يېقىن كۈنلەر ئىچىدە كېلىپ قالار. ھاجى ئاتىمىزنىڭ

يوليورۇقى يېتىپ كەلگۈچە تەخىر قىلايلى.

.....

سابىق دوتەي ما شاۋۇنىڭ ھايات بىخەتەرلىكىگە ۋە مال ـ مۈلكىنىڭ دەخلىسىزلىكىگە كاپالەتلىك قىلىش شەرتى ئاستىدا تۈتۈپ قېلىنغانىدى. ئۇنى نازارەت ۋە مۇھاپىزەت قىلىش مەجبۇرىيىتى ئاتاقلىق باي، باجگىر ئىبراھىم لوزۇڭ① نىڭ زىممىسىگە يۈكلەنىدى. ما شاۋۇ ئۇنىڭ سەمەندىكى بېغىغا ئورۇنلاشتۇرۇلدى. مۇغەمبەر ما شاۋۇ ئىبراھىم لوزۇڭغا مۇنداق دېدى:

ــ ما جەنساڭ ئەسلىدە مېنى يېڭىشەھەرگە مەجبۇرىي ئاچقىسىپ كېتىپ، گۆرۇ سۈپىتىدە تۈتۈپ تۇرماقچىدى. مىزىنىڭ يېنىگىزدا قالغىنىم تولىمۇ ئوبدان بولدى. بىراق، ما جەنساڭ ناھايىتى تەرسا بىرىنەمە. مېنى بۇلاپ چىقىپ كېتىشكە تەۋەككۈل قىلىپ قالسا، تۆمۈر سىجاڭ ئالدىدا يەرگە قاراپ قالمىز. يەنە بىر تەرەپتىن ئېيتقاندا، پېقىر يۈرت سورىغان توققۇز يىل مابەينىدە ئاز بولمىغان سەۋەنلىكلەرگە يول قويۇلىدى. بىر تالاي كىشىلەر ئۇۋالچىلىققا ئۇچرىدى، سورۇلدى، خانىۋەيران بولدى. بۇنىڭغا ھازىر ناھايىتى ئېچىنىمەن، ئەپسۇسلىنىمەن. بەھۇدە ئازاب چەكمەن ئاشۇ كىشىلەردىن بىرى ياكى بىرقانچىسى ئەنە ئېلىشقا بەل باغلايدىغان بولسا، مەنمۇ «ئەلھۆكمىللا» دەرمەن. لېكىن ئوغرى ما جەنساڭ بۇنى دەستەك قىلمۇبلىپ،

---

① 1937 ـ يىلى شاڭ شىسەي يەپ كەتكەن.

غوڭا كۆتۈرۈشتىن يانمايدۇ. سىزمۇ قىيىن ئەھۋالدا قېلىپ شىكەز مۇمكىن. تۆمۈر سىجاق ئىجازەت بېرىدىغانلا بولسا، بىرەر 100 ئەسكەر ئالسىكىز، ئەل - يۇرت تىنچلانغۇچە باغ-نىك ئىچى - سىرتىنى مۇھاپىزەت قىلسا.

بۇ تەكلىپ تۆمۈر سىجاكىنىڭ رازىلىقىغا ئېرىشتى. قورال - ياراغلىرى تۆمۈر سىجاق تەرەپتىن بېرىلىدىغان بۇ ئەسكەرلەرنىڭ كىيىم - كېچەك ۋە تەمىناتىنى ئىبراھىم لوزۇڭ ئۆز ئۈستىگە ئالدى. شۇنداق قىلىپ، 100 ئەسكەر بۇ باغنىڭ ئىچى - سىرتىنى قوغدايدىغان بولدى.

كۈن - تۈنلەر جىمجىتلىق ئىچىدە ئۆتىمەكتە ئىدى. كىرپىك قاقماي تۈنىنى تاڭغا ئۇلاش جەريانىدا بىرەر دۈشمەنلىك ھەرىكەتنىڭ شەپىسىنىمۇ سەزمىگەن بۇ ئەسكەرلەر زېرىكىشكە، بىخۇدلىششقا باشلىدى. تومۇز پەسلىنىڭ تىنچىق - دىمىق كۈندۈزلىرىنى مېڭىلىك - مېڭىسىز دەرەخلەر سايىسىدە ئېغىناپ يېتىش بىلەن ئۆتكۈزۈپ، كېچىلىرى نە - نەلىدىكى قىمار سورۇنلىرىغا چاپىدىغان بولدى. ئىبراھىم لوزۇڭ ئۆز تىجارىتى بىلەن بەند، تۆمۈر سىجاق «100 ئەسكەر نازارەت قىلىڭاتىدۇ» دەپ خاتىرجەم ئىدى.

ئەجدىھا باشلىق ھاسا تۈتقان «قەلەندەر» ئانچە - مۇنچە كېلىدىغان بولۇپ قالدى. قورالىلىق دېھقان يىگىت-لىرى ئاشقان - تاشقان نەرسىلەرنى بەرسە، ئېچىپ كېتىپ-تۇ، كۆكىرىپ قاپتۇ دېمەستىن ئاچكۆزلىك بىلەن يەپ تۇگىتەتتى، «رېخىمەيىتى - رېخىمەيتى» دەپ ئېگىلەتتى. يىگىتلەر ئىچ ئاغرىتىپ «ھەي جاڭگۇيدە، مە بۇنى يە، بۇنى» دەپ ئۇنى - بۇنى تەكلەيتتى «جاڭگۇيدە — ما، خوجايىڭ

دەيدۇ گەپ، مەندە ئەمەسى خوجايىڭ» دەپ جاۋاب بېرەتتى.

— جاڭگۈيدە — خوجايىن دېگەن گەپ ئىكەن، — دەپ كۈلۈشۈپ كېتەتتى يىگىتلەر، — جۇلدۇر كېپەن قەلەندەرنىمۇ خوجايىن دەپ يۈرگىنىمىزنى قاراڭلار! — يىگىتلەردىن بىرى تەكلىپ بەردى، — «گاچا قىزنىڭ تىلىنى ئانىسى بىلىدۇ»، دېگەندەك، بۇنىڭ زۇۋانىنى ما دوتەي بىلىدۇ. گەپكە سېلىپ، ئانچە ـ مۇنچە ئىچ پۇشۇقىنى چىقارمىسۇنمۇ؟

— ما دوتەي كۆرۈشەرمۇ بۇ دىۋانە بىلەن؟

— دەپ باقمايلىمۇ؟ كۆرۈشمەيمەن دېسە، ھەيدىۋەتسەك بولمىدىمۇ؟

ـ ئۆزۈڭ دەپ باق ئەمىسە.

ما شاۋۇۋ رازى بولدى، ھېلىقى يىگىت بۇ «قەلەندەر»نى ما شاۋۇۋ بىلەن ئۇچراشتۇرۇپ قويدى. ئىككى سائەتلەردىن كېيىن قايتىپ چىققان «قەلەندەر» ھەر چامدامدا بىر قېتىم «بىسمىللايى رېخمانو رېخىمۇ» دەيتتى.

— «بىسمىللا» دېيىشنى بىرەمدىلا ئۆگىنىۋالغىنىنى قاراڭلار! — دەپ خۇشال بولدى يىگىتلەر، — ھەي گاداي، ئانچە ـ مۇنچە كېلىپ تۇر جۇمۇ!

— رېخىمەيتى ـ رېخىمەيتى.

بۇ ئىشتىن خەۋەر تاپقان ئىبراھىم لوزۇڭ «شۇنچە يوغان دوتەينىڭ ئەرزىمەس بىر قەلەندەر بىلەن سۆزلىشىپ يۈرگىنى نېمىسى؟» دەپ ھەيران قالغانىدى، ما شاۋۇۋنىڭ جاۋابىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن خاتىرجەم بولدى، ھەتتا ئىچ ئاغرىتىپ قالدى:

— مۇسۇلمانچىلىقنىڭ قائىدە - يوسۇنلىرىنى بىلىپ ۋېلىشقا تەشنا ئىكەن، ئىشنى «بىسمىللا» نى ئۆگىتىشتىن باشلىدىم. يالغۇزچىلىقتا زېرىكىپ قالغانىكەنمەن، بىردەم-يېرىم دەم گەپكە سالدىم. خۇدانىڭ ئالدىدا ھەممە ئادەم باراۋەر ئەمەسمۇ؟

ئىبراھىم لوزۇڭ ئويلىنىپ قالدى: «ما دوتەي — يۇرت سوراپ ئۆتكەن كاتتا ئەرباب. مۇنداق نەزەربەندلىك تۇرمۇشتىن زېرىكىدۇ، سىقىلىدۇ. كەڭرەك تۇتاي، جاندىن، جاھاندىن بىزار بولغۇدەك ھالغا يېتىپ قالمىسۇن يەنە.»

بىر كۈنى ئەتىگەنلىك چاي ۋاقتىدا چوڭقۇر ئىچىنغان، ئەپسۇسلانغان قىياپەتتە مۇنداق دېدى ما شاۋۇۋۇ:

— ياڭ زىكشىن ئالىلىرى ھايات چېغىدىلا مەن ھەربىي خىزمەتتىكىلا ھۆددىسىدىن چىقىش، مەمۇرىي خىزمەتتىن ئىستېپا بېرىش ھەققىدە ئىلتىماس سۇنغانىدىم. قەشقەرنىڭ دوتەيلىكىگە جانابىگىزنى كۆرسەتكەنىدىم. قالتىس ئابروي - ئىناۋەتلىك زات، تالانتلىق ئەرباب، سەمىمىي-سادىق كىشى دەپ تونۇشتۇرغانىدىم. ئۇ كىشى ئىلتىماس ۋە دوكلاتلىرىمنى تەستىقلاشتىن بۇرۇن ئاخىرەتكە سەپەر قىلدى. بۇ تەلەپنى جىن شۇرىنغا يوللاي دەپ بولغۇچە، ئۆزىنىڭ تۆتىنچى ئىنىسىنى سىلىكلىققا تەيىنلەپ ئەۋەتتى، غىڭ قىلالماي قالدىم. شىڭ دۇبەن ئالىلىرىغا ئېيتاي دەپ تۇرغىنىمدا، بۇ ئەھۋالغا دۇچ كەلدىم. دوتەيلىككە يارايدىغان پىرىدىنبىر كىشى — سىز ئىدىڭىز. ئەپسۇسكى...

— ياخشى كۆڭۈللىرىگە رەھمەت، ما دوتەي ئالىلىرى، — دېدى ئىبراھىم لوزۇڭ دەككە - دۈككە ئىچىدە، —

تۆمۈر سىجاڭنىڭ ئۆز يۇرتلۇق يېقىن بۇرادىرى يۇنۇسبەگ نىڭ دوتەيلىكىنى قوللايمەن، ھمايە قىلىمەن. دوتەيلىكتىن تەمەيىم يوق ھەم قاملاشتۇرالمايمەن. مۇنداق گەپنى ئېغىزغا ئالغۇچى بولمىغايلا، كۆن ئالغىلى قويغايلا. ئىبراھىم لوزۇڭ دوتەي بولۇشنى خىيالىغا كەلتۈرۈپ باقمىغان بولسىمۇ، ما شاۋۇنىڭ سۆزىدىن تەسىرلىنىپ قالدى. ئۇنىڭدىن ھال سوراشقا چىققۇچىلارنىڭ سۆز ـ سۆھبەتلىرىگە ھېچقانداق چەك قويمىدى.

تۆمۈر سىجاڭنىڭ ما شاۋۇ ھەققىدىكى سوئاللىرىغىمۇ «ئىستىقامەت بىلەن ئۆتۈۋاتىدۇ» دەپ جاۋاب بېرىۋەردى.

ما شاۋۇنى خۇپىيانە ھالدا يوقلاپ تۇرىدىغانلارمۇ يوق ئەمەس ئىدى. زاۋال ۋاقتىدا پەيدا بولىدىغان بۇ ئادەملەرنىڭ قايسى ۋاقىتتا ئۆزاپ كەتكەنلىكىنى بىلىپ بولمايتتى. ئەجدىھا باشلىق ھاسا تۇتقان «قەلەندەر» كۆندۈزى چىقاتتى، ما شاۋۇدىن «ئۆگەنگەن» ئىرىنى ئۇنۇتۇپ يادلىغاچ كىرىپ كېتەتتى.

بۈگۈن ئەلنەغمىسىز، داغدۇغىسىز زىيافەت بولۇۋاتقانىدى. پاقا يوپۇرمىقى، ئېگىز ۋە سېرىق گۈللەر بىلەن ئورالغان كۆلنىڭ يان تەرىپىدىكى سەينا‌غا گىلەم، كۆرپە ـ يېكەندازلار سېلىنغان. سورۇنىنىڭ تۆردىن ئورۇن ئالغان ما شاۋۇ قوش ياستۇققا يۆلىنىپ ئولتۇرۇپ، چىلىم تارتـ ماقتا ئىدى. خوجا ئىشان قاتارلىق توقۇز نەپەر كاتتا زات ئۆزئارا پىچىرلاشماقتا، ئىككى ـ ئۈچ سائەتتىن بۇيان بولۇپ ئۆتكەن سۆز ـ سۆھبەتلەرنىڭ ئۆز مەنپەئىتىگە زىچ مۇناسىۋەتلىك قىسىملىرى ھەققىدە پىكىر يۈرگۈزـ مەكتە ئىدى. ساھىبخان ئىبراھىم لوزۇڭ تاسادىپىي رەۋىشـ

ئه جەم بولۇپ قالغان بۇ مېھمانلارنى يېيىشكە، ئىچىشكە تەكلىپ قىلىش بىلەن ئاۋارە ئىدى. ئالدىراش كىرگەن قورالليق مۇھاپىزەتچىدىن بىرى خەۋەر يەتكۈزدى:

— لوزۇك بېگىم، ئۇچ تۆگكان ما دوتەي بىلەن كۆرۈشمەز دەپ كەپتۇ!

ما شاۋۇۋ ئىبراھىم لوزۇكغا سوئال نەزەردە تىكىلدى. باشقىلار «كىرسۇن، كۆرۈشسۇن» دېگىلى تۇردى.

— باشلاپ كىر، — دېدى ئىبراھىم لوزۇك ئازراق ئىككىلىنىشتىن كېيىن.

— ما دوتەي ئاللىرى! — تەك يىقىلىپ، ما شاۋۇۋ-نىڭ پۇتىنى قۇچاقلىدى ئۇچ تۆگكان، — بىز چىدىيالمەدۇق، بەرداشلىق بېرەلمىدۇق، بىزگە رەھىم قىلسىلا، ئاتا-دارچىلىق قىلسىلا!

— تۇر ئورنۇڭدىن! — غەزەپ بىلەن بۇيرۇق قىلدى ما شاۋۇۋ، — راۋۇرۇس تۇرۇپ، يىغلىماي، پوتلاڭنى ئېقىتماي سۆزلەش! ئەسكەردەك تۇرۇشمايدۇ بۇ ھارامتاماقلار! — يىغسىنى دەرھال توختىتىپ، بۇتتەك قېتىپ تۇرغان ئۇچىگە قاراپ دېدى، — ھە، نېمە گەپ؟ ھەربىي قائىدە بويىچە دوكلات قىل!

ئۇچ ئېغىزدىن چىققان گەپنىڭ جۇغلانمىسى مۇنداق ئىدى:

ما جەنسانكنىڭ قولىغا قالىغان بىز — ما شاۋۇۋ ئەسكەرلىرىنىڭ كۈنى تەس، ئەھۋالى ئېچىنىشلىق، ما جەنسانڭ ئەسكەرلىرى ئۆزىنىى خوجايىن، ھەتتا قۇتۇلدۇرغۇچىسى خۇدا دەپ بىلىدۇ. بىزنى قۇلدىنمۇ پەس كۆرىدۇ. كىر - قاتلىرىنى يۇغۇزىدۇ، قول - پۇتلىرىنى تۇتقۇ-

زىدۇ. چاچ ـ ئىرناقلىرىنى ئالغۇزىدۇ، تەرەت قاچىلىرىنى تۆكتۈ-
رىدۇ. كېچىلىرى يېزا ـ مەھەللىلەردىن قوي ـ كالا، توخۇ-
ئۆردەك ئوغرىلاپ كېلىشكە مەجبۇرلايدۇ. ھەتتا قىز ـ ئايال-
لارنى بۇلاپ كېلىشكە زورلايدۇ. ئۇنىڭ ساق، ئۇرىدۇ، دۈم
بالايدۇ. ھەتتا ئاندىن تۇغما ھالەتكە كەلتۈرۈپ قويۇپ،
بەتقىلىقلىق قىلمدۇ! «سەنلەرنى بىز ئۆلۈمدىن قۇتۇلدۇرۇپ
قالغان، ئېشەك ئورنىدا مېنىشكىمۇ ھەقسىز بار!» دەپ
داۋراك سالغىنى سالغان!... بۇ كۆلپەت ـ ئاھانەتلەرگە
چىدىيالمىغانلاردىن ئىككىسى ئۆلارغا يانغانىدى، كۆز ئالدى-
مىزدىلا ئېتىپ تاشلىدى. قېچىپ كەتكەن بىرىنى نەيزە
سانجىپ ئۆلتۈردى! بىزنىڭ كۆرۈۋاتقىنىمىز ئىتنىڭ كۆنى!...
بىزگە رەھىم قىلسىلا، ئاتىدارچىلىق قىلىپ، ئۆز يانلىرىدا
ئېلىپ قالسىلا، دوتەي ئاتا...!...

ـــ مەن دوتەي ئەمەس، لوزۇك جانابلىرىنىڭ ئىختى-
يارىددىكى بىر تۇتقۇن...

ـــ ئۇنداق دېمىسىلە، دوتەي ئالىيلىرى، تۇتقۇن
بولغانلىرى نېمىسى؟ ـــ دەپ يالۇۋرۇشتى مېھمانلار، ـــ
لوزۇك جانابلىرىمۇ سىلىنى تۇتقۇن قاتاردا كۆرۈۋاتقىنى
يوق. لوزۇك بېگىمنىڭ مېھمىنى سىلە، بىزنىڭمۇ ئەزىز
مېھمىنىمىز.

«دەردىمەن» ئۇچ ئەسكەر ئىبراھىم لوزۇكقا ئىلتىجا
قىلدى:

ـــ لوزۇك بېگىم، خىزمەتلىرىدە بولۇشىمىزغا رۇخسەت
قىلغايلا!

خوجا ئىشان ئېغىز ئاچتى:

ـــ يەتكۈچە ئازاب ـ كۈلپەت چېكىپ، ئۆزلىرىدىن باشپاناھلىق تىلەپ كىرىپتۇ. ئاتتىدارچىلىق قىلسىلا، لوزۇك بېگىم. خىزمەتلىرىنى بەجا كەلتۈرسۇن، ئەسكەر يىگىتلەرگە ئېتىشۇازلىق، قىلىچۇازلىقنى ئۆگەتسۇن، تۆمۈر سىجاك ئاتلىق لىسىمۇ، باشقىچە گەپ قىلماس.

ـــ ماقۇل، تۇرۇڭۇەرسۇن. تۆمۈر سىجاكقا-ئۆزۈم جاۋاب قىلارمەن، ـــ دېدى ئىبراھىم لوزۇك. كېلىشى سەۋەبلى «قەلەندەر» بىلەن ما شاۋۇدىن باشقىلارغا نامەلۇم بولغان بۇ ئۇچ «دەردمەن» تەكشى تەزلىنىپ، مىننەتدارلىق بايان قىلدى، قەسەم بەردى.

.....

ئاي ـ يۇلتۇزسىز كېچە. قاپقارا لىباسلىق ئىككى كىشى قارا ئايغىرغا قامچا سالماقتا. بىر ئاتلىقنىڭ ئاستىدا خۇرجۇن بارمەك قىلىدۇ، يەنە بىرىنىڭكىدە ھېچنېمە يوق. بۇلار نەدىن كەلگەندۇ؟ نەگە بارىدىغاندۇ؟ نېمانچە ئالدىراپ رايدىغاندۇ؟ دۆلەتباغ يولى تەرەپتىن كەلگەن بۇ ئادەملەر نەزەربىاغ تەرەپكە قايرىلدى، تۈمەن دەريا سىنىڭ شەرقىي شىمالىي قىرغىقىنى قاپلىغان قويۇق بوتىجالىق ئىچىدە غايىب بولدى. ئەنە، چىقتى، كۆۋرۈكنىڭ شىمالىي تەرىپىدىكى دۆڭگە چىقتى، قورغان تەرەپكە قاراپ چېپىپ كەتتى. ئىشان خوجامنىڭ دەرۋازىسى ئالدىدا توختىغىنىغا قارىغاندا، ھىدا-يىتىللا ئىشان خوجىنىڭ روھ ـ ئەرۋاھىغا ئاتاپ، نەزىر-سەدىقە ئەكەلگەن ئىخلاسمەنلار ئىكەنلىكىدە شەك يوق. خۇرجۇنىدىكى قىممەت باھالىق سەدىقە بۇيۇملىرىنى ئوغرى ـ

قارا قچىلارنىڭ قولىغا چۈشۈپ كېتىپ قالمىسۇن دەپ، ئۆلەر - تىرىلىشىگە قارىماي چېپىشقانىكەن - دە؟

— نېمە بۇ؟ ئەسكى چاپان، يىرتىق تامبال كۆتۈرۈپ كېلىشكىنىڭ نېمىسى؟! — ھايا جانلىق ئاۋازدىن چۆچۈپ ئويغىنىپ، يالىڭاياغ ھالدا ئىشىك ئاچقان خوجا ئىشاننىڭ تۇنجى سوئالى شۇ ئىدى، — نېمە بۇ؟ ھە، زادى نېمە بۇ؟

قاپقارا لىباسلىق ئىككى ئادەمنىڭ تۇرۇۋاتقىنى — خوجا ئىشاننىڭ ھېلىقى تىلاۋەتخانىسى، خۇرجۇندىن چىقارغىنى — ئىككى دانە ئەسكى چاپان - ئىشتان، نەچچە يىرىگە ياماق چۈشكەن ئىككى جۈپ كۆن ئۆتۈك قاتارلىق نەرسىلەر ئىدى.

— بۇنىڭدىن باشقا نەرسە يوقمۇ؟

— يوق خوجام.

— ھەت يوقمۇ؟

— يوق.

خوجا ئىشان ۋارقىرىدى:

— سۆزلە، خوتۇن تالاق، بۇ نەرسىلەرنى نېمە ۋەجدىن ئەكىلىشكىنىڭنى سۆزلە!

— خوجام، قۇرۇپ ئۆلەي دېدۇق، گېپىلىمىزدى بىر نەپىدىۋالغان بولساق.

— ئولتۇرۇپ تۇرۇش، ئۆزۈم ئەكىرىپ بېرەي... ئىچىگە شال تېرىۋېلىشقاندەك ئىچىۋېرىشكىنىنى! ساقال - بۇرۇتلىرىڭنى سۇرتۈشمەمسەن؟ گەپ قىلىشە ئەمدى!

خوجا ئىشان، ما شاۋۇ بىلەن «قەلەندەر» نىڭ تەلىپى بويىچە، مازالبېشى - قەشقەر ئاربىلىقىدىكى مۇھىم قاتناش

تۇگۈنلىرىگە مەخسۇس پايلاقچىلار ئورۇنلاشتۇرۇۋەتكەنىدى. قارا لىباسلىق ئىككى مەخلۇق شۇلارنىڭ جۈملىسىدىن ئىدى. بىرىنچىسى مەغرۇرلانغان، ئۆز ئىشىغا تەمەننا قويغان هالدا سۆزلەشكە باشلىدى:

— ئىنس ـ جىن توختىمايدىغان جەزىرە ئاچىلىدا يېتىشۈەردۇق ـ يېتىشۈەردۇق، قىلتىقسىمزغا ئادەم تۆگسۈل خەۋەرچى كەپتەرمۇ چۈشىدىغاندەك ئەمەس؛ ئىشان خوجامغا ئەمدى نېمە دەمسىز، قانداق جاۋاب بېرەرمىز دەپ تىت ـ تىت بولۇپ تۇرساق، ئۇنۇپ چىقىقاندەكلا پەيدا بولۇۋاتـ مامدۇ بۇ ئىككىسى؟

— ئىككىسى؟

— هەئە، مۇشۇ ئەسكى ـ تۈسكىلەڭنىڭ ئىگىلىرى. قارىساق، بۇ يەرلىكتەك ئەمەس، تۆمۈر هارۋىكەشنىڭ ئەسكەرلىرىگىلا ئوخشىشۇاتمامدۇ؟ ئەسسالامۇئەلەيكۇم، يول قايىاقتا؟ دېسەك. «قاشقارغا» دەۋاتمامدۇ؟ شۇ، بىز كۆتۈۋالـ مىغان ئەزىز مېهمان ئەنە شۇ! دېدۇق. ئىززىتىنى قىلدۇق، تەشنالىقىنى قاندۇردۇق، ئېتىنى سۇغاردۇق. قەشقەرغە سەپەر قىلىشتىكى مەقسەت ـ مۇددىئاسىنى سورىساق، گەپ ئويىنـ ئۇۋاتىدۇ تېخى! بىزگە بوي بېرىدىغاندەك ئەمەس. بىرلا شەرەت قىلۇۋىدىم،... — سەككىز قېرىنداش چوڭ بىلەن بىر ساپتىكەنمەن!...، — يەنە بىرىمۇ قاپلاندەك كۆچى بار نېمە ئىكەن، تاس ـ تاماس قالدى مېنى بوغۇپ ئۆلتۈرۈپ قويغىلى!

— بويىنغا سىرتماق سېلىپ، شۇنداق تارتىپتىكەنمەن!...

— توختا! گەپ سوراپ باقايلى دەپ توسۇۋالمىغان بولسام، ئۇنىمۇ...

— گەپ سوراشتىڭمۇ؟ نېمە دېدى؟

— سەن ما جۇڭيېڭنىڭ خەۋەرچىسى، ما جەنسائېنىڭ قېشىغا كېتىۋاتسەن، شۇنداقمۇ؟ دېسەڭ، ما جۇڭيېڭ دېگەننى شۇنداق سەت تىللاپ كەتتىكى!...

— خەتنى چىقار دېسەڭ، «خەت يوق» دەيدۇ. كىمگە قانداق خەۋەر ئەكېلىۋاتسەن؟ دېسەڭ، زۇۋان سۆزەمەيدۇ. گەجگىسىگە تاياق تېگىۋاتسا، ئوڭ پۇتىنى قۇچاقلاپ ياتىدۇ. توختا، بۇنىڭ ئوڭ پۇتىدا بىر ھېكمەت بار دېدىم. پۇتىنىڭ لېپىكىنى كۆكۈم ـ تالقان قىلىۋەتمىگۈچە، مانا بۇ بىر پاي ئۆتۈكنى سالدۇرغىلى بولمىدى دېسىلە، خوجام!

— مۇنداق ـ دە؟ — ئەنە شۇ بىر پاي ئۆتۈكنى قولىغا ئالدى خوجا ئىشان، — جەسەتنى نەگە يېغىشتۇردۇڭلار؟

— شامگۆر ئىچىگە.

— پەسكىلار جايىدا. ئەمدى بەھۇزۇر ئارام ئېلىڭلار.

— رەھمەت، خوجام.

— جىنەڭ تەخىر قىلىڭلار.

— خۇش، خوجام، — ئارقىغا يېنىشتى ئۇلار.

— ئىسمىنى بىلەلىدىڭلارمۇ؟

— ئىسمىنى؟ — بىر ـ بىرىگە قارىشىپ تۇرۇپ قالدى ئىككىسى، — چوماق يېگىنىنىڭ ئېتىنى چاقىرىۋاتقانىغۇ يەنە بىرى؟ نېمە دېدى؟ تىلسىمنىڭ ئۇچىدا بار ئىدى، ئەستا!...

— تاپتىم - تاپتىم! — ئوت ھەلەكچىلىكىدە قالغان بەگگە، سەرەگگە تېپىۋالغاندەك خۇش بولۇپ كەتتى، — «شانىياز ئاكا!...»، «رازى بول، سالى!...»

— راست، بىرىنىك ئېتى شانىياز، بىرىنىك سالى!

— شانىياز، سالى، — دەپ تەكرارلىغاندىن كېيىن مۇغەمبەرلەرچە تىكىلدى خوجا ئىشان، — ھەپتە - ئون كۈندىن بۇيان نېمە ئىش بىلەن مەشغۇل بولدۇڭلار؟

— ئاپئاق خوجامغا قاراشلىق ۋەخپە يەرلەرنىك ئىجارە ھەققىنى سۈيلەش بىلەن!

— تۆگە كۆردۈڭلارمۇ؟

— نۆزەمبىللا، كۆرمىدۇق، خوجام!

— خوپ، ئەمدى چىقىڭلار، مۇشۇ دەقىقىدىن باشلاپ، گاس، گاچا، قارىغۇ سىلەر.

— شۇنداق، خوجام.

خوجا ئىشان ئىشكىنى زەنجىرلىدى. چىراغنىك پىلىكىنى چىقاردى. يېنىدىن ئايرىلمايدىغان سۆگەك ساپلىق قەلەمتىراشنى ئالدى. بىر پاي ئۆتۈكىنى ئۆرۈپ - چۆرۈپ بىر ھازاغىچە كۆزەتكەندىن كېيىن چەمىنى ئاجرىتىشقا كىرىشتى. ئۇ، ھاياجانلانغان، ئالدىرىغان ۋە ھولۇققانىدى. ئاجرىغان چەم ئىتنىك تىلىدەك ساڭگىلاپ قالدى. «بۇ نېمە ئىش؟ قەغەز دىدارى كۆرۈنمەيدۇيا؟ پاشنا ئىچىگە سالغانمىدۇ-يا؟ توغرا، ناھال بېيكى قېقىلغاندەك قىلىدۇ. پاشنا ئىچىدە بىر گەپ بار، چوقۇم بىر گەپ بار!» ناھال ئاستىغا قەلەمتىراشنىك ئۇچىنى كىرگۈزدى. قايرىدى، كۆچەپ قايرىدى. ئۇچى سۇنغان ۋە ئۆز يۆنىلىشى بويىچە قاتلىشىپ

گەتكەن قەلەمتىراشنىڭ ئۆتكۈر قۇيۇچ بىسى ئۇنىڭ كۆز-سەتكۈچ بارمىقىنى قاپ ئوتتۇرىدىن ئۈزۈۋەتكىلى تاس - تاماس قالدى. قويۇق قان دانىچىلىرى ئەسكى ئۆگزىدىن تامچە ئۆتكەندەك توختاۋسىز تامچىلىماقتا. سول قولىنىڭ باش بارمىقى بىلەن ئۇزاققىچە ئۇۋۇلىدى، يەنە توختايدى-غاندەك ئەمەس. «نېمە قىلغۇلۇق ئەمدى؟ كونا قاپاقنىڭ لېشى بولسا، باسقان هامان توختايتتى...» ئاغرىق ئازابى ئىچىده ئاجايىپ بىر ئەقىل تاپتى: «راست چىلىم قاپقى بار ئەمەسمۇ!» جىنچىراغنى كۆتۈرگىنىچە، مېهمانخانىغا چىقتى. تەكچىگە تىزىپ قويغان چىلىم قاپقىنى قولىغا ئالدى - دە، تىلاۋەتخانىسىغا ياندى. نوغۇچتەك سېپى بار يۇپيۇمىلاق بۇ نوگاي جىنچىراغ شولىسىدا مىستەك پارقىرايتتى. نو-گاينىڭ ئوتتۇرىسىغا ئورنىتىلغان تۆچ چوغدان ئالتۇن تاجىدەك سۆلەتلىك كۆرۈنەتتى. «ئاھ چىلىم، نى - نى سورۇنلارغا كەيپ ۋە هۇزۇر بەخش ئەيلىگەن خىسلەتلىك چىلىم! نى - نى ئۇلۇغ زاتلارنىڭ ئاغزى تەگكەن، نەزەرى چۈشكەن ئەتىۋار چىلىم! سېنى بۇزارمەنمۇ، سېنى ئۆز قولۇم بىلەن چاقارمەنمۇ ئەمدى؟ ياق، كۆزۈم قېيمايدۇ، يۈرىكىم چىدىمايدۇ... ۋاي، ۋايجان! ئەجەب ئاغرىپ كەتتى بۇ قول؟ جېنىمنى ئالامدۇ نېمە بۇ كىچىككىنە يارا؟ بولدى، جان بولسا جاهان، ئالتۇن قاپاق بولسا ئەمۇ مېهرىگدىن كەچتىم!...» تۆچ چوغدانىنى ئېهتىيات بىلەن قومۇرۇۋالدى. سول قولىنىڭ ئوتتۇرا بارمىقىنى چىلىم تۆشۈكىدىن كىرگۈزۈپ تاتىلاپ باققاندى، هېچنېمە چىقمىدى. چاقاي، چاقمىغۇچە بىر-نېمە چىقىدىغاندەك ئەمەس.» كۆزىنى يۇمۇپ تۇرۇپ دەس-

سندى. قۇرۇپ كەتكەن نوگاي پارچە - پارچە بولۇپ كەتتى. تۆشۈك ئەتراپى قىزىپ ۋە تاتىلاپ نېپىزلىتىۋېتىلگەن، ساپ تەرىپىمۇ ياغاچ بىلەن كوچىلاپ راۋانلاشتۇرۇۋېتىلگەن بۇ نوگاينىڭ ساپقا تۇتاش تەرىپىدىنلا ئاز - تولا لەش چىقتى. قەلەمتىراشنىڭ كۆتۈك ئۇچى بىلەن ئاۋايلاپ سويۇۋېلىنغان يالپاق - يالپاق لەشمۇ قات - قېتىدىن كۆكىرىپ كەتكەنىدى. ئىشان خوجا سەللىسىنىڭ ئۇچىدىن بىر سوياملىچە يىرتىۋېلىپ، ئۇچ قاتلاپ تەييار قىلغانىدىن كېيىن بىر يالپاق لەشنى يارىسى ئۇستىگە قويدى، رەخت بىلەن يۆگىدى، بارغانچە چىڭ يۆگىدى. «ياكى داۋا، ياكى شىپا... ۋاييەي - ۋايجان!...» لەش ئىچىگە سىڭىپ كەتكەن كۈچلۈك نەشە زەھىرى جان - جىسمىنى ئۆرتىمەكتە، ھايانىغا خىرىس قىلماقتا ئىدى. «ۋايجان!... تۈز باسسام بولماسمدى. زەمچە باسسام بولماسمدى، نۆشۈدۈر باسسام بولماسمدى ئۇنىڭ ئورنىغا؟ ۋايجان!... قايسىكلار ئويغاق؟...» تاشقىرىغا چىقماقچى بولدى، ئىشىك زەنجىرىگە قول ئۇزارتتى. «ۋايجان، مەن بولالمىدىم!...» بوسۇغا تۈۋىگىلا يىقىلدى...

قاپقاراڭغۇ كېچە. خىلۋەت بىر جايدا قەد كۆتۈرۈپ تۇرغان يالغۇز شامگۆر. شامگۆر ئىچىدە ئىككى كاللەك ئالتۇن. خوجا ئىشاننىڭ قولىدا قۇيۇچ قەلەمتىراش. ئۇ، شامگۆر ئېغىزىنى كولىماقتا. خام خىش بىلەن پۇختا ئېتىلىپ، كاكىل لاي بىلەن سۇۋېتىلگەن بۇ ئېغىزنى ئاچماق نېمانچە قىيىن - ھە؟ لېكىن ئۇنىڭدا ئالتۇن بار، ئىككى كاللەك ساپ ئالتۇن! «تىلىم بىلەن يالاپ، تىرنىقىم بىلەن كولاپ بولسىمۇ ئاچمايدىغان بولسام، سەندىزادە بولماي كېتەي!...»

دەپ قەسەمیاد قىلدى ئۇ. ئاخىر ئېچىلدى، كىچىككىنە يوچۇق ئېچىلدى! ئەنە، ئالتۇن شولىسى! نېمانچە ئىسسىق، مېھرلىك، نېمانچە سېھرلىكتۇر بۇ ئالتۇن شوللار؟... يوچۇق بارغانسېرى كېڭەيمەكتە. قولى پاتقۇدەك، بېشى پاتقۇدەك، گەۋدىسىمۇ بىمالال پاتقۇدەك. «جانجان ئالتۇن، شاھى جاھان ئالتۇن، كەل، قوينۇمغا كەل، ئىلكىمگە ئۆت!...»

قانداق مۆجىزە بۇ؟ نېمە كارامەت بۇ؟ كاللەك ئال تۇنلار ئوتقا ئايلاندى، لاۋۇلدىغان يالقۇنغا ئايلاندى! يالقۇن قويىنىدىن ئۇرلەپ چىقىۋاتقىنى نېمە؟ ئادەم، بېشىغا ئالتۇن قوببىلىق كۆمۈش دۇبۇلغا، ئۇچىسىغا ساۋۇت كىيگەن، قىپقىزىل نەيزە تۇتقان ئىككى ئادەم! ئۇلار ئېغىز ئاچتى. گويا دەھشەتلىك بوران گۈركىرىدى. گۈلدۈرماما گۈلدۈرلىدى:

— ساڭا ئالتۇن كېرەكمۇ، ئەي قاتىل، مال ـ دۇنياغا تويمايدىغان قارا يۈرەك قاتىل!؟

— ياق ـ ياق، مەن بۇ يەرگە ئىستىقامەت قىلغىلى كەلگەن، — دېدى خوجا ئىشان كېكەچلەپ، — تۆۋە ـ ئىستىغپار قىلغىلى كەلگەن.

— جاۋاب بەر، قاتىللىق قۇرالىنى كۆتۈرۈپ ئىستىقامەت قىلىدىغان قانداق تەقۋادار سەن؟!

— ياق، بۇ قاتىللىق قۇرالى ئەمەس، قەلەمتىراش؛ خۇدا بەرگەن رىزقى ـ نېسىۋەمنى بۆلۈپ ـ پارچىلاپ يېيىشكە ئىشلىتىدىغان كىچىككىنە بۇيۇم.

— قانچىلىگەن بىگۇناھ مۇسۇلماننىڭ ھاياتلىق يولىنى كېسىپ تاشلىغان ۋە كېسىپ تاشلاشقا تەييار تۇرغان زەھەرلىك شەمشەردە، كاززاپ!

— كاززاپلىق قىلغان بولسام، تىلسم قۇرۇسۇن، زۇۋانسىم ئۆچسۇن!

— يالغان قەسەم — مۇناپىقلارنىڭ نىقابى، قالقىنى! سەندەك قارا يۈرەك مۇناپىق بىلەن مۇنازىرە قىلىپ تۇرۇشقا ۋاقتىمىز يوق. زەھەرلىك شەمشەر تۇتقان قولۇڭ شۇمۇ، مۇناپىق!؟ — لاۋۇلداپ ئوت يېنىپ تۇرغان پۇلات نەيزە قەلەمتىراش تۇتۇپ تۇرغان قول ئۇستىگە قادالدى!

«ۋايجان!...» ئۆنىدەرەپ ئويغىنىپ كەتكەن خوجا ئىشانىنىڭ ئارقا مېڭىسى ئىشىككە تەگدى. «ۋايجان!...» — بېشىنى قۇچاقلىغىنىچە دۇم يىقىلدى، دەھشەتلىك چۈش تەكرارلىنىشقا، يەتتە دوزاخ يالقۇنى كۆز ئالدىدا لاۋۇلداشقا باشلىدى. قولىنىڭ بېشىنىڭ ئاغرىقىنى ئۇنتۇدى. كۆزىنى جامدەك ئاچتى، ئۆي گۆردەك قاراڭغۇ ئىدى. «شۈكرى، — دېدى لاۋۇلداپ تىترىگەن هالدا، — هوشۇمدىن كېتىش ئالدىدا قولۇمدا چىراغ بار ئەمەسمىدى؟ ئۆزۈمگە، ئۆيگە تۇتۇشۇپ كەتكەن بولسا...» ئۈمىدلىنىشكە، روھلىنىشقا باشلىدى. «چۈش دېگەن تەتۈرىگە ماڭىدۇ. راستىنلا ماڭا ئىككى كاللەك ئالتۇن...» ئىككى جۈپ ئۆتۈكنى سىيپىلاپ تاپتى. كۆڭلى ئىزىغا چۈشكەندەك بولدى. چىراغنى بىر يېقىتىن، سەرەڭگىنى بىر يېقىتىن تاپتى. هېلىقى ئۆتۈكنى يېڭىباشتىن قولىغا ئالدى. «ئەجەب يوغان مىخ قېقىپتىكەن، خوتۇن تالاق؟ ئامبۇر بولسىمۇ، كاشكى!...» پۈتۈن ئائىلە بىسالىتى ئىچىدە ئامبۇرنىڭ يوقلۇقى ئۇنىڭغا ئايان ئىدى. كەكە — پالتا سوقۇپ بەرگەن هېلىقى خوتۇن تالاق نېمىشقا ئامبۇرنىمۇ سوقۇۋەتمىگەن بولغىيدى؟ «كەكە بىلەن قومۇرغىلى بولارمۇ؟

نەدىدۇ ئۇ بىرنېمە؟» جىنچىراغنى يەنە كۆتۈردى. ئاشخانا، ئوتۇنخانىنىچە باردى. ئالتۇن يېكنە ئىزدىگەن مومايدەك مۆكچيىپ يۈرۈپ ئىزدىدى. «تونۇر ئەتراپىدا بولۇپ قالسا ئەجەب ئەمەس» دېگەنلاپ كەلدى. «ھە؟ توڭگۇزدەك خورۇلداۋاتقان كىمدۇ؟ بۇ يەردە ئادەم ياتمايتتىيا؟» چىراغنى تۆگۈلۈپ ياتقان ئادەمنىڭ يۈزىگە تۇتتى، تېخىمۇ ھەيران قالدى: «قەلەندەرغۇ بۇ؟ خوشلىشىپ ماڭغانتىدىغۇ ئاخشام؟ بېشىغا كېسەك قويۇپ ئۇخلاپ كەتكىنىنى قارىمامدىغان؟ قونۇپ قالغىنى ئوبدان بولدى... ئەي قەلەندەر ـ قەلەندەر...» پەس ئاۋاز بىلەن توۋلاشقا، تۇرتۈشكە باشلىدى. «قەلەندەر» كۆزىنى ئاچتى: «چاكارلاردىن سۆز ئۆگىنىمەن دەپ...» خوجا ئىشان ئېغىز ئاچماسلىق ئىشارىتىنى قىلدى ـ دە، باشلاپ كىرىپ كەتتى. ئۆتۈكنى قولىغا ئالغاندىلا، ئۆزىنىڭ كەكەئىزدەپ چىققانلىقىنى ئېسىگە ئالدى ۋە سىرتقا چىققاچقى بولدى. «قەلەندەر» ئۇنىڭ پېشىدىن تارتىپ توختىتۋالدى:

ـــ خوجام، چەم ـ پاشنا دېگەن سۇ بىلەن لاي ـ پاتقاققا بەۋاستە تېگىپ تۇرىدىغان يەر. ئادەتتە مۇنداق يەرگە خەت سېلىنمايدۇ.

ـــ ئۇنى بىلگۈچىلىكىم بار، ـــ دېدى خوجا ئىشان ئۆزىنىڭ ئەخمەقلىك قىلغانلىقىنى يوشۇرۇپ، ـــ يىلتىزى تەرەپتىن قېزىپ چىقاي دېگەنىدىم، ـــ يارىسىغا يېگىباشتىن ئاغرىق كىرگەندەك، تولغىنىپ كەتتى.

سۆكۈپ ئاختۇرۇشنى ئۇلار يەنە شۇ ئۆتۈكتىن باشلىدى. ئىزدىگەن نەرسىسى شۇ ئۆتۈك قونچىنىڭ ئەستىرى ئىچىدىن تېپىلدى. بۇ ـــ ناھايىتى سىيلىق بىر پارچە خوتەن قەغىزىگە

قومۇش قەلەم بىلەن يېزىلغان خەت ئىدى. ئىككى جۈپ ئوغرى كۆز قېنىق سىياھ بىلەن يېزىلغان قۇرلارغا ئاستىن تىكىلدى:

«ما جۇكيېنك ــ باندىت ما بۇفاك بىلەن ئانا جەمەت بىر تۇغقان. جياك جيېشى قوشۇنىدا ھەربىي مەسلىھەتچى بولغان، تېڭگى ــ تەكتىدىن ئېيتقانىدا، مىلىتارىستلىق قېنى ــ قېنىغا سىڭىپ كەتكەن بىر تەلۇە. ئۆز يۇرتىدا جان باقالـ مىغان بۇ تەلۇە ئالدىنقى يىلى 3 ــ ئايدا 97 تال كۆسەي مىلتىقنى كۆتۈرگەن 200 ئەسكىرى بىلەن قۇمۇلغا كەلگەن. بىز بىلەن ھايات ــ ماماتلىقتا مەڭگۈ بىللە بولۇش ھەققىدە قەسەم قىلىپ تۇرۇۋالغان. بۇ جاللات شىك شىسەي ئىككى مىك نەچچە يۈز كىشىلىك ئاق ئوروس ئەسكەرلىرى ۋە ھۆكۈمەت قوشۇنلىرى بىلەن بىزگە قارشى سەپ تارتىپ كېلىۋاتقان چاغ ئىدى. بىز ئۇنىك قەسىمنى، شۇنداقلا، ئىنقىلابىمىزنىك بۈيۈك ئىتتىپاقلىقىغا موھتاج ئىكەنلىكىنى نەزەردە تۇتقان... ئەپسۇسكى، ئۇ لەۋزىدە تۇرمىدى. بىۋاـ پالىق، نامەردلىك قىلدى! باربكۆل ئۇروشىدا 500 تال مىلتىقنى يالغۇز ئىگىلىۋالدى. قۇمۇل شەھرىنى مۇداپىئە قىلىش ئۇروشىدا بىز بىرىنچى سەپتە تۇردۇق، ئۇ، ئىككىنچى سەپتە. دۇ گۇجى قىسىملىرىنى بىز تارمار قىلساق، ئەسىرگە چۈشكەن چېرىكلەر بىلەن ئۆز قىسمىنى تولۇقلىۋالدى. شىك شىسەينىك ئاق ئوروس قىسىملىرى بىلەن ھايات ــ ماماتـ لىق ئۇروشى قىلىۋاتقىنىمىزدا، پۈتىغا ئوق تەگكەنلىكىنىباھانە قىلىپ، كەنسۇغا قاچتى! ئىنقىلابىمىزنىك شىددەتلىك بورىنى قانخور جىن شۇرىنىنى ئۇچۇرۇپ كېتىش بىلەن تەڭ يەنە

كەلدى. «ھاجى ئاتا، سىلى قىلىچنىڭ دەستىسى بولۇپ بەرسە-لە، مەن تىغى بولاي؛ ئۆتكەنگە سالاۋات دەۋەتسىلە، ھايات-ماماتلىقتا بىللە يولۇشقا قەسەمياد قىلاي!» دەپ قۇرئان تۇتتى... گۈچۈك ئۇرۇشدا غەنىيمەت ئېلىنغان تۆت زەمبىرەك، 50 دانە ئېغىر - يېنىك پىلىمۇت، 8000 تال مىلتىق، 1 مىليون سەر كۈمۈشنى تەنھا ئىگىلىۋالدى! جىمسارنى مۇھاسىرىگە ئالغان چېغىمىزدا، ھاكىم لىيۇ يىڭلىن، قوماندان دۇك چىڭخۇ قاتارلىقلار ئەسلىدە بىزگە تەسلىم بولغان، پۈرسەتپەرەس ئوغرى ما جۇڭيىڭ ئۇلار بىلەن يوشۇرۇن تىل بىرىكتۈرۈپ، يېرىم كېچىدە ئۇن - تىنسىز شەھەرگە كىرىۋاپتۇ. 2000 تال مىلتىق بىلەن 1 مىليون جىڭ ئاشلىقنى قولغا چۈشۈرۈۋاپتۇ!... ھازىر ئۇنىڭ شىمشەي بىلەن تىل بىرىكتۈرگەنلىكى، ئۇنىڭ قوينىغا ئۆزىنى ئاتقانلىقى ئۇزۇل - كېسىل ئاشكارا بولدى!... ما جەنساڭ — ما جۇڭيىڭنىڭ سادىق قولچومىقى. ئۇنىڭدىن ئاگاھ بولۇڭلار، يېنىڭلارغا يولاتماڭلار. گېزى كەلسە، تەلتۆكۈس قورالسىزلاندۇرۇپ قوغلىۋېتىڭلار!...»

خوجا ئىشان بىلەن «قەلەندەر» نىڭ پۈتۈن ۋۇجۇدى قارا تەرگە چۆمۈلگەنىدى. ئەجەل سىرتمىقى كانىيىنى سىقىۋاتقاندەك ئېغىر تىناتتى، ھاسرايىتتى: «ياۋالا، يا-ھەزرەت، بۇ خەت تۆمۈرنىڭ قولىغا چۈشۈپ قالغان بولسا!...» ئاقسۈڭنىنى تەسەۋۋۇر قىلالمايتتى ھەر ئىككىسى.

— خەۋەرچىمىز ئىشەنچلىك - ھە؟

— تولۇق ئىشەنچلىك، — كېسىپ ئېيتتى خوجا ئىشان، — خوجىنىياز ھاجى بىلەن بىر يۇرتلۇق — تارا-

تىلىق: قان چىقارماي جان ئالالايدىغان سېھىرگەرتەك دەل ئۆزى! — پاشنا قومۇرۇش جەريانىدا ئىپادىلەنگەن ئاجىزلىقنى — دۆتلۈك دېگىنى يۈيۈۋېتىشكە ئالدىرىغان خوجا ئىشان ئۆز پىلانىنى ئوتتۇرىغا ئاتتى، — «خەۋەرچى» نىڭ ئىسمى يەنىلا «شانىياز».

— خۇش، داۋاملاشتۇرۇۋەرسىلە.

— ئۇ تۇغما كېكەچ، كىشىلەر سوئال سوراپ، جاۋاب ئېلىشتىن بەزار بولغۇدەك دەرىجىدە كېكەچ.

— كۆزۈمگە قارىمايلا، سۆزلەۋەرسىلە، خوجام.

— ھەم قۇلىقى ئېغىر بولسۇن. كىيىدىغىنى — «ئۆز كىيىمى»، مىنىدىغىنىمۇ «ئۆز ئېتى»؛ «خوجىنىياز ھاجىنىڭ مەكتۇپى» يەنىلا ئۆتۈكىنىڭ قونچى ئىچىدە.

— ئۇزۇن مۇددەت ئۆتۈك يەشمەي سەپەر قىلغان كىشىنىڭ پۇتىنى ئۇزەكگە يالاپ كېتىدىغان ئىشمۇ بولىدۇ جۇمۇ. يەنە كېلىپ، بۇ «خەۋەرچى» نىڭ ئۆتۈكى ئىچىدە...

خوجا ئىشان قايىللىق بىلەن كۈلۈپ قويۇپ دېدى:

— ما دوتەي ئاللىرىنىڭ يولىيورۇقىنى ئالغاندىن كېيىن «مەكتۇپ» يېزىشقا كىرىشەك. «مەكتۇپ» تاخىرىغا «شانىياز» نى قىسقىچە تونۇشتۇرۇپ قويۇشنى ئۇنتۇپ قالمىساق.

— شۇنداق بولىدۇ — دە، ئەلۋەتتە!

.....

سالقىن سەھەر. ئەچچە يۈز كىشى باغ دەرۋازىسى ئالدىدىكى مەيدانغا نەغمە — ناۋا قىلماقتا، باغ ئارقىسىدىكى تېرەكلەردە كاككۇك بىلەن سوپىسوپىياك، كۆل ئەتراپىدىكى

باراقسان سۆگەتلەردە شاخسانغۇچ، هويلىدىكى چوڭ ئۇجمىدە ئاق قۇشقاچ...

دەرۋازىدا قوراللىق مۇھاپىزەتچى، هويلىدا قوراللىق مۇھاپىزەتچى، باغنىڭ بۇلۇڭ - بۇرجەكلىرىدە قوراللىق مۇھاپىزەتچى.

كەڭ، پورۇق، ئازادە مېهمانخانا. ياڭاق يافىچىدىن ياسالغان ئەگمە يۆلەنچۈكلۈك يۇمشاق ئۇستەللەرنىڭ ھەچبىرى بوش ئەمەس. ئاپئاق داستىخان سىلىنغان جۇپ شىرەنى چۆرىدەپ ئولتۇرغان ھەربىي - مەمۇرىي ئەمەلدارلارنىڭ ھەممىسىنىڭ كۆزى قاپقارا ساقال - بۇرۇتنى يارىشىملىق پاساتقان ئۆتكۈر كۆزلۈك قاۋۇل كىشىدە. ھاجى ئاتىمىزنىڭ مۇبارەك مەكتۇپىنى كۆرۈش، يولبورۇقنى ئاڭلاشقا ئۇزاقتىن بۇيان تەشنا بولۇپ يۈرگەن بۇغداي ئۆڭلۈك بۇ كىشى — بىزنىڭ تۆمۈر سىجاق. ئۇنىڭ چىرايى بۇگۈن بۆلەكسىمىلا ئوچۇق، ئاۋازىمۇ بۆلەكچە ياڭراق. ئۇ، تولۇپ تاشقان قىزغىنلىق بىلەن خەت ئوقۇماقتا، ھۆرمەتلىك ئاتىمىز «خوجىنىياز هاجىمنىڭ مەكتۇپى» نى ئوقۇماقتا:

«... قۇمۇل دىيارىدا ياڭىرغان سەلتەنەتلىك ئىنقىلاب سادالىرى ئاڭلىغان ياش، قابىل كومانداىر ما جۇڭيىڭ يولداشنىڭ يىراقلىقى ۋە جاپا - مۇشەققەتكە قارىماي، تولۇق قوراللانغان 200 نەپەر سەرخىل مەركەن يىگىتنى باشلاپ كېلىپ بىزگە قوشۇلغان. جاللات شاڭ شىسەيىنىڭ چىش - تىرنىقىغىچە قوراللانغان 3000 كىشىلىك زور قوشۇنىغا قايتۇرما زەربە بېرىش ئۇرۇشىدا پىداكارلىق بىلەن جەڭ قىلىپ، هايات قالغان ئايرىلغىلى تاس - تاماس قالغان.

ئۆز يۈرتى گەنسۇدا داۋالىنىپ، ساقايغاندىن كېيىنلا قايتىپ كېلىپ، ئۆزلۈكىدىن جەڭگە قاتناشتى. گۇچۇڭنى ئېلىش ئۇرۇشىدا بىر تۈغقان ئىنىسى، 21 ياشلىق قەيسەر ئىنقىلابچى ما جۇڭجېدىن ئايرىلدى① ...»، «پېقىر خوجىنىياز — قىلىچنىڭ دەستىسى، ما جۇڭيىڭ — قىلىچنىڭ تېغى. دەستە تېغىدىن، تېغ دەستىدىن ئايرىلالمايدۇ...»، «ما جەنسىڭ — ما جۇڭيىڭنىڭ ئەڭ ئىشەنچلىك ئادىمى، مەرد، لەۋزى ھالال، دىيانەتلىك كىشى...»، «ھەر خىل پىتنە - پاساتلارغا قولاق سالمىغايسىلەر، ھەرقانداق بۆلگۈنچىلىك ھەرىكىتىلىرىگە قەتئىي يول قويمىغايسىلەر...»

ئوسمان ئېلىنىڭ ئوڭ - سول تەرىپىدە ئورازبېك، ئابدۇللابېك، تونتىبېك قاتارلىقلار. ئوسمان ئېلى ھازىر تۇەنجاڭ ئەمەس، لۇيجاڭ. ئۇنىڭ كەيپىياتى نورمال ئەمەس، روھىي دۇنياسى شىددەتلىك جەڭ مەيدانىغا ئايلانغان: «راستمىدۇ؟ ئىشەنچلىكمىدۇ بۇ خەت؟ خەۋەرچىدىن تەپسىلىي سوراپ بېقىشقا بولماسمىدى؟ تۈرلۈك يوللار بىلەن سىناپ بېقىشقا بولماسمىدى؟...»

يىغىن ئاياغلاشتى. ئوسمان لۇيجاڭ بۇ پىكرىنى يىغىن قاتناشچىلىرىنى ئۇزىتىپ قويۇپ قايتىپ كىردۇاتقان تۆمۈر سىجاڭغا ئېيتقانىدى، تۆمۈر سىجاڭ:

— نېمىسىنى سۆرۈشتۈرىسەن؟ ئۇ — بىر تۈغما كېكەچ ئىكەن. ئۇنىڭ ئۇستىگە قوالمىقمۇ ئېغىر. بىر سوئالغا جاۋاب ئېلىپ بولغۇچە، يۈرىكىڭ سىقىلىپ، بېشىڭ زىڭىلداپ كېتىـ

① گۇچۇڭ ئۇرۇشىدا ما جۇڭجېنىڭ ئۆلگىنى راست ئىدى.

دۇا ــ دېدى. ئوسمان ئوچۇق ـ يورۇققىنا مۇڭدىشىشنى بەكمۇ خالايتتى.

ــ تۆمۈر ئاكا، باغنى ئايلانغاچ، بىردەم ـ يېرىم دەم مۇڭداشساق قانداق؟ ــ دېدى.

ــ بولىدۇ، يۈر.

پىشىپ كەتكەن قوقان گىلاسلار قىزىل ياقۇتىتەك تاۋلىنىپ تۇراتتى. ئاق ئۆرۈك ئاق قاشتېشىدەك سۈزۈك، مايسەن ئۆرۈك كەھرىۋادەك جۇلالىق ئىدى. ئوسمان ئېلى ئىككى ئاسماق قوقان گىلاس ئۈزۈۋېلىپ، بىر ئاسماقنى ئۈزارتتى. تۆمۈر سىجاق بىرنەچچە تال گىلاس ئۈرۈقنى پۈركۈۋەتكەندىن كېيىن ئېغىز ئاچتى:

ــ تۆمۈر ئاكا، راستتىمنى ئېيتسام، ھاجى ئاتىمىز بىلەن ما جۇڭيىڭ ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەتتىن پۈتۈنلەي بىخەۋەرمەن. ما جۇڭيىڭ، بەلكى، خەتتە يېزىلغىنىدەك ئوبدان ئادەمدۇ. لېكىن ما جەنسىڭ... سىلى بىلەن يۈزتۇرا تۇرۇپ پۈتۈشكەن توختامنىڭ سىياسى قۇرۇمىي تۇرۇپلا يۇزسىزلىك قىلدى. تەڭ بۆلۈشۈۋالماقچى بولغان يېڭىشەھەردىكى قورال ـ ياراغلارنىڭ بىرىنسىمۇ بەرمىدى!...

بۇلار خېلىغىچە ئايلاندى، مۇڭداشتى. سۆھبەت تۆمۈر سىجاڭنىڭ ئوچۇق كۆڭۈللۈك بىلەن ئېيتقان ماۋۇ سۆزى بىلەن ئاياغلاشتى:

ــ ئۇكام ئوسمان، ئەتە ـ ئۆگۈنىگىچە مەن يارامليق ئادەملىرىمدىن ئىككى ـ ئۈچنى يېرلىغا سالىمەن. شۇلاردىن خەت ـ خەۋەر كەلگۈچە تەخىر قىلايلى.

— بولىدۇ. ئەمدى قايتايلىدۇ، تۆمۈر ئاكا؟

بۇلار قايرىلدى. «كېكەچ خەۋەرچى» نىڭ كۆز ئالدىدا تۇرغانلىقىنى كۆرۈپ ھەيران قالدى.

— ئەي، نېمە قىلىپ يۈرسەن بۇ يەردە؟ — يۇقىرى ئاۋاز بىلەن سوردى تۆمۈر سىجاڭ. ھېرىدۇقۇپ كەتكەن «كېكەچ» شاخلاردىكى ئاسماق - ئاسماق ئۆرۈك - گىلاس لارغا ھەيرانلىق بىلەن تىكىلگەنىدىن كېيىن، ئۆزۈپ ئېغىزغا سالغانلىقىنى ئىشارەت قىلدى ۋە «بۇ ... بۇ ... بۇ ...» دەپ كېكەچلەپ كەتتى. تۆمۈر سىجاڭ «ئۇزۈپ يېسەم بولامدۇ؟» دەپ سوراۋاتقان بولسا كېرەك دەپ چۈشەندى ۋە يەنىلا يۇقىرى ئاۋاز بىلەن جاۋاب بەردى، — بۇ باغنى مەن سېتىۋالغان. تويغۇچە يېسەڭ بولىۋېرىدۇ!

خۇشال بولۇپ كەتكەن «كېكەچ» باغنىڭ ئىچكىرىگە قاراپ پايپاسلىدى. ئوسمان ئېلى ھەيرانلىق بىلەن سوردى:

— تۆمۈر ئاكا، ئۇ يالغاياغقۇ؟

— ھە؟ — راست، ئۇ يالغاياغ كېتىۋاتاتتى، — ئەي، بۇ ياقتا كەل! — «كېكەچ» ئاڭلىماي كېتىۋەردى. تۆمۈر سىجاڭ ئاتقان چالما دۈمبىسىگە تەگكەندىن كېيىن چۆچۈپ ئارقىغا قاردى. تۆمۈر سىجاڭ «بۇ ياقتا كەل!» دەپ ئىشارەت قىلدى. «كېكەچ» ھاڭ - تاڭ قالغان ھالدا يېقىن كەلدى.

— نېمىشقا ئۆتۈڭ كېيمىدىڭ؟ — سۆز بىلەن ئىشارەتنى بىرلەشتۈرۈپ سوردى تۆمۈر سىجاڭ. «قوۋلىقى ئېغىر كېكەچ» شىمنىڭ پۇشقىقىنى كۆتۈرۈپ، بىرنېمىلەرنى دەپ كېكەچلەپ كەتتى. ئىككىلا پۇتنىڭ ئوشۇقى ئەتراپىدىكى

ئىششىق ۋە جاراھەتلەر ئېنىق كۆرۈنۈپ تۇراتتى. ئوسمان ئېلىغا قاراپ مۇنداق دېدى تۆمۈر سىجاڭ، ــ خەتنى ساق ـ سالامەت يەتكۈزەي دەپ ھەپتىلەپ ئۆتۈك يەشمەي يۈرۈپ يارا قىلىۋالغان بولسا كېرەك، ــ «كېكەچ» كە ۋارقىرىدى، ــ كەچتە ئىسسىق سۇ بىلەن پاكىز يۇيۇپ، دورا سۈركىتىپ، تاڭدۇرۇپ يات! بولامدۇ؟!...

تۆمۈر سىجاڭ زەبەردەس ئىككى يىگىتنىى «مۇتلەق مەخپىي خەت» بىلەن يولغا سالغىنىغا توققۇز كۈن بولغاندا، ئۇچ خەۋەرچى يېتىپ كەلدى. ئۇلارنىڭ ئىككىسى ئۇيغۇر، بىرى تۇڭگان، ئەكەلگىنىمۇ ئىككى خىل قەلەم بىلەن يېزىلغان ئۇچ پارچە «مۇتلەق مەخپىي خەت» ئىدى. قومۇش قەلەم بىلەن يېزىلغان «خوجىنىياز ھاجىمنىڭ خېتى» دە مۇنداق دېيىلگەنىدى: «21 كۈن مۇقەددەم شانىياز ئىسىملىك كېكەچ پالۋان ئارقىلىق مەكتۇپ يوللىغانىدىم. بۇ چاغقىچە قولۇڭلارغا تەگكەندۇ. يېقىندىن بۇيان ئاقسۇ ـ كۇچا تەرەپلەردە «خوجىنىياز ھاجىم بىلەن ما جۇڭيىڭ ئىككى قاشقا بۆلۈنۈپ كېتىپتۇ ئىمىش» دېگەنگە ئوخشاش پىتنە ـ پاساتلار تارقىلىپ يۈرۈپتۇ. مۇنداق ئويدۇرمىلارنىڭ قەشقەر تەۋەسىدە بازار تېپىپ قېلىشىنىڭ ئالدىنى ئېلىش مەقسىتىدە ئۇشبۇ مەكتۇپ ئالاھىدە يوللانىدى. ئۆتكەنكى خەتنىڭ تەگكەن ـ تەگمىگەنلىكىگە ئىشەنچ ھىلالىغانلىق قىممىز سەۋەبىدىن، ئۆتكەنكى خەت مەزمۇنى ئۆز ئەينى بويىچە قايتا ئىزھار قىلىندى. بۇ خەت بىلەن بىرلىكتە ما جۇڭيىڭنىڭ سىلەرگە ھەم ما جەنسائىغا يازغان خەتلىرىمۇ ئەۋەتىلدى. ھەر ئىككى نۇسخا پېقىرنىڭ كۆزىدىن كەچۈ-

رۇشدىن ئۆتكەن. ما جەنسائىغا تېگىشلىكىنى يەتكۈزۈپ بېرىشكە مەسئۇل بولغايسىلەر. ئاخىردا، مۇھىم بىر مەسىلە ئالاھىدە تەكىتلەندى. ئىمكانىيەت ۋە شەرت - شارائىت يار بەرگەن تەقدىردە، دەرھال تۈتۈش قىلغايسىلەر ...»

«كىچىكچ خەۋەرچى» ئەكەلگەن خەتتە بايان قىلىنغان ما جۈڭيىڭنىڭ «يۈكسەك تۆھپىلىرى» بۈ قەغەز-گىمۇ تولۇق ۋە ئەينەن كۆچۈرۈلگەنىدى. «ئالاھىدە تەكىتلەنگەن مۇھىم بىر مەسىلە» بولسا، ئاتۇش، مارالبېشى، پەيزىۋات، مەكىت ناھىيىلىرىدىكى ھەربىي - مەمۇرىي ھاكىمىيەتنى مۇستەھكەملەش بىلەنلا قالماستىن، يېڭىسار، يەكەن، قاغىلىققىچە يۈرۈش قىلىش مەسىلىسى ئىدى. يۇقىرقى قەلەم بىلەن يېزىلغان خەتتە مۇنداق دېيىلگەنىدى:

«مۆھتەرەم ئاتىمىز تۆمۈر سىجائىغا مەلۇم بولغايكى، كەمىنە ئىنىلىرى ما جۈڭيىڭ ئەمدىلا 24 ياشقا قەدەم قويدى. ئۇيغۇرلاردا، ياشلىق — بەختىياشلىق، دېگەن گەپ بارغۇ؟ كەمىنە ئىنىلىرىمۇ بۇنىڭدىن خالىي ئەمەس ئىدى. بۇ ھال ئىنقىلابىمىز دۈشمەنلىرىنىڭ پىتنە - ئىغۋالىرى ئۈچۈن مەلۇم ئاساس يارىتىپ بەرگەنىدى. خۇداغا مىڭ شۈكرىكى، كەمىنە ئىنىلىرىنىڭ ۋوجۇدىغا چاپلاشقان ھەر خىل ئىللەت - جاراھەتلەر مېھىر - شەپقەتلىك ئاتىمىز خوجىنىياز ھاجىم جانابلىرىنىڭ كۆكۈل قويۇپ داۋالىشى نەتىجىسىدە پەيدىنپەي ساقايماقتا، شىپا تاپماقتا... ئۇتتۇرىدا ئىناقسىزلىق - بۆلۈنۈش يۈز بېرىپتۇ دېگەندەك گەپلەرنىڭ ھەممىسى ئويدۇرما!...

ما جەنساڭغا يازغان خېتىمدىمۇ بىرلىك - ئىتتىپاق-
لىق مەسلىسىنى قايتا - قايتا تەكىتلىدىم. ھاجى
ئاتىمىز بىلەن بىز يېتىپ بارغۇچە، يېگىشىھەردىن
چىقماسلىقىنى، جانابلىرىنىڭ كۆڭلى رەنجىگۈدەك
سەۋەنلىكلەرنى سادىر قىلغان بولسا، سەمىمىلىك
بىلەن كەچۈرۈم سورىشى لازىملىقىنى ئالاھىدە
ئەسكەرتتىم...»

ئۆزىگە تېگىشلىك خەتنى تاپشۇرۇۋالغان ما جەن-
ساڭمۇ تۆمۈر سجاڭغا مەخسۇس خەت كىرگۈزۈپ، «ئىنتا-
يىن سەمىمىلىك بىلەن» ئۆزىنى تەكشۈردى ۋە ئەپۇ سورە-
دى. ئاق قەغەزگە قارا سىياھ بىلەن يېزىلغان بۇ ئىبارىلەر
بىر - بىرىدىن چىرايلىق ئىدى. قايمۇقۇش ئىچىدە قالغان
تۆمۈر سجاڭنىڭ كېچە - كۈندۈز دەيدىغىنى پەقەت
مۇشۇ ئىدى: «يولغا سالغان خەۋەرچىلىرىم تىنچ - ئامان
قايتىپ كەلسە...»

ئەپسۇسكى، ئۇ، ئوسمان ئىلى بىلەن بىللە باغ ئارە-
لاپ يۈرۈش جەريانىدا ئېيتقانلىرىنىڭ «قۇلقى ئېغىر
تۇغما كېكەچ» تەرىپىدىن «ئۆز يۇرتلۇق ساداقەتمەنلەر»-
(خوجا ئىشان باشلاپ كىرىپ ۋە ئالاھىدە تونۇشتۇرۇپ،
تۆمۈر سجاڭنىڭ «خىزمىتى» گە قالدۇرۇپ چىقىپ كەتكەن
ھېلىقى يەتتە كىشى) نىڭ بىرى ئارقىلىق خوجا ئىشانغا
يەتكۈزۈلگەنلىكىدىن پۈتۈنلەي بىخەۋەر ئىدى. «مۇتلەق
مەخپىي خەت» بىلەن مۇتلەق مەخپىي ھالدا يولغا سالغان
زەبەردەس ئىككى خەۋەرچىسىنىڭ يېگىشىھەر - پەيزىۋات
ئارىلىقىدا ما جەنساڭ باندىتلىرى تەرىپىدىن ئۇن - تىنسىز

دەپىن قىلىۋېتىلگەنلىكىدىن بىخەۋەر ئىدى؛ «خوجىنىياز ھاجىمنىڭ بۇ قېتىمقى خېتى» نىگىمۇ، ئۆتكەنكى خەتكە ئوخشاشلا، خوجا ئىشان قولى بىلەن، ما جۇڭيىڭ نامىدا كەلگەن خەتنىڭ ئەجدىھا باشلىق ھاسا تۇتقان «قەلەندەر»-نىڭ قولى بىلەن يېزىلغانلىقىنى خىيالىغا كەلتۈرۈش مۇمكىن ئەمەس ئىدى، ئەلۋەتتە!

.....

تۆمۈر سجاڭ ئۆز خەۋەرچىلىرىنىڭ قايتىپ كېلىشىنى تەقەززالىق بىلەن كۈتمەكتە، ئۇنىڭ رەقىبلىرى بولسا، بىرلىك - ئىناقلىق قەلئەسىنىڭ ئۇلىنى قېزىش سۈرئىتىنى تېزلەتمەكتە ئىدى. خوجا ئىشان قاتارلىق يۇرت كاتتىلىرى يۈملاقشەھەر قەلئەسى ئىچىگە كىرەتتى - دە، ياز-نىڭ كۆيۈك ئاپتېپىدا تەرلەپ - پىشىپ مەشىق قىلىۋاتقان ئەسكەرلەر ئارىسىدىن ئوسمان لەيجاڭنى تاپاتتى.

— خەلقىمىزنىڭ باھادىر ئوغلانىغا باركاللا! — دەيتتى ئۇنىڭ ئىزىغا يېزىنى ياققۇدەك دەرىجىدە خۇشامەت بىلەن، — پاھ، نېمانچە دېمىق - تىنچىق بۇ يەر؟ لاۋۇلداپ ئوت كۆيۈۋاتقان دوزاخنىڭ دەل ئۆزىكەنغۇ، ۋەيلۇن دوزاخنىڭ؟ ئەلنىڭ بەختى — نىجاتلىقى ئۈچۈن ئوت - سۇدىن قورقماسلىق دېگەن مانا شۇ - دە! تۆمۈر سجاڭ جەنۇبتە ئۇلپىردەۋىستەك گۈزەل باغدا ھوزۇر - ھالاۋەتتە، سىلى ئۆزلىرى مانا بۇ جەھەننەمدەك قاقاس ئاپتاپلىقتا جاپا - مۇشەققەتتە. ئەي، تەڭشەلمىگەن جاھان - تەڭشەلمىگەن جاھان! بۇ ئىخلاس - ئەقىدىلىرىنى ئۇ كىشى بىلسە، چۈشەنسە ئىدى كاشكى!

بۇلار تۆمۈر سىجاڭنىڭ قېشىغا بېرىپ مۇنداق دەيتتى:
ــ تاپانىنى كاۋاپ، بىلەكنى كۆسەي قىلغۇدەك ئاپتاپ لىقتا شۇنداق مەشىق قىلۋېتىپتۇكى، بۇ ئەسكەرلەر... شوتا قويماي سېپىل ئۈستىگە چىقىش، ئېقىن ــ دەريادىن ئاتلاپ ئۆتۈش، كېچىلىك ئۇشتۇمتۇت ھۇجۇم... كىشىنىڭ كۆڭلىدە باشقىچىرەك خىيال بولمىسا، ئەسكەرلىرىنى مۇنچە قىيناپ مەشىق قىلدۇرۇپ يۈرەمدۇ، تۆمۈر سىجاڭ؟ قەلئە سېپىلى ئۈستىدە تۇرۇپ كەتكەن قاراۋۇللارنىڭ كۆپلۈكىنى دېمەمدە غان؟ ئاسمان ــ پەلەك شەتەي راۋۇقى① ئۈستىدىكى كۆزەتچىلىرىچۇ تېخى!
جانابلىرىنىڭ ئارزۇ ــ ئىرادىسىگە قارشى بىرەر تەۋەككۈلچىلىككە تەييارلىق قىلۋاتقان بولمىسۇن يەنە!
دوتەي يامۇل ھۇجۇم بىلەن ئېلىنغان كۈنى كەچقۇرۇن ئوسمان لۇيجاڭنىڭ ھۇزۇرىدا مۇنداق دېدى خوجا ئىشان:
ــ ما جەنسالڭ ــ ما شاۋۇۋ چېرىكلىرىنى قوغلاپ چىقىرىپ، ئەزىزانە شەھىرىمىزگە ئەسىلىك ۋە خاتىرجەملىك بەخش ئەتتىلە. پۈتۈن خەلق شادلىق غەلىبىلىرىگە بىردەك تەنتەنە قىلدى، شانۇشەۋكەتلىرىنىڭ تېخىمۇ زىيادە بولۇشى ئۈچۈن دۇئا قىلدى. بۇ ئەھۋاللارنىڭ ھەممىسىنى ئاقىل كۆزلىرى بىلەن روشەن كۆردىلە... جانابلىرى قان تۆكۈپ، قۇربان بېرىپ جەڭ قىلۋاتسىلا، خەلق قوللاۋاتسا، ئالقىش ــ ئاپىرىن ياغدۇرۇۋاتسا، نېمە ئۈچۈن جايىدا ئولتۇرالماي قالىدۇ ئۇ كىشى؟ نېمە ئۈچۈن ما جەنسالڭغا يان باسىدۇ،

① ما فۇشىڭنىڭ ئوغلى شەتەي (لويجاڭ) ما جۇۋ تەرىپىدىن ياستىلغان تۆت قەۋەتلىك راۋاق «شەتەي راۋۇقى» دېيىلەتتى.

سلىنى چەكلەيدۇ؟ جېنى تۈمشۇقىغا كېلىپ قالغان ما جەنـ
ساك ئاق بايراق چىقىرىشقا مەجبۇر بولۇپ تۇرغاندا،
«ئۆزۈم سۆھبەتلىشىپ چىقىمەن» دەپ كىرىپ كېتىپ، ئۆزۈ-
نى كۆرسەتكىنى نېمىسى؟ غەلىبە مېۋىسىگە قول ئۇزارتقىنى
نېمىسى؟ «بارىكەتمەننى مەن چاپسام، يېتىپ يەيدۇ خىموزا»
دېگەننىڭ ئۆزى ئەمەسمۇ بۇ؟...

يۈملاقىشەھەر قەلئەسىدىن قايتىپ چىقىپ، خۇپيانە
ھالدا تۆمۈر سىجاڭنىڭ ئالدىغا كىرگەن ئاشۇ ئادەم
مۇنداق دېدى:

— جانابلىرىنىڭ ئەمر - پەرمانىغا پىسەنت قىلماي
شەھەرگە ھۇجۇم قىلىپ، ئۇچ نەپەر نەۋقىران يىگىتنىڭ
جېنىغا زامىن بولغانىدى. مانا بۈگۈن جانابلىرىدىن ئىجا-
زەت ئالمايلا، دوتەي يامۇل بىلەن ئامبال يامۇلغا ھۇجۇم
قىلىپ، يەتتە ئەزىمەتنىڭ جېنىغا زامىن ۋە بىرمۇنچە يى-
گىتنىڭ جاراھەتلىنىشىگە سەۋەب بولدى... جانابلىرىنى
ھەقتائالا ئۆزى يەتكۈزگەنىدى، بىر ئېغىز گەپ بىلەنلا،
ئۇلارنى شەھەردىن چىقىرىۋەتتىلە. جانابلىرىنىڭ شۇنچە
يۈكسەك ئابروي - ئىناۋەتلىرىنى نېمە ئۈچۈن ئېتىراپ
قىلمايدۇ ئۇ قىرغىز؟ جانابلىرىدىن ئاز - تولا ئەيىمەنمەيـ
دىغان بولسا، قولغا چۈشۈرۈۋالغان 200 مىلتىق بىلەن 17
ساندۇق ئوقنىمۇ يالغۇز ئىگىلىۋالغان بولاتتى. سىجاڭ
جانابلىرى، ئۇنىڭ قىلمىش - ئەتمىشلىرىنى ئەقىل تارازـ
سىدا ئۆلچەپ كۆرگەيلا، جانابلىرىغا قارشى تىغ كۆتۈرۈپ
قېلىشىدىن پەخەس بولغايلا.

ئىبراھىم لوزۇڭنىڭ بېغىغا «قېچىپ كىرگەن» ھېلىقى

ئۇچ ئەسكەر ئەكسىرگەن «مەلۇمات» ما شاۋۇۋۇنىڭ تەشەببۇسى بىلەن ئوسمان لۇيجاڭغا يەتكۈزۈلگەن، يەنە كېلىپ، توققۇز نەپەر كاتتا زات تەرىپىدىن تەكرار يەتكۈزۈلگەنىدى، ئوسمان لۇيجاڭ قىزىقىپ قالدى. شۇ «دەردەمەن» ئەسكەرلەر بىلەن يۈزتۈرا سۆزلىشىپ بېقىش قارارىغا كەلدى. ئوسمان لۇيجاڭنىڭ ئالدىغا كىرگۈچە، ئۇچ «دەردەمەن» تۆت بولدى. تۆتىنچىسى مۇنداق «مەخپىيەتلىكنى ئاشكارىلىدى»:

ــ ما جەنسالۇ يېڭىشەھەردىكى ھاراق ياسايدىغان خەنزۇلارنىڭ ھەممىنى سىبۇ ئىچىگە ئەكىرىۋالدى. ئۇلارنى كېچە ــ كۈندۈز ھاراق ئىشلەپچىقىرىشقا مەجبۇرلاۋاتىدۇ. ما جەنسالۇ ئەسكەرلىرى ئەتىگەندىن كەچكىچە مەست يۈرىشىدۇ. بىزنى كەلسە ــ كەلمەس دۇمبالايدۇ. خەلقنىڭ خوتۇن ــ قىزلىرىغا چېقىلىدۇ. تۆمۈر سىجاڭ ھۇجۇم قىلىدىغانلا بولسا، بىز ــ ما شاۋۇۋۇ ئەسكەرلىرى نەيزىنى ئارقىغا قاراتقان بولاتتۇق...

خوجا ئىشان قاتارلىقلار ئوسمان لۇيجاڭنى قىزىقتۇرماقتا ۋە ئالدىراتماقتا ئىدى.

ــ جانابلىرى شەھەرنى ۋە دوتەي يامۇلىنى ئېلىش جەڭلىرىدە مىسلىسىز باتۇرلۇق كۆرسىتىپ، خەلقنىڭ يۈكسەك ھۆرمەت ــ ئالقىشىغا سازاۋەر بولدىلا. خەلقنىڭ ئۈمىدى جانابلىرىدا، شەھىرىمىزنىڭ بېقىنىغىلا جايلاشقان ئاشۇ شەھەر ئېلىنىپ كەتكەن بولسا، پۈتۈن ئەل ــ ئاۋام تەلتۆكۈس خاتىرجەم بولاتتى. مۇنداق پالەچ ھالدا تۇرغان كىچىككىنە قەلئەنى ئالماق، جانابلىرىدەك قابىل قوماندان ئۈچۈن ھېچ گەپ ئەمەس. تەلىپىمىزنى تۆمۈر سىجاڭ

ئالىلىرىغا يەتكۈزۈپ كۆرگەيلا.

— سىلىمۇ دېسىلە، ئىشان خوجام، — دېدى ئوسمان لۇيجاڭ ئۇزىتىپ چىقىۋېتىپ، — باشقىلارمۇ دېسۇن. تۆمۈر سجاڭ باش لىكشتىدىغانلا بولسا، مەن تەييار!

— تۆمۈر سجاڭنىڭ مېنى كۆرەر كۆزى يوق!

— نېمىشقا؟ — ھەيرانلىق بىلەن سورىدى ئوسمان لۇيجاڭ، — خېلى قويۇق كىرىپ - چىقىپ تۇرۇۋاتقان دەك قىلىدىلىغۇ؟

— ھېچكىمگە تىنماسمەن دېگەنىدىم، قومانداندان جانابلىرى، — چوڭقۇر ئەپسۇسلانغان قىياپەتتە داۋاملاشتۇردى، — جانابلىرى شەھەر ئالغان كۈنى تاڭ - سەھەردىلا نەچچە مىڭ كىشىنى باشلاپ سالام - تەزىمگە كەلگەنىدىم.

— ئېسىمدە.

— ئۇ كىشى تەييار شەھەرگە ئۆلغاندىن كېيىن مۇنچە داغدۇغا قىلىپ يۈرمىسەكمۇ بولار دەپتۇمەن. جانابلىرىغا قىلغان ھۆرمىتىنى قايسى ئوت ئېغىز يەتكۈزگەندىكەن، تۈزۈككىنە چىراي ئاچمايدۇ. قەھىر - غەزەپكە يولۇقۇپ قالماسلىق ئۈچۈن ئانچە - مۇنچە كىرىپ - چىقىپ تۇرۇشقا مەجبۇرمەن. «يەرنىڭ ئاچچىقىنى بورا بىلىدۇ، تۆتۈننىڭ ئاچچىقىنى مورا»، قومانداندان ئالىلىرى.

— مۇنداق دېسىلە، تەقسىر؟ ... ماقۇل، تۆمۈر سجاڭغا ئۆزۈم دەپ باقاي.

ئوسمان لۇيجاڭنى «مەن چوڭقۇرراق ئويلىشىپ باقاي» دېگەن جاۋاب بىلەن يولغا سېلىۋەتكەن تۆمۈر سجاڭ راستىنلا چوڭقۇر تەپەككۇر قاينىمىدا ئۇزمەكتە ئىدى: «راست،

ئوسمان ئېيتقاندەك، شۇنچە «سەمىمىيلىك بىلەن» كەچۈرۈم سورىغان ما جەنساك بىزگە تېگىشلىك قورال - ياراغلارنى نېمە ئۈچۈن كىرگۈزۈپ بەرمەيدۇ شۇ چاغقىچە؟...»

— سجاك ئالىلىرى، خوجا ئىشان سالام تەزىمگە كەپتۇ.

— كىرسۇن.

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم تۆمۈر سجاك ئالىلىرى، — سجاكنىك كەيپى جايىدا ئەمەسلىكىنى دەرھال پەملىگەن خوجا ئىشان پۇرسەتنى قولدىن بەرمەسلىك قارارىغا كەلدى، — ئوسمان لۈيجاكنىك تەلەپ ۋە مۇددىئاسىنى يەتكۈزۈش مەجبۇرىيىتى تۈپەيلىدىن، جاناب ئالىلىرىنى پاراكەندە قىلىدىغان بولدۇم.

— نېمە تەلەپ؟

— بىر ۋەسۋەسە، شەھەر ئېلىش ۋەسۋەسىسى، نام - شۆھرەت ۋەسۋەسىسى!

— ئوچۇقراق سۆزلىسىلە، تەقسىر.

— ئوسمان لۈيجاك بىرقانچىمەزنى چاقىرتىپتۇ. «يېڭى شەھەرنى ئالاي دېسەم، سجاك قوشۇلمايدىغانىدەك تۇرىدۇ. ھەربىرلىرى — يۈرت مۆتىۋەرلىرى، سجاك سىلەرنىڭ تەلىپىگىلارنى رەت قىلمايدۇ. ئارقا - ئارقىدىن بىرنېچە ئېيت ماڭلار، سجاكنى ماقۇلغا كەلتۈرۈپ بەرسەڭلار» دەيدۇ. ئەھۋالغا قارىغاندا، ھۇجۇم تەييارلىقىنى تەل قىلىپ قويغان ئوخشايدۇ.

— مۇنداق دېسىلە، تەقسىر؟

— جانابلىرى ئىجازەت بەرمىگەن تەقدىردىمۇ، بۇ تەۋەككۈلچىلىك يولىدىن يانمايدىغاندەك، — تۆمۈر سجاك

نىڭ قوشۇمىسى تۇرۇلگەنلىكىنى كۆرۈپ، تېخىمۇ ئىچكىرلەپ كىرىشكە باشلىدى، ــ ئېيتىشلارغا قارىغاندا، يېڭى شەھەردىكى ما جەنسائ چېرىكلىرىدىن بەش ــ ئالتىسى بىلەن يوشۇرۇن سۆزلەشكەنمىش. يەنە كېلىپ، سىبۇ ئىچىدە.

ــ نېمە؟!

ــ راست گەپ، سىجائ ئالىلىرى. ئوسمان لۇيجائمۇ بۇ ئىشتىن تېنىۋالمىسا كېرەك. بىراق، ئەينەن دەمدۇ ــ دېمەمدۇ، ئۆزى بىلىدۇ. «ھۇجۇم ــ ھۇجۇم» دەيدۇ. «ئات ئايلىغانغا، يول سارىغانغا» دېگەندەك يول تۇتماقچىمۇ تېخى!...

ئىككى ئوتتۇرىدا باپكانىڭ موكسىدەك قاتراپ يۇرۇشلەر ئاز ــ تولا ئۇنۇم بەرمەكتە ئىدى. شۇ كۈنلەردە بۇلار يەنە بىرقاتار سېھىرگەرلىك ئويۇنلىرىنى ئويناپ چىقتى:

پەيشەنبە سەھەردە تۇپراق بېشىنى يوقلاش، روھ ــ ئەرۋاھلارغا ئاتاپ قۇرئان تىلاۋەت قىلىش ــ مۇسۇلمانلار ئۈچۈن مىڭ يىللىق ئەنئەنە. ئۇلار مۇشۇ ئەنئەنىدىن ئۈسىتىلىق بىلەن پايدىلىنىشقا باشلىدى.

بۈگۈنمۇ پەيشەنبە. ھەزرەت تەۋەسىدىكى قەدىمىي قەبرىستانلىقنىڭ ھەممىلا يېرىدە مۇڭلۇق يىغا، ھەسرەت ــ نادامەت، دۇئا ــ تىلاۋەت... قېلىپتا قۇيغاندەك ياسالغان 11 يېڭى قەبرە ئالدىدا يىگىرمە بەشتەك كىشى. ئۇلارنىڭ بىرى ــ ئەما موماي، تۆتى قېرىپ ھالىدىن كەتكەن بوۋاي. قالغانلىرى ياش، ئوتتۇرا ياش ئەر ــ ئايالار ۋە ئوغۇل ــ قىزلار. ئۇلارنىڭ ئاھۇزارى يەر ــ زېمىنىنى لەرزىگە كەلتۈرمەكتە: «ئاھ بالام، شېھىت كەتكەن بالام! ... ياش كەتكەن قېرىندىشىم، شېھىت كەتكەن قېرىنە

دىشىم! ... ئاھ، ئاكام، شېھىت كەتكەن ئاكام! ...»

ھاسا تايانغان، چوڭ كىتابنى قولتۇقىغا قىسقان سالاپەتلىك بىر كىشى شەپسىز يېتىپ كەلدى، يۈكۈنۈپ ئولتۇرۇپ، يېقىملىق ئاۋاز بىلەن تىلاۋەت باشلىدى. ھازىرلار دەرھال جىم بولدى. ئۇزۇن بىر سۈرىنى ئوقۇپ تاماملىغان سالاپەتلىك كىشى دۇئاغا قول كۆتۈردى:

— گۈلدەك چىرايلىق، گۆھەردەك باھاسىز ياش ھاياتىنى ئەلنىڭ بەختى، نىجاتلىقى ئۈچۈن بەخش ئەيلىگەن نەۋقىران ئوغلانلار، سەكسىز جەننەتنىڭ ئالتۇن دەرۋازىسىنى ئاللا سىلەرگە ئەبەدىي ئوچۇق قىلغاي، ئىلاھائامىن! — ھازىرلارنىڭ چوڭراقلىرىغا قاراپ دېدى، — ھەربىرلىرى بۇ شېھىت ئوغلانلارنىڭ بوۋىسى - مومىسى، ئاتا - ئانا، قېرىنداشلىرى، شۇنداقمۇ؟

— شۇنداق، قارىم، — دەپ جاۋاب بەردى چوڭلار.

— نەزىر - چىراغلىرىنى كاتتا ئۆتكۈزۈشكەنلا؟

— قولىمىزنىڭ يېتىشىچە.

— كاتتا ئۆتكۈزۈش كېرەك، ئەل ئاغزىدا قالغۇدەك كاتتا! بۇلار ئەل - يۇرت ئامانلىقىنى دەپ جان پىدا قىلغان ئەزىمەتلەر ئەمەسمۇ؟ ... قارىغاندا، ھەربىرلىرىنىڭ ھال - ئەھۋالىمۇ ئانچە ياخشى ئەمەستەك. مانا بۇ ئانىمىزنىڭ كۆزى ئاجىزدەك قىلىدۇ. مانا بۇ تۆتىلىرىمۇ 80 - 90 يىللىق ھايات مۇساپىسىنى بېسىپ ئۆتۈشكەندەك قىلىشلا.

ـــ شۇنداق، قارىم، توقساندىن ئاشقىنىمىزغا تۆت ـ بەش يىل بولۇپ قالدى.

ـــ ئەي بىچارىلەر، ھىجران ـ جۇدالىق دەردىدە يۈرەك ـ باغرى قان ـ زەرداب بولۇپ كەتكەن بىچارىلەر!ـــ چەكسىز ئېچىنغان قىياپەتتە ئاقىلانە مەسلىھەت بېرىشكە باشلىدى خالس تىلاۋەتچى، ـــ شەھەرگە ھۇجۇم قىلىش، دوتەي ياموللىنى ئېلىش سىجاڭ ئاتىمىزنىڭ ئىجازىتى بىلەن قىلىنغان ئىش ئەمەس، ئوسمان تۇەنجاڭنىڭ باشباشتاقلىقىدىن بولغان.

ـــ نېمە؟ ـــ ھەيرانلىق بىلەن تىكىلدى ھازىدارلارنىڭ كۆپچىلىكى.

ـــ سىجاڭ ئاتىمىزنىڭ گېپىگە كىرگەن بولسا، بۇ يىگىتلىرىمىز بىھۇدە ئۆلۈپ كەتمەيتتى، ھەربىرلىرىمۇ داغى پەرزەنتلىك ئازابى تارتىشمايتتىلە.

ـــ ئاھ، بىھۇدە نابۇت بولۇپ كەتكەن بالام! ... يىگىباشتىن يىغا ـ زار باشلىدى بىرنەچچە ئانا.

ـــ ئۇنداق دېيىشمىسىلە، ھەرگىز ئۇنداق دېيىشمىسىلە، بۇ ـــ خۇدادىن كەلگەن ئەجەل. قازاغا رىزا بولماق ـــ مۇسۇلمانچىلىقنىڭ ئەقەللىي ئۆلچىمىدۇر. سەۋر قىلىشسىلا ... ھەربىرلىرىگە ئاقىلانە مەسلىھەتىم شۇكى، شېھىتلارنىڭ نەزىر ـ چىراغلىرىنى كاتتا، ناھايىتى كاتتا ئۆتكۈزۈشسىلە. بۇ ھەربىرلىرى ئۈچۈن سەۋر ـ تەسەللى، شېھىت ئوغلانلارنىڭ روھ ـ ئەرۋاھى ئۈچۈن كۈچلۈك مەدەت. پۈل مەسلىسىگە كەلسەك، بۇ ئانچە قىيىن ئەمەس. سىجاڭ ئاتىمىزنىڭ ئالدىغا كىرىپ، ھال ـ ئەھۋال ئېيتىشسىلا، سىلەر

— شۇنداق، قارىم، توقساندىن ئاشقىنىمىزغا تۆت — بەش يىل بولۇپ قالدى.

— ئەي بىچارىلەر، ھىجران — جۇدالىق دەردىدە يۈرەك — باغرى قان — زەردار بولۇپ كەتكەن بىچارىلەر!— چەكسىز ئېچىنغان قىياپەتتە ئاقىلانە مەسلىھەت بېرىشكە باشلىدى خالس تىلاۋەتچى، — شەھەرگە ھۇجۇم قىلىش، دوتەي يامۇلنى ئېلىش سىجاڭ ئاتىمىزنىڭ ئىجازىتى بىلەن قىلىنغان ئىش ئەمەس، ئوسمان تۇەنجاڭنىڭ باشباشتاقلىقىدىن بولغان.

— نېمە؟ — ھەيرانلىق بىلەن تىكىلدى ھازىدارلارنىڭ كۆپچىلىكى.

— سىجاڭ ئاتىمىزنىڭ گېپىگە كىرگەن بولسا، بۇ يىگىتلىرىمىز بەھۇدە ئۆلۈپ كەتمەيتتى، ھەربىرلىرىمۇ داغى پەرزەنتلىك ئازابى تارتىشمايتتىلە.

— ئاھ، بەھۇدە نابۇت بولۇپ كەتكەن بالام! ... يىگىباشتىن يىغا — زار باشلىدى بىرنەچچە ئانا.

— ئۇنداق دېيىشمىسىلە، ھەرگىز ئۇنداق دېيىشمىسىلە، بۇ — خۇدادىن كەلگەن ئەجەل. قازاغا رىزا بولماق — مۇسۇلمانچىلىقنىڭ ئەقەللىي ئۆلچىمىدۇر. سەۋر قىلىشسىلا ... ھەربىرلىرىگە ئاقىلانە مەسلىھەتىم شۇكى، شېھىتلارنىڭ نەزىر — چىراغلىرىنى كاتتا، ناھايىتى كاتتا ئۆتكۈزۈشسىلە. بۇ ھەربىرلىرى ئۈچۈن سەۋر — تەسەللى، شېھىت ئوغلانلارنىڭ روھ — ئەرۋاھى ئۈچۈن كۈچلۈك مەدەت. پۈل مەسلىسىگە كەلسەك، بۇ ئانچە قىيىن ئەمەس. سىجاڭ ئاتىمىزنىڭ ئالدىغا كىرىپ، ھال — ئەھۋال ئېيتىشسىلا، سىلەر

ئۇچۇن پۈتۈن خەۋىتىسىنى ئايمايدۇ. سىجاڭ ئاتىسىز قالتىس مەرد كىشى. مېڭىشسىلا، يىراق - يىراقتىن كېلىشكەندەك تۇرۇشىلا. شەھەرنى كۆرۈپ، بازار ئايلانغاچ، سىجاڭ ئاتىسىزنىڭ ئالدىغا كىرىشسىلە. «يىغلىمىغۇچە ئەمچەك سالماپتۇ» دېگەن گەپ بار ئەمەسمۇ؟ قېنى، يۈرۈشسىلە. ئوسمان قىرغىزنىڭ باشباشتاقلىقى تۈپەيلى مۇشۇ كۈنگە قالدۇق دەپ يىغلاشنى ئۇنتۇپ قېلىشمىسىلا. خەير، خۇدايىمغا ئامانەت!...

بۇ هازىرلار تۆمۈر سىجاڭنىڭ خەيرخاھلىقى ۋە ئىنئامىغا ئېرىشىپ چىقىپ كەتكەن كۈننىڭ ئۆزىدىلا ئوسمان لۇيجاڭنى ئۈركۈتۈشكە باشلىدى ئۇلار: «لۇيجاڭ جانابلىرى، پەخەس بولسىلا، ئۇ كىشى سىلىنىڭ پەيلىرىنى قىرقىماقچى! ئىككى قېتىملىق جەڭدە قۇربان بولغان يىگىتلەرنىڭ ئاتا - ئانا، قوۋم - قېرىنداشلىرىنى يىغىپ كېلىپ، جانابلىرى ئۇستىدىن قانلىق شىكايەت قىلغۇزدى!...»

شۇ كۈنلەرنىڭ بىر كېچىسى تۆمۈر سىجاڭنىڭ بېغى ئەتراپىدىكى بىر هاللىق ئائىلە بىلەن يۇمىلاقشەھەر قەلئەسى ئەتراپىدىكى هاللىق بىر ئائىلە قوراللىق بۇلاڭ - تالاڭغا ئۇچرىدى. زىيانغا ئۇچرىغان بىر تەرەپ تۆمۈر سىجاڭغا، يەنە بىر تەرەپ ئوسمان لۇيجاڭغا ئەرز - هال ئېيتتى.

— بوي - تۇرقى، رەڭ - چىرايى قانداق نەمىلەر ئۇ؟

— پەرق ئەتكىلى بولمىدى، هەممىسى نىقابلىق.

— گەپ - سۆز قىلىشمىدىمۇ؟

— قىزچىقمىز قورقۇپ كېتىپ يىغلىغاندى، بۇلاڭ-چىلاردىن بىرى «ئى قاسقىردىڭ كۆشەگى، نەدەپ جىلايسىڭ؟» دەپ بىر كاچات سالدى.

«ئىچىمىزدە قىرغىزچە سۆزلەيدىغانلار يوق ئىدىغۇ؟— دەپ ئويلاپ قالدى تۆمۈر سىجاڭ، — ئوسمان ئەسكەرلىرى-نىڭ ئويۇنى بولۇپ يۈرمىسۇن يەنە؟ بىزنى خەلقنىڭ ئەزەرىدىن چۈشۈرۈۋېتىش ئۈچۈن...»

ئوسمان لۈيجاڭنىڭ يۇقىرىقىدەك سوئالىغا جاۋاب بەرگەن دەۋاگەرلەر مۇنداق دېدى:

— قورقۇپ كەتكەنلىكىمىزدىن ئۇلارنىڭ گەپ-سۆزىگە قۇلاق سالماپتۇمىز. پەقەت «ھالىگا»، «داھ يەرلەرنى پىرقىراپ» دېگەنلىرى ئېسىمىزدە قاپتۇ.

— قايسى سۆزنى قەيەردە دېگەنلىكىنى ئەسلەپ بېقىڭلار.

— ئۆيگە بېسىپ كىرگەندە «سەنلەر ھالگا يەيسەن، بىز قۇرۇق نان يېسەك بولامدۇ؟» دېگەندەك بىر گەپنى قىلغانىدى.

— كېيىنكى سۆزنىچۇ؟

— ئالدىغاننى ئېلىپ، دەرۋازا ئالدىغا چىققاندا، بىرى، «كەلگەن يولىمىز بىلەن» دېسە، يەنە بىرى، «داھ يەرلەرنى پىرقىراپ كەتمەيمىزمۇ؟» دېگەن.

ئوسمان لۈيجاڭ ئۆز ئىچىدە پىكىر يۈرگۈزدى: ئىچىمىزدە مۇنداق سۆزلەيدىغان تۇرپان - توقسۇنلۇقلار بولمىسا؟... تۆمۈر سىجاڭ راستتىنلا مېنىڭ پېيىمنى قىرقماقچىمۇ — قانداق؟...

بۇ ۋەقە نەتىجىسىدە تۆمۈر سىجاڭ بىلەن ئوسمان لۇيجاڭ يەنە مۇنازىرىلىشىپ قالدى:

— بۇلاڭچىلارنى سۈرۈشتۈرۈپ تېپىپ، قاتتىق جازالا! — دەپ بۇيرۇق قىلدى تۆمۈر سىجاڭ. — بىزنىڭ پەرزەنتلىرىمىز «قاسقىردىڭ كۆشەگى» ئەمەس!

— ئۆزلىرىمۇ شۇنداق قىلسىلا، سىجاڭ، — دېدى ئوسمان لۇيجاڭمۇ قاتتىق تەلەپپۇز بىلەن، — مېنىڭ ئەسكەرلىرىم ئىچىدە «داھا يەرلەردە» قالايمىقان «پىرقىراپ» يۈرىدىغانلار يوق!

ئىبراھىم لۇزۇڭ بېغىدىكى ما شاۋۇۋ ھۇجرىسىدا! چىلىم قاپقى تۆختاۋسىز خورۇلدىماقتا. مەستلىك كەيپىنى سۈرۈۋاتقان ئۇچ مۇغەمبەر ھۈزۈرلىنىپ كۆلمەكتە ئىدى.

— بىر كېچىلىك بۇ ئويۇنمۇ ئوبدان ئوينالدى! — دەيتتى ما شاۋۇۋ ئاغزى قۇلقىغا يەتكەن ھالدا.

— شۇنداق، — دەيتتى خوجا ئىشان بىلەن «قەلەندەر»، — بىر - بىرىنىڭ كۆزىنى چوقۇشقا ئاز قالدى ئۇ ئىككى شۇڭقار!...

.....

«خوجىنىياز ھاجىمنىڭ ئىككىنچى خېتى» نىڭ دەل مۇشۇ كۆنلەردە يېتىپ كېلىشى ئىشنى تېخىمۇ مۇرەككەپلەشتۈرۈۋەتتى. پەيزىۋات، مارالبېشى قاتارلىق ناھىيىلەردىكى ھەربىي كۆچىنى ئۇلىغايتىش، يېڭىسار بىلەن يەكەن، قاغىلىققا ئەسكەر ماڭغۇزۇش مەزكۇر «خەت» تە «ئالاھىدە تەكىتلەنگەن مۇھىم مەسىلە» ئىدى. ھەربىي كېڭەشمە ئوسمان لۇيجاڭ قارىمىقىدىكى ئىككى تۇمەنىنى پەيزىۋات،

مارالبېشىغا يۆتكەشنى قارار قىلدى ۋە يولغا سالدى، تۆمۈر سجاك قوشۇننىڭ ئىككى تۈەنى يېڭسار، يەكەنگە يۈرۈش قىلدى. «ئالدى بىلەن يېڭىشەھەر مەسلىسنى بىر تەرەپ قىلۋېتىش» پىكرىدە چىڭ تۇرغان ئوسمان لۈيجاڭ 600 ئەسكەر بىلەنلا قالدى.

«ئۇچقۇر ئايىغ»لار تېخىمۇ تېز چېپىشقا، «شېرىن زۇۋان»لار تېخىمۇ يېقىملىق سايراشقا باشلىدى:

— لۈيجاڭ ئاتا، ئۇ كىشىنىڭ ئەلپازى يامانراق. ھەپتە - ئون كۈن كۆزىگە چېلىقمايراق تۇرغايلا، — بۇ — تۆمۈر سجاڭنىڭ «خەزمىتى» نى قىلۋاتقان يەتتە نەپەر «ئۆز يۇرتلۇق ساداقەتمەن»دىن بىرىنىڭ ئوسمان لۈيجاڭغا ئوغرىلىقچە يەتكۈزگەن مەلۇماتى ئىدى.

— سجاڭ ئاتا، ئۇ كىشى قارىسىنى كۆرسەتمەس بولۇپ كەتتىغۇ؟ بىرەر تەۋەككۈلچىلىككە تەرەددۇت قىلۋاتقان بولمىسۇن يەنە، — بۇمۇ دەل ئاشۇ كىشىنىڭ ۋە ھەمشەرىكلىرىنىڭ تۆمۈر سجاڭ ئالدىدىكى سۆزى ئىدى.

— سجاڭ ئاتا، ئۇ كىشىنىڭ پەيلى يامان، ھەرىكىتى گۇمانلىق، قەلئە ئەتراپىغا بولغان نازارەتنى كۈچەيتسەك.

— لۈيجاڭ ئاتا، كۆرۈپ تۇرۇۋاتقانلا، ئۇ كىشى سىلىنى قاتمۇقات ئىسكەنجىگە ئالماقچى!

— سجاڭ ئاتا!...

— لۈيجاڭ ئاتا!...

يېرىم كېچە. يۇمىلاقشەھەر قەلئەسىنىڭ شەرقىي بۇرجىكىدىكى «شەتەي يامۇل» سەيناسىدا تۇرۇۋاتقان

قاراۋۇل ساداقتىن ئېتىلغان بىر تال ئوقنى كۆتۈرگەن هالدا ئوسمان لۈيجاڭغا ئالدىغا كىردى. قومۇش ئوق ئىچىگە كىرگۈزۈلگەن كىچىككىنە قەغەزگە مۇنداق ئاگاهلاندۇرۇش يېزىلغانىدى: «لۈيجاڭ ئاتا، پەخەس بولسىلا، ئۇ كىشى قول سالمىدىغاندەك تۇرىدۇ!»

تاڭ سۇزۇلۇشى بىلەن تەڭ «شەتەي راۋىقى» دېگەن قاراۋۇل دوكلات قىلدى: «يارباغ دەرۋازىسى بىلەن يېڭى ئاچقان دەرۋازا سېپىلى ئۈستىدە قوراللىق ئەسكەر كۆپىيىپ قالدى!»

ئەتىگەنلىك چاي ۋاقتىدا دەرۋازىدىكى قاراۋۇللار چوڭ كۆل ئەتراپىدا يوچۇن ئادەملەرنىڭ پەيدا بولۇپ قالغانلىقىنى خەۋەر قىلدى.

— تۈتۈڭلار!

تۈتۈلغانلار تۆمۈر سىجاڭ هۇزۇرىدا خىزمەت قىلىۋاتقان يەتتە «ساداقەتمەن» نىڭ ئىككىسى ئىدى. ئوسمان لۈيجاڭغا خىلىدىن بۇيان تونۇش بولغان بۇ ئادەملەر ئۆزلىرىنىڭ مەخسۇس چارلاش ئۇچۇن ئەۋەتىلگەنلىكىنى «ئىقرار» قىلدى ۋە ماۋۇلارنى «پاش قىلدى»:

— تۆمۈر سىجاڭنىڭ ئەلچىلىرى بەك يامان! سىلەرنى تۇمۇمىيۈزلۈك قورالسىزلاندۇرۇش تەييارلىقىنى ئىشلەۋاتىدۇ. هازىردىن باشلاپ نازارەت قىلىش ۋە ئىسكەنجىگە ئېلىشنى كۈچەيتمەكچى!...

ئەتىسى تاڭ ـ سەھەردە يەتكۈزۈلگەن شۇم خەۋەر تۆمۈر سىجاڭنى تولىمۇ بىئارام قىلىۋەتتى:

— «قېچىپتۇ!؟»... ئۇنىڭ نېمە قىلغىنى بۇ؟ گېپى

بولسا، هەرقانداق تەلىپى بولسا، يۈزتۈرا ئېيتسا بولماسمىدى؟ 600 كىشىلىك قوشۇننى باشلاپ...

— سىجاڭ، بۈيرۇق بەرسىلە، دەرھال قوغلايلى!

— تۈتۈپ، باغلاپ كېلەيلى ئۇ قاچقۇننى!

— سىجاڭ!...

قېنى قەزەپ تۇرغان بۇ ھەربىي كاتتىباشلارنىڭ قەھىر - غەزەپلىك چىرايلىرىغا قاراپمۇ قويمايۋاتقان تۆمۈر سىجاڭنىڭ كۆڭلىنى «نېمە ئۈچۈن؟ زادى نېمە ئۈچۈن؟» دېگەن سوئال قاپلىۋالغانىدى. ئۇ، بۇنىڭغا جاۋاب بېرەلمەيتتى. ئۇچ ئايدىن ئارتۇقراق ۋاقىت ئىچىدە ئۇنىڭ قۇلىقىغا قۇيۇلغان مىڭ ياكىزا سۆز - چۆچەكلەر بۇ سوئالغا توغرا جاۋاب بېرىش ئىمكانىيىتى بەرمەيتتى. «سىلى — ئاتا، بىز — بالا؛ بىز سىلى ئارقىلىق ھاجى ئاتىمىزغا بەيئەت قىلىمىز» دەپ خەت يازغان كىشى شۇ ئەمەسمىدى؟ «بىر ئاتىنىڭ بالىلىرى ئەمەسمۇ بىز، تۆمۈر ئاكا؟ دەپ مەھكەم قۇچاقلىغان قان - قېرىنداش شۇ ئەمەسمىدى؟ ئەمدى نېمە ئۈچۈن؟ زادى نېمە ئۈچۈن؟...»

پىكاپ سېغىز توپىلىق يېزا يولىدا چاڭ كۆتۈرۈپ ئۇچماقتا، غەربىي شىمال تەرەپكە قاراپ ئۇچماقتا. ئالغا - يىراقلارغا تىكىلگەن تۆمۈر سىجاڭ ئۆمىدلىك خىيال قاينىمىدا. «قايتىپ كېلىدۇ. ئۇكام، ئاچچىقىدىن يان، پەيلىدىن يان، ئىنقىلاب يولىدىن يانما، دەپ چىرايلىقچە نەسىھەت قىلسام، چوقۇم قايتىپ كېلىدۇ. ئۇنىڭ پىكرىگە ھۆرمەت قىلغان ئاساستا سەممىي سىردىشىدىغانلا بولسام.»

— سىجاڭ، بىرەر يۈزدەك...

— كۆردۇم، — دېدى سىجاڭ شوپۇرغا قاراپ، — شۇلارنىڭ ئالدىدىراق توختات.

كېنىۋاتقان بىرەر 100 يېگىت ئوسمان لۇيجاڭ قوشۇنىدىكى شەھەرلىك ئۇيغۇر، ئۆزبېك جەڭچىلەر ئىدى. ئوسمان لۇيجاڭ ئۇلارنى «بىز چوقۇم قايتىپ كېلىمىز. لېكىن قاچان قايتىدىغانلىقىمىز توغرۇلۇق ھازىر بىرنېمە دېيەلمەيمىز. سىلەر تاغ تۈرمۈشىغا كۆنەلمەي قېينىلىپ قالسىلەر. ھازىرچە قايتىپ تۇرساڭلار» دەپ يولغا سېلىپ قويغانىدى. ئۇلار ئوسمان لۇيجاڭنىڭ بەك ئۇزاپ كەتكەنلىكىنى ئېيتتى ۋە بىر پارچە خەتنى ئۇزارتتى.

پىكاپ ئارقىغا ياندى. تۆمۈر سىجاڭنىڭ قولىدا خەت، قۇلاق تۈۋىدە ئوسمان لۇيجاڭنىڭ يۇرەك سادالىرى: «سىجاڭ ئاتا!... سۇغۇن چازىدىن يوللىغان خېتىم يادىلىرىدىمۇ؟ پەيزىۋاتتا مەھكەم قۇچاقلاپ تۇرۇپ ئېيتقانلىرىم يادىلىرىدىمۇ؟ ھېيلە ـ مىكىردىن خالى، لەۋزى ھالال، سۆزى ئوچۇق، سادىق ـ سەمىمىي قېرىنداشلىرى ئىدىم. ھايات ـ ماماتلىقتا بىللە بولۇشقا قەتئىي ئىرادە باغلىغان ۋاپادار سەپداشلىرى ئىدىم... مەن قايتىمەن، تۆۋەندىكى سوئاللارغا قانائەتلىنەرلىك جاۋاب ئالالىغان چېغىمدا، جەزمەن قايتىپ بارىمەن: مەن ئىنقىلاب قىلدىمۇ، گۇناھىمۇ؟ نېمە ئۈچۈن ئىككى قېتىملىق جەڭدە قۇربان بولغان يېگىتلەرنىڭ ئاتا ـ ئانا، قېرىنداشلىرى مېنىڭ ئۈستۈمدىن شىكايەت قىلىشقا مەجبۇر قىلىنىدۇ؟ نېمە ئۈچۈن كۆزلىرىگە مەن «دۆدەك» كۆرۈنىدىغان بولۇپ قالدىم؟ نېمە ئۈچۈن مېنىڭ پېيىمنى قىرقىۋەتمەكچە ئىرادە

باغلىدىلا؟ نېمە ئۈچۈن بىزنىڭ قىسىم تەقسىم ۋە ئىسكەنـ جىگە ئېلىنىدۇ؟ نېمە ئۈچۈن مەن بىلەن يېقىن مۇناسىۋەتتە بولغان كىشىلەر چەتكە قېقىلىشقا ئۇچرايدۇ؟...»

تۆمۈر سىجاڭ ئىشىنىڭ تېگى ـ تەكتىگە يەتمەكتە، تۇمان تارقالماقتا، ئاسمان سۈزۈلمەكتە، ئىبلىسلارنىڭ قارا كۆلەڭگىسى غۇۋا كۆرۈنمەكتە ئىدى. «جاۋاب بېرىمەن، — ئۆز ـ ئۆزىگە كەسكىن خىتاب قىلدى تۆمۈر سىجاڭ، — ئۇكام ئوسمان، شەك ـ شۇبھىسىز ئىشەنگىنكى، قان ـ قېرىنداشلىق رىشتىمىزنى پىتنە ـ پاسات خەنجىرى بىلەن كېسىپ تاشلىماقچى بولغان ئىبلىسلارنى خەلقى ئالەم ئالدىدا سازايى قىلىش ئارقىلىق مەن ساڭا قانائەتلىنەرلىك جاۋاب بېرىمەن!...»

ماشىنا توغراقلىق مازار①غا يېقىنلاشقانىدى. يول ئۈستىگە يىقىتىلغان بىر تۈپ سۆگەتنى كۆرگەن شوپۇر ھەيرانلىق بىلەن تىكىلدى:

— قارىسىلا، سىجاڭ، يولنى توسۇۋېتىپتۇ!

— قانداق ئادەمنىڭ ئىشىدۇ بۇ؟ — تېرىككەن ھالدا بىرلەپ پىكاپتىن چۈشتى تۆت مۇھاپىزەتچى، — ئەي!... قايسىكارنىڭ ئىشى بۇ؟ ئىنىس ـ جىن كۆرۈنمەيدۇيا؟

سۆگەت چوڭ ئىدى، ھەممەيلەن تەڭ كۈچەشكە توغرا كېلەتتى. تۆمۈر سىجاڭمۇ ماشىنىدىن چۈشتى. ئۇشتۇمتۇت ئېتىلغان ئوقلار ئىككى مۇھاپىزەتچىنى جېنىدىن

---

① يۇرت نامى

جۇدا قىلدى. تۆمۈر سىجاڭ غەزەپ بىلەن ۋارقىرىدى:
— ئوق ئېتىشقان قايسىڭ!؟
— بىز! — يول ياقىسىدىكى ئەسكى تاملىق ئىچىدىن چىققان قوراللىق باندىت — ما جەڭسىزنىڭ ئىشەنچلىك قولچومىقى كاڭ مازا ئىدى.
— كىمنىڭ بۇيرۇقى بىلەن بۇ يەرگە كەلىشتىڭ؟!
— ما زىخۇينىڭ! — قوناقلىقلار ۋە ئەسكى تاملىقلار-دىن قارا چېكەتكىدەك چىقىشقا باشلىدى باندىتلار.
تۆمۈر سىجاڭ غەزەپ بىلەن بۇيرۇق قىلدى:
— قايتىش!
— ئات! — دېدى كاڭ مازا. زەھەرلىك ئوقلار مۆلدۈردەك ياغدى.
مەشھۇر ئىنقىلابىي سەركەردە تۆمۈر خەلىپىگە ئوخشاشلا ئالدانغان، قاپقانغا چۈشكەنلىكىنى ئەمدىلا بىلگەن بۇ سۆيۈملۈك خەلق قەھرىمانى ئىسىق قان ئوقچۇپ چىقىۋاتقان سول كۆكرىكىنى چىڭ قاماللىغان ھالدا «ئەلھۆكمىللا» دېدى ۋە يەنە ئاڭسىزلانماس پىچىرلىدى:
— قاتىللار، لەنەت سىلەرگە! ئىناقلىق دۈشمەنلىرى — نىجاتلىق دۈشمەنلىرى، لەنەت سىلەرگە!...
«كەل، سۆيۈملۈك ئوغلانىم، — ھەسرەتلىك نىدا قىلدى تومۇز ئاپتىپىدا تاۋلىنىپ تۇرغان ھارارەتلىك تۇپراق، — نەسىللىرىمنىڭ بەختى — نىجاتلىقى ئۈچۈن بارلىقىنى تەقدىم قىلغان 41 ياشلىق پالۋان

ئوغلانىم، كەل، ئىسسىق قوينۇمدىن شۆھرەتلىك ئوروڭ ئال!...»

قەشقەر تارىخىدىكى يەنە بىر چوڭ پاجىئەلىك بۇ كۈن — 1933 - يىلنىڭ 17 - ئاۋغۇستى ئىدى!

بۇ خەۋەرنى ئاكىلغان خوجا ئىشان دارغا ئېسىلىش ئالدىدا پەۋقۇلئاددە كەچۈرۈم ۋە شاھانە ئىلتىپاتقا ئېرىشكەن قاتىل جىنايەتكارەك خۇش بولۇپ كەتتى. «ئاتىنىڭ ئۆلۈمى — ئىتنىڭ بايرىمى» دېگەن شۇ ئەمەسمۇ؟! ئۇ، ئالدىراش ياساندى، جابدۇندى. كونا - يېڭى خوجايىنلىرى ئالدىدا تىزلىنىپ تۇرۇپ ئوقۇيدىغان ئالقىش - مەدھىيىلەر- نىمۇ يادلاپ بولدى. تەمە خالتىسىنىڭ ئاغرىنى ئاچقانىدى، يۈرىكى «جىغ» قىلىپ قالدى: «ما دوتەي ئالىلىرى ئىلتىپاتىنىڭ چوڭراقىنى ئىبراھىم لوزۇڭغا بېرىۋېتىپ قالارمۇ؟...» ما شاۋۇنىڭ ئىبراھىم لوزۇڭنى «دوتەيلىككە مۇناسىپ كىشى» دېگەنلىكى بۇنىڭ يادىدا ئىدى. «ئىسىت، ئۇنى ئۇجۇقتۇرۇۋېتىش پۈرسىتىنى نېمىشقىمۇ قولدىن بېرىپ قويغاندىمەن؟ تۆمۈرگە ياكى ئوسمانغا ئىككى - ئۈچ قېتىم چېقىشتۇرغانلا بولسام!...»

— خوجام، ئات تەييار بولدى!

«ھەركىمنىڭ تۆھپىسىگە ياريشا ئىنئام بېرىشنى بىلەر، ئەلۋەتتە» دەپ پىچىرلىدى خوجا ئىشان ئۇزەڭگىگە پۇتىنى ئىلىۋېتىپ. ئۇ، دەرۋازىدىن چىقاي دەپ تۇرغاندا، «كۆز - قۇلاق» لاردىن بىرى ھاسىراپ - ھۆمۈدەپ يېتىپ كەلدى ۋە خەۋەر يەتكۈزدى:

— خوجام، شەھەر مالىماتاك!

— نېمە دېدىڭ؟

— تۆمۇر سجاڭ قوشۇنى شىددەتلىك ھۇجۇمغا ئۆتتى، پىدائىيلار ھۇجۇمغا ئۆتتى! ھەممىلا يەردە بىرلا سادا: ئىنتىقام! قانلىق ئىنتىقام!...

— ھە؟!

— ئوسمان لۇيجاڭ تاغدىن چۈشۈۋاتقانمىش. ھەرقايسى ناھىيىلەردىكى تۈەنجاڭلارغا دەرھال قايتىپ كېلىپ، ھۇجۇمغا ئاتلىنىش توغرۇلۇق خەت - ئالاقە يوللىغانمىش!

— نېمە!؟ — شىددەت بىلەن كەلگەن غايىبانە بىر نەيزە ئۆز كۆكسىگە قادالغاندەك تولغىنىپ كەتتى.

— خوجام، كۆزلىرىنى ئاچسىلا!

— خوجام!...

ئۇ، كۆزىنى ئاچقاندا، ئۆز تىلاۋەتخانىسىدا، «قەلەندەر» نىڭ قۇچىقىدا تۇراتتى. تەكچىگە تىكلەپ قويۇلغان ھاسىنىڭ يېنىدىلا ئاچچىق ئىس - تۈتۈن چىقىرىپ يىلىلداۋاتقان جىنچىراغ شولىسى ئەجدىھانىڭ تىلىنى ئەسلىتەتتى. خوجا ئىشان «غەلىبە شارابى» بىلەن مەست بولغان خوجايىنلىرىنىڭ خىزمىتىدە بولالمايۋاتقانلىقىدىن ئەپسۇسلىناتتى. ھەممەت ۋە مەرھەمەتنىڭ چوڭراقىغا ئېرىشەلمەي قېلىشىدىن ئەنسىرەيتتى. «قەلەندەر» نىڭ سۆزى بۇ تۈگۈننى يېشىۋەتتى:

— ئۇيغۇرلاردا «ئېسىلساڭ، ئېگىز دارغا ئېسىل» دېگەن گەپ بارغۇ؟ پۈتۈن كۈچ - قۇۋۋەت، ئەقىل - پاراسەتلىرىنى شىڭ دۇبەن ئالىلىرىنىڭ ھەممەت ۋە مەرھەمىتىنى

قولغا كەلتۈرۈش يولىغا تەسەررۇپ ئەيلىگەيلا، — ھەيران-لىق بىلەن چەكچەيگەن ۋە ئاغزى ئېچىلىپ قالغان خوجىغا چۈشەندۈرۈشكە باشلىدى، — ئوسمانىڭ تاغدىن چۈشۈشى ئېنىق، غەلىبە قىلىشىمۇ مۇقەررەر. ئۇنى قورال كۈچى بىلەن بويسۇندۇرۇش بەسى مۇشكۈل.

— ئۇنداقتا؟

— ئۇنىمۇ بىراۋنىڭ قولى ئارقىلىق ئۇجۇقتۇرۇش كېرەك!

— كىمنىڭ قولى بىلەن؟

— ئوسمان — «ما جەنىڭ بىلەن يوشۇرۇن تىل بىرىكتۈرۈپ، بۇ قانلىق ۋەقەنى كەلتۈرۈپ چىقارغان، تۆمۈر سىجاڭنىڭ جېنىغا زامىن بولغان چوڭ سۈيىقەستچى، قاچقۇن»، شۇنداقمۇ؟

بۇ گەپنىڭ تېگى ـ تەكتىگە دەرھال يەتكەن خوجا ئىشان:

— شۇنداق ـ شۇنداق، — دېدى «قەلەندەر» نىڭ سېھرىگەرلىك ماھارىتىگە ئاز ـ تولا ھەسەت قىلغان ھالدا، — ئۇنىمۇ «ئۆز يېغى بىلەن» قورۇيدىكەنمىز ـ دە!

— ھەببەللى!... شىڭ دۇبەن جانابلىرىنىڭ ئالىي ئىلتىپاتىغا مۇيەسسەر بولىدىغان كۈنلىرى دەل ئاشۇ كۈن — تاغ باتۇرى ئوسمان ئۇجۇقتۇرۇلغان كۈن!... «قانلىق قىساس!» دەپ نەرە تارتىپ كېلىۋاتقان بۇ قەھرىلىك يولۋاسىنى ئۆتكەنكىدىن نەچچە ھەسسە داغدۇغىلىق قارشى ئېلىش تەييارلىقىغا جىددىي كىرىشكەيلا.

— بولىدۇ. شۇ دۇبەن ئالىيلىرىنىڭ ئىشەنچ ۋە ئۈمىدىنى ئاقلىيالمىسام، خوجا ئەۋلادى بولماي كېتەي!...

خاتىمە

1

ئالتە بۇرجەكلىك قەزىل پانۇسىنىڭ غۇۋا شولىسى ئاستىدا، ئاققۇدەك ئاپئاق ئايغىر ئۇستىدە كېتىۋاتقان ئاپئاق ساقال پەرىشتە سۈپەتلىك زات سېپىل دەرۋازىسىدىن ئۆتتى. نېمىشقىدۇر، ئۇدۇل، يېقىن يول بىلەن ماڭماي، ئاق ئوردا تەرەپكە قايرىلدى. دوتەي يامۇل ئالدىغا كەلگەندە، ئايغىرنىڭ تىزگىنىنى تارتتى. يامۇلنىڭ قاپقارا تۆمۈر دەرۋازىسىغا، سېپىلدەك ئېگىز تاملىرىغا ئۇزاقتىچە تىكىلدى. «ئاھ، دوتەي يامۇل، شاھ سۈلايمانىنىڭ ئالتۇن ئوردىسىغا بەرگۈسىز يامۇل، ئەمدىغۇ ئىلكىمگە ئۆتەرسەن!...» ئۇنىڭ خىيالى بۈگۈنكى زىيافەتتە بولۇپ ئۆتكەن زىكىر - سۆھبەتلەر ئۈستىگە، ساھىبخان ئۈستىگە يۆتكەلدى: «ئىلمىي بايانلىرىمنى دەستۇر قىلار ئىمىشسەن، زامان - زامانلارغىچە يۈرت سورار ئىمىشسەن تېخى! نى - نى ئادەملەرنىڭ ھاياتلىق يولىنى كېسىپ تاشلاشقا قۇربىتى يەتكەن بىر مەشھۇر سەئىدزادە سېنىڭ دەۋران سۈرۈۋېرىشىگە سۈكۈت قىلىپ تۇرارمۇ يەنە؟ پېقىر نەگە كېتىۋاتىدۇ، قەيەرگە!؟...»

ئاق ئايغىر ياراباغ دەرۋازىسىدىن ئۆتتى، كۆۋرۈككە يېقىنلاشتى. خوجا ئىشاننىڭ كۆز ئالدىدا ئۇنىڭ خەيرخاھى، باشپاناھى شىكاگ شىسەي گەۋدىلەنمەكتە ئىدى. ئەنە، كۆپكۆك بىر جۇپ كۆز. كۆك كۆزلۈك بۇ مەخلۇقنىڭ پۈتۈن ۋۇجۇدى گويا غايەت زور كۆك پانۇسقا ئايلانماقتا، بىر تالاي چەرەندە ـ پەرەندىلەر بۇ پانۇس ئەتراپىدا پىرقىرىماقتا. «ئاھ خۇدا! ـــ دەپ نالە قىلدى خوجا ئىشان، ـــ ئەرزىمەس چەرەندە ـ پەرەندىلەرگە ئىنئام قىلغان بىر جۇپ قاناتنى پېقىرىدىنمۇ ئايىمغان بولساڭچۇ! قاناتلىق ھەم زۇۋانلىق بىر چەرەندىگە ئايلاندۇرۇۋەتكەن بولساڭ، ئاشۇ پانۇسقا ھەممىدىن بۇرۇن باغرىمنى يېقىپ، ۋىجىرلاپ كەتمەسمىدىم مۇنداق دەپ:

ئاتامسىز، خەيرخاھىم سىز،
يۆلەكچىم، باشپاناھىم سىز.
يورۇق كۈندۈزدە ئاپتاپىم،
قاراڭغۇ تۈندە ماھىم سىز.

مېنىڭ كۆڭلۈم ئەمەس تارتقان،
يىراق بەيتۇلمۇقەددەسنى.
تاۋاپگاھ، قىبلەگاھىم سىز،
ئۆمۈرلۈك سەجدىگاھىم سىز...»

ـــ ئاتتىن چۈش، مۇناپىق! ـــ كەلكۈن نەتىجىسىدە ۋەيران بولغان چوڭ كۆۋرۈكنىڭ تۆۋەن تەرىپىدىكى لىك ـ

لىك كۆۋرۈكتىن ئۆتۈپ، بونجالىق تەرەپكە يۈزلەنگەن ئاق ئايغىر چۈلۈۋرى قەھر - غەزەپلىك ئىككى ئەزىمەتنىڭ ئالقىنىدا تۇراتتى.

— با... لە... لە... رىم، — جېنى تۈمشۈقىغا كېلىپ قالغان خوجا ئىشان كاچكۈلدىن تارتىپ چىقىرىلغان لالما ئىتتەك لاغىلداپ تىترىمەكتە ئىدى.

— چۈش دەيمەن! — گەجگىسىگە تاشلانغان قۇدرەتلىك بىر قول ئۇنى زەي تۈپراق قوينىغا ئاتتى.

— با- لە- لە- رىم...

— زۇۋانسىڭنى ئۆچۈر، مۇناپىق!

قىساسكار بۇركۈت پەنجىسىگە چۈشكەن بۇ قېرى تۈلكە قويۇق بونجالىقنىڭ ئەڭ ئىچكىرىگە سۆرەپ كىرىلەگەندى. كۆز ئالدىدا چاقناپ تۇرغان قىساس شەمشىرىگە تەكىلىپ قاراشقا پېتىنالمايتتى. ئۇنىڭ ياقىسىنى مەھكەم سىققان بىر ئەزىمەت سوت- سوراق قىلىشقا باشلىدى:

— ۋەتەن خەلقىمزغە چىش - تىرنىقىچە دۈشمەن بولغان مۇستەبىت ھۆكۈمرانلارنىڭ قانلىق بوسۇغىسىنى سەجدىگاھ قىلىۋالغان مۇناپىقلارنىڭ پېيىنى قىرقىپ تاشلاش كېرەك. شۇنداقمۇ؟

— بۇ... بۇ... بۇ...

— مەزكۇر مۇناپىق ئەنە شۇ مۇستەبىت ھۆكۈمرانلارنى جاناب روسۇللىلا بىلەن تەڭ - باراۋەر ئورۇندا قويۇپ ماختىغان بولسا، تىلىنى كېسىپ تاشلاش كېرەك، شۇنداقمۇ؟

— بۇ... بۇ...

— ئۇزۇن يىللاردىن بۇيان ئەنە شۇنداق ھۆكۈمرانلارنىڭ قانلىق بوسۇغىسىنى تاۋاپكاھ، قىبلىگاھ، سەجدىگاھ قىلدىڭ! مۇقەددەس كىتابلارنى قولىتۇقلىغان ھالدا، مەسچىت، مەدرىس، خانىقالار ئالدىدا قاتراپ يۈرۈپ، قۇللۇق - مەھكۇملۇق زەھىرى ساتتىڭ. ھەددىگىدىن ئېشىپ، «جاناب روسۇللىلادىن كېيىن پەيغەمبەر كەلمەيدۇ، ئەگەر كېلىدىغان بولسا، شەك - شۈبھىسىزكى، شىك دۇبەن ئالىيلىرى كەلگەن بولاتتى» دەپ بىلجىرلاش دەرىجىسىگە بېرىپ يەتتىڭ! جىنايى قىلمىشلىرىڭنى سۆزلەپ ۋە يېزىپ تۈگەتكىلى بولامدۇ، مۇناپىق!؟

— بىر قوشۇق قېنىمنى... بىر قوشۇق...

— بىر تامچە قېنىڭدىن مىڭ چايانىنىڭ زەھىرى تېمىپ تۇرسا، بىر قوشۇق قېنىڭدىن كېچىشكە بولامدۇ سېنىڭ؟ سەندەكلەرگە رەھىم - شەپقەت قىلىنسا، سان - ساناقسىز شېھىت - قۇربانلار ئۆز قەبرىلىرىدە خاتىرجەم ياتالامدۇ؟ قەبرە سىرتىدىكى تۈمەنمىڭلىغان ئاق كۆڭۈل، ساپ ۋىجدانلىق، ئەرك سۆيەر ئادەملەر خاتىرجەم ھايات كەچۈرەلەمدۇ؟ سەن بىلەن مۇنازىرىلىشىپ تۈرغۇدەك ۋاقتىمىز يوق. كەل، مۇناپىق!...

نامازىنى بامداتتىن بۇرۇن بونجالىقتىن ئۆتكەن كىشىلەر پېيى قىرقىۋېتىلگەن بىر جەسەتنىڭ تىلى ساڭگىلاپ قالغانلىقىنى خەۋەر قىلدى. ساڭگىلاپ قالغىنى «تىل» ئەمەس، پىيالە چەپچىكى چوڭلۇقىدىكى كۈمۈش مۆھۈر بېسىلغان «زىكىر - سۆھبەت خاتىرىسى» — ئۆزىنىڭ ئىقرارنامىسى ۋە ھۆكۈمنامىسى ئىدى!

2

يېقىندا مەن ئىتتىپاق قۇربانلىرىنىڭ قەبرىسىنى يوقلاپ، دۇئا ـ تىلاۋەت قىلىپ قايتىۋېتىپ، نەچچە ئادەمنىڭ ھەشىمەتلىك گۈمبەز ياساش بىلەن بەند بولۇۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ قالدىم. قايسى ئۇلۇغ زاتنىڭ گۈمبىزى ئىكەنلىكىنى بىلىۋېلىش نىيىتىدە ئۇلارنىڭ يېنىغا باردىم.

ـــ سەئىدزادە خوجا ئىشان خوجام ھەزرەتلىرىنىڭ، ـــ دەپ جاۋاب بېرىشتى ئۇلار.

ـــ قەبرە تېشىمۇ؟ تىكلەيدىغانسىلەر؟

ـــ تىكلەيمىز! ـــ ئاچچىق مەسخىرىنى پەرق ئېتىش ئىقتىدارىنى يوقاتقان ھاماقەتتىن بىرى جاۋاب بەردى كۆرەڭلىك بىلەن، ـــ پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ 32 ـ نەۋرىسى ئەمەسمۇ بۇ ئۇلۇغ زات!

ئۆز ئىچىمدە جاراڭلىق خىتاب قىلدىم: ئەينى زامانىدىكى «قۇيروقلۇق مازار خوجام»، «مۈڭگۈزلۈك مازار خوجام»، «ساقاللىق مازار خوجام» لارنىڭ تەرسا، ئاچكۆز، مۇغەمبەر، بىسمان شەيخلىرى شۇنىڭغا تايىنىپ جان بېقىپ ئۆتكەن. بۇلارنىڭ تاللىۋالغىنىمۇ شۇ يول ئىكەن ـ دە؟ قېنى، ياساۋەرسۇن، تىكلەۋەرسۇن، بىزمۇ شۇ «ئۇلۇغ زات» لارنىڭ ھەقىقىي سۈرىتىنى سىزىۋېرەيلى!

1987 ـ يىل نويابر،
1988 ـ يىل مارت. قەشقەر.

一对清真寺 （维吾尔文）
买买提艾力·祖农
责任编辑：库尔班·巴拉提

新疆青少年出版社出版 （乌鲁木齐市建设路九号）
新疆新华书店发行 新疆新华印刷二厂印刷
787×1092毫米 32开本 12.75印张
1988年4月第1版 1989年5月第1次印刷
印数：1——5,250

ISBN7-5371-0290-2/I·138（民文） 定价：2.30元